
TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH
REPUBLIC

Cilt/Volume: I
Sayı/Issue: 1
Yıl/Year: 2017
Yaz/Summer

2017
İZMİR

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

Derginin Sahibi - Owner of Journal: **Prof. Dr. Kemal ARI**
Sorumlu Müdür - Responsible Director: **Prof. Dr. Kemal ARI**

www.tarihvegunce.org

Yayının Türü: Uluslararası Akademik Hakemli-Altı Ayda Bir Yayınlanır

Yazışma Adresi/Adress
Tuna Mahallesi 5545 Sokak Nu: 1 Daire: 3 Bornova/İzmir

E-Posta/E-Mail
tarihvegunce@gmail.com

Yurtdışı Temsilciliklerimiz / Country Representatives

Amerika Birleşik Devletleri
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU
Michigan State University, Case Hall 842 Chestnut Rd Room N352 East Lansing, MI 48825
517-353-3538

Prof. Dr. Gül CELKAN
Middle Georgia State College, Department of English, Adjunct Faculty

Prof. Dr. Aytül Ergül ONURSAL
6487 Silk Leaf Lane Jacksonville, Florida, 32244

Murat GENÇ
2014 Bedford Av. Apt. 3, 11226, Brooklyn NY.
(917) 561-9295 muratagenc@gmail.com

İngiltere
Tuncay İnan
19 st. Kilda road West Ealing W13 9DF London United Kingdom Contact: +447754549145
tny2007@gmail.com

Almanya

Prof. Dr. Raoul Motika
Universitat Hamburg/Orient-Institut İstanbul

Fatma Anders

Atatürkçü Düşünce Derneği Hildesheim 1. Başkanı
01781494502 fatma-anders@hotmail.de

İtalya

Prof. Dr. Fabio L. Glassi
Sapienza University – Rome Dept. Of History Cultures Religions
Faculty of Humanities, 2nd floor, Modern and Contemporary History wing, room 3

İran

Doç. Dr. Mansumeh Daei

Azerbaycan

Doç. Dr. Subhan TALIBLI

Rusya Federasyonu

Doç. Dr. Ahat SALİHOV

Kazakistan

Prof. Dr. Nurşat JUMADILOVA

Afganistan

Dr. Firuz FEVZİ

Hindistan

Prof. Dr. Arshi KHAN

Ukrayna

Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA

Bulgaristan

Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Kemal ARI

Yayın Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Kemal ARI – Dokuz Eylül Üniversitesi

Yayın Kurulu Üyeleri/Editorial Board

Prof. Dr. Fatma ACUN – Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Osman AKANDERE – Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Gül CELKAN – Middle Georgia State University
Prof. Dr. Fabio L. Glassi – Sapienza University
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU – Michigan State University
Prof. Dr. Raoul MOTİKA – Orient-Institut İstanbul
Prof. Dr. Aytül Ergül ONURSAL – Kean University
Doç. Dr. Necdet AYSAL – Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN – Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Cavid QASIMOV – Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Hasan Dinçer – Ankara Üniversitesi
Dr. Neval KONUK – Marmara Üniversitesi

Sayı Editörü/Issue Editor

Prof. Dr. Kemal ARI

Sekretarya/Sekretariat

Erdal İNCE
Murat KAYA
Yıldız ŞEN
Ercan YALÇIN

Hakem Kurulu/Referees Board

Prof. Dr. Kemal ABDULLAYEV – Azerbaycan
Prof. Dr. Fatma ACUN – Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Osman AKANDERE – Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ARI – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent ATALAY – University of Mary Washington
Prof. Dr. Gövher BAŞSELİYEVA – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Evangelia BALTA – National Hellenic Research Foundation
Prof. Dr. Nizami CEFEROV – Azerbaycan
Prof. Dr. Gül CELKAN – Middle Georgia State University
Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA – Bulgaristan

Prof. Dr. Nursat JUMADİLOVA – Kazakistan
Prof. Dr. Dosay KENJETAY – Kazakistan
Prof. Dr. Arshi KHAN – Hindistan
Prof. Dr. Dimitri KİTSİKİS – Yunanistan
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU – Michigan State University
Prof. Dr. Raoul MOTİKA
Prof. Dr. Rafael MUKHAMETDİNOV – Rusya Federasyonu
Prof. Dr. Şahin MUSTAFAYEV – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Aytül Ergül ONURSAL – Kean University
Prof. Dr. Alfina SIBGATULLINA – Rusya Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Hakan UZUN – Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet AYSAL – Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Mansumeh DAEİ - İran
Doç. Dr. Ali DİKİCİ
Doç. Dr. Zafer KOYLU – Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA – Ukrayna
Doç. Dr. Cavid QASIMOV – Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Sübhan TALIBLI – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN - Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU - Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Metin AKSOY – Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Günver GÜNEŞ – Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ – Nevşehir Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yenal ÜNAL - Bartın Üniversitesi
Dr. Derya GENÇ ACAR - Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Hasan Dinçer – Ankara Üniversitesi
Dr. Bülent DURGUN
Dr. Firuz FEVZİ – Afganistan
Dr. Neval KONUK – Marmara Üniversitesi
Dr. Resul YAVUZ
Dr. Özlem YILDIZ

Muhabir Üyelerimiz

Yrd. Doç. Dr. Metin AKSOY - Gümüşhane
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ - Nevşehir
Yrd. Doç. Dr. Yenal ÜNAL – Bartın
Dr. Fahriye EMGİLİ - Mersin
Erdal İNCE – İzmir
Murat KAYA – Antalya
Ercan YALÇIN – Samsun
Yıldız ŞEN - İzmir

İçindekiler

Kemal ARI	
Başlarken.....	1
Kemal ARI	
Türk Roman ve Öyküsünde Mübadele	5
Fahriye EMGİLİ	
Türk Yunan Nüfus Mübadelesi Hakkındaki Araştırmalara Bir Bakış	29
Derya GENÇ ACAR	
The Impact of the Migration of the Spatial Texture Change in Cities, and This Has Created Problems in Terms of Turkish Cinema	55
Kemal ARI	
A Tale of Migration: "Exchange"	75
Ali DİKİCİ	
12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Öncesi Türk Polis Teşkilatı'nın Durumu (1977 - 1980)	87
Mahir KÜÇÜKVATAN	
Avustralya ve Yeni Zelanda Basınında Çanakkale Deniz Savaşı.....	125
Şenay SAVUR	
1960'lı Yıllarda İzmir'de Eğlence Hayatı ve Gezinti Yerleri	153
Tuncer BAYKARA	
A Study into the Concepts of "Turkey" and "Türkistan" Which Were Used For the Ottoman State in the XIXth Century	179
İbrahim ŞAHİN	
İktidar-Muhalefet İlişkileri Çerçevesinde İnönü ve Menderes'in Siyaset Dili	191
Bülent DURGUN	
Turkish-German Military Relations and the Balkan Wars.....	217
Özlem YILDIZ	
19. Yüzyılın İkinci Yarısı ve 20. Yüzyılın Başlarında Girit Adasında Deniz Ticareti	239
Erdal İNCE	
Suriye'de Baas Rejiminin Kuruluşu ve Türkiye	261
Resul YAVUZ	
The View and the Attitude of Allies High Commissioners Toward Istanbul During the Declaration of National Pact.....	281
Yenal ÜNAL	
"Ayhan Vergili, Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken Kitabı (Hayatı, Eserleri ve Hakkında Yayınlar)"	305

Resul YAVUZ

“Selçuk Akşin SOMEL, Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin”311

Murat KAYA

“Vasilis Dimitriadis, Bir Evin Hikâyesi: Selânik’teki Mustafa Kemal Atatürk’ün Evi ve Ailesi Hakkında Türkçe ve Yunanca Belgeler”317

Ercan YALÇIN

Müzelerin Tarihi Misyonu ve Samsun Kent Müzesi321

TARİH VE GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic

Cilt: I Sayı: 1 2017/Yaz

Volume: I Issue: 1 2017/Summer

BAŞLARKEN

Elinizdeki bu sayı ile bilim dünyası yeni bir dergiye daha kavuşmuş oluyor:

Tarih ve Günce...

Evet, dergimizin adı “Tarih ve Günce” dir. Adından belli; dergi öncelikli olarak bir tarih dergisidir. Tarihin de daha çok 20. Yüzyılını ilgi alanına almaktadır. Tarih açısından bakıldığında bu yüzyılın büyük bir önemi var: Her şeyden önce, 20. Yüzyıl; 19. Yüzyıl’da başlayan Sanayi Devrimi’nin yükseliş evrelerinin en üst düzeye çıktığı, emperyalist düşünce ve politikaların uygulama alanı bulduğu; bu nedenle de sömüren ve sömürülen arasında paylaşım kavgalarının yoğun biçimde görüldüğü bir yüzyıldır. Türkiye’nin kendi tarihine baktığımız zaman da; bir tarım imparatorluğu düzeyini aşarak, sanayileşememiş, ancak üç kıtada büyük toprak alanlarına yayılmış Osmanlı Devleti’nin yıkılış süreçlerinin sonunda, anti emperyalist bir uluslaşma süreciyle nasıl ulus devlet olduğunun görkemli yükselişini görürüz. Türkiye’de bu ulusçu yükseliş; sonunda ulus devlet kimliğine ulaşmış çağdaş bir cumhuriyetin kuruluşuyla sonuçlandı. Bu büyük yükseliş evrelerinin en büyük kahramanı hiç kuşkusuz Gazi Mustafa Kemal Atatürk’tü. O’nun düşünceleri elbette Aydınlanma Dönemi’nin değerler sistemiyle örtüşüyor,

o dönemlerden besleniyordu. Onu yaratan elbette Osmanlı Devleti'nin kurumları; toplumsal, kültürel ve siyasal ortamlarıydı. Her ne kadar tarım imparatorluğu düzeyinde kalmış olsa da Osmanlı Devleti'nin 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile başlayan çağdaşlaşma süreçleri o ve onun gibi çağdaşlaşma özlemi içinde olan kuşakları yaratabilirdi. O ve onun gibi öteki aydınların ve yurtseverlerin çabasıyla emperyalizme karşı bir ulusal direniş çabası ortaya konuldu ve giderek bu hareket ulusal bir kalkışmaya; ardından da bir özgürlük ve bağımsızlık savaşımına dönüştü. Sonunda emperyalist saldırıları Önasya'nın kıyısında, Anadolu topraklarında bozguna uğratan Türk Ulusal Hareketi, çağdaş bir cumhuriyet yönetimini bu coğrafyaya getirebildi.

Bu büyük hareket, bütün ezilen uluslar için elbette örnek oldu. Ancak o günden bugüne baktığımız zaman, geline nokta tam bir yüz yıl önce başlayan bu büyük aydınlanma hareketi hangi aşamaya gelmiştir? Geline nokta, bu büyük hareketin özünü oluşturan değerler ve ilkeler dizgesinden ne kadarı ortada kalabilmiştir? Daha da ötesi; bu büyük hareketi yaratan toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik koşullar nelerdi? Bütün bu alanlarda ne gibi dönüşüm süreçleri yaşandı? Bugün Türkiye'nin ve içinde bulunduğu kültürel ve siyasal coğrafyanın sorunları ve karşılaştığı zorluklar nelerdir? Toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal dönüşüm süreçleri ne gibi bir gelişim gösterdi ve değişime uğradı? Neler öngörülüyordu; bu öngörüler iç ya da dış kimi etkenlerin zorlamasıyla nasıl bir gelişme ve değişim yaşadı?

İşte elimizdeki bu dergide, bu ve buna benzer öteki sorunların temel nedenleri ele alınacak; araştırma sonuçları bilim dünyasıyla paylaşılacaktır.

Elinizdeki dergi, uluslararası hakemli akademik bir tarih dergisi olarak yayın yaşamına başlıyor. Uluslararası hakemli dergi olmanın temel koşullarını özenle yerine getirmek için dergi yayınlanana dek yoğun bir çalışma dönemi yaşandı. Yurt içinde ve yurt dışında akademik dünyada adı öne çıkmış bilim insanlarından gönüllü olarak derginin temsilciliğini üstlenenler oldu. Onlar dergimizle ilgili her türlü iletişim ve diyalog süreçlerini yürütecekler ve ileriye doğru düşündüğümüz kimi uluslararası akademik etkinlikleri gerçekleştirebilmemiz için bizler için önemli dayanaklar olacaklar. Dergimizin gerek Türkiye'de gerekse dünyanın hemen her yerinde indekslere, kütüphanelere ve araştırma merkezlerine girebilmesi için eşgüdümlü bir çalışmanın önemli paydaşları olarak öne çıkacaklar. Yeni eklenecek kişi ve kurumlarla dergimizin etki alanını daha da genişletme düşüncesindeyiz.

Dergimiz uluslararası hakemli bir tarih dergisidir. Dergide yazı yazan ve yazacak olan akademisyenlerin yazıları hakem kurullarından titizlikle geçirilmekte ve başta ULAKBİM kuralları olmak üzere akademik kriterlere titizlikle uyulmaktadır.

Çok yerden dergimiz adına akademik çalışmalardan okuyucuları bilgilendirecek muhabirlerimiz var. Buldukları yerlerden bizlere tanıklık ettikleri çalışmalarını bildirecekler; bizim dünyadaki gözümüz kulağımız olacaklar.

Her sayımızın kendi ağırlığı olsun istiyoruz: O nedenle hiçbir şeyin kıskançlığını yapmayacağız. Özveriyle çalışmak ve sonuca ulaşmak bizim temel ereğimizdir. İleriye doğru özel sayılar hazırlamayı ve bunlar için de alanında uzman kişilerin editörlükleriyle süreci götürmek çabamızdayız.

Bu dergi bir kurum adına yayınlanmıyor. Sahibi yasalar gereği tek bir kişi gibi görünse de özünde bu yayın dergiye katkı sunan, hatta okuyarak destek veren herkesin dergisidir. Akademik dünyada adı öne çıkan bilim insanlarının, genç araştırmacıların ve hatta doktora ve yüksek lisans öğrencilerimizin katkı, özveri ve emekleriyle dergimiz yayına başlamış oluyor.

Ve bir öngörümüz daha var:

Tarih ve Günce Yayınları...

Evet, Tarih ve Günce dergisi, yalnız bir dergi yayıncılığıyla sınırlı kalmayı öngörmüyor. İleriye doğru ulusal ve uluslararası ölçekli pek çok akademik çalışmanın yürütücüsü ve önemli bir paydaşı olarak rol almayı amaçlıyor. Bilimsel çalıştaylar, seminer, sempozyum ve paneller düzenleyerek tarih araştırmalarında seçkin bir çizgiyi korumak amacı içindeyiz. Ve asıl önemli adım, hiç kuşkusuz Tarih ve Günce Yayınları'nı devreye sokmak olacaktır. Tek bir temel çizgimiz var: Bilim... Bilimin verileri ve gelir geçer yöntemleri, akademik ve etik değerleri bizi bağlayan ölçüler olacaktır.

Bu nedenle akademik yayıncılığı önemsiyoruz. Özellikle genç araştırmacıların doktora çalışmaları sonrasında gereksinim duydukları çalışmalarını kitap halinde yayınlama çabası içinde olacağız.

Umarız başarırız.

İlk sayımızla sizlerle buluşmaktan Tarih ve Günce dergisinin yayın ve yürütme kurulları adına son derece mutluyuz.

Derginin adı öne çıkmayan emekçileri var. Akademik yaşamın içinde özveriyle yer almak için çabalayan, olağanüstü bir çabayla emeklerini ortaya koyan genç arkadaşlarımız; yani karıncalarımız. Kimisinin adı Murat' tır, kimisinin Yıldız; Erdal, Derya, Özlem, Nimet ya da Aytaç ya da Ali... Hiç fark etmez hiç. Onlar her yerde ve her yeri sarmış durumdalar. Her biri bir işin ucundan tutmuş, alınlarında ter, gözlerinde umut... Biz onları çok seviyoruz, çok...

Şunu biliyoruz; karıncalarımız olmadan hiçbir şeyin anlamı yok.

Hiçbir şeyin kıskancı değiliz; bu nedenle mutlulukları da paylaşmak bizleri daha da gururlandıracaktır.

Ne diyelim?

Ders zili çaldı çocuklar, başlıyoruz.

Hadi bakalım!

Prof. Dr. Kemal Arı

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
I/1, (2017 Yaz), ss. 5-28.

TÜRK ROMAN VE ÖYKÜSÜNDE “MÜBADELE “

Kemal ARI*

Öz

Bu makalenin esas amacı Türkiye'de mübadele konusunun edebi ürünlerde nasıl yer aldığını incelemektir. Bunun için her şeyden önce "Mübadele" olgusu üzerinde durulmuştur. Daha sonra Yunan edebiyatı ile de karşılaştırmalar yapılarak Türk ve Yunan edebiyatında mübadelenin ne kadar yer aldığı incelenmiştir. Diğer taraftan da Türkiye'deki mübadele ile ilgili yapılan araştırmalar ve yazılan romanlar incelenmiş ve bunlar hakkında durum tespitleri yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, Yunan Edebiyatında Mübadele, Türk Edebiyatında Mübadele, Mübadele Romanları, Türk - Yunan Mübadelesi

THE POPULATION EXCHANGE IN TURKISH NOVEL AND STORY

Abstract

The main purpose of this essay is to observe how “exchange of population” has been handled in Turkish literary works. First of all, the exchange of population issue is focused. Then, the place of exchange of population in Turkish and Greek literature is examined through a comparison with Greek literature. On the other hand, researches and novels about the exchange of population written in Turkish has also been investigated and some conclusions and determinations are made about them.

Keywords: Migration, Migration in the Grecian Literature, Migration in the Turk, Migration Novels, Migration of Turk - Grecian

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (kemalari1965@gmail.com).

“Mübadele”, pek çok göç türü içinde özellikleri açısından ikinci bir örneği olmayan çok önemli bir tarihsel olgudur. Genel anlamda “göç”, insanların değişik nedenlerle yerleşik oldukları bir ortamdan başka bir ortama yerleşme amacıyla yer değiştirmeleri olarak tanımlanabilir. Göç bireysel olabileceği gibi, büyük bir toplum kesimini de kapsayabilir. Tarihsel göçler içinde “Mübadele” olayı, göç olayları içinde belki de kendine özgü yönleriyle en çok ilgileri çeken bir tarihsel süreçtir. Onu öteki göç olaylarından ayıran en belirgin özellikleri, onun anlaşmalara dayalı, karşılıklı ve zorunlu oluşudur. 30 Ocak 1923 tarihli sözleşme uyarınca Yunanistan’daki Batı Trakya dışındaki Müslümanlar ile Türkiye’deki İstanbul dışındaki Ortodokslar “zorunlu” olarak yer değiştirmişlerdir. Böylece Türkiye’ye Yunanistan’dan 500.000; Yunanistan’a da Türkiye’den 1.200.000 kişi zorunlu olarak ve bir daha ayrıldıkları memleketlerine dönmek üzere göç ettirilmiştir¹.

Mübadele gönüllü olsaydı, ne kadar insan yer değiştirmek isterdi, bilinmez. Ancak göçü yaşayanlar ister gönüllü olarak isterse zorla göçe yönelmiş olsalar da bu durum mübadelenin dramatik ve romantik yanını gölgelemez. Sonuçta insanlar, başka bir seçenek önlerine konulmaksızın, zorunlu olarak göçü yaşamak durumunda kalmışlardır. Bu da zaten oldukça dramatik yönleri olan göç eyleminde, bu yönleere dayalı olarak kabaran öznel duyguları çok daha keskin boyutlara taşımış, eylemin duygusal boyutta vurduğu darbeler, kuşaklar boyunca mübadillerin aşamadığı travmalara dönüşmüştür. Bu nedenle mübadele olayı, salt bir göç eylemi olarak nitelendirilip, sayısal verilerle ve somut kimi gerçekliklerle açıklanamaz. Açıklanmaya çalışılsa bile böyle bir çabanın ortaya koyacağı anlatı metni, işin psikolojik ve sosyo-psikolojik boyutu ile en azından sosyal antropolojik boyutları eksik kalacaktır.

Bu nedenle mübadeleyi anlama çabası sayısal veriler kadar, onun üzerine empati yapmayı da gerektirir. Mübadele üzerine yapılacak küçük bir anlama çabası bile (empati) onun gerek oluşum, gerek uygulanış ve gerekse göç sonrasındaki evreleriyle ne denli çetin ve zorlu bir süreç olduğunu ortaya koyar. Göç olgusu başlı başına zaten pek çok bilinmeyenleri kendi içinde barındırır. Bu süreçte gerek bireysel ve gerekse grup kimliği temelinde pek çok karşıt, koşul ya da ters olgunun iç içe yaşandığına tanık olunur. Yalnız bedenler yer değiştirmez; duygular ve soyut değerler de süreçten önemli darbeler alır. Kuşku, korku, tedirginlik; buna karşın yeni ülküler, umutlar ve beklentiler süreçle doğrudan ilgilidir. Hele süreç, ulusal duyguların son derece kabardığı büyük tarihsel olayların bir gerekliliği gibi algılanıyorsa; bu kez ulusçu duygular göç süreçlerine yön verebilir. Buna karşın yine de toplumsal ve bireysel ölçekli düş kırıklıkları her zaman kendini gösterir. Olay üzerine tarihsel, toplumsal ya da psikolojik kimi analizler yapıldığında, göçün kendi doğasından kaynaklanan karmaşa ve olası güçlükler yalın biçimde ortaya çıkar.

Bir kere mübadele, onu yaşamış bireyler ile olayı kurgulayıp bir anlaşma ile sonuçlandırmış ülkeler için de büyük bir deneyimdir. Bu deneyimin sonunda önemli bir kültür aktarımı olduğundan söz edilebilir. Mübadele pek çok sonuçları yanında,

¹ Mübadele için bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2013.

özellikle yeni ulus devletlerin, yani Türkiye ve Yunanistan’ın kimlik inşalarında bu süreçlere pek çok etkide bulunmuştur. Yeni grupların göçler sonunda karşılaşmalarıyla birlikte yeni kültür ortamları oluşur ve göç eden gruplarla yerli gruplar arasında yoğun bir kültür aktarımı yaşanır. Mübadele süreci kültür aktarımları, uyumları ve kaynaşmaları yönünden büyük bir zenginliği kendi içinde taşır. Göç ettirme eylemi ile yaşanmış olan birey ve gurup kopmaları, belli bir doğal ve toplumsal çevrede süregelen kültürel yapılara elbette darbeler indirir. Bu kültürlerin sürekliliği açısından bakıldığında büyük bir boşluktur. Ancak değişik grupların bir araya geldikten sonra ortak bir toplumsal ve çevresel mekânı paylaşmaya başladıklarında, karşılıklı olarak büyük bir kültürel aktarım süreçleri ortaya çıkmıştır. Aktarılan her kültür, önceki kültür dokularıyla bir araya geldiğinde zorunlu olarak bir kültürel uyum sürecine dönüşür².

Bu süreçlerde önceki doğal çevresinden kopmuş olan kültürel yapılar, yeni bir kültür ortamında ortak bir kültür inşasına yönelirler. Bu yeni kültür inşasında; etki güçlerine göre değişik kültürler, ortak kültür süreçlerine yeni katkılar sunar; az ya da çok kendileri değişime uğradığı gibi yine az ya da çok ilişki içinde oldukları öteki kültür dokularını da değişime zorlarlar. Bu yaşanan süreç, yeni toplumsal yapıların oluşum süreçleri için büyük bir zenginliktir ve bu zenginliğin tanımlanıp kayıtlanması, toplum bilimleri açısından son derece önemlidir.

Bu nedenle bilinçli ve çağdaş düşünebilen toplumlar, gerek bireysel ve gerekse toplumsal temelde göçe ve göçlere ilişkin buluntuları, etnografi değeri olan nesnelere ve -günümüzde- sözel, görsel ve yazılı verileri kayıt altına alarak kimi müze ve arşivlerde toplayıp geleceğe aktarma görevi edinmişlerdir. Pek çoğunun eksik yanları olsa da Türkiye’de mübadele ve göç müzelerinin özellikle yerel yönetimler tarafından kurulma çabaları son derece önemlidir. Göç ve göçmenler üzerine en bilindik örneklerden birisi Amerika Birleşik Devletleri’nde, New Jarsey ile New York’un denize açılan noktada Ellis Island’daki *Göçmen Müzesi* (Immigration Museum)’dir.

Türkiye tarihinin bütün dönemlerinde az ya da çok göç sorununu eylemli olarak yaşamış bir ülkedir. Buna karşın konunun edebiyatta, özellikle de roman ve son yirmi yılda giderek artan bir ilgi artışına karşın, yeterince ele alınmadığını kolaylıkla söyleyebiliriz. Bu bir rastlantı mıdır? Ya da konunun bunca önemine karşın edebiyat dünyasının konuya uzun süre ilgisiz kalışı üzerinde durulmayı gerektirmeyecek kadar sıradan bir olgu mudur?

Bu soruların yanıtları olduğunu sanmıyoruz. Her şeyden önce toplumun genelinde doğrudan toplumun kendini ilgilendiren konularda bile yaygın bir bilinç eksikliği olduğu bilinmeyen bir şey değildir. Ne yazık ki Türk toplumu, kendini doğrudan ilgilendiren konulara bile yeterince ilgi gösteren en azından entelektüel bir çevre yaratamamıştır. Kültür, belli bir elit sınıfın elinde ve onun ilgisiyle

² Kemal Arı, “Bir Tarih Araştırma Konusu Olarak Mübadele”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar, Bilgi Üni. yay.*, İstanbul, (2005), ss.387-400.

palazlanacağına göre, Türkiye’de aydınların neden bu kadar önemli ve yaygın, toplumsal kökleri ve etkileri derin bir konuya ilgisiz kaldığı, anlaşılabilir gibi değildir. Bu belki de Türkiye gibi yarı gelişmiş bir ülkede, ortalama aydın tipinin, toplumsal sorunlarla yüz yüze gelme zorluğu yerine, öykünmeci bir duruş sergilemesi gibi sıradan bir seçeneğe yönelmiş olmasıyla ilgilidir.

Oysa kendine özgü yönleri, tarihsel anlamı, topluluklar, gruplar, aileler ve kişiler üzerinde derin etkileri olması nedeniyle özel olarak mübadeleyle ilgili süreçler, edebi metinler yaratmada yazar-çizer kesim için büyük bir zenginlik sunmaktadır. Böylesine bir zenginliği bilinçsiz biçimde görememe ya da -varsabilinçli biçimde görmekten kaçınma eğilimi, Türk entelektüel çevreleri için büyük bir eksikliklerdir. Gerçekte toplum bilimlerin pek çoğu için mübadele büyük bir laboratuvar özelliği taşır ve bu yönüyle o, büyük zenginlikleri kendi içinde barındırır. Bu zenginliğin tarihsel dönüşüm evrelerinde değişme süreçleriyle birlikte bu büyük zenginliği işleme ve olgusal yönlerini kayıt altına alma çapası gelecek kuşaklara bir değer olarak aktarımı son derece önemlidir. Toplumsal yapı sürekli olarak değiştiğine ve bu yapıların gerek bireyi ve gerekse toplumsal grupları da değişime zorladığı açık olduğuna göre; elbette geçmiş dönemlerde yaşanmış mübadele gibi tarihsel örneklerle bakış açıları da yoğun değişimler yaşanmıştır. Yani bundan elli sene önce ortalama bir insanın mübadele olgusuna bakışı ile günümüzdeki bakışı arasında derin farklar vardır. Bu farklılık, göçü dışarıdan gözlemleyen kişiler için geçerli olduğu gibi, belki ondan daha yoğun biçimde göçü yaşamış ya da yaşayan kuşakların ardılları olan kişilerin bakış açısı için de geçerlidir. Örneğin, göçü yaşayan kişiler için O, yaşamlarının belli bir kesiminde, kendi üzerlerine yıkılan ve yaşamak durumunda bırakıldıkları büyük bir zorluktu. Bu zorluklar onlarda bir süre sonra, o zorlukların da anımsandığı anılara dönüştü. Sonraki kuşaklar ise bu anımsanan anıların sahipleriyle iç içe büyüdüler; birinci derecede olayın tanığı ve hatta bir öznesi olan kişilerden göç öyküleri dinlediler. Bu göç öyküleri, onların duygu dünyalarının oluşumunda derin etkiler bıraktı. Ancak bunca yaşanmışlıklara ve derin etkilere karşın; ne inceleme yapıtlarda, ne anılarda; ne de yeterince sinemada, tiyatrodada, öykülerde ve romanlarda; hatta şiirde bile bu konu anlaşılabilir biçimde yer almadı ve bu derin yaşanmışlık bu tür metinlerin içine etki edemedi.

Kuşkusuz göçü doğrudan yaşamış bireylerin kendi belleklerinde göçün izleri; bu süreci çok sonraları, o da anlatılanlardan ve yapılan araştırmalardan; daha olmadı film, tiyatro, roman ve öykü gibi sanatsal sunumlardan öğrenmeye çalışan kişilerin belleklerinden büyük ölçüde farklıdır. Sanatsal yapıtların romantik duygularla iç içe girmesi elbette kaçınılmazdır ve gereklidir. Ancak yaşanmış gerçeklerin bireysel belleklerde bıraktığı izler diyebileceğimiz imgeler bütünüyle yaşanmış gerçeklere dayanır; süre içinde bu gerçekçiliğin yanına romantik etkiler eklenmişse de bu özellik onun realist/gerçekçi yönlerini yok edemez. Bu iç içe geçmiş değişim ve algı süreçlerini, biçimlerini ve değişimini belirleyen çeşitli etkenlerle birlikte sürekli algı boyutunda değişmiş böylesine önemli bir tarihsel olguya Türk toplumunun ortak belleği uzunca süre bu öneme kendini kapatmıştır.

Toplumsal bellek kendini ilginç biçimde yoğun acıların ve zorlukların yaşandığı bu dönemleri unutmaya kurgulamıştır. Olayı yaşayanlar uzun yıllar boyunca onu anımsamamaya kendini kurgulamış gibi bir tavır içine girmişlerdir. Bu ilginç durum giderek büyük ölçüde “toplumsal bellek eksikliği” gibi bir sonuç yaratmıştır. Birkaç kuşak sanki bu dönemi anımsamamak üzere kendi kişiliklerini özellikle zorlamış gibidir. Sonraları küçük küçük kimi metinlere dökülen anlatılar da yazın sanatını ne yazık ki kalıcı olarak besleyecek düzeye ulaşamamıştır. Bu ilgisizlik 1990’lı yıllara kadar yalın biçimde ortadadır.

Bu ilgisizlik ve üşengeçlik, doğal olarak konunun gerek bilimsel ve gerekse sanatsal olarak yeniden ele alınıp incelenmesine de olumsuz biçimde yansımıştır. Bu nedenle uzun süre Türkiye’de göçü ve onun olumlu-olumsuz etkilerini ele alan, irdeleyen en azından o birikimi gelecek kuşaklara taşıma görevini üstlenecek girişimler ortaya çıkmamıştır.

Bu yalnız Mübadele olayı için mi böyledir; yoksa başka göç olayları karşısında da Türk toplumunun ilgi eksikliği aynı mıdır? Bunu ancak, yine aynı türde metinlerde öteki göç olaylarının iz düşümlerine bakarak saptamak olanaklıdır.

Gerçekte “Göç” Türkler’ in bilinen en eski tarih dönemlerinden bugüne yakalarından hiç düşmeyen bir yazgı gibidir. Uzun bir zincirin çok önemli halkaları gibi ardı ardına gelen ya da kimi zaman aynı anda birden fazlasının hükümranlık sürdüğü sayısız beyliklerin, kabilelerin, Oğuz boylarının, devletlerinin yazgısında hep göç olgusu vardır³. Ancak; gerek tarih alanında, gerek diğer toplum bilimi çalışmalarında ve gerekse yazılı ve görsel sanat alanlarında göçü ele alan çalışmalar bir elin beş parmağını geçmeyecek kadar azdır. Artık konunun ne denli önemli olduğunun anlaşıldığını düşünebileceğimiz günümüzde bile ne yazık ki bu alanlarda Türkler’ in tarihinde göçün önemini içselleştirip, kanıksayarak konuya eğilme istenci neredeyse –sınırlı çalışmaların dışında- bütünüyle karşılıksızdır. Bu istencin karşılığı denilebilecek tarih, edebiyat ve görsel sanat metinleri ve ürünleri büyük bir boşlukta gibidir ve bu boşluğun yakın bir gelecekte doldurulabilmesi de neredeyse olası değildir. Bu hem geleneksel hem de çağdaş sanat türleri için söylenebilecek genel bir durumdur.

Yazın sanatı geleneksel kalıplardan ve türlerden sıyrılıp çağdaş olanlarına evirmeye başladığında artık Osmanlı Devleti çöküş döneminin içine girmişti. Gerçek anlamda roman, öykü ve şiir alanında yazım terminolojisi, yöntemi ve yaklaşımı ancak Osmanlı’nın son elli yılında görebildiğimiz bir uğraşı ve ilgi alanı olmuştu. Çağdaşlaşma çabalarının pek çok alanında olduğu gibi edebi nitelikli yazım kalıplarına da 1839’da başlayan Tanzimat Dönemi ile geçilebilmişti. Yeni kalıplarda ortaya konulan ilk örnekler son derece sığ ve toplumsal nitelikten uzaktı. Ahmet Mithat, Refi’ Cevat gibi adı ünlenmiş kişilerin ortaya koyduğu yapıtlar, batılı

³ Örneğin bkz. (Kollektif), *Türkiye’nin Göç Tarihi*, (Der. Ayhan Kaya, Murat Erdoğan, Bilgi Ün. Yay., İstanbul, 2016; Ayrıca Bkz. Ebru Şenocak, “Göç ve Ergenekon Destanlarında Mitostan Ütopyaya Yolculuk”, *Türkisch Studies*, Volume 8/1 (Winter 2013), s. 2525-2537.

örnekleriyle karşılaştırıldığında son derece sığ, içerik ve konu olarak da son derece zayıf ve yanıp söner türden şeylerdi.

Tanzimat Dönemi Osmanlı toplumu için batılılaşma ve çağdaşlaşma yönünde önemli dönüşümler yarattı. Ancak batılı türde roman ve öykü yazımı, tiyatro senaryoları ve diğer yazım biçimlerinin ortaya çıkışı daha sonraki dönemlere denk gelir⁴. İlk yapıtlarda bir kere göç ya da benzeri toplumsal olayların izine bile rastlanılmaz. Kurguyu yapan ve anlatan yazar hala geleneksel nesir anlatıcılığının havasından sıyrılamamıştır. Romanın ve öykünün toplumsal işlevi üzerine her hangi bir bilinç oluşmamış ve bu yapıtları okuyan kişileri eğitmek ya da düşündürmekten daha çok okuyan kişiyi eğlendirmek gibi bir amaç güdülmüştür. Toplumsal yönü olan olayların ve olguların bu tür yapıtlarda yer alması, bir parça II. Meşrutiyet Dönemi'nde görülse bile; bunun büyük iz düşümlerine cumhuriyetin ilk yıllarında bile pek rastlanmamıştır. Bu dönem üzerine eleştiri getiren kimi son dönem aydınlarının söylediklerinin tersine, ilk şeyleri başarmak gibi bir görevi üstlenmiş Tanzimat Aydınlarının bu romantik yaklaşımlarını anlamak dönemsel koşullar da düşünülduğünde pek de zor değildir.

Bu döneme ilişkin amatörce yazılmış edebi metinlerde göç ya da göçlerle ilgili örnekler rastlanmaz⁵. Göçle ilişkilendirilebilecek kimi karakterlerin varlığı ya da onların söylemlerine yansıyan kalıplar da dönemin toplumsal yapısına ilişkin renklerin bu yapıtlara yansımından başka bir anlam taşımaz⁶. Yeni edebiyat türleri içinde yol almak durumunda olan dönemin kuşakları, konu seçiminde toplumcu içeriği olan alanlara yönelmek bir yana, sıradan konularda bile büyük bir şaşkınlık içinde kalmıştır⁷.

Cumhuriyet döneminde bu sığ yaklaşımların büyük ölçüde değiştiğini görmekteyiz. Cumhuriyet, öykünmeci bir aydın tipini yaratmakla birlikte, yine de kökleri Aydınlanma Dönemi'ne inen bir algının projesidir⁸. “Cumhuriyet” sözcüğü ve kavramı doğrudan bir ideolojiye dayandığına göre; her ideolojinin olduğu gibi

⁴ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995; Budak, Ali (2008), *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları; Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1988, s.30-31; M. Orhan Okay, “İlk Romanlarımız Üzerine Bazı Dikkatler”, *Türk Yurdu*, (Mayıs-Haziran 2000), Cilt:20, Sayı:153-154; Osman Gündüz, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema-I*, MEB Yayınları, İstanbul, 1997, s.65.

⁵ Bilge Ercilasun, “Servet-i Fünûn Edebiyatı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C.3:Edebiyat, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, (1992); Osman Gündüz, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema-I*, MEB Yayınları, İstanbul, 1997.

⁶ Atıf Akgün, “Edebiyatımızda Göç ve Göçmen Edebiyatları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Göç Dergisi*, II/1 (Mayıs, 2015), s. 69-84.

⁷ Gürsel Aytaç, *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, çşt. syf.

⁸ Genel olarak bkz. Kemal Arı, *Atatürk ve Aydınlanma; Düşünsel Temelleri ve Tarihsel Gelişimi*, 2. Baskı, Yakın Kitabevi yay., İzmir, 2009; yine aynı yazar, “Atatürk, Cumhuriyet ve Demokrasi”, *Belgi*, Sayı 7 (Kış 2014/ I) s.952-963. Kemal Arı, *Atatürkçü Düşünce Sistemi, Atatürk Konferansları (1999-yurt içi)*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2000.s.s.101-120

onun da bir felsefesi olması doğaldır. Bu oluşum felsefesinin, batının aydınlanma değerlerinin bir parçası olarak oluştuğunu söylemek gerekir. Bu felsefenin temelinde ulusal egemenlik düşüncesi en ağırlıklı biçimde bulunan kavramdır. Ulusal egemenlik ulus gerçeğine, ulus gerçeği de yurttaşlık bilincine ve bireysel özgürlüğe dayanır. Ulus devletin, ulusal yapıyı güçlendirmesi için adımlar atması kadar doğal bir şey yoktur. Türkiye’de, imparatorluk kültür ve felsefesinden sıyrılıp çağdaş ve ulusal bir cumhuriyet yöntemine geçiş, ister istemez toplum temelinde, ulus gerçeğini pekiştirecek nüfus hareketlenmelerini yanında getirmiştir; çünkü seçim, bu yöndedir. İmparatorluğun dağılma evrelerinde yaşanan göçlerle nüfusun görüntüsü sürekli bir değişime uğramıştır. Mübadele, ulus devletin oluşumunda en güçlü toplumsal hareketlenme ve göç olayıdır diye düşünülebilir⁹.

Mübadele ve Göç Üzerine Yazılanlar

Türkiye’de mübadele üzerine yapılmış araştırmalar oldukça geç bir dönemde başlamıştır¹⁰. 1990’lara gelinceye dek Türkiye’de konusu doğrudan “mübadele” olan hemen hiçbir tarih araştırması yapılmış değildi. Dolayısıyla ortada yazın sanatında kalem oynatan kişilerin bilgi olarak beslenebilecekleri metinler bulunmuyordu. Doğan Avcıoğlu gibi kendi döneminin önemli aydınlarının yapıtlarında bile mübadele birkaç paragraflık anlatım ötesinde yer almıyordu. Mihri Belli’nin Missouri Üniversitesi’nde bir mastır tezi olarak hazırladığı 1940’lı yıllarda yapılmış çalışmadan ise hemen hiç kimsenin haberi olmamıştı. Mübadelenin daha çok ekonomik ve toplumsal yönü üzerinden giderek analizler yapmayı amaçlayan çalışma ancak 2000’li yıllarda gün ışığına çıkmıştı¹¹. Kemal Arı’nın 1988 yılında hazırladığı “1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir’de Göçmenler” adlı yüksek lisans tezi ile aynı kişinin 1993’te tamamladığı “1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında Türkiye’de Göçmenler” adlı çalışmalar Türkiye’de mübadeleye akademik düzeyde eğilen ilk çalışmalar oldular¹².

⁹ Kemal Arı, "Cumhuriyet'in Nüfus Politikası", *Toplumsal Tarih*, Sayı:119 (Kasım 2003), s.s.28-31; yine bkz. Aynı yazar, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Tarih Vakfı Yurt yay., Genel olarak bkz. Kemal Arı, *Atatürk ve Aydınlanma; Düşünsel Temelleri ve Tarihsel Gelişimi*, 2. Baskı, Yakın Kitabevi yay., İzmir, 2009; yine aynı yazar, "Atatürk, Cumhuriyet ve Demokrasi", *Belgi*, Cilt/ Volume 1; Sayı/ Number 7 (2014), s.952-963, Kemal Arı, *Atatürkçü Düşünce Sistemi, Atatürk Konferansları (1999-yurt içi)*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2000.s.s.101-120

¹⁰ Kemal Arı, "Bir Tarih Araştırma Konusu Olarak Mübadele", ss. 387-400.

¹¹ Mihri Belli, *Türkiye- Yunanistan Nüfus Mübadelesi :Ekonomik Açıdan Bir Bakış*, Belge yay., 2. Baskı, İstanbul, 2002.

¹² Kemal Arı, *1923 Türk-Rum Mübadelesi Sonrasında Türkiye’de Göçmenler*, Dokuz Eylül Ün. AİİT Enst., (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 1993. Aynı yazar: *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç; Tarih Vakfı Yurt yay.*, İstanbul, 1995.

Yunanistan'da Mübadele Romanı ve Öyküsü

Oysa mübadelenin Türkiye karşısındaki ortağı Yunanistan'da konuya çok daha erken dönemlerde değinen çalışmalar ortaya çıkmıştı¹³. Tarihi içeriği olan yapıtlarda olduğu gibi edebiyat alanında da Yunan yazarlar konuya çok daha erken dönemde eğildiler. Edebiyat yapıtları arasında Türkiye'de hemen hiçbir somut yapıt yokken, Yunanistan'da mübadelenin daha çok öncesi ve sonrasını ele alan roman ve öyküler raflarda çoktan yerini almıştı. Örneğin Venezis¹⁴, S. Doukas, S. Mirivilis, daha sonra F. Kontoglou, D. Sotiriou, L. Nakou, P. Prevelakis, Y. Theotokas, N. Kazantzakis, M. Loudemis... 70'li ve 80'li yıllardan sonra da Samouilidis, T. Athanasyadis, A. Nenedakis, Anzel Kurtyan, Y. Andreadis, ve son yıllarda M. Veinoglou, Katerina Zarokosta...¹⁵. İlginç bir saptama; bu yazarların birçoğu Türkiye'de doğmuştur. Örneğin Yunan edebiyatının en gözde romancılarından olan Venezis Ayvalık doğumludur ve romanlarında Ayvalık anlatılır. Dolayısıyla, romanlarında yerleşmiş bir Türk algısı kendini gösterir. Yani Anadolu'lu bir Rum'un gözünden Türk imgesi, yazarın belleğinde yerleşmiş yargı ve gözlemlere dayandırılarak oluşturulur¹⁶. Bu yapıtlarda genel olarak mübadele öncesinde Türkiye'de ve mübadele sonrasında da Yunanistan'daki yaşam anlatılır; ancak o arada geçenler çok sınırlı anlatılır. Bunlar içinde her iki tarafta; yani hem Yunanistan'da hem de Türkiye'de büyük yankı uyandıran yapıt, Dido Sotiriyu'nun "*Benden Selam Söyle Anadolu'ya*" adlı romandır¹⁷.

Bunların kimisi Türkiye'de oldukça yaygın ve duyumsanabilir bir etki de yaptı. Bunların içinde en çok etki bırakanı; Dido Sotiriyu'nun Türkçeye "*Benden Selam Söyle Anadolu'ya*" adıyla çevrilen "*Matomena Homa (Kanlı Topraklar)*" adıyla çevrilen romandır¹⁸. Gerçekte bir anıdan hareket ederek yola çıkan Sotiriyu romanında Türkiye'de Osmanlı Tebaası iken, Birinci Dünya Savaşı'nda savaştan kaçan, Türk-Yunan Savaşı başladığında da Yunanistan Ordusu'nda gönüllü taburunda savaşan Şirinceli Manoly Aksiyotis'in dramatik öyküsü anlatılmaktadır. Roman 1970 yılında Atina'da yazılmıştır. O yıllar Türkiye ile Yunanistan arasında ideolojik farklılıkların yoğun biçimde gün yüzüne çıktığı yıllardır. Romanın yazıldığı yılların, bütün dünyada yükselen sol ideolojik görüşlerin etkili olduğu döneme denk geldiğine bakılırsa, Dido Sotiriyu'da da bu bakış biçiminin romanda etkisini gösterdiği söylenebilir. Romanda yaygın olan kanıya göre, Türk ve Yunan halklarını birbirine emperyalizm kırdırıştır. Gerçekte Manoly Aksiyotis'in

¹³ Konu ile ilgili bkz. Stephen Ladas, *The Exchange of Minorities, Bulgaria, Greece, and Turkey*, (New York: Macmillian Company, 1932) Bruce Clark, *Twice a Stranger: How Mass Expulsion Forged Modern Greece and Turkey*, (London: Granta Books, 2007) Renée Hirschon, *New York*, (2003)

¹⁴ Herkül Millas, *Ayvalık ve Venezis: Yunan Edebiyatında Türk İmajı, İletişim yay.*, İstanbul, 1998.

¹⁵ Herkül Millas, "Türk ve Yunan Edebiyatında Mübadele - Benzerlikler ve Farklar", *Yeniden Kurulan Yaşamlar*, Bilgi Ün. Yay., (7-8 Kasım 2003, İstanbul).

¹⁶ Herkül Milas, a.g.e., çşt. syf.

¹⁷ Dido Sotiriyu, "*Benden Selam Söyle Anadolu'ya*", (Çev. Atilla Tokatlı), Can Yayınları, İstanbul, 2014.

¹⁸ Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek, "*Farewell To Anatolia: Being A Soldier In The First World War*" *The Journal of International Social Research*, Cilt: 8, Sayı: 39, Volume: 8 (August 2015), s.208-221.

yaşadığı dram, bu iki halkın emperyalizmin oyunu karşısında yaşadığı büyük trajedinin yalnızca onun dünyasına yansıyan kısmıdır¹⁹. Toplumsal ve insani temele inildiğinde romanda ara ara da olsa, iki toplumu birbirine bağlayan birleştirici figürler de kendini gösterir. Bu figürlere ortak yaşanan mekânlar, kesişen duygular, yaşamsal algılar, somut ve soyut kültürel olgular eşlik eder. Bir Türk neden hoşlanıyorsa, üç aşığı beş yukarı bir Rum da ondan hoşlanmaktadır. Örneğin yemeklerden, giyim kuşamdan, hatta içilen dibek kahvesinden bile... Bu tür ortak özellikler, kişileri birbirine yaklaştırıp kaynaştıran ve etle tırnak gibi birbirine kenetleyen öğeler olarak değerlendirilebilir. Buna bir Türk’le bir Rum’un, yani Manoli ve Şevket’in arkadaşlık ilişkisindeki sıcaklığı bile ekleyebiliriz²⁰.

Manoli ile Şevket, çocukluklarından beri arkadaşlardır. Sığırtmaçlık yapan bir Türk çocuğu olan Şevket, belki de yaşamında Manoli’yi anlayan en önemli kişidir. Kişiliklerinde, zevklerinde ve arkadaşlık duygularında ortaklıklar vardır. Bu ortak bir duygudaşlık halidir. Bu duygudaşlık, etnik ve kültürel farklılıklara karşın, ortak bir mekânda bireyleri bir arada tutan ve sağlam bağlarla birbirine bağlayan önemli bir değerdir. Öyle ki Manoli kendisini sürükleyip götüren maceranın en kritik anlarında, örneğin yoğun duygusal çatışmalar yaşadığı anlarda birden Şevket’i anımsar. Onun görüntüsü ve bu görüntüyle birlikte Anadolu’nun Şevket’in kimlik ve davranışlarına aktardığı değerlerle yüzleşir. Bu yüzleşme aynı zamanda derin bir sorgulamadır. Bu sorgulamanın hedefinde ise yoğun biçimde emperyalizm vardır. Emperyalizmin oynadığı o büyük oyunun ise hiçbir değer anlayışı yoktur; her şeyi kirletir, sömürür ve yok olur. Bu çirkin oyunda yitiren –tıpkı Manoli ve Şevket gibi– oradan oraya savrulan kişiler ve aynı toplumsal yapının var ettiği halklardır.

Roman boyunca bütünüyle iki bireyin birbirine karşı bütünüyle çocuksu, saf; ancak o ölçüde de gerçek olan duyguları ve tavırlarıyla karşılaşılır. Her şeye bu duygular ve tavırlar etkili olmuş olsa, hiçbir çirkinliğin kalmayacağını roman boyunca duyumsarsınız. Romanı tamamlayan da zaten bu duygudaşlıktır. Emperyalizm bu duygudaşlığı yok etmiştir. Ancak bu canavara, yani emperyalizme karşı bu pis oyundan başarılı çıkabilmenin şifreleri de bu doğal, saf ve temiz duygudaşlıkta bulunmaktadır. Yeter ki aynı coğrafyanın ve kültürün var ettiği halklar buna dönme yetisini ve kararlılığını gösterebilir... Bu çözümleme, yalnız Manoli ve Şevket üzerine değil, örneğin Çiftlik Sahibi Ali Bey ile onun yanında çalışan öteki kişilerin, Manoli’nin yasak aşklarından biri olan Adile’nin ya da Kirliceliler’in kişilikleri üzerinden bile yapılabilir. Hep en yoksul ve sıradan görünen Kirliceliler’den birileri en zor döneminde Manoli’nin yaşamını kurtarmıştır. Bu

¹⁹ Kısa bir tanıtım: Kemal Arı, “Manoli’nin Gözyaşları”, *Bütün Dünya*, 2016/11 (Kasım 2016).

²⁰ Kemal Arı, “Osmanlı Devleti’nde Göçlerle Aktarılan Besin Kültürü ve Bunun Türk Yemek Kültürüne Etkileri”, *I. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu (Osmanlı Mutfak Kültürü)*-14-15 Ekim 2010 Bilecik, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, Bilecik, 2012, ss. 21-45; kültürel değişimin nitelikleri ve boyutları için örneğin bkz. Türkoğlu, Orhan; “Seçilmiş Bazı Göçmen Ve Yerli Zümreler Üzerinde Sosyal Değişme Modelleri”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXII/3-4 (1962), ss. 140-163 Ve XXIII/3-4 (1963), ss. 115-136 Boran, Behice Sadık; *Toplumsal Yapı Araştırmaları (İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki)*, TTK Basım., Ankara, 1945.

karakterler üzerinden oluşan imgeler, bütünleştirilerek romanın ilerleyen sayfalarında da akarak sürüp gider²¹.

Türkiye’de Mübadele Roman ve Öyküleri

Karakterlerde göçe ilişkin bir ürküntü, korku, tikslenme ve hatta onu kara bir yazgı gibi görme eğilimi yüksektir. Örneğin 1927 yılında Aka Gündüz tarafından yazılan “*Dikmen Yıldızı*” adlı romanda konuya ilişkin ilk örnekleri görmekteyiz²². Romanda sevdiği genci arayan Yıldız’ın Büyük Taarruz’dan sonra sevdiği genç Murat’ın babasıyla birlikte İzmir’e kadar uzanan öyküsü anlatılır. Fellik fellik savaşa katılan Murat’ı bulmak için koşturan genç kız, İzmir’e kadar gelir ve “Beybaba” dediği Murat’ın babasıyla birlikte Başkumandan’ın karşısına kadar çıkar. Bu arada İzmir’in yanıp yıkılan görüntüsü de gözlerinin önündedir. Geçmişte yaşanan acı olaylarda, Türkler’e karşı Yunan Ordusu tarafında yer aldığı biçiminde aktarılan Rumlar’ın İzmir’den ayrılışlarına değinilirken; roman karakterlerinden biri şöyle der: “*Rumlar’ın İzmir’den gitmesi iyi oldu. İzi kalmasın bunların!*”

Roman 1927 yılında yazılmıştır. Doğrudan mübadele konusu olmasa da; mübadeleyi tetikleyen Anadolu’dan Rum göçünden söz edilmesi hepsi bu kadardır. Bu imge; Yunan Ordusu’yla birlikte Rumlar’ın İzmir’den denize dökülüşü olarak nitelendirilir. Aynı fırça darbelerini Reşat Nuri Güntek’in “*Ateş Gecesi*”nde de (1942) görürüz. Ancak bu kez Rumlar’dan söz edilirken, daha insani bir boyut kendini göstermekte ve sevgi dolu sözler söylenmektedir. Romanın belli yerlerinde Maryanti, Eleniça, Rina, Miyeris Panelopiça gibi Rum karakterler kendini gösterir²³. Yakup Kadri’nin romanlarından *Panorama*’da (1953) ise Balkanlar’dan gelenler, oldukça sevimsiz tipler olarak verilir. İnkılabın toplum kesimlerinde nasıl karşılandığını olaylar ve karakterler üzerinden veren yazar, romanında 1923 ile Atatürk’ün ölüm tarihi olan 1938 arasındaki dönemi kesitler biçiminde vermektedir. Bu dönemin elbette en önemli özelliklerinden biri de, Balkanlar’dan gelen göçmenlerin Türkiye’ye yerleştikleri ve toplum içinde kendilerine bir yaşam alanı aramaya başlamalarıdır. Yeni anavatanda yurt tutunmaya çalışanların, yerleşik

²¹ Manoli: “Küçük Asya kıyılarında, evet, karşıda... çocuklar, akrabalar, dostlar bıraktık. Gömülmemiş ölümler, barıksız diriler bıraktık ve şimdi hayaletler misali, oradan oraya savrulan düşler. Küçük Asya kıyılarında evet! Daha dün yurdumuz olan karşıda... Dipsiz gecenin içinden, tanıdık gölgeler kayıp geliyor... Kirliceliler ve Şevket... İsmail Bey, Kerim Efendi, Şükrü Bey... Ve Ali Dayı’yla kızı... Boşuna! Hiçbiri imdada koşamaz artık... Yıkılıp gitti her şey!”; Dido Sotiriyu, *Benden Selam Söyle Anadolu’ya*, (Çev. Atilla Tokatlı), Can yay., İstanbul, 15. Baskı, İstanbul, 2012, s.259. Aksiyotis Manoli ve onun anlatımında dile gelen kişilerin pek çoğu gerçek karakterlerdir. Öyle ki Manoli Türkiye’den ayrılıp Yunanistan’a gittikten sonra, yaşının ilerleyen zamanlarında Şirince’nin yoğun biçimde özlemini yaşamış; ailece terk ettikleri bağ evlerine yerleşen aileyle mektuplaşmış; sonunda bir maceraya atılır gibi, yaşı 80’i geçmişken, bu aileye konuk olmak üzere Şirince’ye gelmiştir: Bkz. Kemal Arı, Manoli’nin Gözyaşları, *Bütün Dünya*, 2016/11 (Kasım 2016).

²² Gündüz Aka, *Dikmen Yıldızı*, Semih Lütfi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1940.

²³ Herkül Millas, a.g.m., s. 130; Yine roman için bkz. Reşat Nuri Güntekin, *Ateş Gecesi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1975.

toplum kesimleri tarafından sevilmeyen karakterler olarak romana serpiştirildiği görülür

Türkiye’de yazılmış romanlara ve öykülere baktığımız zaman Yunanistan’dakilerle karşılaştırıldığında oldukça geç bir gelişme sürecine girildiğini görmekteyiz. Uzunca zaman Türkiye’de yazın sanatı ile uğraşanlar, mücadele konusuna ilgi duymamışlardır. Tarihi yönden mücadeleye eğilen araştırmalar ne kadar geç bir zaman dilimine denk geliyorsa, edebiyatta konuya yönelme eğilimi de son derece geçtir ve tarih araştırmalarını izleyen sürece oturur. Mücadele üzerine yazılmış edebi metinlerin izi sürüldüğünde Sabahattin Ali’nin “Çirkince” adlı (1947) öyküsüyle karşılaşılır²⁴. O zamana kadar kimi roman ve öykülerde belli belirsiz karakterler üzerinden mücadele olgusunun izlerine rastlanmakla birlikte, *Çirkince* adlı öykünün yazılışına kadar, doğrudan konusu mücadele olan bir örneğe rastlanmaz. Sabahattin Ali’nin *Çirkince* adlı öyküsü belki de konusu doğrudan mücadele olan ilk özgün denemedir diyebiliriz. Buna karşın öykünün mücadele alanında yazılmış roman ve öykülere katabileceği başka ilkler de vardır: Örneğin öykünün toplumculuğu...²⁵

Evet, gerçekten de *Çirkince* aynı zamanda toplumcu bir öyküdür. Doğrudan toplumsal dokunun oluşumu, tavırları, yönelişleri ve duygularıyla kendini duyumsatır. Bu da şaşılacak bir durum olarak görülmemelidir; çünkü Sabahattin Ali Türkiye’nin ilk toplumcu yazarlarından biridir. Her ne kadar Kemal Tahir gibi özgün kimliği ve yeteneği olan yazarlar da toplumcu özellikleriyle var olmuşlarsa da Sabahattin Ali roman ve öykücülüğü yönüyle, onlardan ayrılan özgün yönleri kendi yapıtlarında barındırır. Zaten onun toplumcu-eleştirel yönü, *Çirkince*’nin satırlarına da yansır:

“Buraya getirip oturttukları mübadillerin de kabahati yoktu. İskeçe’nin, Kavala’nın tütüncüleri... zeytinden, incirden ne anlasınlar? Ağaç dediğin bakım ister, masraf ister... Kıymetini bilmeyene nimetini verir mi? Muhacirler iki sene üst üste mahsul alamayınca ya kestiler, ya sattılar... Cahillikle fakirlik bir olmuş, Sultan Süleyman’ın mülkü dağılmış... Zaten tefviz (bir malı birine verme) işleri de seneler sürdü. Dünyanın dalavereleri döndü. Gelenlerin çoğu meteliksizdi. Para yedirip işlerini gördüremeyince hepsi bir yana dağıldı... Ne olacak? Rumeli’nde koca çiftlik bırakan adama yüz ağaç zeytin düşmedi de, köyünde bir baskısı olan burada üç fabrikaya sahip çıktı. Senin anlayacağıın, hakkı olan alamadı, hakkı olamayan binlerce aldı. Ama onlara yaradı mı? Ne gezer!.. Anafar malın kıymetini bilmediler, yok fiyatına elden çıkardılar. Buraların eskiden kalma bir iki derebeyi vardı. Kimi İzmir’de, kimi Ankara’da oturur... Hepsini onlar kapattı... Emvali metrukeden, ağacı on kuruşa, on beş kuruşa zeytin, incir bahçesi satın aldılar... ‘Malımı satmam!’ diye inat edenler de en sonunda boyun eğdi. Ne yapsın? Para da, devlet de ağaların elinde. Bunlarla baş olur mu?.. Patronlar istemedikçe, kimse ağacının meyvesini toplatacak işçi bulamaz. Çoluk çocuk

²⁴ Sabahattin Ali, *Sırça Köşk*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

²⁵ Ramazan Korkmaz, *Sabahattin Ali İnsan ve Eser*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997.

kendisi toplasa, yağını çıkartacak fabrika bulamaz. Evvela dört senelik mahsulünü, sonra kökünü satar, alır başını gider”.

Ta 1947’de Sabahattin Ali’nin kaleminden kâğıda dökülen bu toplumcu bakış açısına, bugün bile Türkiye’de değme tarihçilerin ya da sosyologların erişebildiğini söylemek oldukça güç. Bu değerlendirmelerin İkinci Dünya Savaşı’nın hemen sonunda hem de Tek Parti Dönemi’nde yapıldığını düşünürsek, önemi daha da artar. Daha da ötesi bu yorum biçimi, Türkiye’de siyasal birikimin ve evrilmenin her türlü zorluğa karşın, ne türlü yol aldığına da kanıtıdır. Kuşkusuz, bu tür yorumları yaratan edebiyat dünyasının geldiği bir siyasal ve kültürel iklimdi. Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun emekli ve engelli bir subay olan Ahmet Celal’e Haymana Ovası’nda Anadolu köylerinden birine ilişkin gözlemleri sonucu söylediği “*Ne ekersen onu biçersin*” sözlerinin muadili, işte bu satırlarda karşılık bulur. *Yaban*, 1932 yılında yazılmıştır ve bir yıl sonra ünlü “*Kadro*” Dergisi’nde dile gelecek görüşlerin öncüsü gibidir.

Sabahattin Ali’nin *Çirkince*’siyle *Yaban* arasında yayınlanma süresi açısından bakıldığında on beş yıl vardır. Bir anlamda Sabahattin Ali’nin toplumcu çizgisi ve bu çizgi üzerinden tarihe bakışı son derece komplike, gerçekçi ve bütünüyle doğru tanımlamalara dayanır. O’nun bakış açısına göre Türkiye’de yönetici seçkinler mübadele ile Türkiye’ye getirilen mübadillerin toplumsal sorunlarına gerçekçi bir yaklaşımla eğilememişlerdir. Yoksa bu bilinçli bir seçim midir? Ya da sıradan bir boş vermişliğin sonucu mudur? Yazar sorunun bu yönlerine pek değinmese de sonuçta mübadelenin onca şatafatlı söylemlerin arkasına sığınan milliyetçi duruşun ötesinde, acı biçimde toplumsal gerçekliğine ilgileri çeker. Bu bilinçsizlik ve ilgisizlik, toplumsal dokuları yok etmekte, yozlaşmayı getirmekte ve bunun sonucu olarak da yoksullaşma kaçınılmaz olmaktadır. Gelişi güzel oraya buraya yerleştirilen göçmen gruplar, yaşamlarını kurgulamakta zorlanırken, aynı zamanda o zamana değin ortaya çıkan kültürel birikiminin somut ürünlerini de yoksulluk ve cehalet kıskacında yok eden öteki gruplara katılmışlardır.

Onun yanına yine onun çağdaşı denilebilecek başka yazarlar konulabilir. Reşat Enis, Sabri Ertem gibi toplumcu yazarların edebiyat dünyasında Sabahattin Ali kadar ünlendiklerini ve gelecek kuşaklar üzerinde etki bıraktıklarını söyleyemeyiz. Sabahattin Ali’yi ötekilerden farklı kılan öykü ve romanlarında gerçekliğe varan toplumculuğu yanında elbette ideolojisi, fırtınalı yaşam öyküsü ve güçlü kalemidir. Onu öne çıkaran belli ölçüde ideolojisi ve bu ideolojinin toplumsal yapıyla ilgili öngörüleridir. O göç konusunda da yerleşik kanılardan ve resmi bakış biçiminden ayrılır. Yerleşik tarih ve edebiyat anlayışından uzaklaşır ve bütünüyle toplumcu-eleştirci bir kimlikle, göçün yarattığı derin etkilere her iki taraftan da bakmasını bilir²⁶.

²⁶ Alaaddin Karaca; “Sabahattin Ali’nin Öykülerinde Toplumsal Konular”, *Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi*, XI/ 1 (1993), s. 221-231; yine bkz. Atilla Özkırmı, *Sabahattin Ali*, Cem Yayınevi, İstanbul 1979.

Ancak o bu öyküyü 1947 yılında yazdı. Bu tarih cumhuriyet dönemi öykü yazıcılığı için oldukça erken bir dönem sayılabilir. Ancak “Çirkince” adlı öykünün erken bir tarihte ortaya çıkışı, Türk roman ve öykü yazınında geniş anlamda göçün, dar anlamda ise mübadelenin daha o yıllarda yoğun bir ilgi odağı olduğunu göstermez. Tam tersine, Sabahattin Ali’nin kaleminden yazın dünyasına yansıyan bu güçlü uyarıya karşın, uzun yıllar daha edebiyat dünyası böylesine kapsamlı toplumsal hareketleri yok sayacaktır.

Bu verimsiz durumun nedenlerini, yalnız yazarların konuya ilgi duymamasına bağlamak pek de anlamlı sonuçlar getirmeyebilir. 1980’li yıllara kadar konusu göç olan roman ve öykülerde büyük bir sessizlik dönemi yaşanmıştır. Görsel sanatta da aynı saptamayı yapmak olanaklıdır. Bunu yazarların, şairlerin ya da sinemacıların ilgisizliğine bağlamaktansa dönemin yerleşik algı düzeylerine gönderme yapmak daha anlamlı olabilir. Edebiyat dünyasını, bir toplumun toplumsal değişim evrelerinde öne çıkan siyasal akımlardan ve ideolojik etkilerden soyutlaştırmak olanaksızdır²⁷. Bir toplumun belli bir döneminde siyaset, toplumcu bir nitelik kazanmışsa, bu ortam edebiyat dünyasını da etkiler. Kimi zaman da siyaset tam karşıt bir çizgide gelişirken, edebiyat dünyasının belli bir dönemi, daha toplumcu bir çizgiye gelebilir. Bu iki örneği de Türkiye’nin siyaset ve kültür dünyasında görmek olanaklıdır. Öyle ki; toplumun siyasete ilgisi ve katılımı açısından bakıldığında, kuşkusuz 1968 Kuşluğu’nun dünyada yarattığı siyasal ortam, Türk kültür dünyasını da etkilemiştir. Belli dönemlerde özellikle ulus devletinin inşası sürecinde yönetici sınıf; resmi bir duruş sergileyerek, geçmiş acıların anımsanmasının önüne geçmenin, toplumsal yönden kazançlı olduğunu düşünerek, hiç de demokrat olmayan bir tutumla kültür dünyasını da etkilemiş olabilir. Örneğin, Türkiye’nin yakın tarihinde son derece önemli yer tutan azınlıklara ilişkin araştırmalar, Türkiye’de son derece geç dönemlere denk gelir. Bunun nedeni, özellikle Soğuk Savaş döneminde Türkiye’de biçimlenen siyasetin, bu tür konulara eğilme istenci içinde olan yazarçizer takımına yönelik baskılarıdır. Bu tür konulara eğilme neredeyse bir öcü haline getirilmiştir. Bu saptama, Türkiye’nin yakın geçmişinde siyasi duruşun bir argümanı olarak görülebilir. Ancak tek neden elbette bu değildi. Türkiye’de roman ve öykü yazınında, konu arayışında olan yazarların toplumsal konulara eğilmek uzun süre ilgi dünyasında yer almamıştır. Erken dönemden bu yana eğilmek durumunda kalan sınırlı sayıdaki aydın da dönemin siyasi havasının yarattığı baskılarla yüz yüze gelmekten kendini kurtaramamıştır. Buna karşın, mübadele ve göç gibi konular, genel ve bilindik tarih konularının yanı sıra edebiyat dünyasında da ilgi çekici alanlar olarak görülmemiştir. Böyle olunca da 1980’li yıllara kadar bir iki örneğin dışında edebiyat metinlerine yansıyan karakterlerde göç ve mübadele figürleri ve imgeleri son derece sınırlıdır. Bunun belki de en bilindik örneği, Orhan Kemal’in ilk kez 1952 yılında Vatan gazetesinde

²⁷ Nedim Gürsel, “Yazın Akımlarının Oluşumunda Toplumsal/ İdeolojik Yapının Yeri”, *Türk Dili*, (Ocak 1981), S.349, s.3-18

yayınlanan “*Murtaza*” adlı romanıdır²⁸. Romanın ana kişisi Murtaza, 1927 yılında Mübadele ile Türkiye’ye gelmiş bir göçmendir. Annesi ve kardeşiyle birlikte Türkiye’ye geldiğinde bu ülkeye karşı büyük bir minnet duygusu beslemektedir. Dürüst kişiliği ve bekçi olarak çalıştığı fabrika yönetimine ve patronlarına karşı görev ve sorumluluk anlayışı onu zor durumlarla karşı karşıya da bırakır. Örneğin aşırı dürüstlüğü yüzünden, annesi yokluk içinde ölmüştür. Onu yoksul bırakan şey, dürüstlüğüdür. Ancak içine katıldığı toplumsal yapıda bu değer çoktan aşmıştır. Daha da ötesi erkek kardeşi de evi terk eder. Ailesine iyi örnek olmaya çalışır; ancak yeni palazlanmaya başlamış kapitalist ilişkiler ve davranış biçimi, onun kendi özünde Balkanlar’dan getirdiği saf ve temiz duyguları çoktan aşmış, boğmuş ve onu toplum dışına itmiştir. Karşılaştığı türlü olaylara özünde var olan değerlerle karşı duruşu, tıpkı annesi gibi karısının ve çocuklarının da sıkıntı içinde bir yaşam sürmesine neden olmuştur. Romanda Murtaza’nın kişiliğinde aynı zamanda mübadele ile gelen mübadillerin kişilik analizi de yapılır. Sonunda sorgulanan bir şey vardır: Toplumla uyumlu biçimde ayakta kalabilmek için, ille kimi öz değerlerin aşınması, onların atılması mı gerekir? Yoksa mübadele ile gelen kitleler aynı zamanda bir değerler aşınmasının içine mi sürüklenmiştir?

Roman ve öykü yazımının en yoğun olduğu yıllarda bile toplumsal konulardan ve Türkiye’deki toplumsal yapının irdelenmesinden uzak durulduğu ve bu yaklaşımdan kaçınıldığı görülmektedir. Kimi romanlarda doğrudan mübadele ele alınıp irdelenmese de belli karakterler üzerinden, bir döneme ilişkin vurgular yapıldığına tanık olmaktayız. Başka bir konuyu içeren bir roman kurgusunda, o romanı renklendiren Rum karakterlere ve onların ya da yerli kişiliklerin anlattıkları üzerine bir mübadele vurgusu da belli belirsiz yapılabilmektedir. Kimi karakterlere verilen kimliklerden de onların mübadele ile mi yoksa başka bir göç dalgası ile mi Türkiye’ye geldiklerini anlamak pek olası değildir. Buna karşın, göçmen karakteri üzerinden aktarılan temalar, birbirine oldukça da yakındır. Bilindik ortak tema, belli bir Rum köyü ya da mahallesinden Rumlar’ın göç edip ayrılışından sonra oralarda kalan malların define avcılarının nasıl hedefi haline geldiğidir. Ya da göçmen, gittiği yerde güçsüz mecalsiz bir garip kuş gibidir.

İlerleyen yıllarda ideolojik düşüncelerin daha keskin biçimde toplum yaşamını etkilemeye ve sistem üzerinde belli bir talep oluşturmaya başladığında, konuya daha devrimci bir yaklaşımla bakıldığını görmekteyiz. Bunun romana yansıdığı tarih, ortalama 1960’lı yıllardır. Marksizm’in Türk düşün ve siyaset dünyasında etkili olmaya başladığı yıllarda mübadele ve özellikle onların mallarına ilişkin uygulamalar, daha köktenci bir yaklaşımla ele alınır. Ancak bunlar da kimi değinmeler biçiminde olup doğrudan romanın ana konusunu oluşturmaktan hala uzaktadır. Hasan İzzettin Dinamo “*Ateş Yılları*”²⁹ (1968) ve “*Açlık*”³⁰ (1982) adlı

²⁸ Ülkü Filiz, “Orhan Kemal’in Murtaza Romanında Yapı”, *Turkisc Studies*, Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/4 Summer, (2008), s.904-921; Hilmi Yavuz, “Murtaza ve Ödev Ahlakı”, *Yeni Ufuklar*,(1974), C.22, S.249, s.23-26.

²⁹ Hasan İzzettin Dinamo, *Ateş Yılları*, Tekin yay., İstanbul, 2007.

³⁰ Hasan İzzettin Dinamo, *Savaş ve Açlar*, Heyamola yay., İstanbul, 2005.

romanlarında Anadolu’dan gidenlerin bıraktıkları malların nasıl yağmalandığına ilişkin sahneler görülür. Doğrudan mübadeleye ve onun neden olduğu yıkıcı etkilere değinmekten uzak olan bu yapıtlar; konuya yalnızca değinmekle yetinir. Örneğin Açlık adlı romanında O, romanın ana kahramanı Temel’in Birinci Dünya Savaşı’na askere alınmasının ardından Karadeniz bölgesine dönüşü, evlenişi; ailesiyle burada tutunamayarak İstanbul’a gidişi ve yeniden Samsun’a dönüşü dramatik temalar içinde anlatılır. Dönüşen tarihsel evrelerde ailenin karşılaştığı en önemli sorun, *Açlık*’tır. Öyle ki sonradan Temel’in ve ardından da oğlu Ali’nin askere alınışının ardından, geride kalanların açlığa nasıl kurban gittiği anlatılırken ana temanın çevresinde başka bir olgu daha gün yüzüne çıkar. Toplum içinde ezilen değil, az çok parası olan palazlanmış eşraf, sivil-asker ve bürokrat kimi seçkinler, Türkiye’den giden Ermeni ve Rumların mallarını yağmalayarak, savaş zengini olmuşlardır. Ancak yoksullar bu yağmadan payını almadığı gibi, adeta yitirdikleri canları ve bedenleriyle yoksulluklarının bedelini öderler.

Bu tür yaklaşımlar, mübadele ve onun gibi büyük göç olgularının sonucunda yalnızca toplumsal yapının yeniden biçimlenişine değil, aynı zamanda mülkiyetin yeniden nasıl oluştuğuna ilişkin ipuçları da ortaya koyar. Bu ipuçları, sonradan Türkiye’nin sosyal; giderek de kültürel ve ekonomik yapısını anlamada da önemli olanaklar sunar.

Kemal Tahir tarihsel olayları ve dönemleri romanlarına taşıyan en önemli Türk roman yazarlarının belki de en başta gelenidir. Onun romanlarında da mübadeleye ve onun sonuçlarına anlık değinmelerde bulunduğu görülür. Konu artık hep bir şehir efsanesini biraz daha aşmış ve mülkiyetin yeniden biçimlenmesinin en önemli etkenlerinden olan mal dağıtımında Rum mallarıyla zengin olmuş yerli tiplere vurgular yapılır. Kemal Tahir’in “*Kurt Kanunu*” (1969)³¹ adlı romanında bu tür haksız mal edinmeleri uzun uzadıya anlatılır. Öyle ki kimi karakterlerin kendi iç dünyalarında kimi sorgulamalar yaparken, sürekli biçimde büyük göç ettirmeler sonrasında kalan mallar üzerindeki haksız edinimlerin etkileri görülür. Kemal Tahir, romanlarını tarihi kaynaklara da dayandıran, bir tür belge-romancı bir yazardır. *Kurt Kanunu*’nda başta İzmir’de çıkan *Ahenk* gazetesi olmak üzere, zaman zaman karakterlerinin eline aldıkları bu gazeteler üzerinden devrin olaylarını aktarmaktadır. Tarihi roman yazıcılığı üzerinden toplumda bir bilinç oluşumunda onun etkisi küçümsenemeyeceğine göre, mübadeleye ilişkin imgelerin doğrudan olmasa da mübadele ile ilgili konular üzerinden topluma aktardığı söylenebilir. Aynı oranda edebiyat dünyasında etkili olmasa da; Fikret Otyam’ın “*Paoli Kardeş*” (1985)³² adlı öyküsü ile Selim Şengil’in “*Savrulup Gidenler*” (1987)³³, yine Mehmet Eroğlu’nun “*Yürek Sürgünü*” (1994) adlı yapıtlarına ilişkin metinler, göç ve mübadele konularını içeren yapıtlar dizgesine eklenebilir.

³¹ Kemal Tahir, *Kurt Kanunu*, İthaki yay., İstanbul, 2016.

³² Fikret Otyam, *Paoli Kardeş*, Kaynak yay., İstanbul, 1985.

³³ Selim Şengil, *Savrulup Gidenler*, Can yay., İstanbul, 1987.

1990 ve Sonrası

1990'lı yıllardan sonra Mübadele roman ve öyküleri üzerine gözle görülür bir artıştan söz edilebilir. Ayvalık'ta kitapçılık da yapan ve bu kentin tarihi geçmişini hem yaşayarak hem de inceleyerek yaşamının bir parçası yapmış olan Ahmet Yorulmaz'ın mübadele edebiyatına katkı sunan romanları burada özellikle anılmalıdır. Gerçekte Ahmet Yorulmaz'ın yaşamı Ayvalık'la bütünleşmiş gibidir. O'nun "*Ayvalık'ı Gezerken*" (1997) adlı yapıtı, bir kent rehberinden öte, çok daha işlevsel özellikler taşır. Ayvalık bu kitapta Ahmet Yorulmaz'ın dilinden sanki yeniden dirilmiş gibidir. Üstelik kendi geçmişlerinde ya da nostaljik dünyalarında Ayvalık'ı yaşayanların yolu bir biçimde bu önemli kişiyle kesişir. Bu yapıtında Yorulmaz, Türkçe kaynakların yanı sıra Yunan kaynaklarını da kullanır. Pek çok mübadele romanında geçen, Cunda Adası, Ay Işığı Manastırı, Saatli Cami gibi mekânsal öğeler tarihsel geçmişleriyle ve edebi bir dille anlatılır³⁴.

Romanlarında geçen kahramanların büyük ölçüde Ayvalık'ta tanınmış bilindik kişiler üzerinden kurgulandığına kuşku yoktur. Ayvalık'ın kendi kültür belleğinde yer alan bu kişilikler bu yapıtlarla yeniden yaşam bulmuşlardır. Onlar hep anlatır ya da belli bir öykünün içinde oradan oraya koştururlar. Bunlara kimi zaman Anadolu'dan göç etmek durumunda kalmış olan Ortodoks Rumlar, Yunanlı karakterler ve Ayvalık'a göç ederek gelmiş olan mübadiller de katılır. Bir anlamda Yorulmaz'ın Ayvalık'ı, onun romantik ve şiirimsi anlayışıyla bambaşka bir dünya sunar.

"*Savaş'ın Çocukları*" nda Aynakis Hasan'ın dilinden Ayvalık anlatılır. Ayvalık, değişik kültürde ve dilde insanların birleşip harman olduğu bir yer olarak betimlendiği için karakterler de kendilerine biçilen roller gereğince bu sahnede yerlerini alırlar. Aynakis'in anlatımı, geleneksel Türk edebiyatının Dedem Korkut ya da Direkler Arası'nın meşhur masal ya da öykü anlatıcılarını usa getirir. O, sanki bu anlatı sanatının bir uzantısı gibi Ayvalık'ta belirmiş ve görüp tanıklık ettiklerini anlatmaktadır. Girit'ten, özellikle de Hanya'dan yola çıkıp Ayvalık'ta buluşan insanlar gölgeler biçiminde Aynakis'in anlatımıyla dile gelir. Dido Sotiruyu'nun "*Benden Selam Söyle Anadolu'ya*" adlı romanı, nasıl ki Anadolu'dan koparılıp Yunan adalarına ve ana kıtasına savrulan yaşamları ele alıyorsa, Yorulmaz'ın bu romanı da Yunanistan'dan koparılıp Türkiye kıyılarına savrulan insanların trajedilerini anlatır. Örneğin, Manolies'in annesinin gözünde Şevket'in yeri neyse, Kir Vladimiros'un ve karısının gözünde de bir Türk ailenin çocuğunun yeri aynıdır. İnsanlar, mekânlar, konular değişir gibi görünür; ancak özde değişen bir şey yoktur. Çünkü ister o taraftan ister bu taraftan olsun, mübadeleyi ve göçü yaşamış insanların hem duygudaşlıkları vardır hem de aynı dertlerle yoğrulmuşlardır. Aynı şeyleri duyumsar ve hissederler. Bir Türkü, bir Ortodoks Rum'da ne türlü etkiler bırakıyorsa, üç aşağı beş yukarı Müslüman Türk'te de aynı etkiyi bırakır. Bir anlamda Yorulmaz, sevgi ögesi üzerinden yaşanmış acılardan kalan tortuları silip

³⁴ Ahmet Yorulmaz, *Ayvalık'ı Gezerken*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.

atmayı denemiş gibidir. Satırlarında öfke yoktur; düşmanlık duygularını körükleyen bir milliyetçi söylem asla söz konusu değildir. O'nun dili barış dilidir.

Bu dil kalıcı ve doğru olan dildir. Öfke ve hınc hep yitireceğine göre, kazanacak olan sevgidir. Sevgi kazanacağına göre, mücadele öykülerini de sevgi dili üzerinden ele almak, toplumları düşmanlığa değil, karşılıklı olarak birbirlerini anlamaya götürecektir. Bu bilinç içinde romanlarını kaleme alan yazarın anlatımındaki sevgi ögesini öteki romanlarının da hemen bütününde görüyoruz. “Savaşın Çocukları” (1997) nın ikinci cildini oluşturan “Kuşaklar Ya Da Ayvalık Yaşantısı” (2002) adlı roman; doğrudan mücadeleyi konu yapmıştır. Dizinin ilk cildinde olayları anlatan Aynakis Hasan bu ciltte de devrededir. O hep anlatır. Anlatımında geçmişe bir özlem duygusu hep hissedilir. Ayvalık yine romanın doğal mekanıdır. Her yerde olduğu gibi burada da mübadiller yaşama tutunmanın zorlu savaşımını vermişlerdir. Mübadelenin genel sorunların anlatıldığı konulara Şekip gibi ilginç kişiliklerin yaşam öyküleri de serpiştirilmiştir. Romanın kurgusu mekan üzerine inşa edilmiş özel yaşamlarla bütünleşerek sürer. Bu romanı izleyen “Girit'ten Cunda”ya (2003) adlı romanda da bu kez Erkek Fatmalar, Angaralılar, Zigardeliler, Babu Mustafa'lar devrededir. Cunda ve özellikle Taş Kahve, olayların iç içe girmiş örgüsünde yerlerini alırlar.

Hiç kuşusuz Mücadele romanlarında Yaşar Kemal'in kaleme aldığı romanlar, başlı başına bir dönüm noktası oluşturur. Her zaman olduğu gibi, Yaşar Kemal bu romanlarında da çağımızın Homeros'u gibidir. Her zaman anlatımında ve dilinde bir masal ya da efsane anlatımında duyumsanan bir tat yer alır. Onun “Bir Ada Hikâyesi” başlığını taşıyan dörtlü romanının her bir cildinin başlıkları şunlardır: “Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana”³⁵ (1997); “Karıncanın Su İçtiği”³⁶ (2002), “Tanyeri Horozları”³⁷ (2002), “Çıplak Deniz, Çıplak Ada” (2012)

Bir Ada Hikâyesi adlı dörtlüsünde Yaşar Kemal, Rumların boşalttığı ıssız bir adaya yerleşen insanların dramatik öykülerini anlatır. Ada'nın neresi olduğunu bilmiyoruz; böyle bir ada var mıdır yok mudur bilinmez. Bu gizem tam da Yaşar Kemal'in efsane anlatımına uygundur. Ancak bu adada dönen olaylara ve mekan içinde yer alan evlere, bağlara, bahçelere, kimi izlere ve hatta gölgelere bakıldığında, adanın dokusuyla Anadolu Rumluğu kaynaşık bir durum gösterir. Orada onlardan evler, bağlar, bahçeler, türlü eşyalar, renkler, hatta gölgeler kalmıştır. Uzunca süre kendilerinin mücadele dışı kalacağını uman Rumlar, bir anda gelen bir haberle, hızlı biçimde neredeyse hiçbir şeylerini yanlarına alamadan adalarını terk etmişlerdir. İşte tam da bu aşamada, tıpkı Sabahattin Ali'nin ya da Kemal Tahir'in roman ve öykülerinde de görüldüğü gibi, ana sorunsal, giden Rumlar'dan kalan malların paylaşımı ve yeni mülkiyet edinimleridir. Bu sorun bir kargaşa, hukuksuzluk ve yağma özelliği taşır.

³⁵ Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2016.

³⁶ Yaşar Kemal, *Karıncanın Su İçtiği*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2016.

³⁷ Yaşar Kemal, *Tanyeri Horozları*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2016.

Yaşar Kemal denildiğinde, onun üzerine değerlendirme yapanlar, tıpkı Homeros gibi onun da bir mitos anlatıcısı olduğuna vurgu yaparlar. Destanımsı anlatım yazarın hemen bütün yapıtlarında görülür ve gerçek üstü, sihirli bir dünyanın tadı hem olaylara hem de olaylarda yer almış roman kahramanlarına yansır. Betimlemeler ayrıntıcıdır. Örneğin ada üzerinde yağmurdan önce ya da yağmurdan sonra oluşan renkler ve gölgeler, sayfalar boyunca anlatılır ve insan bir sihirli tablonun içinden süzülerek bir masal dünyasında yer aldığını sanır. Zaten mekânda hareket olarak ortaya çıkan her bir gelişme, insanın iç dünyasında sorgulamalarla birlikte akıp gider. Bu sorgulamaları hem romanın kahramanları, örneğin Poyraz Musa yapar; hem de romanı okuyanlar... Dolayısıyla ağıtlar, mitolojik vurgular ve anlatılar, gerçekte gerçek üstü imgeler algılar dünyasında akıp kaynaşır. Aslında bütün bu destanımsı anlatıma mekân olan ada mübadele uygulamasında yaşanan emval-i metruke sorununun bütün aşamalarını okuyanlara en derininden kendini hissettirir. Rumların ayrılışıyla kendini denizin ortasında derin bir sessizliğe teslim eden adaya bir gün Poyraz Musa adlı biri gelir ve adanın yazgısı da adaya gelişle değişir. Romanın bütün ciltlerinde derin içten okumalar, sorgulamalar, zaman zaman da iç hesaplaşmalar görülür. Kimi şeylerin yok oluşuyla, bir şeylerin derinden yitirildiği hissedilir. Örneğin Vasili Usta hünerli yaratıcılığı ve bilgeliği, terk edilen adayla birlikte adadan adeta koparılıp atılmıştır ve bu aslında sosyal antropolojik yönden bakıldığında, kültürün oluşumu ve üretilişi adına büyük bir kayıptır.

Poyraz Musa'yı takip eden gölge ona adanın ıssızlığı içinde eşlik eder. Bu yalnızlık duygusunu bir parça yanı başında beliriveren bir kedi ile aşmaya çalışsa da; kendi dünyasını çevreleyen terk edilmiş adaya ve ona ait ögeler, yine de onu iç dünyasında hesaplaşmaktan alıkoyamaz. Gerçekte onun gelişi ile adanın sessizlik yazgısı değişmeye başlamıştır. Artık adanın terk edilmiş ve sessizliği üzerinde yaşama ilişkin cıvıltılar, dertler, sıkıntılar, ağıtlar, türküler ve yeni yaşamlar filizlenmeye başlar. Her şey terk edilmiştir her şey; gölgeler, renkler, çizgiler; hatta aşklar ve aşklara ilişkin izler bile... Ancak evrende oluşan boşluğun doluşu nasıl kesin bir yasa ise, bu kez bu terk edilmiş renkleri, çizgileri, gölgeleri ve hatta aşkları yenileri doldurmaya başlar. Ancak bunlar, yitirilip gidenlerle ne kadar uyuşmaktadır, o ise ayrı bir sorundur. Terk edilen şeyler üzerinden derin bir paylaşım kavgası gün yüzüne çıktığında bunun nasıl hoyratça yapıldığı sayfalar boyunca anlatılır. Kimisi bu paylaşımında üzerine düşen aslan payını alır; kimisine de yalnızca sözde yakınmak kalır. Örneğin Poyraz Musa'yı traş eden berber gibi, bu yağmadan pay alamadığı için yakınanlar ve kendini talihsiz sayanlar da vardır.

"Karıncanın Su İçtiği" alt başlığını taşıyan ikinci ciltte ise terk edilmişlik ve ıssızlık imgelerinin yerini bekleyiş ve sabır gibi imgeler alır. Bekleyişin, derin bir sessizliğin ve sabrın içinde yer alanlar, savaşa yakınları gitmiş olan kadınlardır. Kadınlara tarihin her döneminde hep bir yerlere uğurladıkları eşlerini ve oğullarını beklemişlerdir ve bu ciltte de yine beklerler. Adanın sessizlik yazgısı şimdi de bir bekleyiş ve sabır kültürüne endekslenmiştir. Herkes bir şekilde bir şeyleri bekler. Kimi yavuklusunun, kimi oğlunun yolunu bekler, ancak bu bekleyiş bile derin bir sabrı

ve kültü gerektirir. Sürgüne gitmişleri bekleyenler de vardır. Balıkçılar denizi, donuklaşmış yürekler aşkı bekler. Ancak umut hep devrededir ve kişileri ayakta tutan en önemli güçtür. Onu tamamlayan ise insanoglunun yüreğinden hiç atamaması gereken sevgidir.

“Tanyeri Horozları”yla birlikte o bekleyiş ve sabır yerini artık bir uyanışa bırakır. Horozların ötüşüyle birlikte gün ağarmış ve ada ışımaya başlamıştır. Günün ilk ışıklarıyla birlikte bir yaşam kurma çabası başlar. O dönemlerin adamları, kadınları tam da olması gereken adamlar ve kadınlar gibidir. Onlar doğaya, nesneye ve insana duydukları aşkın acılarıyla erimesine izin vermezler. Aşklar da sır gibi saklanır ve kimi şeyler çirkinleştirilmez. Tanyeri Horozları’nı izleyen, “Çıplak Deniz Çıplak Ada”da ise artık o ilk kıpırtıların ve yaşamda tutunmaların yerini, geçmişin yaralarını sarmaya çalışanların destansı yaşantıları ele alınır. Bir de aşklar vardır romanda: Poyraz Musa ile Zehra’nın, Ali Hüseyin’le Nesibenin aşkları... Ancak ille de Lena Ana’nın yollarını beklediği kayıp oğulları. Lena Ana, Yaşar Kemal’in hemen her birinde öne çıkan ata-ana tiplemesinin tipik bir örneğidir. Kuşkusuz romanda başka karakterlerin de kendi kişilikleri ve yazgıları gün yüzüne çıkarak olayları tamamlar. Örneğin Balıkçı Hristo’nun hiç beklenmedik bir anda başına gelen olaylar romanın ana örgüsünü oluşturur.

Görüldüğü gibi, 1990’lardan sonra mübadele ve göç konulu roman ve öykülerde yoğun bir artış görülmüştür. Bunların kimileri çok acemice yazılmış amatör yapıtlar olabilir. Ancak içlerinde çok nitelikli romanların olduğu da gözlemlenmektedir. Örneğin Kemal Anadol tarafından yazılan “Büyük Ayrılık” (2003) adlı roman bunlardan biridir ve belgesel bir roman özelliği taşır³⁸. Bu romanın yanına özellikle iki romanı daha eklemek gerekir. Bunlar Yılmaz Karakoyunlu tarafından yazılan “Mor Kaftanlı Selanik”³⁹ (2012) ile Canan Tan tarafından yazılan “Hasret”⁴⁰ (2015) adlı romanlardır.

Yine Feride Çiçekoğlu’nun “Suyun Öte Yanı”⁴¹ (1991) , Oya Baydar’ın “Hiçbiryer’e Dönüş”⁴² (1998) , Yiğit Okur’un “Hulki Bey ve Arkadaşları”⁴³ (1999), Sergün Açar’ın “Aşkın Samatyası: Selanikte Ne Kaldı”⁴⁴ (2001). Ali Ezger Özyürek’in “Muhacirler”⁴⁵ (2011) romanı bu tür içine konulabilir. Akın Ünür’in “Çalı Harmanı” (2013) gibi romanlar 2000’li yıllarla hızla artmıştır. Bunlar genellikle aile büyüklerinden duydukları öyküleri roman tekniği ile harmanlayan çalışmalardır.

³⁸ Kemal Anadol, *Büyük Ayrılık*, Doğan Kitap, İstanbul, 2003.

³⁹ Yılmaz Karakoyunlu, *Mor Kaftanlı Selanik*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

⁴⁰ Canan Tan, *Hasret*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

⁴¹ Feride Çiçekoğlu, *Suyun Öte Yanı*, Can yay., İstanbul, 1994.

⁴² Oya Baydar, *Hiçbiryer’e Dönüş*, Can yay., 1999.

⁴³ Yiğit Okur, *Hulki Bey ve Arkadaşları*, Can yay., İstanbul, 2016.

⁴⁴ Sergün Açar, *Aşkın Samatyası; Selanik’te Ne Kaldı?*, Can yay., İstanbul, 2002.

⁴⁵ Ali Ezger Özyürek, *Muhacirler*, Artı yay., İstanbul, 2007.

Uzun süre belleklerde iz bırakmış Kemal Yalçın'ın "*Emanet Çeyiz*"⁴⁶ (2008) adlı yapıtı da bunlar arasında sayılmalıdır.

Sonuç

Bütün bu süreç ele alınırken, elbette değinilmemiş ya da ele alınmamış öteki romanlar da olabilir. Zaten göç ve mübadele üzerine yazılan roman ve öykülerin artışıdaki ivme göz önüne alındığında, bu giderek artan çizginin daha yukarılara çıkacağı doğaldır. Bu ister istemez, hem romanı yazan romancının hem de bu yapıtları okuyan okuyucuların artık göç ve mübadele gibi konuları ele alan yapıtlara ilgisinin arttığını söylemek de abartı olmaz. Bu seçicilikte bir artış mıdır, yoksa belli bir tarihsel kesitte değişik nedenlerle ortaya çıkan bir ilgi yoğunlaşması mıdır; tartışılabilir. Ancak en azından tarihsel olaylara bakış biçimindeki değişikliklere koşut olarak daha toplumsal ve yaşamın içine dair konuların romanlarda ele alınışı, ister istemez okuyucunun ilgi artışına neden olmuştur.

Örneğin, günümüzde Türkiye'nin hemen her yerinde mübadele üzerine açılmış önemli bir vakıf ve pek çok yerde kurulan dernekler, kimi derneklere ait şubeler; kimi zaman bu dernekler kimi zaman da belediyeler tarafından oluşturulup açılmış göç ve mübadele müzeleri ile bellekleri bulunmaktadır.

Bu yaygın sivil örgütlenme, değişik kollar aracılığıyla halkın arasına yayıldıkça, kendi aile tarihlerinin ve bireysel öykülerinin bir boyutu ile mübadele olgusunun kesiştiğini gören kişilerin bir yandan kimlik arayışları öte yandan doğrudan kendi yaşamlarından anımsayabildikleri kesitler, ilgileri bu tür konulara yoğunlaştırmaktadır. Bu da roman ve öykü yazıcılığı açısından bir yazar için kolayca ilgi uyandıracak hazır bir kitleyi oluşturmaktadır. Ne olursa olsun, Türkiye göç ve mübadele araştırmalarının gelişimine koşut olarak artış gösteren mübadele roman ve öyküleri açısından ilginç bir dönem yaşamaktadır.

Bu dönemsel ilgi uyanışı, belki de konu odaklı roman yazıcılığı açısından Türkiye'de ilktir. Bu ilginin şiirde, sinemada, tiyatrodada ve sanatın öteki alanlarında da yansımaları bulunmaktadır. Tarih üzerinden başlayan, giderek roman ve öykü yazıcılığı üzerinden genişleyen göç ve mübadele yazını üzerinde oluşan bu ilgi yoğunluğu, belki de Türk toplumunun tarih boyunca kendini ve toplumu anlama yolundaki ilgisizliğini ve bezginliğini aşmada önemli fırsatları da içinde barındırmaktadır.

⁴⁶ Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz*, Birzamanlar yay., İstanbul, 2006.

KAYNAKÇA

- AĞAR, Sergün, Aşkın Samatyası; Selanik’te Ne Kaldı?, Can yay., İstanbul, 2002.
- AKA, Gündüz, Dikmen Yıldızı, Semih Lütfi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1940.
- AKGÜN, Atıf, “Edebiyatımızda Göç ve Göçmen Edebiyatları Üzerine Bir Değerlendirme”, Göç Dergisi, II/1 (Mayıs, 2015).
- ANADOL, Kemal, Büyük Ayrılık, Doğan Kitap, İstanbul, 2003.
- AKYÜZ, Kenan, Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995.
- ARI, Kemal, Büyük Mübadele, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2013.
- ARI, Kemal, “Bir Tarih Araştırma Konusu Olarak Mübadele”, Yeniden Kurulan Yaşamlar, Bilgi Üni. yay., İstanbul, 2005.
- ARI, Kemal, “Atatürk, Cumhuriyet ve Demokrasi”, Belgi, Sayı 7 (Kış 2014/ I).
- ARI, Kemal, Atatürk ve Aydınlanma, Yakın Kitabevi, İzmir, 2009.
- ARI, Kemal, Atatürkçü Düşünce Sistemi, Atatürk Kon feransları (1999-yurt içi), Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2000.
- ARI, Kemal, "Cumhuriyet’in Nüfus Politikası", Toplumsal Tarih, Sayı:119 (Kasım 2003).
- ARI, Kemal, Büyük Mübadele: Türkiye’ye Zorunlu Göç, Tarih Vakfı Yurt yay. İstanbul, 1995
- ARI, Kemal, “Atatürk, Cumhuriyet ve Demokrasi”, Belgi, Cilt/ Volume 1; Sayı/ Number 7 (2014).
- ARI, Kemal, Atatürk ve Aydınlanma, Yakın kitabevi, İzmir, Kemal Arı, Atatürkçü Düşünce Sistemi, Atatürk Konferansları (1999-yurt içi), Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2000.
- ARI, Kemal, 1923 Türk-Rum Mübadelesi Sonrasında Türkiye’de Göçmenler, Dokuz Eylül Ün. AİİT Enst., (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 1993.
- ARI, Kemal, Manolinin Gözyaşları, Bütün Dünya. 2016/11 (Kasım 2016).
- AYTAÇ, Gürsel, Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.
- BORAN, Behice Sadık; Toplumsal Yapı Araştırmaları (İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki),TTK Basım., Ankara, 1945.

- BUDAK, Ali (2008), *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- BELLİ, Mihri, *Türkiye- Yunanistan Nüfus Mübadelesi :Ekonomik Açıdan Bir Bakış*, Belge yay., 2. Baskı, İstanbul, 2002.
- BAYDAR, Oya, *Hiçbiriye Dönüş*, Can yay., 1999.
- CLARK, Bruce, *Twice a Stranger: How Mass Expulsion Forged Modern Greece and Turkey*,(London: Granta Books,2007 Renée Hirschon, New York; 2003.
- ÇİÇEKOĞLU, Feride, *Suyun Öte Yanı*, Can yay., İstanbul, 1994.
- DİNAMO, Hasan İzzettin, *Ateş Yılları*, Tekin yay., İstanbul, 2007.
- DİNAMO, Hasan İzzettin, *Savaş ve Açlar*, Heyamola yay., İstanbul, 2005.
- ERCİLASUN, Bilge, “*Servet-i Fünûn Edebiyatı*”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C.3 :Edebiyat, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Ankara, 1992.
- FİLİZ, Ülkü, “*Orhan Kemal’in Murtaza Romanında Yapı*”, *Turkisc Studies, Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4 Summer, (2008).
- GÜNDÜZ, Osman, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema-I-*, MEB Yayınları, İstanbul, 1997.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Ateş Gecesi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1975.
- GÜRSEL, Nedim, “*Yazın Akımlarının Oluşumunda Toplumsal/ İdeolojik Yapının Yeri*”, *Türk Dili*, (Ocak 1981), S.349.
- KAYA, Ayhan ve ERDOĞAN, Murat, *Türkiye'nin Göç Tarihi*, Bilgi Ün. Yay., İstanbul, 2016.
- KARACA, Alaaddin, “*Sabahattin Ali'nin Öykülerinde Toplumsal Konular*”, *Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi*, XI/ 1 (1993).
- KARAKOYUNLU, Yılmaz, *Mor Kaftanlı Selanik*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.
- KEMAL, Yaşar, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2016.
- KEMAL, Yaşar, *Karınca'nın Su İçtiği*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2016.
- KEMAL, Yaşar, *Tanyeri Horozları*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2016.
- KORKMAZ, Ramazan, *Sabahattin Ali İnsan ve Eser*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997.
- LADAS, Stephen, *The Exchange of Minorities, Bulgaria, Greece, and Turkey*, (New York: Macmillian Company, 1932).
- MILLAS, Herkül, *Ayvalık ve Venezis: Yunan Edebiyatında Türk İmajı*, İletişim yay., İstanbul, 1998.

- MILLAS, Herkül, “Türk ve Yunan Edebiyatında Mübadele - Benzerlikler ve Farklar”, Yeniden Kurulan Yaşamlar, Bilgi Ün. Yay., (7-8 Kasım 2003, İstanbul)
- OKAY, M. Orhan, “İlk Romanlarımız Üzerine Bazı Dikkatler”, Türk Yurdu, (Mayıs-Haziran 2000), Cilt:20, Sayı:153-154.
- OKUR, Yiğit, Hulki Bey ve Arkadaşları, Can yay., İstanbul, 2016.
- OTYAM, Fikret, Pavli Kardeş, Kaynak yay., İstanbul, 1985.
- ÖZKIRIMLI, Atilla, Sabahattin Ali, Cem Yayınevi, İstanbul 1979.
- ÖZYÜREK, Ali Ezger, Muhacirler, Artı yay., İstanbul, 2007.
- SOTIRIYU, Dido, Benden Selam Söyle Anadolu’ya, (Çev. Atilla Tokatlı), Can yay., İstanbul, 15. Baskı, İstanbul, 2012.
- ŞENOCAK, Ebru, “Göç ve Ergenekon Destanlarında Mitostan Ütopyaya Yolculuk”, Türkisch Studies, Volume 8/1 (Winter 2013).
- ŞİŞMANOĞLU ŞİMŞEK, “Farewell To Anatolia: Being A Soldier In The First World War” The Journal of International Social Research Cilt: 8 Sayı: 39 Volume: 8 (August 2015), s.208-2021. Şeyh Edebalı Üniversitesi Yayınları, Bilecik, (2012).
- ŞENGİL, Selim, Savrulup Gidenler, Can yay., İstanbul, 1987.
- TAN, Canan, Hasret, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.
- TAHİR, Kemal, Kurt Kanunu, İthaki yay., İstanbul, 2016.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi Tanpınar, 19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1988.
- TÜRKDOĞAN, Orhan; “Seçilmiş Bazı Göçmen Ve Yerli Zümreler Üzerinde Sosyal Değişme Modelleri”, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, XXII/3-4 (1962), ss. 140-163 Ve XXIII/3-4 (1963).
- YAVUZ, Hilmi, “Murtaza ve Ödev Ahlakı”, Yeni Ufuklar, (1974), C.22, S.249.
- YALÇIN, Kemal, Emanet Çeyiz, Birzamanlar yay., İstanbul, 2006.
- YORULMAZ, Ahmet, Ayvalık’ı Gezerken, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
I/1, (2017 Yaz), ss. 29-54.

TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ HAKKINDAKİ ARAŞTIRMALARA BİR BAKIŞ

Fahriye EMGİLİ**

Öz

Lozan Görüşmeleri sürerken, 30 Ocak 1923 tarihinde, Türk ve Yunan temsilcilerince İmzalanan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi uyarınca Türkiye’de ve Yunanistan’da doğup büyümüş yüz binlerce insan, çok kısa bir süre içinde doğdukları topraklardan ayrılmak zorunda kalmıştır.

Bu makalenin amacı, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi hakkında bu güne kadar Türkiye’de yapılmış çalışmaların bir çizelgesini sunmak ve mübadele olayının teferruatına girmek değildir; hedef, mübadeleye dâhil edilen göçün öznesi olan mübadilleri konu alan tarih araştırmalarına ilişkin bir değerlendirme yapabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, Mübadele Araştırmaları, Türkiye

AN OVERVIEW OF RESEARCHES AND STUDIES ON THE TURKISH-GREEK POPULATION EXCHANGE

Abstract

Due to the Turco-Greek Population Emigration Convention signed during the Lausanne talks, hundreds of thousands of people, who were born and raised in Turkey and Greece, had to leave their country of birth in a very short period of time .

The purpose of this article is not to enter into the details of the exchange event; the objective is to shed light to historical researches and various

* Dr. Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, (femgili@gmail.com).

** Her makalemi olduğu gibi bu makalemi de dil ve üslup açısından inceleyerek, değerli emekleri ile katkıda bulunan Edebiyat öğretmenim Sayın Hocam, Ümit Aloğlu’na ve Değerli Hocam, Prof. Dr. Mustafa Kahramanyol’a teşekkür ederim.

studies in Turkey concerning the immigration with all of its aspects, including various viewpoints and anecdotes.

Key Words: Turkish-Greek Population Exchange, Researches of Exchange Population, Turkey

Giriş

24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması'nın ardından, Türkiye'de veya Yunanistan'da doğup büyümüş yüz binlerce insan, hükümetler arası protokol gereğince, mecburî nüfus değişimine tabi tutularak doğdukları toprakları terk etmek zorunda bırakılmışlardır.

Lozan Konferansı'nın ilk safhasında, 30 Ocak 1923'te Türk ve Yunan heyetleri arasında imzalanan "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol" ile Yunanistan'da yaşayan Müslüman nüfusla (Batı Trakya'dakiler hariç), Türkiye'de yaşayan Rum Ortodoks nüfusun (İstanbul'daki Rumlar hariç) mübadelesi kararlaştırılmıştır.¹ Bu sözleşmede, kimin mübadeleye tabi tutulacağı, kimin hariç tutulacağı, mülklerin tasfiyesi, göçü denetlemek gibi konular üzerine ayrıntılı tarifler ve şartlar konulmuştur.

Yunanistan'dan gelen Müslüman'ların büyük çoğunluğu Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının ardından bir sözleşmeye bağlı olarak denetime tabi olarak gelmişlerdir. Ortodoks Rum'ların çokluğu ise belli bir denetime tabi olmadan savaş koşullarında ve Yunan ordusunun yenilgisi ile Anadolu'dan ayrılmıştır. 1922 yılında Yunan ordusunun bozguna uğramasının ardından Batı Anadolu'daki Rum halkı, aciliyeti de gerektiren koşullar nedeniyle kitleler halinde kaçmış ve 1923'te imzalanmış olan sözleşme uyarınca göç kapsamına alınmışlardır.

Türk Kuruluş Savaşı'nda Yunanistan'ın yenilgisi, Yunanistan'a büyük bir göç dalgasına sebep olmuştu. Mudanya Mütarekesi'ni izleyen günlerde, Doğu Trakya'dan ve İstanbul'dan çok sayıda Rum, Yunanistan'a göç etmişti. Aynı yıllarda Bulgaristan ve Rusya'dan da yaklaşık 1.200.000 göçmen Yunanistan'a sığınmıştır.

Bu göçmen akını ile birlikte Yunanistan, önemli iktisadî, siyasî, sosyal sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. Bu sebeple Yunanistan, bir taraftan bu göçmenlerin terk ettikleri Türk topraklarına geri dönmelerini, diğer taraftan da

¹ Bkz. *Lozan Sulh Muahadenamesi MukaveleNamesi 24 Temmuz 1339-1923*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekaleti, ss.103-109; *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, T.I, C.I, K.I, Yay. Haz. Seha Meray, YKY, İstanbul, 2002, s.20-21; Cemil Bilsel, *Lozan*, II, İstanbul, 1998, ss. 293-295; Ali Naci Karacan, *Lozan*, Der. Hulusi Turgut, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2017; Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç: Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 6.

Anadolu'daki Rumlar'dan boşalan yerlere Yunanistan'daki Türklerin nakledilmelerini istiyordu.²

Milletler Cemiyeti, savaş sonucu ortaya çıkan bu göçmen sorununu incelemek için, Norveçli Doktor Fridtjof Nansen'i (Frijof Nansen) görevlendirdi.³ Dr. Nansen'in ilk girişimi, 27 Eylül 1922'de Mustafa Kemal Atatürk'le yazışması ve 12 Ekim 1922'de İstanbul'a gelen Ankara temsilcisi Hamit Bey ile görüşmesi olmuştu.⁴ Taraflarla görüşen Nansen, her iki ülkenin de mübadeleyi istediğini Milletler Cemiyeti'ne bildirmiştir. Nansen'in düşüncesine göre, tarafların isteklerinin ötesinde, mübadele kendi başına istenmeğe değerdir. Nansen'in raporuna göre, azınlıkların çabuk ve etkili bir şekilde mübadelesi, hem iktisadî sorunların çözümlenmesini, hem de Müslüman uyrukların Yunanistan'dan ayrılmasını ve Yunanistan'ın çeşitli yerleşim birimlerine sığınmış olan göçmenlerin bunların boşaltacağı evlere yerleştirilmelerini sağlayacaktır.

Sonuçta, Lozan görüşmelerinde bu sorunları çözüme kavuşturmak için 30 Ocak 1923'de Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Antlaşması yapıldı ve her iki ülkede yaşayan halkın bir kısmının değiş-tokuşu gerçekleştirildi.⁵

Aslında, Lozan Sözleşmesi, Lord Curzon'un sıklıkla ifade edilen deyimiyle "halkların ayrışması" için yasal çerçeveyi oluşturmuş ve uygulamaya koymuştur. Bu süreç, daha on yıl öncesinden başlamış olup, özellikle Anadolu kıyılarını etkilemiş ve Osmanlı tarihinin bu son dönemine damgasını vurmuştur.⁶

Bu çalışmada da, Türk-Yunan nüfus mübadelesi ile Türkiye'ye gelen mübadiller hakkında yapılmış araştırmalara değinilerek, çalışmalarda mübadele olayına yönelik ortak ve farklı bakış açılarının ortaya konulması da amaçlanmıştır.

² Venizelos Yunanistan'da karşılaşılan yer problemlerinden dolayı buna önlem olarak oradaki 350.000 Türkün Anadolu'da Rumlardan boşalan yerlere nakledilmesini istiyordu. Bkz. Stephan Ladas, *The Exchange Of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, New York, 1932, s.335; İbrahim Erdal; "Mübadil Göçmenlerin Taşınması Meselesi ve Türk Vapurcuları ile Yapılan Nakil Sözleşmesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu, Mayıs-Kasım 2003, Yıl:16, Sayı:31-32, Ankara.

³ Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan Kaynağında Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", *Üçüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)*, A.T.A.S.E. Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay, Ankara, 1986, ss. 244-247(241-277); *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, T.I., C.I, K.I, Yay. Haz. Seha Meray, YKY, İstanbul, 2002, s.118.

⁴S.P. Ladas, *The Exchange of Minorities-Bulgaria, Greece and Turkey*, Macmillan Company, New York, 1932, s.335.

⁵ Bu göçün, kendine özgü yanları vardı: Kurtuluş Savaşı'ndan sonra 850.000 kadar Anadolu Rum, firari Yunan askerleriyle birlikte Yunanistan'a kaçmış ve orada büyük sosyo-iktisadî meselelere sebep olmuşlardı. Karma komisyonun resmi kayıtlarına göre; 1923'ten sonra göç eden Yunanlıların sayısı 189.916 ve Türkiye'ye gönderilenlerin sayısı 355.635'dir. Bkz. S.P. Ladas, *a.g.e.*, s.438-439.

⁶ René Hirschon, "Ege Bölgesinde Ayrışan Halklar", *Ege'yi Geçerken, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.4

1. Türk Tarih Yazımında Mübadele

İşbu mübadele-göç olayı her iki ülkede farklı dönemlerde araştırmacıların ilgisini çekmiş ve yazılmıştır. Mübadele olayı, Yunanistan'da daha 1930'larda önemli bir konu sayılırken, Türkiye'de ancak 1990'lardan sonra ilgi odağı olabilmektedir. Bunun birçok sebebi ve saiki olmakla beraber, muhtemelen bu göç olayının iki ülkedeki farklı tarihî, siyasî önem taşımasıdır. Ayrıca olaya dâhil olan iki nüfusun büyüklük ve nitelik farklılıkları başlıca etkenlerden olsalar gerekir.

Yunanistan'da mübadillerin ve mültecilerin hafızasını kaydetme ve geleceğe aktarma görevi, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nce yürütülmüştür. Bu merkez, 1940'lardan 1970'lere kadar, Yunanistan'da nüfusa ilişkin araştırma ve belge oluşturmayla ilgili tek kuruluş olmanın yanı sıra, sözlü tarih çalışmalarıyla da Küçük Asya'daki Yunanlı cemaatlere ilişkin tabloyu oluşturmaya çalışmıştır.⁷

Türkiye'de ise, mübadele konusundaki araştırmalar son derece yeni ve sığdır. Arı'nın vurguladığı; bu gecikme ve sığlık yalnızca özel bir alan olan mübadele konusuyla ilgili değil, genel göç konularıyla da ilgili büyük bir eksikliklerdir.⁸ Göç konusunda araştırma yapmada gecikmenin belli sebepleri bulunmaktadır. İtiraf etmek zorundayız ki, göç konusundaki bu ilgi eksikliği yalnızca tarihçiler açısından değil, diğer bilim disiplinleri için de böyledir. Meselâ, Ahmet Cevat Eren, Behice Boran ve Niyazi Berkes, Orhan Türkdoğan, Cevat Geray ve Oğuz Arı gibi, alanının kıdemlisi olmuş kişilerin ve onları izleyen kimi ardıllarının yaptığı çalışmalar bir yana bırakılırsa, Türkiye'de sosyolojik olarak da göç konusuna pek değinilmemiştir.⁹

⁷ Evangelia Balta, "Mübadillerin Tarih Yazımı ve Yunan Tarih Yazımındaki Yeri", s.114-115. [https://www.google.com.tr/?gws_rd=ssl#q=M%C3%BCbadillerin+Tarih+Yaz%C4%B1m%C4%B1+ve+Yunan+tarih+yaz%C4%B1m%C4%B1ndaki+Yeri.\(Erişim+Tarihi,+6.06.2017\);Yunanistan'ın+Türkiye'ye+göre+daha+erken+ve+ilmî+yaklaşımı,+bu+nüfus+hareketini+adlandırmalarında+ve+ülke+olarak+bakış+açılarını+yansıtmakta+kendilerine+avantaj+yaratmış,+göçmenlerin+Türkiye+boyutunun+Yunan+çevrelerince+ve+uluslararası+boyutta+bilinmemesine+sebebiyet+vermiştir.+Yunanistan'daki+mübadillerin+ve+nüfus+hareketinin+tek+etkilenen+taraf+olduğu+-istemli+ya+da+istemsiz+-+bu+şekilde+ortaya+konmuştur.+Tuncay+Ercan+Sepetçioğlu,+İki+Tarihsel+“Eski”+Kavram,+Bir+Sosyo-Kültürel+“Yeni”+Kimlik:+Mübadile+Nedir,+Mübadiller+Kimlerdir?,+TSA/+YIL:18,+Özel+Sayı,+S:3,+Ocak/January+2014,+s.62.](https://www.google.com.tr/?gws_rd=ssl#q=M%C3%BCbadillerin+Tarih+Yaz%C4%B1m%C4%B1+ve+Yunan+tarih+yaz%C4%B1m%C4%B1ndaki+Yeri.(Erişim+Tarihi,+6.06.2017);Yunanistan'ın+Türkiye'ye+göre+daha+erken+ve+ilmî+yaklaşımı,+bu+nüfus+hareketini+adlandırmalarında+ve+ülke+olarak+bakış+açılarını+yansıtmakta+kendilerine+avantaj+yaratmış,+göçmenlerin+Türkiye+boyutunun+Yunan+çevrelerince+ve+uluslararası+boyutta+bilinmemesine+sebebiyet+vermiştir.+Yunanistan'daki+mübadillerin+ve+nüfus+hareketinin+tek+etkilenen+taraf+olduğu+-istemli+ya+da+istemsiz+-+bu+şekilde+ortaya+konmuştur.+Tuncay+Ercan+Sepetçioğlu,+İki+Tarihsel+“Eski”+Kavram,+Bir+Sosyo-Kültürel+“Yeni”+Kimlik:+Mübadile+Nedir,+Mübadiller+Kimlerdir?,+TSA/+YIL:18,+Özel+Sayı,+S:3,+Ocak/January+2014,+s.62.)

⁸ Kemal Arı, Mübadele araştırmalarına yönelik durum tespitinde; araştırmacıların ya da bu konuda uzman kişilerin resmi kurumlardaki karşılaştıkları güçlüklerin de göç araştırmalarındaki etkisine yönelik durum tespiti yapar; işlevi güdükleşmiş, etkinliği sınırlanmış kimi kurumların, genel anlamda ilgisiz ve bezgin tavırla bu tür konulara lakayt kalması da, ne yazık ki, hem kimi verileri kayda geçmede, hem de araştırma yapanların önüne akla hayale gelmez engel çıkarmalarında önemli bir etken olarak algılanmalıdır. Kemal Arı, "Mübadele Araştırmalarına Yönelik Durum Saptaması", *Körfezde Zaman İzmir Araştırmaları Kongresi*, Der. Eren Akçiçek, Mustafa Mutluer, Cüneyt Kanat Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi, Edebiyat Fakültesi, İzmir, s.125.

⁹ Kemal Arı, "Mübadele Araştırmalarına Yönelik...", s.123-124; Göç ve mübadele konusunda yapılmış araştırmalardan ilk olma özelliğini taşıyan çalışmalardan, Ahmet Cevat Eren'in 1966'da yayınladığı *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*; Cevat Geray'ın *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçmenlerin İskânı (1923-1961)* önemli başvuru kaynaklarımızdır.

Sosyologların konuya belli bir ilgi göstermeye başladıkları 1950-1960'lar Türkiye'sinde, tarihçilerin göç konularında araştırma yapmaları hemen hemen hiç söz konusu olmamıştır. Tarihî boşluk bir yana; sonraki dönemlerde sosyologlara da oluşan ilgi eksilmesi üzerine, sosyolojik yönden de büyük bir boşluğun bulunduğu görülmektedir. Büyük göç dalgalarını sürekli olarak kendine çekmiş olan Türkiye'de, göçmen kitlelerin siyasal eğilimleri ve tercihlerini, tarihsel süreç içinde ya da belli bir dönemde ele alan bir sosyolojik araştırma bulmak pek mümkün değildir.¹⁰

Bir diğer önemli husus da, Yunanistan'ın kültür bağlamında da olsa yaşatılmasını sağlamak amacıyla Anadolu'dan gelen mübadil göçmenlere yönelik olarak başlattığı bir çalışmanın benzerinin, bizde hiçbir zaman tam manasıyla yapılmamış olduğudur. Mübadelenin yaşandığı yıllarda, mübadillerin hatıralarının kayıt altına alınması ve geçmişin en azından kültür bağlarıyla da olsa geleceğe aktarımını esas alan esaslı bir çalışma işini yürüten kuruluş olmamıştır.

Öte yandan, Müslüman-Türk mübadiller de geride bıraktıkları topraklara ait hatıraların kaydedilmesi ve muhafazası konusunda yeterince ilgili olmamışlardır. Türkiye'de mübadele olayına karşı kayıtsız kalınmasına yönelik siyasî, demografik, sosyal, iktisadî ve tarihî sebepler ileri sürülebilir.¹¹ Öncelikle, Türkiye için Türk-Yunan Nüfus mübadelesi askerî bir zaferin neticesinde yaşanmıştır. Yunanistan için ise, bu durum askerî bir yenilginin sonucunda olmuştur.

Mübadele ile Türkiye'ye gelenlerin sayısı 456.720 iken giden Ortodoks Rumlar'ın sayısı 1.5 milyon civarındadır.¹² Nicelik olarak bakıldığında Yunanistan'a yerleşen göçmenler nüfusun % 20'sini oluştururken, Türkiye'ye yerleşenler için bu oran 3.8'dir. (Türkiye'nin 1923'teki nüfusu 13 milyon civarındadır). Dolayısıyla Yunanistan için mübadelenin yarattığı toplumsal ve demografik dönüşüm daha farklı olmuştur.

Belirtilmesi gereken bir başka konu da, Türkiye için mübadelenin daha az yaralayıcı olmuş olduğudur. Bunda, Türk toplumunun göç olgusuna daha aşına bir toplum olması hususunun etkili olduğu söylenebilir. Çünkü 1912-1920 yılları arasında, Anadolu'ya Balkanlar'dan yoğun bir göçmen akını olmuştur.¹³ Mübadele ise, özünde, on yıl önce Osmanlı topraklarında yaşananların, Balkan Savaşları esnasında ve sonrasında, insanların kitleler halinde, âcil durum şartları altında yerlerinden edilmelerinin bir devamı gibiydi. Fakat, Osmanlı topraklarında daha önce yaşanmış olan göç olayı daha az ilgi uyandırmış, uluslararası bir yardım veya

¹⁰ Kemal Arı, "Mübadele Araştırmalarına Yönelik...", s.123-124.

¹¹ Kemal Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.88, 92.

¹² Arı, a.g.e., s.92.

¹³ Ufuk Erdem, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri: 1860-1923*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2014 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

müdahale gerçekleşmemiştir; aradaki fark, Balkanlar'dan giden göçlerin uzun yıllara yayılmış olmasıdır.

Ayrıca, mübadelenin yaşandığı yıllarda ve onu izleyen dönemde, modern Türkiye'nin inşası süreci ana hedef olmuştur. Dolayısıyla Anadolu'nun Türkleştirilmesi üzerine inşa edilmiş millî bir kimlik yaratma hedefinin "baskısı" da dönemin akademik ve edebî metinlerinde sessizliğini hissettirmiştir. Çünkü 'kayıp vatanlara' göndermede bulunmak, aynı zamanda mübadele fikrinin uygulanışına da eleştirel yaklaşmayı gerekli kılabilirdi.

Türk-Yunan nüfus mübadelesi, Yunan ve Türk tarih yazımında çeşitli veçheleriyle ele alınmıştır. Yunan milliyetçi tarih yazımı, nüfus mübadelesini bir çeşit "millî trajedi" ve "Küçük Asya felaketi" olarak adlandırır. Diğer yandan Türk milliyetçi tarih yazımı aynı olayı, Kurtuluş Savaşı'nın büyük anlatısı içinde ele alır ve mübadeleyle ilgili tarihî gerçeklikleri deyim yerindeyse "halının altına süpürmeyi" tercih eder.¹⁴

Erken Cumhuriyet döneminde, Türk-Yunan nüfus mübadelesi, Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş anlatısının gölgesinde yer bulmuş ve en sonunda "resmi tarih" in içinde kıyıda köşede bir konu olarak kalmıştır.¹⁵

Genel olarak bakıldığında, Türkiye'de tarihçilik, uzun süre, ülkeler arasındaki siyasi ilişkiler ve askerî tarihçilik boyutunu aşp, toplumu ve bireyi inceleme konusu olarak algılanamamıştır. Bu yüzden, bireyin öznesi olduğu göç olgusuna yönelik ilginin az olması beklenir bir durumdur.

Nüfus mübadelesini inceleyen diğer bazı tarihçiler, konuyu Türk millî kimliği bağlamında toplumun özoluşması ve nüfusun bağdaşması kapsamında incelediler. Bu çerçevede, erken Cumhuriyet döneminde izlenen siyaseti, İttihâd ve Terakki yönetiminin (1908-1918), Anadolu'nun Türkleşmesine ve homojenleşmesine bağdaşmasına dayalı nüfus ve sosyal mühendislik siyasetinin bir devamı olarak gördüler.¹⁶

Nihayetinde Türk tarih yazımında mübadele üzerinde pek durulmamış, bu konuda yazılan kısıtlı kaynakta da durumun toplumsal boyutuyla ilgilenilmemiş, ancak devlet açısından önem ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Gayrimüslim nüfusun göç ve diğer sebeplerle ülke topraklarından silinmesiyle burjuvazi sınıfının

¹⁴ Pınar Şenşık, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi: Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri ve Dönüşen Kimlikler", *Studies Of The Otoman Domain*, C.6, Sayı: 10, Şubat 2016, s.86; Aytek Soner Alpan, "But the Memory Remains: History, Memory and athe 1923 Greco-Turkish Population Exchange", *The Historical Review/La Revue Historique*, Vol. 9 (2012), s. 209.

¹⁵ Bkz. Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1966; Yıldırım, *Diplomasi ve Göç*, s. 24-25.

¹⁶ Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

yitirilmesi¹⁷ gibi büyük oranda devleti ilgilendiren, bireyi veya toplumu göz ardı eden sebep-sonuç ilişkilerine yer verilir.

Dolayısıyla Yunan ve Türk tarihçiler 1920'lerin tüm tarihî olaylarını kendi milliyetçi ideolojileriyle değişik düzeylerde tahrip etmiş ve hâkim siyasî ideolojiye hizmet eden bir tarihçilik anlayışı benimsemişlerdir. Bu bağlamda, savaşlardan ve nüfus mübadelesinden etkilenen yaklaşık 2.000.000 insanın hikâyesi, iki ülkenin tarihinde siyasî iktidarların ideolojik amaçları doğrultusunda ya "hatırlanmış" ya da "unutulmuştur"¹⁸

Sanılanın aksine, Kemal Arı'ya göre; siyasî tutumların ve tercihlerin, konuya eğilmede bir kısıtlama getirdiği söylemi ise doğru bir söylem değildir. Bu ilgisizlik, bir tutum ve tercih sorunundan öte, çok daha yaygın bir duyarsızlık temeline dayandırılabilir. Nüfusunun neredeyse yüzde kırkı: bir şekilde göçü ya da göçle ilgili sorunları yaşamış bir ülke olmakla birlikte Türkiye'de göç konularını irdeleyen tarihî, toplumsal, siyasî, kültürel, sosyal antropolojik, folklorik v.b. araştırmalar hemen hemen hiç yapılmamıştır.¹⁹

Arşiv belgelerine dayanılarak yapılan çalışmaların bazıları, nüfus mübadelesi konusuna devlet-merkezli bir bakış açısıyla yaklaşırken, ancak son yirmi beş yıldır, Türk tarihçiler, sosyologlar ve antropologlar mübadelenin kültür, kimlik ve kent boyutunu ele alan eleştirel çalışmalar da üretmişlerdir.²⁰ Öte yandan, Mübadillerin

¹⁷ Çağlar Keyder, "Nüfus Mübadelesinin Türkiye Açısından Sonuçları", *Ege'yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

¹⁸ Yıldırım, *Diplomasi ve Göç*, s. 27; Ayrıca bkz. Onur Yıldırım, "The 1923 Population Exchange, Refugees and National Historiographies in Greece and Turkey", *East European Quarterly*, 40, No.1 (Mart 2006), s. 46-47.

¹⁹ Arı, "Mübadele Araştırmalarına Yönelik...", s.122.

²⁰ Tuncay Ercan Sepetçioğlu, "Türkiye'de Ana Dili Türkçe Olmayan Göçmen Topluluklara Yaklaşımlara Dair Bir Örnek: Girit Göçmenleri", *ÇTTAD*, IX/20-21, (2010/Bahar-Güz), s.s.77-108; Tuncay Ercan Sepetçioğlu, İki Tarihsel "Eski" Kavram, Bir Sosyo-Kültürel "Yeni" Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?, *TSA/YIL: 18 Özel Sayı*, S: 3, Ocak/January 2014, ss.49-84.; Bkz. İzmir yakınlarındaki Muradiye ve Menemen'e yerleşen mübadillerin kimlik, bellek ve uyum sağlama süreçlerinin ele alındığı bir çalışma için, Tolga Köker, "Göçmenlik Dersleri, Türkiye'de Zorunlu Göç Deneyimi", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, ss.291-312; Ayhan Aktar, "Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen Rennee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, ss.111-160; Nedim İpek, *Samsun ve Mübadele*, TTK Yay, Ankara, 2000 adlı yapıtı, M. Çanlı, 'Yunanistan'daki Türkler'in Anadolu'ya Nakledilmesi', *Tarih ve Toplum*, 130, Ekim; Y. Demirel 'Mübadele Dosyası', *Tarih ve Toplum*, (123, Mart-126 Haziran); M. Koraltürk, 'Mübadelenin İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Rapor, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi; İbrahim Erdal, *Mübadele: Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan (1923-1925)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006; İbrahim Erdal, "Türk-Yunan Nüfus Değişiminde Mübadillerin Uyum Süreci ve Sosyal-İktisadi Değişimdeki Rollerini", International Congress of Asian and North African Studies, (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), 10-15 Eylül 2007 Ankara; İbrahim Erdal, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Konusu ve Mübadeleden Iskat (Çıkma) Yolları", *Akademi Günlüğü Dergisi*, Nisan

oluşturduğu dernek ve kuruluşlar da bilgi toplayıp, belgeleyerek ve anıların yazılmasına ön ayak olarak mübadillerin hafızasının canlı utulmasına ve geleceğe aktarılmasında rol üstlenmişlerdir; bunu sürdürmektedirler.²¹

Ancak mübadele konusunda asıl sevindirici olan husus, bugünlere değin neredeyse mübadele konusuna sırtını çevirmiş durumdaki üniversitelerin de yüksek lisans ve doktora öğrencilerini bu konuya yönlendirerek, araştırmalara akademik bir boyut kazandırmak için harekete geçmiş olmalarıdır.²²

Meselâ, mübadele ile ilgili ilk tez çalışmalarından birisi, Mihri Belli'nin Missouri Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde 1940 yılında verdiği yüksek lisans tezidir ve bu, kitap olarak yayınlanmıştır.²³ 1990'ların başında gündeme gelen mübadele çalışmalarının öncüsü olarak kabul edilebilir. Bu çalışmanın Lozan Mübadilleri Vakfı'nın da ön ayak olmasıyla çevirisinin yapılması ve yayımlanmasıyla bu konudaki önemli bir boşluk doldurulmuştur. Özellikle de, mübadelenin daha çok siyasi ve sebep olduğu kültürel travmalar boyutuyla ele alınmakta, buna karşılık her iki ülkedeki iktisadî sonuçlarının ve sosyal yansımalarının genellikle göz ardı edildiği dikkate alınırca, Belli'nin çalışmasının önemi bir kat daha ortaya çıkacaktır. Özellikle, araştırmanın yapıldığı dönem, yani 30'lu yılların sonlarında henüz mübadelenin sebep olduğu yaraların tam anlamıyla kapanmamış olduğu ve dünyanın koşar adım yeni bir bunalıma doğru yol aldığı göz önüne alınırca, bu çalışmanın içeriği ve konuya yaklaşımdaki metodolojinin hangi ölçütler bağlamında belirlendiği daha kolay anlaşılacaktır. Belli'nin mübadillerin malvarlığı, tasfiye işlemleri, iskân, konut, kamu hizmetleri, mübadillerin intibak sorunlarının yanı sıra bütün bu sürecin malî boyutları gibi önemli konu başlıkları altında incelediği bu kitap, Yunan ve Türk mübadillerin göç edişleri ve iskânlarını da ayrı ayrı ele alarak, konunun her iki kesim açısından mukayese edilmesine de imkân sağlıyor. Belli'nin çalışmasında zorunlu göçün getirdiği iki önemli iktisadî sonuç da yer alıyor; birincisi mübadelenin değış tokuş edilen kişiler üzerinde doğrudan etkisi olmuştur. Bu kişiler çok büyük sıkıntılar çekmişlerdir.

2006, Bahar, Yıl:1, Sayı:2, Ankara; İbrahim Erdal, "Türk-Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardımlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C:XXV, Sayı:40, Kasım 2006; Balta, E.-Milas, H., "1923 Mübadelesinin Tarihsel Sorunları Bir Destan ve Sözlü Tarih", *Tarih ve Toplum*, 1996, Cilt: 25, 5(149), 265-266.

²¹ Lozan Mübadilleri Vakfı mübadele konusunda çalışmalarla ilgili, önemli vakıflardandır.

²² Elif Yılmaz, *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Ayrılık*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005; Cahide Zengin, *Türkiye ve Yunanistan Devletleri Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu 1918-1930*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1998; Abdurrahman Çalışkan, *Lozan Antlaşması'na Göre Nüfus Mübadelesi ve Sonrası*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1997.

²³ Mihri Belli, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi/Ekonomik Açıdan Bir Bakış*, Belge Yayınları, İstanbul, 2006.

İkincisi, mübadele, söz konusu olan her iki ülkede çoğunluğu teşkil eden nüfus üzerinde de etkili olmuştur. Bu etkinin iki yönü vardır. Bunların birincisi göçün kendisinin ve göçmen iskânının maliyetinin tüm halk tarafından toplu olarak yüklenilmiş olmasıdır. Diğeri ise göçün söz konusu her iki ülkede de iktisadî uyum sorunları yaratmış olmasıdır. Türkiye mübadeleyle çok önemli bir iktisadî gücü elinde tutan nüfusun bir bölümünü kaybetmiştir. Bunun gözle görülür sonuçlarından biri, Anadolu'nun ve Trakya'nın her yerinde göze çarpan, her biri bir zamanlar zengin ticaret merkezleri olan hayalet şehir ve kasabalardır.

Nüfus mübadelesini bundan yarım asır önce iktisadî boyutuyla masaya yatıran ve inceleyen bu çalışma, hem ele aldığı konu, hem de konuyu ele alışındaki yaklaşımıyla hiç şüphesiz ki önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Kuşkusuz, Türk-Yunan ahali değişimi konusu, dünyada gerçekleşen en dramatik toplumsal olgulardan biridir. Türk tarih yazımında, 1990'lı yıllarda mübadele meselesine dikkat çekmiş tarihçi Kemal Arı'dır. Arı, *Büyük Mübadele (1995)*²⁴ çalışmasında:

"Hiç kuşku yok ki, Türk Kurtuluş Savaşı dediğimiz tarihsel olgu, Türkiye tarihinin önemli dönüm noktalarından biridir. Bu evrenin sonunda ortaya çıkan yeni koşullar ve görüntü, güncel pek çok soruna da kaynaklık etmektedir... bu genel görüntü içerisinde, dönemin kendine özgü koşullarını belirleyen etkenler arasında, yaşanan yoğun nüfus hareketlerinin önemli bir rolü ve işlevinin olduğu görülmektedir."

İfadesiyle, araştırma konusu olan 1923 Türk-Yunan Mübadelesi ile Türkiye'ye getirilen göçmenlerin etkin işlevini görüp tanımak ve toplumsal, iktisadî yapıdaki yeni kazanımların temelindeki etkenleri anlama isteğinin yattığını belirtmiştir.²⁵

Arı'nın Büyük Mübadele'si, 1923-1930 yılları arasındaki yedi yıllık zaman dilimini esas alan, mübadeleyi çok yönlü inceleyen ve boşluğu dolduran önemli kaynaklardandır. Bu yedi yıllık süre, Türk-Yunan Savaşı'nın bitiminden mübadele olayının genel evreleri olan göçmenlerin taşınması, yerleştirilmesi ve üretici konuma getirilmeleri süreciyle, bu aşamalardan sonra onların yeni toplum yapısına olan psikolojik, sosyolojik, siyasî ve kültürel uyum evrelerini kapsamaktadır. Mübadele konusuna böylesi ayrıntılı değinen bu ilk çalışmada, arşiv belgeleri, resmi istatistikler ve yıllıklar, İzmir, Ankara, İstanbul, Trabzon, Samsun basını, hatıratlar, Türkiye Kızılay Derneği Arşiv malzemesi, Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası gibi zengin kaynaklarla, mübadelenin Türkiye'nin toplumsal oluşum sürecine olan

²⁴ Kemal Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

²⁵ Arı, a.g.e., s.v.

katkısı ve değişik boyutları ortaya konulmuştur.²⁶ Arı'nın mübadelenin değişik yönlerine ışık tutan çalışmaları ile alanına katkısı devam etmektedir.²⁷

Kendi kararları olmayan bu mecburî göç, mübadillerin geleceklerini de belirledi. Bu nüfus değişimi, Anadolu ve Yunanistan'ın tarih boyunca bu kadar kısa bir sürede şahit olduğu en büyük nüfus hareketiydi.

Türk tarih yazımında dokunulmazlığı olan meselelerden biri; gelen mübadil kitlesinin Türk toplum yapısını homojenleştirdiği meselesidir. Aslında gelenlerin yanı sıra giden Rum göçmen kitlesi esas alındığında bunun toplumun homojenleşmesine uzun vadede etkisi olduğu gerçeğidir.

Meselâ, Girit Mübadilleri, mübadil kimliği vb. konularda araştırmalarını yürüten Ercan Sepetçioğlu'nun yorumuyla da, Balkan Savaşları'nın ardından nüfusun millet-devlet üzerindeki etkisinin farkına varan hem Türkiye hem Yunanistan, 1923 mübadele öncesi nüfus ve göç siyasetini, siyasî amaçları doğrultusunda araç olarak kullanmışlardır; fakat dil ve kültür gibi faktörleri dâhil etmemişlerdir ki bunda amacın millî devlet inşası olduğu bilinmektedir. Uygulamanın mecburî tutulması da bu iddiayı doğrular niteliktedir.²⁸

Tarihçiler, mübadeleyi, daha çok ülke nüfusunda yarattığı etnik ve dinî homojenleşme, Türkleştirme siyaseti, mülkiyet ve üretim ilişkilerinin yeniden belirlenmesi ve sınıf yapısının yeniden biçimlendirmesi ile Anadolu coğrafyasında yaptığı topyekûn dönüştürücü etkisi açısından da analiz ettiler.²⁹ Meselâ, Ayhan

²⁶ Arı'nın ifadesiyle bu yapılırken: "ortaya çıkarılan belgelerin ve bilgilerin, nesnel kalma gereğinin bilincinde olarak sorgulanmasına çalışıldı ve konunun ilk bakışta hiç ilgili yokmuş gibi görünen başka sorunlar üzerindeki etkileri araştırıldı." Bkz. Arı, *a.g.e.*, s.3.

²⁷ Kemal Arı, "Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde Türkiye Dışına Yönelik Göçler ve Sonuçları", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri: Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açılardan Türkiye*, (İstanbul, 23-25 Ekim 1995), Genelkurmay ATASE yay., Ankara, 1995, ss.496-504; yine konunun değişik yönleri için bkz: aynı yazar, "Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de 'Emval-i Metruke' ve 'Fuzuli İşgal' Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/18 (Temmuz, 1990), ss.691-706; "1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de 'Emval-i Metruke' ve 'Mübadil Göçmenler'", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (Temmuz, 1990), ss.627-657; "Cumhuriyet Dönemi'nin İlk Yıllarında Türkiye'de Mübadele, İmar, İskan İşleri ve Mustafa Necati", *Mustafa Necati Sempozyumu* (Kastamonu, 9-11 Mayıs 1991), Kastamonu Eğitim Yüksekokulu yay., Ankara, 1991, ss.44-57; "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VIII/23 (Mart, 1992),409-420; "Kurtuluş Savaşı Sonrasında İzmir'e Yönelik Göçler ve Etkileri", *Üç İzmir*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 1992, ss.273-282; "Migration into İzmir Following the War of İndapendence and its Effects", *The Three of İzmir*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 1994, ss.273-282; "Türkiye'de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim", *Bilanço 98: 75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 1999, ss. 97-114; "Mübadele ve Ulusal Ekonomi Yaratma Çabaları", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 68, Ağustos, 1999.

²⁸ Sepetçioğlu, *a.g.m.* (2014).

²⁹ Aktar, *a.g.m.*, s.124; Ayhan Aktar, "Homogenising the Nation, Turkifying the Economy", Renée Hirschon (der.), *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*, New York and Oxford: Bergahn Books, 2003, s. 79-96; Mübadeleyi, ülkenin etnik ve ulusal saflığını pekiştirmede bir dönüm noktası olarak gören Yunan tarihçiler, bu olayı tamamen Anadolu Rumlarının "makûs talihî" çerçevesinde ele almışlardır. Bkz. Ayhan Aktar,

Aktar bir çalışmasında, mübadelenin Milli Mücadeleden sonra meydana gelmiş, mecburî olması ve mübadil olarak Türkiye'ye gelen Rumeli göçmenlerinin savaş sonrasında yanıp yıkılmış bir ülkede iskân edilmeye çalışılması gibi etkenler sonucunda, Türkiye'nin yaşamış olduğu deneyimi daha sancılı olarak görmektedir. Türkiye'den giden Rumların, Türkiye'ye gelenlerin sayısının iki katından fazla olması sebebiyle, bu göç hareketinin Türkiye'ye daha geniş bir hareket alanı sağladığı ve mübadillerin iskânı konusunda "Türkiye'nin işi kolaydı" görüşlerinin aksine, Türkiye'de mübadillerin iskânının pek kolay olmadığını ifade etmiştir.³⁰ Keyder'in ifadesiyle de; "Türkiye'de 1914-1924 yıllarının demografik ve politik açıdan çalkantılı ortamı, söz konusu dönem açısından hiç de benzersiz değildir, bu dönemde, etnik homojenlik idealine dayanan birçok ulus-devlet kurulmuş, ya da bu tür ulus-devletlerin kurulması için mücadele edilmişti."³¹ Yine Keyder'e göre; 1923 yılında yapılan nüfus mübadelesinin sonucu olarak homojen bir temel üzerine kurulduğunu da ifade ederek, "iki tarafın politikacıları için de, etnik homojenlik anlayışları, kitlelerin kendi kaderlerini tâyin etmesi ilkesinden daha ağır basıyordu."³²

Aktar'ın yorumuyla, on yıllık savaş sona erdiğinde ve Türk-Yunan nüfus mübadelesi tamamlandığında, Türkiye'nin toplumsal yapısı da değişmişti. 1906 Osmanlı nüfus verilerine göre sokaktaki her beş kişiden birinin gayrimüslim olduğu bir toplumdaki cumhuriyet yönetiminin yaptırdığı ilk nüfus sayımındaki sadece kırk kişiden birinin gayrimüslim olduğu bir aşamaya gelinmiştir.³³

Nüfus mübadelesinin sosyo-kültürel ve iktisadî sonuçlarını inceleyen tarihçiler göç olgusuna insan açısından yaklaştılar ve ulus-devlet savdizinine, belirli bir mesafede durarak 1923 Türk-Yunan nüfus mübadelesini eleştirel bir bakış açısıyla incelediler.³⁴

Mübadele çalışmalarına bakıldığında, Mübadillerin gelişinin Türk millî iktisadî üzerinde, özellikle tarım üzerinde, olumlu etkisi olduğu yönündeki görüş,

Damla Demiröz, "Yunan Tarih yazımında Mübadele ve Göç", *Kebikeç*, No. 22, 2006, s. 87; Keyder, *a.g.m.*, s.53.

³⁰ Aktar, *a.g.m.*, s. 125-126. Türkiye 1919-1922 yılları arasında savaş alanıydı. Ülkenin Batısı önce adım adım Yunan işgalini yaşamış ve daha sonra da Milli Mücadele'nin en şiddetli savaşları burada yaşanmıştır. Türk-Yunan ordularının askerî operasyonları sonucunda evler yanmış ve binlerce kişi evsiz kalmıştır. Mübadiller Türkiye'ye gelmeye başladıklarındaki tahribatın etkisi oldukça tazeydi.

³¹ Keyder, *a.g.m.*, s.53.

³² Keyder, *a.g.m.*, s.57.

³³ Aktar, *a.g.m.*, s.154.

³⁴ Müfide Pekin (Der.), *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 80. Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*; Müfide Pekin (Der.), *Mübadil Kentler, Lozan Mübadilleri Vakfı*, İstanbul, 2012); Ayhan Aktar, "Homogenising the Nation, Turkifying the Economy", Renée Hirschon (Der.), *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*, Berghahn Books, New York and Oxford, 2003, ss. 79-96;

araştırmacılarca benimsenmiştir.³⁵ Bununla birlikte, mübadele ile gelenlerin Türk iktisadî üzerindeki etkileri ayrıntılı biçimde çalışılmamıştır. İktisat tarihi alanında, mübadillerin sektöre katılımına dair çok az çalışma mevcuttur. Ancak, yine de mübadillerin Türk iktisadına olumlu katkılarının olduğunu savunan duruştan vazgeçilemez.

Elbette, üretime ilişkin konularda kazanılmış teknik bilgi, birikim ve deneyimler, iktisadî kalkınma yarışına katılacak Türkiye için önemli olmuştur. Arı'ya göre de Yunanistan'dan çok sayıda Türk göçmenin getirilişi bu açıdan etkili oldu. Bu göçmenlerin Anadolu köylüsüne oranla teknik konularda daha çok bilgi sahibi olmaları, tarım ürünlerinin türleri ve nitelikleri konusunda ise bilinç düzeylerinin yüksek oluşu, modern bir Türkiye yaratma çabasında önemliydi. Yunanistan'dan gelen mübadiller yeni tarım tekniklerini Türkiye'ye aktardılar.³⁶

Öte yandan, çalışmalardaki ortak görüş; mübadillerin Türk iktisadî hayatına olan katkıları ortaya konulurken karşılaşılan aksaklıklar ve uygulamadaki yanlışlıklar da belirtilmiştir. Mübadele göçmenlerinin Türkiye'ye getirilişlerindeki ve yerleştirilmelerindeki en temel mesele, parasal kaynakların yetersizliği idi.³⁷ Anlaşılan o ki göçmenler ne derece zor koşullarda Türkiye'ye gelmiş olduklarına dikkat çekilmektedir. Çoğunun ayağında çarıktan, sırtında gömlekten başka bir şey bulunmuyordu.

Şartların olumsuz yönde zorlamasıyla, kimi mübadillerin mesleklerini ya da uğraşlarını uygulamayacakları yörelere yerleştirilmeleri, üretim yönünden önemli kayıplara sebep olmuştur. Türkiye'yi terk eden çiftçi Rumlarla, Türkiye'ye gelen Müslüman mübadillerin hem sayısal hem de nitelik yönünden terk etmiş oldukları topraklar arasındaki fark bunun başlıca sebebiydi.³⁸ Aynı meseleye başka araştırmacılar da vurguda bulunmuştur. Tüccarların ve işadamlarının, yalnızca İstanbul haricindeki ticaret merkezi olan şehirlerden ve limanlardan göç etmesi, bölgedeki iktisadî hayatı kökünden sarstı.³⁹ Keyder'in bu konudaki tespitlerinde, Ermenilerin ve Rumların Türkiye'den ayrılmaları, önemli oranda iktisadî alanda girişimcilik becerisini kaybetmek demektir. Aynı zamanda, bu dramatik bir değişimin yanı sıra Cumhuriyet kurulduğunda bürokrasinin karşısında hiçbir rakip kalmadığına işaret etmiştir.⁴⁰

³⁵ Bkz. Fahriye Emgili, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Türkiye Cumhuriyetinin Milli İktisadına Oluşumundaki Etkisi", *TSA / YIL*: 18, Özel Sayı S: 3, Ocak/January 2014, ss.105-121; Arı, *a.g.e.*, s.2, 158; Sepetçioğlu, "İki Tarihsel "Eski" ...", s.70.

³⁶ Arı, *a.g.e.*, s.2.

³⁷ 1923 yılından 1929 yılına değin harcanan para tutarı, 28.018.352 lira idi. Arı, *a.g.e.*, s.148.

³⁸ Arı, *a.g.e.*, s.152; Finans, sanayi ve ticaret büyük oranda Hıristiyan nüfusun elinde olduğu için, Türkiye girişimci sınıfını kaybetti. Renee Hirschon, "Lozan Sözleşmesi'nin Sonuçları: Genel Bir Bakış", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s.17; Emgili, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin.", s.115, 118-119; İpek, *a.g.e.*, s.41.

³⁹ Bkz. Aktar, *a.g.m.*, s.118.

⁴⁰ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1989, s.67.

Araştırmalarda üzerinde durulan ortak meselelerden biri de gelen göçmenlerin önemli bir kısmı eski sahip oldukları iktisadî durumlarına kavuşamazken, küçük bir azınlığın haksız kazançlarla servetlerine servet kattıklarıdır.⁴¹ Ayrıca araştırmalardaki hâkim ortak görüş; Yunanistan'dan gelen bu mübadillerin büyük kısmı, çiftçilikle uğraşan kimselerdi. Bunların bir kısmı kısa sürede kendilerine yeter hale gelmişler, ülke için avantaj sağlamışlar ve devlete sorun olmamışlardır. Ancak bunların alışık olmadıkları iklim koşullarındaki bölgelere ve tarımsal alanlara yerleştirilmeleri onların uzmanlığından yeteri ölçüde yararlanılmasına mani olduğu görüşü de başat tespitlerdendir.⁴²

Sabahattin Ali, Çirkince adlı romanında bu meseleye şöyle değinmiştir: *"Göçmenlerin çoğu meteliksizdi. Para yedirip işlerini gördürmeyince, hepsi bir yana dağıldı. Rumeli'de koca çiftlik bırakan bir adama, yüz ağaç zeytin düşmedi de, köyünde bir baskısı olan burada üç fabrikaya sahip çıktı."*⁴³

Mübadeleye olan ilginin azlığını açıklayacak bir başka sebep olarak, gelen kitlenin sosyo-iktisadî yapısı da gösterilebilir. Mübadillerin büyük çoğunluğunun kırsal kesimden gelmesi ve gelenlerdeki okuma yazma oranının düşük olması, ilk kuşak mübadillerin yaşadıklarını yazılı hatırat haline getirmelerini engellemiştir.

Öte yandan, doğduğu topraklardan ayrılmak zorunda kalan bu insanların hayat hikâyeleri tarihî açıdan da önemlidir. Göçmenler, mübadiller, Türkiye'ye geldiklerinde, bunların ellerinde bir takım anı defterleri, günlükler falan bulunmuyordu. Göç öncesi dönemi, göç yolculuğunu, olayların oluşu sırasındaki duyguları kayıt edenlere ait hatırat yok denecek kadar azdır. Bunun belli başlı üç sebebi ileri sürülebilir: Birincisi, gelenlerin sosyo-iktisadî konumlarıyla ilgilidir. Selânik gibi belli yörelerin dışında, gelenlerin önemli bir kısmı kırsal alanlardan geliyordu. Okuma yazma düzeyi düşük, köylü bir topluluktan geriye kalan bu tür kayıtlar, son derece sınırlıydı. Hatırat ya da günlük tutma gibi bir gelenek, Türk kültüründe pek alışkın olunan bir şey değildi. Bununla birlikte, yaşananları unutmak, hatırlamamak gibi, ilginç bir toplum psikolojisi de söz konusuydu.⁴⁴

Ancak, mübadele olayının üzerinden seksen yıllık bir zaman dilimi akıp gittikten sonra, üçüncü ve dördüncü kuşaklarda biraz da romantik bir yaklaşımla ortaya çıkan kökenleri araştırma ve öğrenme merakı, hiç şüphesiz ki mübadele ile ilgili çalışmaların sayısında da bir artışa sebep olmuştur. Buna bağlı olarak, hayattaki

⁴¹ Arı, *a.g.e.*, s.152; Aktar, *a.g.m.*, s.130-131; Ömer Dürri Tesal, "Türk Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek: Azınlıkların Mübadelesi", *Tarih ve Toplum*, IX/53 (Mayıs 1988), s.52, (s.46-52).

⁴² Tolga Köker, "Göçmenlik Dersleri, Türkiye'de Zorunlu Göç Deneyimi", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s.300, 308, 309; Aktar, *a.g.m.*, s.139, 142-143; Sophia Koufopoulou, "Türkiye'de Müslüman Giritliler, Bir Ege Topluluğunda Etnik Kimliğin Yeniden Belirlenmesi", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.319.

⁴³ Sabahattin Ali, *a.g.e.*, s.17.

⁴⁴ Arı, "Mübadele Araştırmalarına Yönelik...", s.128.

bazı mübadillerin anlattıklarına dayanan hatırat kitapları şeklinde veya konuya değişik açılardan yaklaşan ve değerlendiren araştırmalar şeklindeki birçok kitap yayınlanmıştır.⁴⁵

Meselâ, Yunanistan'dan Florina kazasından Ayvalık'a, oradan da Kemalpaşa'ya gelen bir ailenin anılarını kitaplaştıran Engin Berber,⁴⁶ hafızalardan kağıda dökülen bu anılarla mübadele ile yaşananları aile tarihî olmaktan çıkarıp, bizleri geçmişle yeniden buluşturmaya aracılık etmiştir. Engin Berber, anıları hafızalardan alıp kağıda dökerek yaşananları aile tarihi olmaktan çıkarmış, geçmişle yeniden buluşmamıza aracılık etmiştir. Bu hikâyede mübadillerin anlatısına göre;

"1924 Temmuzuna kadar ablamlarda kaldık. Sonra gitme zamanımız gelince ve beyanname muamelelerimiz tamamlanınca, bütün eşyalarımızı denk yaparak, Selanik'e gidecek yük trenine verdik. Bizler de ablamlarla beraber, istasyona yakın olan Lijeni köyü'ne, bir Bulgar ahbabın evine misafir olduk. Bize çok ikramda bulundular. Ayrılacağımız için çok üzüldüklerini söylediler. Tabii, şu kadar yıl beraber yaşamış olmanın ve iyi geçinmenin etkisi sonucu böyle olacaktı. Ya biz, daha mı az üzüntülü idik? Yıllar yılı aynı yerlerde, dedelerimizden kalma bir kurulu düzenimiz vardı. Oralardan ayrılmak kolay mı idi?... Expres geldi. Gözyaşlarıyla trene bindik. Tren hareket ettiğinde babam:'Çocuklar, son bir defa dönüp memleketimize bakın' dedi. Büyük buğday tarlamızın ortasından demiryolu geçmiş, tarlayı ikiye bölmüştü. Gözyaşlarımız yanaklarımızdan süzülüyordu. İçimiz yanarak ağlıyorduk. Sanki göğsümüzden ciğerlerimizden koparılmış gibi, bir acı duyuyorduk. Vodina'yı geçinceye kadar böyle devam ettik... Anayurdumuza, Anadolu'muza ve ağabeyime kavuşacağımızı, orda güzel günler göreceğimizi düşünerek, kendimizi avutmaya çalışıyorduk. (...) işte babam, aynı hayatı burada da sürdüreceğini zannetti. Kocaman ağacı yerinden söküp, başka yere dikmeye kalkınca, sonucunda ne olacağı bellidir. İşte biz öyle olduk, çok sarsıldık."⁴⁷

Berber, İzmir'e iskân edilen göçmenlere özgü kültür unsurlarının, kamu alanına yeterince yansımadığını ifade ederek bir gözleminden bahsetmektedir. O'na göre, bir Yunanlı Atina'da, Paskalya Yortusu'nda İstanbul'da yediği yemek ve tatlıları yiyebileceği lokantaları ya da haşlanmış patates ve otlardan ibaret küçük mezelerle, Girit rakısı içebileceği Girit meyhanelerini kolaylıkla bulabilir; ancak Girit'ten, Kafkaslar'dan veya Bosna'dan on binlerce göçmenin yurt tuttuğu İzmir'de, sadece bu yerlerin yemeklerini tadacağınız bir lokanta, müziklerini dinleyebileceğiniz bir yere rastlamanın oldukça güç olduğunu ifade etmektedir.

⁴⁵ Lüfti Kuzucu'nun Niğde'ye iskân edilen Krifçe mübadillerini anlatan araştırması için bkz. L. Kuzucu, *Krifçe'den Yeşilburç'a Mübadil Yaşamlar*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008; Akin Üner, *Çalı Harmanı - Mübadele*, Erol Yayıncılık, Samsun, 2010; E.E. Ergir, *Giritli Mustafa*, İzmir, 2000; H.İ.Gülcan, *Mübadil İnsanlar*, Lozan Mübadele Vakfı İnsanları, İstanbul, 2010.

⁴⁶ Engin Berber, *Rumeli'den İzmir'e Yitik Yaşamların İzinde*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2002, ss. 37-55.

⁴⁷ Berber, *a.g.e.*, s. 41-42.

Bunun sebebi, Cumhuriyet'in ilanını izleyen ilk yıllarda, millî devlet inşa etmeye koyulan devletin siyasetiydi. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin böyle yerelliklere izin vermesi modernleşme projesini baltalayabilirdi. Böylece, "vatandaş Türkçe konuş" kampanyalarının yürütüldüğü dönemde, göçmenler yerli halkın kendilerine yakıştırdığı "yunan tohumu", "gâvur" gibi suçlamalara mârûz kalarak, kültür değerlerini toplumla paylaşmaya çekinmişler ve kendi içlerine kapanmışlardır. Berber'e göre, bu durum Giritli mübadillerin evliliklerini kendi aralarında yapma sebebini daha anlaşılır kılmaktaydı.⁴⁸

Günümüze değin ihmal edilmiş olan bir şey de birinci kuşak ve ikinci kuşak mübadillerin kişisel tanıklıkları ve kendilerinin kaleme almış olduğu çalışmalarıdır.⁴⁹ Bu kişilerin anlatıları çok yakın zamana kadar bilimsel ciddiyet ve nesnellik iddiasında olan akademik tarih yazımının dışında bırakılmış olsa da, günümüzde araştırmacıların önemsedığı ve ilgilendiğı önemli verilerdendir. Özellikle 1990'lardan bu yana bireysel ve toplu hafızanın ifade edilmesine, geçmişin ve göç edilen mekanların toplumdaki yerine ilişkin artan bir ilgi söz konusudur.

Raif Kaplanoğlu'nun *Bursa'da Mübadele*⁵⁰ çalışması, göçmen kenti Bursa'ya iskan edilen mübadele göçmenlerinin kente olan etkileri, mübadillerin göç yolculuğı ve gelinen yerdeki durum ile ilgili tespitler içeren; yüz yüze canlı tanıklıklara dayanan bir alan araştırmasının ürünü olması bakımından 'ilkler'dendir. Bu amaçla, 47 köye gidilerek 85 yaş civarındaki kişilerle sözlü tarih çalışması yapılmıştır. Günümüzde mübadeleyi yaşamış birinci kuşak mübadillere ulaşmanın neredeyse imkânsız olduğu düşünülürse, bu anıların derlenmesi mümkün olmasaydı kişilerin hafızalarına yolculuk yapmak mümkün olmayacaktı.

Mecburî göçleri yaşayan insanların Türkiye'ye gelişinin veya geldikten sonra karşılaştıkları sorunların fazla araştırılmadığını *Bursa'da Mübadele* kitabında ifade eden Kaplanoğlu, Bursa'nın ülkemizde göçmen sorunları karşısında 'en fazla canı yanan' kent olduğunu, 'çünkü Bursa bir göçmen kentidir',⁵¹ diyerek kent tarihi araştırmalarının önemine dikkat çekmiştir.

Ancak, mübadeleden hemen önce ya da hemen sonra doğmuş kişilerle, onların kişisel deneyimlerini, anılarını ve muhacir olmanın anlamını sorgulayan sözlü görüşmelerin yer aldığı metinlerdeki mübadil ifadelerine bakıldığında, mübadillerin hikayelerinin birbirine benzediğı dikkat çeker. Mübadeleden önce sahip olunan mal varlığının efsaneleştirilmesi ve geride bırakılan memkeletin,

⁴⁸ Berber, *a.g.e.*, s.1x.

⁴⁹ Mübadele ile Girit'ten, Adana, Mersin, Tarsus ve Dört Yol'a 1924 yılında yerleştirilen mübadillerin yaşam öyküleri, örf, adet, gelenek ve görenekleriyle alışkanlıklarının 200'ü aşkın fotoğrafla gözler önüne serildiğı ve mübadelede başlarından geçen zorlukların anlatıldığı Hançerli'nin çalışması nadir örneklerdendir. Yüksel Hançerli, *Giritli Mübadillerin Son Durağı: Çukurova*, Hançerli Fotoğrafçılık Yayınları, 2007.

⁵⁰ Raif Kaplanoğlu, *Bursa'da Mübadele (1923-1930 Yunanistan Göçmenleri)*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, Bursa, 1999.

⁵¹ Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s.8.

geçmişin yüceltilmesi bu hikayelerin temel mevzuudur. Meselâ, Kemal Yalçın'ın *Emanet Çeyiz: Mübadele İnsanları* (1998) adlı kitabında, çok çarpıcı biçimde bu hikayeleri okumak mümkündür. Genellikle, anlatılarına başvuru yapılan kişiler memleketlerinden hoşkuyla söz ederek, oralarda ne kadar huzurlu bir hayat sürdürdüklerinden bahsederler.⁵²

Yerel tarih çalışmalarında eksiklik canlı kaynaklara ulaşım, onların anılarını günümüze aktarmada yaşanmıştır. Kurtuluş Savaşı konusunda yerel tarihçilerin geç kalmışlığı aynı şekilde mübadele konusunda da kısmen ortaya çıkmıştır. Antlaşmaların kişiler ve topluluklar üzerindeki etkisi görece az incelenmiştir.

Kent tarihi ve göç çalışmaları ile bilinen İlhan Tekeli ise, iki halkın mecburî yer değiştirmesi olayı ile balkanlaşma göçleri arasında önemli benzerlikler ve sebep sonuç ilişkileri bulunduğuna dikkat çekerek; imparatorluğun küçülmesi sırasında ortaya çıkan nüfus yer değiştirmelerinde olduğu gibi konunun sosyal ve iktisadî boyutuna da yoğunlaşmak gerektiğini söyler. Ayrıca, son yıllarda yapılan çalışmalarda ulusçuluğun ötekileştirme çizgisinin aşılına çalışıldığı görülmektedir diyerek, Mehmet Ali Gökacı'nın çalışmasında olduğu gibi yerleşme sürecinin ayrıntılandırılmasını destekler.⁵³

Ayrıca, mübadillerin eski memleketlerindeki yani Yunanistan'daki hayatları araştırmaların bir diğer eksik olan tarafıdır, denilebilir. Bir yüksek lisans tezinin kitaplaştırılmış hali olan *Girit Kandiy'e de Müslüman Cemaati* adlı kitap, Girit Müslümanlarının, Yunanistan vatandaşı olarak 1923'teki mübadeleye dek sürdürdükleri hayatı; sosyo-iktisadî ve hukukî boyutu açısından, büyük ölçüde Cemaat-ı İslamiye kaynakları doğrultusunda ele alan, dikkate değer önemli çalışmalardandır.⁵⁴

Mübadele konusu ele alınırken mübadele olgusunun geneline yönelik çalışmaların yanı sıra, belli bölgelerden gelen mübadillerin durumuna yönelik de makaleler yazılmıştır. Ancak belirtelim ki doğrudan Girit Müslümanlarının mübadelesi ile ilgili çalışmalara ilgi mevcuttur. Girit mübadillerinin durumu çalışmaların içerisinde değerlendirilen bölümler olarak karşımıza çıkmakta ya da konuyla ilgili makale düzeyindeki çalışmalara rastlanmaktadır.⁵⁵ Mübadele konulu

⁵² Mübadil anlatıları ve Mersin örneği için bkz. Fahriye Emgili, *Yunanistan'dan Mersin'e: Köklerinden Koparılmış Hayatlar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2011.

⁵³ İlhan Tekeli, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s.48

⁵⁴ Yakın dönemde hazırlanan çalışmalardan olan bkz. Melike Kara, *Girit Kandiy'e de Müslüman Cemaati 1913-1923*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, ss.39-78.

⁵⁵ Mehmet Ali Gökacı, *Nüfus Mübadelesi: Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi, İletişim Yayınları*, 5. Baskı, İstanbul, 2008, s.100; Cunda Adasına yerleştirilen Giritli mübadillerinin nüfus mübadelesinden nasıl etkilendiğini inceleyen bir çalışma için bkz. Kourfopoulou, *a.g.m.*, ss.314-328; Tuncay Ercan Sepetçioğlu, "Türkiye'de Ana Dili Türkçe Olmayan Göçmen Topluluklara Yaklaşımlara Dair Bir Örnek: Girit Göçmenleri", ÇITAD, IX/20-21, (2010/Bahar-Güz), ss.77-108; Pınar Şenışık, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi:Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri ve Dönüşen Kimlikler", *Studies Of The Otoman Domain*, C.6, Sayı: 10, Şubat 2016, ss.83-118.

bu çalışmaların Girit'e dair ortak noktası, özellikle 1913-1923 yılları arasında Girit Müslümanlarının sıkıntılı ve tedirgin bir hayat sürdürdüğü ve artık Rumlar ve Türklerin birlikte yaşam koşullarının ortadan kalktığı noktasıdır. Vurgulanan bir diğer nokta, Girit mübadillerinin taşınmaz mallarının akıbetinin ne olacağı ve mübadeleden sonra ne kadar Giritlinin Türkiye'de hangi şehirlere nakledileceği konusu olmuştur.⁵⁶

Bunun yanı sıra Türkiye'de mübadillerin yerleştirildiği kentler özelinde yapılan araştırmalar ile nüfus değişimi ayrıntılandırılarak, mübadelenin kentlerin demografik, sosyo-ekonomik yapısına olan etkileri değerlendirilmiştir.⁵⁷ Bu çalışmaların önemli faydası da Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci içinde karşılaşılan güçlüklerin ve mübadillerin dramının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabileceği gibi bölge tarihinin daha iyi bilinmesine de yardımcı olacaktır. Mübadillerin yerleştirildikleri bölge veya şehirlerin araştırılması daha özel bilgilerin gün ışığına çıkmasını sağlayacak ve mübadillerin beslenme, barınma, sağlık, arazi dağıtımına ilişkin sorunlar, mülkiyet eşdeğerliliklerinin belirlenmesine yönelik uygulamalar, geçimin ve üretimin sağlanmasına yönelik çabalar daha anlaşılır olacaktır.

Ayrıca, kentlerde mübadillerle yapılan sözlü tarih çalışmalarının bu araştırmalarda kullanılması, mübadele olayının insanî boyutunu değerlendirmek açısından da önem arz etmektedir.

Tarih araştırmalarında Müslüman mübadiller kimi zaman getirdikleri sosyo-kültürel ve iktisadî değerler ile yerleştirildikleri iskân bölgesine katkıda bulunurken dindaş ve bizden biri olarak kimi zaman da yerli unsurlar ile yaşanan uyum sorunları, farklı dil konuşmaları sebebiyle vs. göz önüne alındığında "yabancı" olarak algılanmışlardır. Böylesi çalışmalar da mübadil bireylerin uyum, dil, kültürel açısından incelemelerine olanak sağlamaktadır.

2. Türk Edebiyatı'nda Mübadeleye Bakış

Mübadele konulu çalışmalar ve özellikle edebiyat alanında gün geçtikçe artmakta olan roman ve anı türündeki çalışmalar edebiyatı zenginleştiren ve geliştiren eserler olarak kabul edilmelidir.

Tarih yazımında görülen sıkıntılar belki de en çarpıcı şekliyle roman, hikâye ve anı türünün örneklerinde ifadesini bulmaktadır. Son dönemde Girit konulu romanların literatüre eklenmesi elbette öncelikle Girit nostaljisinin sonra da söz konusu sıkıntılarının dile getirilişinin bir yolu olarak algılanabilir. Roman, hikâye ve

⁵⁶ Cahide Zengin Aghatabay, *Mübadelelerin Mazlum Misafirleri, Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 159-160.

⁵⁷ İpek, a.g.e., Kaplanoğlu, a.g.e.; Nesim Şeker, *Türk Yunan Nüfus Mübadelesi Antlaşması Sonucu Bursa'ya Gelen Göçmenlerin Kentin Sosyal Yapısı Üzerindeki Etkileri (1923-1935)*, Bursa, 1995; Emgili, a.g.e.

anlar daha önce de belirttiğimiz gibi yaşanan acı ve sıkıntıları belki de en anlaşılır kılan türlerdir. İlk mübadele romanı olma özelliğine sahip olan çalışma Girit'ten koparılan ve Ayvalık'a göç edenlerin hüznünlü hikayesini anlatmaktadır.⁵⁸ Üçleme şeklinde yazılan romanın ikinci kitabı⁵⁹ Ayvalık'a göçten sonra burada yaşanan sıkıntılara değinmektedir. Üçüncü kitap ise 1940'ların Yunanistan'ı ve Cunda adasında geçmektedir.⁶⁰ Mübadele romanlarının başka bir örneği olarak Altınsay'ın romanı⁶¹ vapurdan son kez Girit'e bakan mübadillerin "Kritimu! Omorfı nisi!" Girit'im, Güzel adam benim." sözleriyle sona erer. Mübadele edebiyatının ilk örneklerini oluşturan sınırlı sayıdaki bu romanlar, temelde köklerinden koparılanın acısını ve hüznünü yansıtmaktadır.

Türk edebiyatında da 1923-1980 arası dönemde, Herkül Milas'ın ifadesiyle "özellikle 1960 yılına kadar, edebiyatta mübadeleye yapılan referanslar son derece azdır ve çoğu kez de dolaylıdır. Mübadele olayı ayrıca yazarların siyasî ideolojisine göre farklı biçimlerde yorumlanmıştır."⁶² Görülen o ki tarih alanında yaşanan sessizlik edebi metinlere de yansımıştır.

Meselâ, 1960 öncesi kaleme alınan bir romanda mübadele nasıl ele alınır? Sabahattin Ali'nin 1947 tarihinde yayımlanan *Sırça Köşk*⁶³ adlı öykülerinin toplandığı kitapta yer alan ve mübadeleyi konu alan ilk kısa öykü olan *Çirkince*'de mübadelenin iktisadî sonuçları üzerinde durulmuştur. Bu öykünün kahramanı olan Türk iki defa Çirkince adlı kasabayı ziyaret eder. İlk seferde, bu kasabada Rumlar yaşamaktadır. Rumlar yaşarken kasaba adeta cennet gibidir. Kasabanın sakinleri mahir insanlardır. Kasaba canlı, sokaklar temizdir. Kasaba sakinleri, gündüz incir ağaçları ve zeytinleri ile meşguldürler. Geceleri ise, mandolin çalar, kadın erkek birlikte eğlenirler. Romanın kahramanı ikinci defa kasabaya geldiğinde mübadele olmuştur. Kasabaya İskeçeli göçmenlerin gelişinden sonra kasabada, üstü başı sefil çocuklar oynamaktadırlar. Evler harap vaziyettedir. Bu evlerde insanlar ile hayvanlar birlikte yaşamaktadırlar. Romanın kahramanı yaşlı bir adama şu soruyu sorar: "Bizim elimize geçen her yer böyle mi olacak?" Yaşlı adamla olan diyalogdan çıkan sonuca göre, kasabadaki bu değişime iktisadî sebepler yol açmıştır. Yunanistan'dan buraya gelen köylüler doğdukları topraklarda tütün ettikleri için incirden, zeytinden anlamazlar. Ayrıca, yerel feodal beyler yeni gelenlerin topraklarına el koymuşlardır. Devlet dahi bu ağalar tarafından yönetilmektedir. Yazar bu öyküsü ile mübadeleye farklı bir bakış açısıyla yaklaşarak; devlet ve feodal yapı üzerinden ve mübadelenin insanlara yüklediği iktisadî yük açısından eleştirel bir şekilde bakmıştır.

⁵⁸ Ahmet Yorulmaz, *Savaşın Çocukları, Girit'ten Sonra Ayvalık*, Belge Yayınları, 1998.

⁵⁹ Ahmet Yorulmaz, *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.

⁶⁰ Ahmet Yorulmaz, *Girit'ten Cunda'ya*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

⁶¹ Saba Altınsay, *Kritimu, Girit'im Benim*, Can Yayınları, 2004.

⁶² Herkül Milas, "Türk Edebiyatında Nüfus Mübadelesi Metinlerin Arkasındaki Fısıltı", *Egeyi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen Rennee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.330.

⁶³ Sabahattin Ali, "Çirkince", *Sırça Köşk*, Bilgi yayınları, İstanbul, 1947.

Bir başka yazar Kemal Tahir, Kurt Kanunu'nda Rumların geride bıraktıkları tarla ve evlerin eşit olmayan bir şekilde Türklere dağıtıldığını dile getirmiştir.⁶⁴ Bir başka yazar, Hasan İzzettin Dinamo'nun Ateş Yılları⁶⁵ romanına göre de, Türkçe konuşan Ortodoks Hıristiyanların mübadeleye tabi tutulması doğru bir uygulama değildir.⁶⁶

Bir de Yaşar Kemal'in "Bir Ada Hikâyesi Dörtlemesi" vardır. Yaşar Kemal'in, Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana adlı birinci kitabı; Rumların bir adadan mübadele sebebiyle ayrılışından sonra Müslüman Poyraz Musa'nın adaya yerleşmesi etrafında gelişen olayları konu edinir. Romanda anlatılan Rumlar Osmanlı Devleti'ne bağlılık içindedirler. Yunanistan'a göç etmek istememektedirler. Romanda, Rumlar, Türkler, devlet memurları, askerî yetkililer Rumların adadan ayrılmalarını istememektedirler.⁶⁷

Millas'a göre birinci nesil yazarlar yapıtlarında mübadele öncesi yaşamı ve mübadeleyi anlatırlar. Millas'ın ifadesiyle; "yani 'görgü şahidi' gibi yazdılar. Sonraki yazarlar, olayla doğrudan ilişkileri sınırlandığı oranda daha soyut, dolaylı, zaman zaman sembolik, hatta masalımsı ve nostaljik bir anlatıma yönelmişlerdir. Özellikle ikinci ve üçüncü kuşak yazarlarda bu özellikler daha belirgindir." Bu örnekler baktığımızda anlatılanın, kişilerin hikâyesi olduğunu görürüz. Mübadele bu hikâyelerin acı finalidir. "Türk yazarlar 1930 kuşağından farklı olarak bu olayların görgü şahitleri değildir, bundan dolayı da anlatım daha soyut, daha çok genellemelere dayalı ve daha duygusaldır. Belki daha az 'gerçekçidir' bile denebilir.

Buna karşın, göç olayını yaşayanların yazdığı romanlara kıyasla son 5-10 yılda roman yazarların önemli bir 'avantajı' var: ulusçu ideolojiye ve yaşanan olaylara zamanın sağladığı bir mesafeden bakabilmişlerdir. Yaklaşımları hem daha soğukkanlı hem daha tarafsızdır."⁶⁸

Mübadele edebiyatı konusunda önemsenmesi gereken başka bir çaba da 2001 yılında kurulan Lozan Mübadilleri Vakfı'nın yayınladığı, "Mübadele'nin 85. Yılı Öykü Yarışması Seçkisidir."⁶⁹ Vakfın mübadele literatürüne bir başka katkısı Girit'in sözlü kültürel mirasının derlenerek sınırlarının bir nebze olsun bilinir kılınmasıdır.⁷⁰

⁶⁴ Kemal Tahir, *Kurt Kanunu*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1969.

⁶⁵ Hasan İzzettin Dinamo, *Ateş Yılları*, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1968.

⁶⁶ Millas, *a.g.m.*, s.333.

⁶⁷ Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, Adam Yayınları, İstanbul, 1998, s.74, 222.

⁶⁸ Bkz. Herkül Millas, *a.g.m.*

⁶⁹ *Mübadele Öyküleri, Mübadelenin 85. Yılı Öykü Yarışması Seçkisi*, Der. Müfide Pekin, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.

⁷⁰ *Belleklerdeki Güzellik, Girit, Maniler, Atasözleri, Deyimler, Tekerlemeler*, Ed. Müfide Pekin, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2007.

Sonuç

Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan mecburî nüfus değişimi, savaş ve barış görüşmelerinin sonucu olan göç vakalarından birine örnek teşkil etmektedir. Lozan Sözleşmesi, 1. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan pek çok uluslar arası antlaşmadan birisidir. Büyük imparatorlukların sona erdiği dönemde gerçekleşen millî-devlet oluşumunun ifadesidir. Ulus devletler oluşturulurken, devletlerin çıkarları için, toplulukların yerinden edilmeleri uygun görülmüştür. Bu durum da o dönemin şartlarına en uygun çözüm olarak görülmüştür.

Türk tarih yazımında yer aldığı kadarıyla mübadeleyi konu alan metinlerin tahlili, iskân, millî kimlik, anavatan, vatandaşlık, mübadelenin Türk toplumu üzerindeki etkisi ile ilgili bazı sonuçlara ulaşmayı mümkün kılmaktadır. Araştırmalarda ifade edilen görüşlere bakıldığında, mübadele ile Yunanistan homojen bir yapıya kavuşmuş iken bu durum Türk toplumu için uzun vadede olumlu bir hadisedir ve mübadele Türkiye'nin homojen bir nüfus yapısına kavuşmasına etkide bulunan göç olaylarından biridir.

Müslüman mübadiller için memleket kaybı, devletleri olduğu sürece bir felaket sayılmazdı. Çünkü Müslüman topluluklar için bir toprak ya da yer duygusu her zaman Müslüman bir devlet ile ilişkilendirilmiştir. Kaybedilen topraklardan eve dönüş hep anavataına doğru olmuştur.

Öte yandan, Ege'nin iki kıyısında mübadeleyi yaşamış insan toplulukları "memleket" hasretini yaşamıştır. Evinden ve doğduğu topraklardan edilme deneyimi, iki ülkeye göç edenler için ortak bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Elbette, nüfus mübadelelerinin ve yaşanan göçlerin insanlar için bedeli yüksektir ve özen gösterilmesi gereken bir meseledir. Göç deneyimi ile yaşanan kayıplar sonraki nesillere de aktarılmıştır.

Günümüze değin, mübadeleye dâhil olan ve Türkiye'ye yerleşen Müslüman-Türklerin deneyimlerine ilişkin pek fazla bir şey bilinmemekteydi. Ancak, ikinci ve üçüncü kuşakların, kökenlerine ve tarihi bağlarına olan ilgi giderek artmakta ve bu da Türkiye'de yapılan tarihî ve edebî çalışmalara yansımaktadır. Genel olarak, iki ülkenin karşı karşıya kaldığı bu eşsiz göç olayı ile yaşanan deneyimler farklıdır ve iki ülkenin araştırmacılarının konuyu ele alış biçimleri ve metinlere yansımaları da farklı olacaktır. Mübadeleyi farklı bakış açıları ile değerlendirmek kadar genel bir bakış açısı ile değerlendirmek de önemlidir. Türkiye için yaklaşık 400.000 civarında mübadilin iskânı, yanıp yıkılmış şehirleri ve evleri olan bir ülkede pek sancılı bir süreç olmuştur. Ancak yine de, dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda, bu mübadillerin iskânın tahmin edilenin altında bir yıkım ve tahribatla gerçekleştirilmiş olması Türkiye için bir başarı sayılabilir. On yıllık bir savaş, göç, mübadele sonunda, Türkiye nüfusu dinî bakımdan homojen bir yapıya bürünmüştür.

Bu hikâyenin geniş, olabildiğince çok farklı yönünü ortaya koyarak, büyük çapta nüfus mübadelesinin sonuçlarını anlayabiliriz. Göçmen grupların, sosyal

yapıya uyum süreçleri incelenmemiştir; grup kimlikleri, siyasi tercihleri, toplumsal eğilimleri ele alınmamıştır; Türkiye'ye aktardıkları kültür unsurları, davranış kalıpları ne tür bir kaynaşma süreci yaşamıştır; yerli kitlelerle ve başka göçmen guruplarla karşılaşmalar, karışmalar ve kaynaşmalar sonucunda, ne tür bir kültür sentezi, toplumsal davranış ve kimlik kalıpları ortaya çıkmıştır; bu konular yeterince üzerinde durulmamıştır.

*"Bir anlamda, toplum mühendisliği konusunda, Türk kültür dünyası yeterince veri ortaya koymamış, yönetenler, bu verilerden hareketle, yeni planlamalar yapamamışlardır. Ortaya çıkan uyum sorunları toplumsal reflekslerin insafına terk edilmiş, gelen göçmenler, piyasa koşullarına göre, kendi göbeklerini kendileri kesmek zorunda kalmışlardır. Bir anlamda, günümüz Türkiye'sinin toplumsal, kültürel, siyasal ve ekonomik yapısı, eğilimleri yeterince irdelenmemiş, sonuçta, gelenekselliğiyle övünen, tekdüzeliğine ve türdeşliğine ideolojik boyutuyla inanan bir kitle, kendini tanıma zahmetine katlanmamıştır."*⁷¹

Göçün öznesi olan bu insanların, duygularının, gözlemlerinin canlı bir biçimde tarihe not olarak düşülmesi, arşivlenmesi; onların yerleşim coğrafyası, tarihi ve dili, müziği üzerine önemli bulgular ortaya konularak, kolektif bilince katkıda bulunulabilirdi. Ne yazık ki göçün yaşandığı dönemde ne yönetenlerin böyle bir kaygısı olmuş, ne göçü yaşayanlar, şimdilik bilinebildiği kadarıyla canlı tanıklıklarda bulunabilmişler. Diğer taraftan, yeni kuşak mübadil çocukların da ve torunların da mübadeleye, geçmişe ve kendi köklerine yönelik her alanda yoğun bir ilginin varlığından söz edilebilir. Türkiye'de farklı dillerde yayınlar, kültürel dernekler, araştırma gurupları ve internet siteleri son dönemde birdenbire artış göstermiştir.

Bu noktada hatırlatılması gereken başka bir konu Türkiye'den gönderilen mübadillerle ilgilidir. Çalışmalarda Türkiye'ye gelen mübadillerin nerelerden geldiği, sayılan, meslekleri ve nerelere yerleştirildiklerine dair ayrıntılı bilgiler sunulurken, Türkiye'den giden mübadillerin akıbeti ile ilgili benzer nitelikte bilgilere rastlayamıyoruz. Sadece gidenlerin sayısının verildiği sınırlı bilgiler çeşitli açılardan yetersiz olarak yorumlanabilir. Gelen mübadillerin nitelik ve niceliğine dair kapsamlı bilgilerin neden gidenler için de derlenmediği soru konusudur.

⁷¹ Arı, "Mübadele Araştırmalarına Yönelik...", s.127.

KAYNAKÇA

- Akgün, Seçil, "Birkaç Amerikan Kaynağında Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", *Üçüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)*, A.T.A.S.E. Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay, Ankara, 1986, ss. 241-277.
- Aktar, Ayhan, "Homogenising the Nation, Turkifying the Economy", Renée Hirschon (Der.), *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*, Berghahn Books, New York and Oxford, 2003, ss.79-96.
- Aktar, Ayhan, "Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen Rennee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, ss.111-160.
- Aktar, Ayhan, Damla Demiröz, "Yunan Tarihyazımında Mübadele ve Göç", *Kebikeç*, No. 22, 2006.
- Ali, Sabahattin, "Çirkince", *Sırça Köşk*, Bilgi yayınları, İstanbul, 1947.
- Alpan, Aytek Soner, "But the Memory Remains: History, Memory and the 1923 Greco-Turkish Population Exchange", *The Historical Review/La Revue Historique*, Vol. 9 (2012).
- Altınsay, Saba, *Kritimu, Girit'im Benim*, Can Yayınları, 2004.
- Arı, Kemal, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- Arı, Kemal, "Migration into İzmir Following the War of Independence and its Effects", *The Three of İzmir*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 1994, ss.273-282.
- Arı, Kemal, "Mübadele ve Ulusal Ekonomi Yaratma Çabaları", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 68, Ağustos, 1999.
- Arı, Kemal, "1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de 'Emval-i Metruke' ve 'Mübadil Göçmenler'", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (Temmuz, 1990), ss.627-657.
- Arı, Kemal, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VIII/23 (Mart, 1992), ss.409-420.
- Arı, Kemal, "Cumhuriyet Dönemi'nin İlk Yıllarında Türkiye'de Mübadele, İmar, İskan İşleri ve Mustafa Necati", *Mustafa Necati Sempozyumu* (Kastamonu, 9-11 Mayıs 1991), Kastamonu Eğitim Yüksekokulu yay., Ankara, 1991, ss.44-57.

- Arı, Kemal, "Kurtuluş Savaşı Sonrasında İzmir'e Yönelik Göçler ve Etkileri", *Üç İzmir*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 1992, ss.273-282.
- Arı, Kemal, "Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde Türkiye Dışına Yönelik Göçler ve Sonuçları", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri: Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açından Türkiye*, İstanbul, 23-25 Ekim 1995, Genelkurmay ATASE yay., Ankara, 1995, ss.496-504.
- Arı, Kemal, "Mübadele Araştırmalarına Yönelik Durum Saptaması", *Körfezde Zaman İzmir Araştırmaları Kongresi*, Der. Eren Akçiçek, Mustafa Mutluer, Cüneyt Kanat, Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi, Edebiyat Fakültesi, İzmir.
- Arı, Kemal, "Türkiye'de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim", *Bilanço 98: 75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 1999, ss.97-114.
- Arı, Kemal, Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de 'Emval-i Metruke ve 'Fuzuli İşgal Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII18 (Temmuz, 1990), ss.691-706.
- Atabay, Cahide Zengin, *Mübadelelerin Mazlum Misafirleri, Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Balta, E.-Milas, H., "1923 Mübadelesinin Tarihsel Sorunları Bir Destan ve Sözlü Tarih", *Tarih ve Toplum*, 1996, Cilt: 25, 5(149), ss.265-266.
- Balta, Evangelia, "Mübadillerin Tarih Yazımı ve Yunan Tarih Yazımındaki Yeri", https://www.google.com.tr/?gws_rd=ssl#q=M%C3%BCbadillerin+Tarih+Yaz%C4%B1m%C4%B1+ve+Yunan+tarih+yaz%C4%B1m%C4%B1ndaki+Yeri. (Erişim Tarihi, 6.06.2017).
- Belleklerdeki Güzellik, Girit, Maniler, Atasözleri, Deyimler, Tekerlemeler*, Ed. Müfide Pekin, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2007.
- Belli, Mihri, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi/Ekonomik Açından Bir Bakış*, Belge Yayınları, İstanbul, 2006.
- Berber, Engin, *Rumeli'den İzmir'e Yitik Yaşamların İzinde*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2002.
- Bilsel, Cemil, *Lozan, II*, İstanbul, 1998.
- Çalışkan, Abdurrahman, *Lozan Antlaşması'na Göre Nüfus Mübadelesi ve Sonrası*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi, 1997.
- Çanlı, Mehmet, "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi", *Tarih ve Toplum*, 130, Ekim 1994, ss.51-59.
- Dinamo, Hasan İzzettin, *Ateş Yılları*, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1968.
- Dündar, Fuat, *Modern Türkiye'nin Şifresi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

E.E. Ergir, *Giritli Mustafa*, İzmir, 2000.

Emgili, Fahriye, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Türkiye Cumhuriyetinin Millî İktisadının Oluşumundaki Etkisi", *TSA / YIL: 18, Özel Sayı S: 3, Ocak/January*, Ankara, 2014.

Emgili, Fahriye, *Yunanistan'dan Mersin'e: Köklerinden Koparılmış Hayatlar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2011.

Erdal, İbrahim, "Mübadil Göçmenlerin Taşınması Meselesi ve Türk Vapurcuları ile Yapılan Nakil Sözleşmesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu*, Mayıs-Kasım 2003, Yıl:16, Sayı:31-32, Ankara, 2003.

Erdal, İbrahim, "Türk-Yunan Nüfus Değişiminde Mübadillerin Uyum Süreci ve Sosyal-İktisadi Değişimdeki Rollerini", *International Congress of Asian and North African Studies*, (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), 10-15 Eylül 2007, Ankara, 2007.

Erdal, İbrahim, "Türk-Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardımlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C:XXV, Sayı:40, Kasım 2006.

Erdal, İbrahim, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Konusu ve Mübadeleden Iskat (Çıkma) Yolları", *Akademi Günlüğü Dergisi*, Nisan 2006, Bahar, Yıl:1, Sayı:2, Ankara, 2006.

Erdem, Ufuk, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri: 1860-1923*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2014.

Eren, Ahmet Cevat, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, Nurgök Matbası, 1966.

Geray, Cevat, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçmenlerin İskânı (1923-1961)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Enstitüsü, 1962.

Gökçaktı, Mehmet Ali, *Nüfus Mübadelesi: Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2008.

Gülcan, H.İ., *Mübadil İnsanlar*, Lozan Mübadele Vakfı İnsanları, İstanbul, 2010.

Hirschon, René, "Ege Bölgesinde Ayrışan Halklar", *Ege'yi Geçerken, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

İpek, Nedim, *Samsun ve Mübadele*, TTK Yay, Ankara, 2000.

Karacan, Ali Naci, *Lozan*, Der. Hulisi Turgut, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2017.

Kaplanoğlu, Raif, *Bursa'da Mübadele (1923-1930 Yunanistan Göçmenleri)*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, Bursa, 1999.

Kara, Melike, *Girit Kandiyeli'de Müslüman Cemaati 1913-1923*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.

- Karal, Enver Ziya, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1966.
- Kemal, Yaşar, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, Adam Yayınları, İstanbul, 1998.
- Keyder, Çağlar, "Nüfus Mübadelesinin Türkiye Açısından Sonuçları", *Ege'yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Keyder, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.
- Koraltürk, M., "Mübadele İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Rapor", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 6-7, Yıl: 1996-1997, ss.183-198.
- Koufopoulou, Sophia, "Türkiye'de Müslüman Giritliler, Bir Ege Topluluğunda Etnik Kimliğin Yeniden Belirlenmesi", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Köker, Tolga, "Göçmenlik Dersleri, Türkiye'de Zorunlu Göç Deneyimi", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, ss.291-312.
- Kuzucu, L., *Kriççe'den Yeşilburç'a Mübadil Yaşamlar*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.
- Ladas, S.P., *The Exchange of Minorities-Bulgaria, Greece and Turkey*, Macmillan Company, New York, 1932.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, T.I., C.I, K.I, Yay. Haz. Seha Meray, YKY, İstanbul, 2002.
- Milas, Herkül, "Türk Edebiyatında Nüfus Mübadelesi Metinlerin Arkasındaki Fısıltı", *Egeyi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen Rennee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Mübadele Öyküleri, Mübadelenin 85. Yılı Öykü Yarışması Seçkisi*, Der. Müfide Pekin, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.
- Pekin, Müfide (Der.), *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 80. Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*; Müfide Pekin (der.), *Mübadil Kentler*, Lozan Mübadilleri Vakfı, İstanbul, 2012.
- Sepetçioğlu, Tuncay Ercan, "İki Tarihsel "Eski" Kavram, Bir Sosyo-Kültürel "Yeni" Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?", *TSA/YIL: 18 Özel Sayı S: 3*, Ocak/January 2014, ss.49-84.
- Sepetçioğlu, Tuncay Ercan, "Türkiye'de Ana Dili Türkçe Olmayan Göçmen Topluluklara Yaklaşımlara Dair Bir Örnek: Girit Göçmenleri", *ÇITTAD*, IX/20-21, (2010/Bahar-Güz), ss.77-108.
- Şeker, Nesim, *Türk Yunan Nüfus Mübadelesi Antlaşması Sonucu Bursa'ya Gelen Göçmenlerin Kentin Sosyal Yapısı Üzerindeki Etkileri (1923-1935)*, Bursa, 1995.

- eniflik, Pınar, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi: Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri ve Dnen Kimlikler", *Studies Of The Otoman Domain*, C.6, Sayı: 10, Ŗubat 2016, ss.83-118.
- Tahir, Kemal, *Kurt Kanunu*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1969.
- Tekeli, İlhan, *Gç ve tesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.
- Tesal, Ömer Dürri, "Türk Yunan İliŖkilerinin GeçmiŖinden Bir rnek: Azınlıkların Mübadelesi", *Tarih ve Toplum*, IX/53 (Mayıs 1988), ss.46-52.
- ner, Akın, *Çalı Harmanı - Mübadele*, Erol Yayıncılık, Samsun, 2010.
- Y. Demirel (Der.), "Mübadele Dosyası", *Tarih ve Toplum*, Mart-Haziran 1994, sayılar 123-126.
- Yıldırım, Onur, "The 1923 Population Exchange, Refugees and National Historiographies in Greece and Turkey", *East European Quarterly*, 40, No.1 (Mart 2006).
- Yıldırım, Onur, *Diplomasi ve Gç: Türk-Yunan Mübadelesinin teki Yüzü*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Yılmaz, Elif, *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Ayrılık*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İliŖkiler Bilim Dalı, YayınlanmamıŖ Doktora Tezi, İstanbul, 2005.
- Yorulmaz, Ahmet, *Girit'ten Cunda'ya*, Remzi Kitabevi, 2003.
- Yorulmaz, Ahmet, *KuŖaklar ya da Ayrılık YaŖantısı*, Remzi Kitabevi, 2002.
- Yorulmaz, Ahmet, *SavaŖın Çocukları, Girit'ten Sonra Ayrılık*, Belge Yayınları, 1998.
- Zengin, Cahide, *Türkiye ve Yunanistan Devletleri Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu 1918-1930*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, YayınlanmamıŖ Doktora Tezi, 1998.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
I/1, (2017 Yaz), ss. 55-74.

THE IMPACT OF THE MIGRATION OF THE SPATIAL TEXTURE CHANGE IN CITIES, AND THIS HAS CREATED PROBLEMS IN TERMS OF TURKISH CINEMA

Derya GENÇ ACAR*

Summary

Turkey from the 1950s has entered into a quick process of change. "Little America" set out with dreams of becoming exit this year, stripped the country's existing agricultural non process identity to enter quickly. So to become mechanized of agriculture and increasing industrialization in the cities from villages along the right, there was an intense migratory movement. Istanbul has a privileged position in that sense. Indeed, in parallel with the increase in industrialization of the city from the rural areas to work in factories has taken an intensive migration. The city's lack of this migration request respond yet situation slum called crooked urbanisation. In addition, also be social memory erosion identity that represents the many buildings or the fate of abandoned or demolished for the opening of the apartment or streets. In this sense social transformation he went with urban transformation.

Cinema in the 1950s in parallel with changing social and economic change is an art. The last time a sense of Visual memory that serves as a cinema that is present in the Exchange. Turkish cinema of the 1950s, then stop and stand on their own two feet to move him more freedom has given way institutionalization. So there's the structure of Turkish cinema has been a way to the opposition at the same time. In this study, we present the dimensions of social change in the scale of the cinema will be explained through İstanbul. Here the most important films from among today's still "Gurbet Birds" and "Oh Beautiful İstanbul" movies over the social transformation and the spatial dimension of corruption.

Keywords: Migration, Social change, Urban, Architecture, İstanbul.

* Dr, Adnan Menderes Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü (drygncacar@hotmail.com).

KENTLERİN MEKÂNSAL DOKUSUNUN DEĞİŞİMİNDE GÖÇLERİN ETKİSİ VE BUNUN TÜRK SİNEMASI AÇISINDAN YARATTIĞI SORUNLAR

Özet

Türkiye 1950'lerden itibaren hızlı bir değişim süreci içine girmiştir. "Küçük Amerika" olma hayalleriyle yola çıkan bu yıllar, ülkenin mevcut tarımsal kimliğinden sıyrılıp hızlı bir kapitalistleşme sürecine girmesini öngörüyordu. Böylece tarımın makineleşmesi ve kentlerde sanayileşmenin artmasıyla birlikte köylerden kentlere doğru yoğun bir göç hareketi yaşandı. İstanbul bu anlamda ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Nitekim kentte sanayileşmenin artmasına paralel olarak kırsal kesimden fabrikalarda çalışmak üzere yoğun bir göç almıştır. Kentin henüz bu göç talebine karşılık verecek durumda olmaması, gecekondular denilen çarpık kentleşmeyi beraberinde getirmiştir. Ayrıca toplumsal belleğin erezyona uğramasıyla da toplumsal kimliği temsil eden birçok yapı ya kaderine terk edilmiş ya da yerine apartman veya caddeler açılması için yıkılmıştır. Bu anlamda toplumsal dönüşüm kentsel dönüşümle birlikte gitmiştir.

Sinema 1950'li yıllarda toplumsal ve ekonomik değişime paralel olarak değişen bir sanattır. Bir anlamda görsel bellek işlevi gören sinema geçen zaman içinde var olan değişimi gözler önüne sermektedir. Türk Sineması'nın 1950'lerden sonra kendi ayakları üzerinde durması ve kurumsallaşması onu daha özgür hareket etmesine imkân vermiştir. Böylece Türk Sineması var olan yapıya muhalefet etmenin bir yolu olmuştur aynı zamanda. Bu çalışmamızda mevcut toplumsal değişimin boyutları İstanbul ölçeğinde sinema aracılığıyla anlatılacaktır. Buradan yola çıkarak günümüzün hala en önemli filmleri arasında yer alan "Gurbet Kuşları" ve "Ah Güzel İstanbul" filmleri üzerinden yaşanan toplumsal dönüşüm ve yozlaşma ortaya koyulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Toplumsal değişim, Kent, Mimari, İstanbul.

Introduction

Immigration concept may be defined as a name given to the movement of people from the place they live to another place due to economic, social, political and cultural reasons and as a universal phenomenon. Immigration phenomenon is a situation which has been continuing since the earliest times of humanity and shall continue into the future and which may be seen all over the world. Immigrations may be from rural areas to urban areas, from rural areas to rural areas and from urban areas to rural areas¹.

In Turkey, immigration phenomenon appeared upon the modification of the

¹ Yüksel Koçak, Elvan Terzi, "Immigration Phenomenon in Turkey, Effects of Immigrants on Urban Areas and Proposals for Solution", *KAU-IIBF Magazine*, Volume: 3, Issue: 3, 2012, pp. 164-166, www.iibfdergi.kafkas.edu.tr

rural structure in the late 1950s and usually took place from rural areas to urban areas and from urban areas to urban areas. With the urbanisation developing in line with the increase in industrialisation in the 1960s, an increase occurred in immigration as well. And after the 1980s, the immigration phenomenon was carried over to another dimension due to both the increase in terrorist incidents and village evacuations as a political means. An imbalance has occurred in the inter-regional distribution of population as a result of immigration in Turkey. The Black Sea Region and the Eastern Anatolia Region are those from which most immigration has originated. The Marmara Region and the Aegean region are those to which most immigrants have settled. In the present day, especially developing countries enter in a rapid urbanisation process. As a developing country, Turkey experiences the urbanisation process in a different manner as compared to the other western countries. Turkey has experienced the urbanisation process as a consequence of the intense domestic immigration but not by the driving force of industrialisation. And this process in which industrialisation has not kept the same pace causes substantial social, economic and cultural problems.

In this study, we will dwell upon the process of disappearance of the historic places of Istanbul where the immigration phenomenon is primarily and intensely experienced in Turkey and upon the problems which this process causes cinema to experience. In this study, causes and consequences of the immigration phenomenon will be first dwelled upon and then cinema's approach to this phenomenon will be stated. In the last chapter, the transformation experienced by the historic and cultural places of the city of Istanbul will be tried to identify with the movies "*Birds of a Foreign Land*" and "*Oh Lovely Istanbul*" and problems experienced in terms of cinema will be depicted.

1. Immigration and Urbanisation In Turkey

In Turkey, the immigration and urbanisation phenomenon appeared as part of the new world order in the aftermath of the World War II. After the World War II, the policy of integration with the West basically identified the basic economic lines of the 1946-1960 period. In this period, private capital accumulation gradually came to the fore, the domestic market extended as a result of the economic policies pursued and the view that development might only be achieved on the basis of foreign resources prevailed. Such developments caused Turkey to shift the foundations of development from industry to agriculture, development through domestic resources to development basing on foreign resources, from railroad policy to highway policy, from statism to development through private sector unlike the previous period. This especially sped up once the Marshall Aid had entered the country after 1950. The aid caused speculative investments to increase in urban areas, unplanned increase in mechanisation in agriculture and transportation facilities to shift from railroads to highways. Consequently, rapid development of transport connections opened rural areas to outside and made it easy for enclosed

and self-contained production units with unsuitable position to enter market relationships with urban centres².

The new political, economic and social climate which Turkey entered as from the 1950s created a multi-directional effect and started an intense immigration activity from villages to big cities including but not limited to Istanbul³. This was not perceived as a problem but even encouraged in the 1950s when immigration from rural areas to urban areas in Turkey. One of the remedies springing to mind first was to cover the man power needed in the ongoing process of industrialisation by the people who immigrated from rural areas to urban areas. However, this immigration movement brought together a great many troubles when it started to progress in an uncontrolled, unplanned and rapid manner in the subsequent years⁴. Effects created in the immigration-receiving cities by immigration are usually directed to the physical texture of the cities, urban administration and cultural structure of the cities. About this development which is the common characteristic of almost all developing countries, Inan Ozer, with so correct a determination, states that urban areas have become a place where excessive population accumulation isolated from their urban functionalities appears due to the fact that urbanisation had been tried to squeeze in too short a period of time. Therefore, a structure in which several infrastructural services including transport, sewerage, water, electricity and communications might not be properly performed⁵ and where urban areas might not integrate in social and cultural terms⁶. The third aspect of unplanned urbanisation may be described as the housing problem and shanty problem which has appeared on the former⁷. The shanty phenomenon which has played the role of one of the main resources of corrupt politics in the 21st century's Turkey and which has become an instrument of "*redistribution of wealth*" in the present day was initially created by the people who immigrated to urban areas and who failed to cover their housing needs through legitimate ways⁸. And finally, we can mention the environmental problems which appeared with immigration in urban areas (e.g., noise). Environmental problems further increase in those cities where population becomes crowded. Failure of the

² Inan Ozer, "City, Urbanisation and Urban Change in Turkey", *Turkey's Social Structure from Past to Present*, Editor: Memet Zercirkiran, Nova Publications, Istanbul, 2006, s. 457.

³ Many scholars list the causes of immigration as "Attractive" and "Repulsive" causes. For detailed information, see, Tevfik Cavdar, "Social Impacts of Unemployment", *Republic Period's Turkey Encyclopedia*, V: 5, Iletisim Publications, Istanbul, p. 1172; Emre Kongar, *Turkey in 21st Century*, Remzi Publishing House, Istanbul, 2005, pp. 550-553; Gulden Kazgan, "Agriculture", *Republic Period's Turkey Encyclopedia*, V: 9, Iletisim Publications, Istanbul, pp. 2412-2429; Ozer, *ibid.*, pp. 455-457.

⁴ Ertugrul Guresci, "Reflection of Rural-Urban Immigration on Rural and Urban Areas: An Evaluation on Akpınar Village", *Social Studies and Humanities Magazine*, V: 2, Issue: 2, 2010, p. 52; Kocak, Terzi, *ibid.*, p. 178, www.iibfdergi.kafkas.edu.tr

⁵ Ozer, *ibid.*, p. 457.

⁶ Ozer, *ibid.*, p. 457.

⁷ For detailed information, see, Cevat Geray, Rusen Keles, Fehmi Yavuz, Can Hamamci, "Urbanism", *Republic Period's Turkey Encyclopedia*, Iletisim Publications, V: 9, Istanbul, p. 2365.

⁸ Kongar, *ibid.*, pp. 562-563; Ozer, *ibid.*, pp. 466-467.

residents of urban areas to protect the urban facilities causes the costs of urban services to increase at enormous rates. Fountains, public parks, benches, floors and similar fixtures and equipment are destroyed and the environment is rapidly polluted. Due to such pollutions, urban problems are encountered contrary to what is expected of urban areas⁹.

2. Immigration Phenomenon In Turkish Cinema

Cinema is a strong art that has the function of creating a common view in large groups of people through its messages and that is capable of giving form(s) to the existing cultural life; it is a sometimes direct and sometimes indirect complex reflection of the society to which it belongs. Cinema is an art that not only reflects but questions, describes, interprets, orients and (like every art) creates sensitivity as well¹⁰. While research on the cinema-society relationships has reached different conclusions, the starting point has been usually the same. This starting point is that cinema is an effective means in forming the life style and culture of the society¹¹.

The 1950s is a period which is characterised by Turkey's transition to multi-party system and the relationships established with the United States. Just like many European countries, Turkey also followed the route of the United States both in economic and political terms and met the American life style after the World War II. Cinema was the branch of art which extremely reflected the social change in those years when the American dream was enjoyed. Turkey wanted to reflect the American life style watched on the screen in her real life and tried to dress and consume like them after the 1950s. While tendencies of the urban bourgeoisie were so oriented, the peasants and those who rushed to urban areas tend to movies representing a different sub-culture that started to form between urban areas and rural areas¹².

The liberal new order which started in the world in the 1960s synchronously took effect in Turkey as well. In this period, the liberal political environment in which the youth, women, labourers and employers vigorously came out brought about social change and a great transformation started to be experienced in all areas from clothing to music, from life style to hair style and to ideological choices¹³. Consumptions patterns were settled, traditions faltered and society's everyday life,

⁹ Kocak, Terzi, *ibid.*, p. 180.

¹⁰ Gulseren Guchan, *Social Change and Turkish Cinema*, Imge Publishing House, Ankara, 1992, p. 5.

¹¹ Güçhan, *ibid.*, p. 7.

¹² In fact, this rush started during the years of the Second World War. For detailed information on the matter, see Burcak Evren, "Movements, Trends and Outbreaks in Our Cinema" *Life Changing, Man Changing in 75 Years Republican Trends*, History Foundation Publications, Istanbul, 1999, p. 129.

¹³ Demet Dincay, Filiz Ozer, "60 Inner Space of Urban House in Turkish Cinema", *Black Sea Social Studies Magazine*, Issue: 8, 2013, pp. 149-150.

values, attitudes and behaviours entered a rapid process of change¹⁴. Movie-maker Cemil Filmer says the following with regard to the change of Beyoglu and the status of cinema in that period:

“Population of Istanbul increased by the people coming from everywhere in the course of time. Quarters, streets, workplaces all lost their order. Building contractors started to demolish and rebuild the length and breadth of Istanbul. A new class of rich men came into existence and started to replace the former bigwigs. This was also reflected in the night life. Clean and mannerly and sophisticated clients of places of entertainment and cinemas started not to come. People of the higher class started to incline to the environs of Sisli.”¹⁵

These years are those in which mobility and changes were observed in the world cinemas in line with the liberal movement which appeared all over the world. Such movements as New Wave and Free Cinema started in France and Great Britain respectively. While opposition to the Vietnamese War and denial of the traditional values by the youth by their own methods and movements of failure to integrate with the system constituted the roots of the new American cinema in the United States, such pioneering movies as *Bonnie and Clyde*, *Graduate*, *Little Big Man* appeared¹⁶. While this extremely active environment was experienced in the world cinema, the very first qualified products started to be produced in this period. In fact, Nijat Ozon, who considers the 1950-60 period to be the beginning of the “*Age of Movie-makers*”, says that, despite all its limitations, this period was extremely productive and instructive in terms of both directors and actors/actresses and movie production and argues that the foundations of the national cinema which would be established in the forthcoming years were laid in these years¹⁷. This period was further the years in which movements, factionalism and movie inflation were experienced. A popular cinema called “*Yesilcam*” (Green Pine) has settled as a pattern in the Turkish cinema. “*Going to the cinema*” was an indispensable habit for a generation who lived nested in any movies in this quite vigorous period¹⁸.

In this vigorous period when the Turkish cinema started to get interested in social problems, the domestic immigration phenomenon which had an important place in the society’s agenda started to take place in a consistent manner for the first

¹⁴ Guchan, *ibid.*, p. 83; Cagla Ormanlar, “Liberalisation Brought by Social Mobility 1970-80”, *Life Changing, Man Changing in 75 Years Republican Trends*, History Foundation Publications, İstanbul, 1999, pp. 74-75.

¹⁵ Cemil Filmer, *Memoirs*, Emek Printing House, İstanbul, 1984, pp. 199-200.

¹⁶ Guchan, *ibid.*, pp. 82-83; Kurtulus Kayalı, pp. 40-41.

¹⁷ Nijat Ozon, *History of Turkish Cinema (1896-1960)*, Doruk Publishing, İstanbul, 2010, pp. 153, 194-196.

¹⁸ Guchan, *ibid.*, pp. 10, 82-83.

time¹⁹. Such directors as Halit Refig, Metin Erksan²⁰, Atif Yılmaz were pioneers in the matter with the movies they made in real locations²¹. *Birds of a Foreign Land* (1964 Halit Refig) is the very first product of the Turkish cinema in which rural-urban immigration was handled as a problem. While the beginning of domestic immigration dates back to the 1950s in Turkey, its being reflected in the cinema in the 1960s is related with the development process of the Turkish cinema. Products of the previous periods of cinema are such films that have scarcely any relation with social life. The Turkish Cinema, in fact, has given a place to people “*who left their village and came to a big city*” in each period and in all sorts. However, it is seen that the number of the movies which approach the matter as a problem with any and all aspects such as adaptation to urban areas, rural-urban contradictions, etc. and which take the immigrating people together with the reasons for the immigration is not too many – in consideration of the importance of the matter²².

3. First Movies Reflecting The Immigration To The Curtain: “Birds Of A Foreign Land”, “Oh Lovely Istanbul”

Birds of a Foreign Land is a movie made in 1964 by Halit Refig²³. It is the very first example which gave wide coverage to the problems of those who immigrated to urban areas and addressed the social aspects of domestic immigration for the first time in the Turkish cinema. The movie was further awarded the best Turkish movie award (Golden Orange) at the Antalya Film Festival in 1964 when it was released. There was Istanbul of the early 1960s in the background of the movie. It also attracted the attention of the audience and earned a significant box-office return in the period when it was shown²⁴. The movie mentions a middle class family who immigrated from Maras to Istanbul. Tahsin Efendi, who had three sons and a daughter, came to Istanbul with such fantasies as “*being a sheikh to Istanbul*” or “*conquering Istanbul*”. Even though the family comes from an urban life, it bears the characteristics of a traditional family as the urban culture of the period is not in fact much different from rural culture. The essential cause for the family that dreams of getting rich by benefiting from the employment opportunities of the big city to immigrate is that their business in Maras fell apart. Tahsin Efendi expresses this fact in the following words: “*When our business in Maras fell apart, we had to sell the house in a garden and the shop inherited from my grandfather. We did not have anything to do but clinging to Istanbul where streets were paved with gold.*” That is to say, attractive opportunities of a big city

¹⁹ Guchan, *ibid.*, p. 11; Günseli Piskin, “Immigration in Turkey and Its Reflections in Turkish Cinema: 1960-2009”, *NWSA*, January, 2010, Issue: 1, p. 45, www.newwsa.com (15. 08. 2016)

²⁰ Metin Erksan is the pioneering person on the matter. For detailed information on Metin Erksan’s movies, see Kurtulus Kayali, *To Try to Read Metin Erksan’s Movies*, Dost Publishing House, Ankara, 2004, pp. 22-26,40-47; 57-63;84-90.

²¹ Piskin, *ibid.*, pp. 50-51.

²² Guchan, *ibid.*, p. 11.

²³ Piskin, *ibid.*, pp. 51-52.

²⁴ Guchan, *ibid.*, p. 98.

are shown as the basic cause of the immigration in the *Birds of a Foreign Land*. Another reason is that Kemal, one of the sons, won a seat at the university. In the beginning of the story, we see "Freerider" who also came for benefiting from the attractive opportunities of the city. Freerider which contains such meanings as unemployed, unnecessary, turning any opportunity to profit, etc. denotes the new rich class appearing with the capitalisation process. We also watch the Freerider's story to get rich by making extreme benefits of the opportunities which gold-paved Istanbul offered to him. As a matter of fact, these years when the doors getting rich in the easy way in a society that had entered a rapid capitalisation process and in which the urban culture had not yet settled created such double-dealing, upstart characters that only existed with their money. Corruption so experienced is laid before eyes through the Freerider.

Another theme addressed in the movie is the relation of those who immigrate with the urban people. Besides the discordance between the rural areas and the urban areas, reaction from the urban people constitutes the most significant obstacles in the family's integration with the city. City-dwellers' contemptuous and exclusionary attitudes and behaviours against the immigrants in the city create tribulations. The words of Ayla, who is the daughter of an old Istanbul family, constitute a good example for what we have said above. Her reaction to a beggar who appeared before them while she is walking with Kemal, saying, "one of those who came from the country and tries to rob the people of Istanbul" and her reply "I wonder if you are one of them?" to Kemal's question "Has all coming from the outside come to rob the people of Istanbul?" and Kemal's discouragement to tell his real identity summarise the identity crisis experienced and the urban people's us-and-them approach²⁵.

Plotline the movie is set up on four different female characters and events developing around the female characters to a great extent are given weight²⁶; and difficulties of a traditional patriarchal family structure to adapt to the urban life and their differences are reflected. New changing values are involved in the urban areas against the traditionalist and patriarchal family structure of rural areas. Intra-family relationships start to change upon arrival at the city in the *Birds of a Foreign Land*. Even though Tahsin Bey, head of the family with a traditional patriarchal family structure, maintains this position of his as a father, he experiences conflict with his two sons from time to time. Sister Fatma particularly constitutes the basis of this conflict. Murat sees the easy manners of women in Istanbul and does not want his sister to go out even to buy vegetables and fruits. Hence, when he sees Fatma going out in the presence of his brother Kemal, he starts to quarrel with him and the quarrel is concluded once the father breaks in. Tahsin Efendi rebukes his son, saying, "No one can say a single word in my house when I am present", but this incident will not be

²⁵ Ayla's opinion changes once she has known and loved Kemal. And she expresses her opinion as follows: "Is not every one entitled to live in welfare and to achieve a better life?" or "Should not they ever left their own small and poor village?"

²⁶ Piskin, *ibid.*, pp. 51-52.

the last one. Even if Tahsin Bey keeps being the one who says the last word within the family, the family does not stick together as in the former days. Selim does not come to work due to Despina, wife of the owner of the opposite shop; and Murat stays out all night long in pursuit of Naciye. This disintegration leads to the bankruptcy of the repair shop and the father does not have any option other than returning to his hometown when the junk lorry fails to serve well.

Naciye, who has run away from her family in Maras and come to Istanbul, describes one of the most repulsive elements of the countryside. Her reason for coming is to deny the life imposed upon her and to benefit from the comfortable environment and opportunities. However, Naciye is defeated by the challenging conditions of the city. She works as both a belly-dancer and a hostess at a nightclub. In this sense, big cities appear before us as a place full of great danger for unprotected women. In this environment where even men cannot find decent employment, the poor, the women and the unprotected are crushed in this wheel. However, what should be stated here is that Naciye, who tries to earn easy money, baffles Murat's efforts to dissuade her. This easy way to make money constitutes another aspect of corruption in the society. Of the female characters, Fatma has come from the countryside to Istanbul in an unexplored manner in an oppressive family. Fatma is a true Anatolian girl with her hair in plaits, her face without makeup and her clothing. She has discovered the consumption opportunities of the big city through her neighbour Mualla. In her role as an evil woman who seduces unsophisticated young girls, Mualla provides another aspect of the dangers of the city. Mualla, to whom Fatma runs away on the pretext of sewing, guides Fatma to the current fashionable consumption habits by making her up and giving her clothing. However, conflict between the urban and rural values, besides economic difficulties, makes the life Fatma desires impossible. That she thinks she would achieve her salvation thanks to Orhan has caused her to fall into a temporary love affair on false marriage proposal and then "*become a prostitute*". Ayse's suicide which is one of the most dramatic scenes of the movie brings about the family's understanding that they cannot keep pace with the conditions of the city and making a decision to return. The last scene of the movie takes place at the Haydarpasa Train Station, where they first arrived in the city, on their way back. It is filled with families that come to Istanbul with great dreams just like them. The only one who manages to hold on in Istanbul is Kemal, who will continue his studies at the university. These frames show us that immigration is now an unpreventable fact in Turkey.

"*Oh Lovely Istanbul*" is a movie of black humour style in which the story of old-fashioned Hasmet Ibriktaroglu who is far different from Sadri Alisik's typecast "*Tourist Omer*" is narrated. The movie directed by Atif Yilmaz was made in 1966. The movie starts with Hasmet Ibriktaroglu's life story which he tells at a table in a soup restaurant. The family whose roots we learn go back to the Ottoman palace was so rich once upon a time but sold and consumed all the properties in their possession in the course of elapsing years. As he himself could not perceive the changing economic conditions of the time, he was cheated of his money by several swindlers.

Eventually, he settled in the outhouse in the garden once he had sold the waterfront mansion inherited from his father. He earns his livelihood by working as a traveling photographer. He attributes the cause of this to his wishing to be independent. (Even though Hasmet has got poor, he keeps being a popular and estimable person thanks to his family's respectability from the past and his own politeness.) His friends continuously insist that he should marry. The first of Hasmet's suitors is Leman Hanim, who has graduated from two faculties, and the second one Belkis Hanim, who owns inns and Turkish baths, and the third one chubby Ayten, daughter of Butcher Salih. Hasmet's marriage to these women all of who represent different economic classes of the society fails to occur due to his making up various excuses. The story starts with Hasmet's meeting Ayse (Ayla Algan), who has come from a village, at Sultanahmet one day. Ayse, who has come from Izmir to be an actress, has four brothers, two being elder and two younger. Her father, elder brothers and their wives are workers, but her father is now unemployed because he had an accident some time ago. Eight people live in a shanty house. The reason why Ayse has come to Istanbul is that she does not want to be a worker. In her opinion, getting up early in the morning and going to the stinking rusty-faced factory is just like death. She therefore wants to be an actress by participating in the contest of one of the fashion magazine of the time. The story line of the movie starts with Hasmet's decision to own this unsophisticated and foolish girl. This time, we see the moral corruption appearing in the characters Naciye and Mualla in the *Birds of a Foreign Land* in Zambak Duruye, an ex-girlfriend of Hasmet. These two ex-lovers who were members of the upper class of the past have been totally broke when they squandered the properties inherited from their fathers. These two individuals who were together in the parties at the Pera Palas once have been scattered as they failed to keep pace with the change being experienced now. Duruye earns a living by working as a street walker. Here, we also witness that those who fail to hold on due to the difficulties of the big cities live at the lower levels.

Hasmet, who remains in the middle of the chaos we have mentioned above, appears before us as a figure that remains between the civilisation in which he has grown up and the one which is now experienced. A transformation of civilisation is being experienced. It is this transformation that throws Hasmet to the outhouse and that adds the daughter of a working family who has come to Istanbul to be an actress. Therefore, the civilisation concept works bi-directionally in the movie. On one side, it is in the origin of the refined tastes and virtues in the form of Istanbul politeness or elegance in Hasmet's person. And on the other side, it generates another notion which corrupts people through such thoughts as getting rich in the easy way and which makes all ways permissible in order to achieve this²⁷. This bi-directionality appears in music as well. In this period when popular culture rapidly becomes widespread, the society starts to get abstracted from its own culture and drifted under the influence of a new western culture (United States). This phenomenon first

²⁷ Mesut Bostan, "Oh Lovely Istanbul and Urban Conservatism", *Research on Turkish Cinema*, www.tsa.org.tr. (12. 08. 2016)

came to the fore by corrupting the Classical Turkish Music as an entertainment and club music. This new music genre was called “*Turkish Artistic Music*” in order to spread this new Turkish music genre among the people. The entertainment sector also went under change in line with these developments and a star system in the western sense started in the cinema sector and this system thoroughly settled in the 1960s²⁸. Oh Lovely Istanbul criticises aspiring for the West by expressing the controversy which it sets up on occidental/oriental styles through music. This criticism becomes more apparent in the following words: “*Oh old civilisation, are you incapable of constructing a firm, brand new world for your children? Will you feed us with lies which you have brought from foreign lands?*”; and it continues in the dialogues of his old friend Hiyar Sakir and his company. Despite he reacts to the popular notion of the period, for Ayse, he writes social lyrics to old songs which will confuse Ayse’s mind. Hasmet ever fails to conceive why the song which Ayse sings in her natural attire²⁹ is made a hit by the audience. In his opinion, this is in fact something which is not seen anywhere in the world now. The fact that the audience brings the house down while they should beat them because of the song which is neither fish nor fowl increases his astonishment still more. Ayse becomes a popular star but the people’s interest dies out a short while later. And this shows us that consumption is the basic determinant in music as in all areas in these years. The movie accommodates a handicap while criticising the negative consequences brought on the society by failure to internalise the consumption culture or any innovation. That is to say, the criticism set forth with occidental, arranged or foreign music bears in it a colour such as praising Ottomanism and the past period³⁰.

As Oh Lovely Istanbul and Birds of a Foreign Land were shot at real locations, we can see still-natural places and beauties of Istanbul in the background. In the Birds of a Foreign Land, the Haydarpaşa Train Station primarily appears before us as the basic location of the immigration phenomenon. The stairs of the station is an important spot where the newcomers watch Istanbul for a long time and eventually say that they would conquer the city. It is followed by the Suleymaniye district where they settle and the neighbourhood of the Sultan Selim Mosque where their quarter is located. In these years, while the districts and quarters where the artisans, craftsmen and Levantines live in the city appear to be Kurtulus, Tarlabasi, Suleymaniye, etc., i.e. the places where old traditional Istanbul houses are located, bureaucrats and people of the upper income group reside in such districts as Nisantasi, Macka, etc. The immigrating family settles in this old structure of the city, i.e. in Suleymaniye, which was once one of the developed districts. The life style of

²⁸ Senem Duruel Erkilic, “Cinema and Music as a Representation of Changes in Social Acclaim: Oh Lovely Istanbul, Muhsin Bey and Where Are You, Firuze”, *Galatasaray University Communication Magazine*, Issue:8, 2008, p. 130, www.iletisimdergisi.gsu.edu.tr. (20. 08 2016)

²⁹ The song is as follows: Ayse is my name/I live in a shanty house/We were nine siblings, oh/Seven of them younger than me/One is now alive/And he keeps fighting tuberculosis/He spits blood every day of the Lord/He keeps spitting/Ptui ptui ptui

³⁰ Nijat Ozon and Halit Refig are two important persons who brought up these criticisms in the period when the movie was released. For detailed information, see Erkilic, *ibid.*, pp. 131-133.

this family is not so different front from the other people who share the same district. Also, the Greek quarter where the house of Despina, wife of Greek car mechanic, is located, Galata Bridge, Beyoglu, Macka Park, shores of the Bosphorus where Orhan's villa is situated, Karakoy, where Tahsin Efendi works as a shared taxi driver, Nisantasi, where luxury apartments are located, reveal Istanbul of the 1960s.

Shanty phenomenon hardly exists in the Birds of a Foreign Land. Such that, shanty houses are only shown once while Kemal and his urban girlfriend Ayla look at them from afar during their chat in the movie. Life styles and habits of both of them are different from those living in the shanty houses. In fact, considering that approximately 45% of the population of Istanbul live in shanty houses in these years, it is better understood that the shanty phenomenon has reached a size which may not be overlooked. However, as the movie first addressing the domestic immigration in the Turkish cinema, the Birds of a Foreign Land has chosen a family that has certain funds, has found the house they will reside and the workplace in advance, immigrates from a city but not from a village and resides in a typical Istanbul house in an old Istanbul quarter but not people who come to live in shanty houses. But in the movies addressing immigration as a subject, which were shot after the Birds of a Foreign Land, we cannot see these old quarters any longer. The incoming classes settle in shanty houses to a great extent and form the periphery of the city³¹.

In the Oh Lovely Istanbul, the destruction suffered by the city during the re-development works is revealed while the loveliest places of Istanbul of 1966 are shown. The scenes in which Hasmet looked at the Bosphorus sighing provide us with the opportunity of seeing the cosy and verdant Bosphorus where waterfront mansions were situated once upon a time. We cannot help thinking how verdant the Bosphorus was. The place where he works as a traveling photographer is the Sultanahmet Square. While Ayse poses artistically here, we see the Sultanahmet (Blue) Mosque, one of the largest complexes of Istanbul, and the ruins of the old quarters in the background. Istanbul almost appears to be a city just out of war in these frames. This process is the continuation of the demolition starting with the World War II with the capitalist economic policies. Mass demolition took place in most of the old quarters in downtown Istanbul in order to open broad streets and squares after the World War II. The demolition caused by the war reveals that such a city as Istanbul having a wooden congested quarter texture is under a great risk. Thus, broad streets and squares are considered to be escape routes from congested quarters. Another remedy is the concretion of the buildings. This brings forth the demolition of individual wooden buildings and construction of concrete buildings in their lieu besides mass demolitions. When high-rise building construction becomes fashionable, the urban texture of Istanbul starts to change and deteriorate considerably: "*Shanties springing up on the periphery of the city embellish the edges of this landscape decorated by demolished quarters and muddy streets. Oh Lovely Istanbul is a*

³¹ Guchan, *ibid.*, pp. 127-128.

picture of this social tumult which becomes apparent upon the transformation of the place.”³²

Henri Prost, who was assigned with the development of Istanbul from 1936 to 1950, basically thought to remove all the ugly buildings and arrange the environs of the monuments as public parks in all the plans he prepared. He particularly stated that the most important issue which must be observed in all development activities to be made was that the unique silhouette of the city should not be disturbed³³. Besides these, two large public parks were suggested in the plan. Of these, the first one is the culture park and sports field at Yenibahçe within the city walls and the other is the public park which was opened as Inonu Gezisi in 1942 and which extends along the Taksim-Harbiye-Macka axis. The Gezi Park is considered to be a symbolic development movement due to the fact that it bears the name of “National Chief” Ismet Inonu. Planned as an uninterrupted green field up to the sports and exhibition palace and the outdoor theatre, the Gezi Park was first cut across upon the construction of the Hotel Hilton in 1955 and the green field considered to be extended from Taksim to Harbiye could not be achieved due to the construction of the Hotel Sheraton, Hotel Divan and Hotel Hyatt Regency. In the development works performed during this period, 1148 structures including historical works were demolished. Unable to bear all that demolition, Prost left the city by writing a letter to the governor in which he said “My plan has so changed that I cannot even recognise it.”³⁴ Even if works had been carried out to document and protect the monuments by the 1950s, insufficient economic and legal regulations caused such works to be achieved much below what was desired.

The 1950s are the years when the Democrat party was in power. The economic policy which the party successfully maintained until 1954 declined to an unsuccessful level as from that year. Adnan Menderes, who thought to eliminate such decline through a development movement to be started in Istanbul and further to draw all attention here, caused a great development project. The basic area where development was achieved is the area remaining between Karakoy and Kabatas which may be considered to be one of the social, military and administrative centres of Istanbul, capital of the Ottomans. A great number of buildings including but not limited to the Dolmabahçe Palace, Tophane-i Amire (Royal Arsenal) and the works of Sinan the Architect are located within the boundaries of this area. These buildings survived with so minor alterations until the 1950s, but no significant work had been done due to economic deficiency as we have stated before. This situation in which the government took action with political reckoning was accomplished some time later. As a consequence of this action which irretrievably changed the texture of Istanbul, approximately ten thousand houses were expropriated and demolished. Narrow pedestrian walkways and the environs thereof were haphazardly

³² Bostan, *ibid.*, www.tsa.org.tr.

³³ Muge Ceyhan, Conservation of Historical Environment and Press in Istanbul: “A Dissertation via Newspaper Cumhuriyet”, ITU, Institute of Positive Sciences Master’s Degree Thesis, June 2006, p. 7.

³⁴ Ceyhan, *ibid.*, pp. 8-12.

demolished and converted to 70-80 meter-wide streets. During all these works, a great number of historical works located in the abovementioned Karakoy-Kabatas area were demolished, damaged, "planed" or relocated. Therefore, a great loss of historical works was experienced in this area³⁵.

The following are the historical works damaged or destroyed in the course of road broadening works in the area remaining between Karakoy and Kabatas during these development movements in Istanbul: Abdülhamid II Fountain, Nusretiye Mosque and Public Fountain, Karabas Turkish Bath, Kilic Ali Pasa Mosque and Shops, Marshall's Offices, Sanayi Barracks, Suhey1 Bey Mosque, Hekimoglu Ali Pasa Fountain, Yahya Efendi (Silahdar) Fountain, Yusuf Pasa (Koca) Fountain and Public Fountain, Findikli Turkish Bath, Esad Mehmed Efendi Fountain, Saadettin Efendi Fountain, Emin Aga Public Fountain, Karakoy Mesjid or Mosque³⁶. Photographs could not even be taken of these buildings by taking down the Higher Board of Immovable Antiquities and Monuments³⁷. Illegal housing rapidly became widespread once shanties were legitimised in that period. After those at Zeytinburnu and Taslitarla, Menderes prevented the demolition of shanty houses evacuated for demolition at Levent, saying "smoking chimneys of any shanties shall not be demolished". Kagithane was later added to those shanty areas. By 1960, the number of shanty houses had been more than 60.000 in Istanbul³⁸.

Alarm bells caused by such transformation were frequently put to question in that period. Doğan Kuban is one of the most important architects of Turkey, who addressed this issue. As a matter of fact, in an article he wrote in the magazine Mimarlik (Architecture) in 1965, he drew attention to the fact that the historical environment had disappeared in Istanbul and called for an immediate remedy to that situation. While Kuban listed the features of being a historical city in his article, he stated that Istanbul, which was one of the most prominent historical cities of the world, had unfortunately lost those features. He argued that what filled in the historical city concept was not considered to be individual works but the whole

³⁵ Baris Ertem, Mustafa Cevdet Altunel, "Study of Loss of Historical Works in the Development of Istanbul from the Perspective of History and Tourism: Karakoy-Kabatas Area", *ODU Institute of Social Studies Social Studies Research Magazine*, Volume:2, Issue: 4, December 2011, pp. 62-63.

³⁶ Ertem, Altunel, *ibid.*, pp. 68-72. For detailed information, see Ceylan, *ibid.*, pp. 41-42.

³⁷ Ceyhan, *ibid.*, p. 32.

³⁸ Ceyhan, *ibid.*, p. 33. It may be said that the development works in Istanbul taking place between 1956 and 1960 were started in order to open new roads to facilitate traffic, to construct new squares and repair historical-religious works, except for the approaching 1957 elections. The most important restoration activity of the period is the repair of the Rumeli Hisari (European Fortress). Included in the other works are the Sirkeci-Florya Coastal Road in the area created by filling in the sea, the Vatan and Millet Streets, Eminou-Unkapani Street, broadening of the Ataturk Avenue, construction of the Municipal Palace, opening of Barbaros Avenue, Levent-Sariyer Street passing through Maslak, Karakoy-Azapkapi access road at Persembe Pazari, Kemeralti Street between Karakoy and Tophane, broadening of the coastal road extending from Tophane to Bebek, landscaping of Eyup Square, opening of Uskudar Boat Station Square, Salipazari and Haydarpasa port facilities. Ertem, Altunel, *ibid.*, p. 68.

structure and drew attention to the quarters constituting the historical environment of Istanbul and representing life experiences in the 1960s. He stated that demolishing those structural series and replacing them with high rise buildings jammed in the same area would not add anything but ugliness to the city. The Suleymaniye Quarter we see in the *Birds of a Foreign Land* is one of the examples of a typical Ottoman wooden architecture. Despite they have reached the present day by preserving their character although they have been concreted so far, all the historical districts located in the Historical Peninsula of Istanbul including Suleymaniye are designed to rebuild under the designation of renovation and transformation in the present day. The project mentions the names of several other districts such as Sulukule, Tarlabasi, Fener-Balat, Ayvansaray, Yedikule, Yenikapi. However, these districts are part of the everyday life of the city and living representations of its architecture during its history. These districts very few of which have remained and which have been destroyed in exchange for economic benefits in the short run must be protected. The work to be performed for the wooden houses which constitute the identity of the city is to make them healthier and provided with conveniences. This arrangement is very important both as elements providing the continuity of the historical character of the city and in terms of originality of the environmental atmosphere to be provided by its picturesque assets, tourism and artistic value³⁹. Besides all these, it is of vital importance in terms of several branches of arts and thereby the richness of our cinema. In an evacuated house which has the outlook of an old house on the outside, it is not possible to imagine that period and make it experienced. When one now considers a movie with Istanbul as a setting, it seems that there is not any decent location which reflects the character of the city other than a few historical places or districts such as the Grand Bazaar, Sultanahmet Square, Galata Tower or Kuzguncuk. Several western cities we seen in movies many times such as Amsterdam, Bruges, Florence, Venice, etc. are preferred because they have a character and can reflect the historical atmosphere they have brought from their past. These buildings which have no historical characteristic remaining and which do not have any character and identity but are only provided with a historical outlook through decors with bay windows⁴⁰ turn out to be places failing to communicate anything in terms of cinema and Istanbul gradually becomes less attractive. Disappearance of places is a problem from the standpoint of the audience as well. As a great number of movies were shot at Istanbul in the 1960s, 1970s and 1980s, we can really feel and live the period in real places. However, as this number gradually reduced or due to scarcity of the places which may reflect it in the 2000s, Istanbul is reflected on the silver screen less and less. The part which may not be reflected is tried to fill in through computer games as the time goes by.

³⁹ Dogan Kuban, "A Significant Part of the Historical Environment Disappears in Istanbul", *Mimarlik*, Issue: 10, 1965, p. 21, www.mimarlikdergisi.com (4. 09. 2016)

⁴⁰ Çigdem Sahin, "Istanbul Is Becoming a Decor", *Mimarlik*, November-December 2010, Issue: 356, www.mimarlikdergisi.com (5. 09. 2016)

Another problem from the standpoint of the Turkish cinema is the Istanbul silhouette which forms the background of the movies. This silhouette forms the invariable frames of almost all films with Istanbul as a setting. Forming the silhouette of Istanbul, such buildings as the Topkapi Palace, Hagia Irene, Hagia Sophia, Galata Tower, Sultanahmet (Blue) Mosque, Dolmabahce Palace and Maiden's Tower that have been standing for many centuries are now in the shadow of high skyscrapers. The 16/9 Towers located at Zeytinburnu and situated in the background of the Sultanahmet (Blue) Mosque, Gokkafes, also officially known as Suzer Plaza behind the Dolmabahce Palace, the skyscrapers rising behind the Maiden's Tower and the Hotel Moda (Hilton Double Tree) situated on the coast of Moda are only a few of them. The Historical Peninsula has now attained an outlook which does not have any character and in which mosques are squeezed in between due to such skyscrapers.

Undoubtedly, another of the values reflecting seven-hilled Istanbul especially in film frames is the Haydarpasa Train Station. One of the most important symbolic places of the immigration in our cinema, the Haydarpasa Train Station was in the cultural memory of the city from 1908 to 2012. The very first project regarding the transformation of the Station to a rent area came up in 2004 and then Istanbul Metropolitan Mayor Kadir Topbas announced at the International Real Estate Exhibition in 2005 that "*they had offered Istanbul to suitors*". Afterwards, a fire broke out on the roof of the Haydarpasa Train Station on 28 November 2010 and the roof of the historical building burnt down to ashes. It was alleged by the people that it had been burnt to convert it to a hotel. Having given the High Speed Train as an excuse, first national train services and then suburban train services were stopped as from 1 February 2012 and 18 June 2013 respectively. The Kadikoy Municipality filed a nullity action against the plan dated 2012 of the Istanbul Metropolitan Municipality which converts the Haydarpasa Train Station to a hotel and designates the area of a million square meters as a trading and tourism area around the station. Legal process is still in progress. Today, it has been put into agenda to privatise it once again⁴¹.

Conclusion

In the 1950s, Turkey experiences a social, economic and political transformation in the new world order in which it took place. While the source of the social change is economic, immigrations from rural areas to urban areas appear before us as an important phenomenon. This intense immigration to Istanbul particularly changed the texture of the city. These years are those in which new districts and shanty areas started to appear with the domestic immigration wave. Oh Lovely Istanbul and Birds of a Foreign Land occupy a significant place in the history of the Turkish cinema as movies in which the effects of this occurrence are conveyed to cinema. These movies address the transformation experienced in the society in

⁴¹ Birgun, 18. 08. 2016.

family, music, place and economic aspects. Encounter of those who came from rural areas with the urban people and the disintegration experienced were presented. Even if this disintegration is a phenomenon created by economic difficulties, conflict of values is yet effective. It is particularly a disaster for female characters. Even if family relations seem to disintegrate in both movies, the message ultimately given in the movies is that family unity should be maintained.

Included in the basic places which we encounter in the *Birds of a Foreign Land* and *Oh Lovely Istanbul* are the Haydarpasa Train Station, such districts as Kurtuls, Suleymaniye, etc. where old Istanbul houses were located and where jet set of Istanbul was residing once upon a time (Ottoman period), Galata Bridge, Karakoy, Sultanahmet and Bosphorus, which was verdant at that time, and waterfront mansions. All these districts and quarters are our historical heritage and cultural assets with their history and experiences. These places not only constitute our heritage but our memory and memoirs as well. Besides the story, the places and background where such stories are set appear before us as so important an aspect in cinema. Therefore, Istanbul has lost many of its assets as a consequence of the intense immigration it has received and the haphazard urbanisation as from the 1950s. As we have seen in the two movies shot in the 1960s, the urban areas standing for many centuries have been sacrificed to rent in order to keep pace with the new order. It is not only the place which has disappeared but the past, lovely memoirs and silhouette as well. Although the Turkish cinema has now got a lot of stories to tell of Istanbul, lack of places to shoot movies is one of the biggest problems. Another one is that different districts representing the everyday life of Istanbul are wanted to destroy under the disguise of urban transformation. While this problem turns Istanbul to a city which is broken away from its culture and in which only a few historical works are exhibited, it is also the greatest obstacle before the narration of experiences.

REFERENCES

- Birgun, 18.08.2016.
- BOSTAN, Mesut, "Oh Lovely Istanbul and Urban Conservatism", *Research on Turkish Cinema*, www.tsa.org.tr.
- CEYHAN, Muge, Protection of Historical Environment in Istanbul and Press: "An Essay via Newspaper Cumhuriyet", *ITU Institute of Positive Sciences Master's Degree Thesis*, June 2006.
- CAVDAR, Tevfik, "Social Impacts of Unemployment", *Republic Period's Turkey Encyclopedia*, V: 5, Iletisim Publications, Istanbul.
- ERTEM, Baris, Mustafa Cevdet Altunel, "Study of Loss of Historical Works in the Development of Istanbul from the Perspective of History and Tourism: Karakoy-Kabatas Area", *ODU Institute of Social Studies Social Studies Research Magazine*, Volume: 2, Issue: 4, December 2011.
- ERKILIC, Senem, Duruel, "Cinema and Music as a Representation of Chanhges in Social Acclaim: Oh Lovely Istanbul, Muhsin Bey and Where Are You, Firuze", *Galatasaray University Communication Magazine*, Issue: 8, 2008, p. 130, www.iletisimdergisi.gsu.edu.tr.
- EVREN, Burcak, "Movements, Trends and Outbreaks in Our Cinema" *Life Changing, Man Changing in 75 Years Republican Trends*, History Foundation Publications, Istanbul, 1999.
- FILMER, Cemil, *Memoirs*, Emek Printing House, Istanbul, 1984.
- GUCHAN, Gulseren, *Social Change and Turkish Cinema*, Imge Publishing House, Ankara, 1992.
- GURESCI, Ertugrul, "Reflection of Rural-Urban Immigration on Rural and Urban Areas: An Evaluation on Akpinar Village", *Social Studies and Humanities Magazine*, V: 2, Issue: 2, 2010.
- GERAY, Cevat, Rusen Keles, Fehmi Yavuz, Can Hamamci, "Urbanism", *Republic Period's Turkey Encyclopedia*, V: 9, Iletisim Publications, Istanbul.
- KAYALI, Kurtulus, *To Try to Read Metin Erksan's Movies*, Dost Publishing House, Ankara, 2004.
- KAZGAN, Gulten, "Agriculture", *Republic Period's Turkey Encyclopedia*, V: 9, Iletisim Publications, Istanbul.
- KEPENEK, Yakup, "Industrialisation Processes of Turkey", *Republic Period's Turkey Encyclopedia*, V: 7, Istanbul.

- KOCAK, Yuksel, Elvan Terzi, "Immigration Phenomenon in Turkey, Effects of Immigrants on Urban Areas and Proposals for Solution", *KAU-IIBF Magazine*, Volume: 3, Issue: 3, 2012, pp. 164-166, www.iibfdergi.kafkas.edu.tr
- KONGAR, Emre, *Turkey in the 21st Century*, Remzi Publishing House, Istanbul, 2005.
- KUBAN, Dogan, "A Significant Part of the Historical Environment Disappears in Istanbul", *Mimarlik*, Issue: 10, 1965, p. 21, www.mimarlikdergisi.com
- ORMANLAR, Çağla, "Liberalisation Brought by Social Mobility 1970-80", *Life Changing, Man Changing in 75 Years Republican Trends*, History Foundation Publications, Istanbul, 1999.
- OZER, Inan, "City, Urbanisation and Urban Change in Turkey", *Turkey's Social Structure from Past to Present*, Editor: Memet Zercirkıran, Nova Publications, Istanbul, 2006.
- OZON, Nijat, *History of Turkish Cinema (1896-1960)*, Doruk Publishing, Istanbul, 2010.
- PISKIN, Günseli, "Immigration in Turkey and Its Reflections in Turkish Cinema: 1960-2009", *NWSA*, January, 2010, Issue: 1, www.newwsa.com
- SAHIN, Cigdem, "Istanbul Is Becoming a Decor", *Mimarlik*, November-December 2010, Issue: 356, www.mimarlikdergisi.com

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
I/1, (2017 Yaz), ss. 75-86.

A TALE OF MIGRATION: "EXCHANGE"

Kemal ARI*

Translated by Aytül Ergül ONURSAL**

Öz

Mübadele, Türkiye'nin yakın tarihinde en önemli toplumsal olaylardan biridir. Bu büyük olayda ortalama 1.200.000 kişi Türkiye'den Yunanistan'a göç etmiştir. Bunun karşılığı olarak da 500.000 kişi gelmiştir. Bu karşılıklı göçün en önemli özelliği zorunlu oluşuydu. Milyonlarca insan uygulamada yerlerinden göç ederek, hiç bilmedikleri başka topraklara yerleşmek zorunda kaldılar. Bu olay, pek çok sorunun yanında bireyler üzerinde de derin etkiler bıraktı. Özellikle uyum (adaptation) sorununu aşmak kuşaklar boyunca sürdü. Bu göçle birlikte, bireyler derin acılar çektiler; ancak gittikleri yerlere taşıdıkları kültürle orada kültürün yeniden oluşumuna katkılar sundular.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, Göç, Türk - Yunan Mübadelesi, Türk Göçmenler, Yunan Göçmenler

Abstract

The people exchange is one of most crucial social events in the recent history of Turkey. An average of 1.200.000 people have migrated from Turkey to Greece in this great event. On the other hand, 500.000 persons have been brought from Greece to Turkey. The most important feature of this people exchange was its obligatory nature. In this exchange millions of people had to leave their homelands and settle in the different territories they never knew. This exchange caused many problems as well as the profound effects on the souls of the people. In particular, it has been for generations to overcome the problem of adaptation. With this migration, individuals have suffered deeply, but they have contributed to the recreation of the culture in their new lands by means of the culture they have carried.

* Prof. Dr. Dokuz Eylül University, (kemalari1965@gmail.com).

** Florida, US, (aytulergul1@hotmail.com)

Keywords: Migration, Exchange, Migration of Turk - Grecian, Turk Immigrants, Grecian Immigrants

Let's fantasize together.

One day some officers come pounding at your door and tell you that you have to abandon your homes, lands and graperies, that you would be sent to another country and that you have no say in deciding about where you would be located in where you would be sent.

Moreover, you learn that people like you and others who share the same culture and faith will be forced to emigrate and they cannot escape from this process.

Where and into what kind of an environment will you go? How will you form roots in where you go to? What and whom are you going to meet? How is the environment and how are the conditions that you will face going to be?

It would be great if the questions were to be only this much:

There are innumerable uncertainties about where you will go to, about the process of going and all the surrounding stages; and that is fine.

However, how about the lands that you are to abandon, the natural and social environment that you have been living in, your acquaintances and even your habits that had developed into behavioural patterns by the culture that you were living in?

What is going to happen to them?

What is more are the "memories" that you have inherited from the past and that you have called as your roots. For example, tombs of your elders, corners related to every aspect of life that you have been familiar with.

These questions are never ending and will never end, will they?

The feelings of distress that these questions would cause are very similar to the sense of distress a person would have after having woken up and remember having had a nightmare.

However, the things that the people who had been confronted with these questions had to live through were not dreams. The rhythm within reality had loaded them with its burden.

People in countries having taken part in the long lasting First World War experienced numerous problems, deaths and unbelievable pains and sufferings, and these people were of the opinion that they were going to have comfortable days in the period following the armistice agreements.

Now that violence had ended, they could prepare themselves for a new life. However, war had not seized on Turkish lands. Turks who opposed The Treaty of

the Sevres adapted a totally anti- imperialist stand and favoured the idea of a nationalistic war causing the war to last three and half more years. Of course, during this process the "nationalistic / patriotic" feelings among the Turks were even aroused more. Greece was under the influence of the powerful nations and was misled into Turkish lands.

After the invasion of Izmir by the Greek troops, mountains and cities of Anatolia became a witness to new wars at September 15th., 1919.¹ During the war, the differences on nationalist standpoints in both Turkey and Greece became sharper.

The way Turks perceived their next door Greek neighbours in Turkey, and the way Greeks perceived their Turkish neighbours in Greece were no freer from suspicions. Feeling of belonging was becoming fragmented on a common ground, and fragmented emotional differences were at times likely to turn into inexplicable violence which was not hard to explain.

Turks had already made up their minds about founding a new state that had strong nationalistic feelings. As for Greece, nationalist/patriotic feelings that had started long before years of independence were present in all walks of life.

The arousing nationalistic feelings was estranging "the others" who could not share that nationalistic feeling by positioning them in a different place ; thus, this arousal of feelings that would at times recede but gain strength again was preparing the ground for the formation of a new identity as if there existed no memories related to a common past.

The resistance of Turks to defend their country ended with their victory at the end of 1922.

Greek armed forces that had gone as far as Ankara were destroyed to a large extent in The Great Offensive. Greek soldiers who could escape from the war were referred to as "Sword remainders" or "retail forces" in the resources of the period, and they started to flee into their own country².

This, of course caused great fears in West Anatolia, Marmara and East Thrace which were regions where majority of the Greek -Orthodox populations lived³. Now, when eyes met in these crowds, tongues dried out owing to fear and asked each other: "What if the Turks seek revenge?"⁴

¹ For Occupation of İzmir V. Kemal Arı, "Karagün", *Bütün Dünya*, February 2016, p. 33 - 36.

² Kemal Arı, "Büyük Taarruzda Süvariler ve İzmir'e Yürüyüş", 90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana, by Asist. Prof. Hakan Uzun, Asist. Prof. Necdet Aysal, Ankara University Publisher, Ankara, 2012, pp. 333-350.

³ *Anadolu'da Yenigün*, September 21th., 1922.

⁴ V. Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlılar'ın Son Günleri*, Istanbul, Bilgi Publisher, 1968; A News About Greek Migration: *Yeni Asır*; September 9th., 1922; V., TGNA Proceedings Protocol, Circuit: II, Interior: I, Volume.II, Ankara, 1975.

Everyone was fearful that the civilians were going to be massacred. Presence of independent observers who were in the cities, towns and even in remote corners was not enough to cool down hearts burning with fear⁵.

Izmir seemed like the "Red Apple" of the Turkish War of Independent⁶, and on the day Turkish troops entered into Izmir on September 9th 1922⁷, Greek-Orthodox populations living in West Anatolia, East Thrace and Marmara were in the panic of taking refuge in Greece.

Aegean Islands and mainland Greece were filled with refugees in a relatively short time. Despite the efforts of Red Cross or American Aid, there were no remedies for the problems of these people who all took part in this Great Migration.

Kids and adults were all devastated. They were thinking that where they were going was a country with which they had sincere ties. However, upon arriving there, they were seeing that these feelings were not a reflection of reality. Winter conditions seemed to be more severe than usually expected. And now, they were begging for a piece of bread. They did not have the slightest hope that they were even going to return to their houses, lands and workshops, and the environments where they used to earn their bread. What they had been experiencing till then had been enough to destroy all their relationships. They did not have any of the acquaintances, neighbours and friendships in this new place to which they had been blown. A huge village had been evacuated, and they had sought refuge in Greece. This social group which once used to be an integral part of the whole was now scattered all over Greece and had lost all its unity.

Those who happened to have some money and who managed to take it with themselves appeared to be doing a little better. But what good was it going to do as Greece was now going through the difficulties of post war years. Prices had sky rocketed and staple commodities such as food and clothing were scarce. And Greek population was being crushed under the burden that the war had loaded on its back. However, these immigrants were feeling these more than those who were the residents of those lands. Most of the immigrants were suffering and trying to survive out on the streets or in huts.

Every new comer was being added to the ones gone previously, thus difficulties were piling on top of one another. As difficulties and distress were increasing and as resources were very limited, when already limited opportunities were being distributed, each one's share was becoming smaller and smaller.

⁵ *Anadolu'da Yenigün*, September 21th., 1922. For Full Information V. Kemal Arı, *Üçüncü Kılıç*, Zeus Publisher, İzmir, 2012, Various Page

⁶ Kemal Arı, "Gazi İzmir'e Nasıl Girdi?", *Bütün Dünya*, 2016/09, p. 58.

⁷ *Bir Kent Bir İnsan -İzmir'in Son Yüzyılı: S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları*, (By: Yaşar Aksoy), Eczacıbaşı yay., İstanbul, 1986, p.185.

There was neither security nor any order any more.

Suddenly, the harsh Greek winter conquered the land. The starving bodies now had one more issue to bear: the freezing weather.

Soon after, the number of Greeks having deserted their homes in Anatolia and piled up in Greece exceeded 850000.

Life in Greece had turned into hell for both the Greeks and Turks of mainland Greece, and for the immigrant Greeks that had emigrated from Anatolia.

Turks were in worse conditions!

The people who were suffering from starvation, cold weather and diseases were now questioning: "When we are living out on the streets in huts and in tents, why Turks should, who are supporters of Mustafa Kemal and who are the cause of our abiding our homes, be able to live in their own homes? Why shouldn't they be forced to leave their homes as we had been?"

It was as if the pendulum that the migration has created was swinging back and forth, and every new condition that appeared as time was passing by was adding the burden of sufferings to either of the sides.

For Greece, the fantasy of Anatolia had ended in disappointment.

Greek Army had lost the war that it had entered with so many dreams. The lands that seemed to be the land of their enemy had become tombs for them. Soldiers that had escaped from Anatolia were spending their days as bandits in many places as well as the capital Athens. Their primary fear was to be tried in martial court and be hanged because of being an escapee from Anatolia. The nation was struggling against economic problems. Disappointment was dominant all over. The quest for who had caused these sufferings had already started. Money had depreciated in value; inflation had skyrocketed, and the price of many commodities had risen so much that almost no one could afford to buy it⁸.

How about the Turks?

How were they?

What were the changes in the daily lives of the Turks and Muslims living in Greece?

They were scattered all over Greece, and they were seeing themselves as the ones responsible for the miserable conditions in which the Greek immigrants were trying to survive. There were all sorts of information spreading among the people.

⁸ Kemal Arı, "Kurtuluş Savaşının Bitiminde Türkiye Dışına Yönelik Göçler ve Sonuçları", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri: Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açından Türkiye* (İstanbul, October 23rd - 25th, 1995), I General Staff ATASE Publisher., Ankara, 1995, pp.496-504

They were overhearing from different sources that there were murderers, revengeful people and martial escapees among the crowds that had emigrated from Anatolia. What they were seeing was added to what they were hearing. Some of them wanted to believe that these days were going to pass by, and that they were going to get back to their good old days. However. Very near past was arousing feelings like the great past. Turks in Greece were feeling themselves under allot of pressure. It was known by everyone that the Greek police was counting up the houses of the Turks and Muslims to determine their numbers and that they were trying to keep these groups under pressure by levying heavy taxes upon them. The reality was bitter but they had become aliens on the lands that they had considered their very own. As there were those who had deserted their homes and had migrated to Turkey, there were those living on their lands but they were a little timid, and shy. They were trying to maintain their existence without being captivated by feelings of estrangement. Yet, not a day was passing by without overhearing new news, and while they were considering the land that they lived on to be the possession of the Sultan whom they considered as their patron, in a matter of nine years or so, they found themselves under the Greek ruler ship⁹.

Bloody encounters, fights, and those dead or wounded on the fronts, those who migrated, those who were not able to migrate, those in the dungeons, those who were exiled.

All these were fresh in the memories as if they were from the previous day.

It was true that what happened yesterday belonged to the past.

A lot of people were arrested while and after being transported from Greece to Turkey on Greek ships for spying against the Greeks, and many Turkish villages were raided by unknown people. Houses were burned down and their flocks and livestock and their crops in their barns were either taken away from them by force or were stolen. They were well aware that their plantations, wine yards and gardens were no longer safe. They were also well aware that streets were far from being secured and that guns would be fired at any unexpected moment. They were also overhearing that so many innocent people were raped. There were many families who would lock all the gates, doors and windows of their houses, go into their beds as soon as possible and pray to God that they could safely pass the darkness of the night and that they would be able to see the first rays of the sun rising.

Of course none of these were unknown or unheard of. However, future was housing many fears despite the hopeful thinking about the times ahead. Fear and hopes are like twin siblings befriending human beings. When would descend, the other would ascend and this was like a vicious circle. After all, isn't life a network made up of a number of ebb and flows? Everything evolves in life; destruction of

⁹ Ibid., Besides loc.cit, "Büyük Mübadele" various page.

one thing may be the revival of another or revival of one of thing would be the cause of another's destruction.

All these wars, fights, raids and blood and tears.

How was this turmoil going to end?

Whatever was overheard would become a fact of life, and everything that would become a fact would turn into being the cause of another unpleasant event or state.

It was not long before what they feared of became a reality. The eyes that stared with anger soon became the eyes aiming at Turkish families to fire their arms. There were night time raids. They were raiding neighbourhoods and streets, they were putting barricades on the roads and stopping those passers-by and Greek fanatics were attacking the houses or properties of the Turks and using anything they could find insight to harm their properties. Those who had abandoned their homes in Anatolia and tried to seek refuge in Greece were now living in poverty and miserable conditions. While they were sleeping in mud and dirt, they could not stand that the Turks were living in the warmth of their homes.

Severe winter conditions were becoming more effective. Just as cold weather was descending down on cities and villages just like dark clouds were, so were the miseries increasing. Although Greek authorities tried to help these people living in misery with the help of the International Red cross, unfortunately, it was impossible.

Immigrants and refugees were not allowing anyone to help them. Almost all the schools, churches and ruins with four standing walls and a roof over them were filled with refugees. Winds, rain and finally snow were pouring dangers of all kinds, diseases and starvation on people mercilessly. As problems among the immigrant Greek population increased, the number and severity of attacks against the Muslim families were escalating. As for the Greek police force, they were not willing to prevent such acts when they were notified of them. Having abandoned their homes and lands in Turkey, these immigrants were homeless in the freezing winter conditions and were struggling against all these severe conditions. Sights of people in the open and under plastic covers, and in heaps of mud had become very common in Greek newspapers and official reports. However, it was quite a well-known fact that there were still 350.000 Orthodox in Turkey¹⁰. It was also known that many Turks from Greece had abandoned their homes due to harsh pressures and had piled up in coastal towns¹¹. Their conditions were not very different from those of the Greek immigrants. Turks were encamping in the coastal Greek towns. They were deprived from health facilities and were suffering from starvation and unsafe

¹⁰ İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu", *Toplum ve Bilim*, 50 (Summer,1990), p.54

¹¹ Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Türk-Yunan İlişkileri*, Gn. Kur.yay., Ankara, 1986, p.247-249.

conditions, and they were altogether waiting but not knowing what they were waiting for¹².

This was a total tragedy. There were many deaths, and especially young children were unable to bear the harsh winter conditions... There was even a time when Turkey sent "Health Relief" (Imdad-i Sihhi) commission for the Turkish refugees in Greece. This was an attempt to intervene in their health issues at least. However, the escalating fanaticism reached such levels that even the members of the relief committee became targets for the fanatics. There was even a time when members from Turkish Red Cross died in an attack in Athens. Violence was ascending in different places and this was gradually moving both Turkey and Greece towards another conflict. It was not long ago that both these nations were involved in a war.

The widespread talks among the populations in both Turkey and Greece were pressurizing authorities to take more determined steps in resolving the issue.

It was in this kind of a setting that an "urgent" decision was made at Lausanne Peace Talks in the November of 1922. Fridjif Nansen, a Norwegian expert on the League of Nations, prepared a report with the leadership of the United Kingdom; in this report, he stated that the refugee problem between Turkey and Greece could only be resolved through an exchange¹³. In his view, majority of the Greek-Orthodox population from Turkey had already piled up in Greece. Turks in Greece had abandoned their homes and lands, and they, too, were migrating. A high number of Turks in Greece were mainly in coastal cities. As the border between Turkey and Greece was closed, the number of Turks from Greece who could safely arrive in Turkey was very low. However, social peace had been greatly destroyed. Forcing people to return to their homes that they had deserted could result in having harmful effects on peace. However, there were many Turkish refugees in Greece who would have homes and land to plant crops once they could come to Turkey. The same would apply to Turkish Orthodox refugees in Greece; once the Turks would migrate from Greece and abandon their houses and lands, the homeless Orthodox refugees who had left all their possessions in Turkey would find opportunities to have a place to live and land to cultivate. Under such conditions, practices aiming at refining the properties and real estates of the population by force would perhaps prevent more sufferings from happening.

In light of this and similar thoughts, organizations from Turkey, Greece and other countries tried to benefit from this process by asserting different viewpoints. However, after having heated debates, parties reached a consensus.

Hence, a pre-agreement between Turkey and Greece called "A Treaty about the Exchange of Turkish-Greek Orthodox Population" was signed on January 30

¹² Kemal Arı, *Türk Ticaret-i Bahriyesi Mübadele Gemileri*, Deniz Ticaret Odası, İzmir, 2009.

¹³ Akgün, *Ibid.*, p.248.

1923¹⁴. According to this treaty, above all, this migration was mandatory. The contents of the treaty stressed "Turkish Orthodox" and "Greek Muslims" and regardless of ethnic origins, a cleansing was aimed at on the basis of religion¹⁵. This was religious discrimination. This treaty was asserting the compulsory migration of all Greek Muslims except those living in West Thrace and all Turkish Orthodox residing anywhere except Istanbul. Immigrants were allowed to take all their possessions that could be carried. The remaining possessions that could not be carried would be registered into records by "Composite Exchange Commission"¹⁶. The value of what they were abandoning would be recorded on a "Cleaning Manifestation" and a copy of it would be presented to the immigrants. The copy obtained from their country of origin would be submitted to the authorities in the country immigrated to, and upon submission, immigrants would be given property that would equal the amount of immovable that they had abandoned¹⁷.

At this stage there appeared new hopes.

People who had experienced pressure, poverty, starvation and sufferings in Greece were going to leave their lands and homes where they had been born and had been raised, and they were waiting for Turkish ships to come and pick them up and take them to Turkey.

Hopes meant life.

A light of hope had started flickering amidst all pains and misery experienced¹⁸.

¹⁴ İsmail Soysal, *Tarihçileri ve açıklamaları İle Birlikte- Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları-I* (1920-1945), TTK Publisher., Ankara, 1983, ss. 177-183. for full documentation of agreement and protocol V. İsmail Soysal, *Tarihçileri ve Açıklamaları İle Birlikte - Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları - I* (1920-1945), TTK Publisher, Ankara, 1983, pp. 177 - 183; "Lozan Barış Konferansı - Tutanaklar - Belgeler", (Trans. by: S.L.Meray), 1/Tak.1, Kit:II, Faculty of Political Sciences Publisher of Ankara University, Ankara, 1969, pp. 1722; for mentioned text and the others agreement documentations V. Mehmed Esad Atuner, "Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukaveleler", İstanbul, 1932.

¹⁵ Kemal Arı, "Büyük Mübadele", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, p.9-11.

¹⁶ *Ibid*, p. 47-49.

¹⁷ Jacques Vernant, *The Refugee in The Post-War World*, New Haven, Yale University Press, 1953, p. 239.

¹⁸ An offer Novel: Dido Sotiriyu, *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, Can Publisher, İstanbul, 2014; a tale again: Kemal Arı, "Manoli'nin Gözyaşları", *Mübadele Öyküleri*, Tekirdağ, 2017, pp. 77-85.

REFERENCES

- AKGÜN, Seçil, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk Yunan Mübadelesi Sorunu", Üçüncü Askeri Tarih Semineri Türk-Yunan İlişkileri, General Staff Publisher, Ankara, 1986.
- AKSOY, Yaşar, Bir Kent Bir İnsan -İzmir'in Son Yüzyılı: S. Ferit Eczacıbaşı' nın Yaşamı ve Anıları, Eczacıbaşı yay., İstanbul, 1986.
- Anadolu' da Yenigün Newspaper, September 21th., 1922.
- ARI, Kemal, Büyük Mübadele, Tarih Vakfı Yurt Publisher, İstanbul, 1995.
- ARI, Kemal, "Büyük Taarruzda Süvariler ve İzmir'e Yürüyüş", 90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana, (by Asist. Prof. Hakan Uzun, Asist. Prof. Necdet Aysal), Ankara University Publisher, Ankara, 2012.
- ARI, Kemal, "Gazi İzmir'e Nasıl Girdi?", Bütün Dünya, 2016/09.
- ARI, Kemal, "Karagün", Bütün Dünya, February 2016.
- ARI, Kemal, "Manolı'nın Gözyaşları", Bütün Dünya, 2016/11.
- ARI, Kemal, "Kurtuluş Savaşının Bitiminde Türkiye Dışına Yönelik Göçler ve Sonuçları", Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri: Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açından Türkiye (İstanbul, October 23rd - 25th, 1995), I General Staff ATASE Publisher., Ankara, 1995.
- ARI, Kemal, *Türk Ticaret-i Bahriyesi Mübadele Gemileri*, Deniz Ticaret Odası, İzmir, 2009.
- ARI, Kemal, Üçüncü Kılıç, Zeus Publisher, İzmir, 2012
- ATUNER, Mehmed Esad, Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukaveleler, İstanbul, 1932.
- MERAY, S.L., Lozan Barış Konferansı - Tutanaklar - Belgeler, 1/Tak:1, Kit:II, Faculty of Political Sciences Publisher of Ankara University, Ankara, 1969.
- SOYSAL, İsmail, Tarihçileri ve açıklamaları İle Birlikte- Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları-I (1920-1945), TTK yay., Ankara, 1983.
- SOYSAL, İsmail, Tarihçileri ve Açıklamaları İle Birlikte - Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları - I (1920-1945), TTK Publisher, Ankara, 1983.
- TEKELİ, İlhan, "Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Olarak Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu", Toplum ve Bilim, 50 (Summer,1990).
- TGNA (TBMM) Proceedings Protocol, Circuit: II, Interior: I, Volume.II, Ankara, 1975.
- UMAR, V. Bilge, İzmir'de Yunanlılar'ın Son Günleri, İstanbul, Bilgi Publisher, 1968;

VERNANT, Jacques, The Refugee in The Post-War World, New Haven, Yale University Press, 1953.

Yeni Asır; September 9th., 1922.

SOTIRIYU, Dido, Benden Selam Söyle Anadolu'ya, (Trans. by Atilla Tokatlı), Can Publisher, İstanbul, 2014.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
I/1, (2017 Yaz), ss. 87-124.

12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ ÖNCESİ TÜRK POLİS TEŞKİLATI'NIN DURUMU (1977-1980)

Ali DİKİCİ*

Öz

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi öncesi, Türkiye'de ekonominin çökme noktasına geldiği, devlet otoritesinin kaybolduğu, toplumun hemen her kesiminde siyasal şiddetin ve kargaşmanın yaşandığı bir dönemdir. Bu olumsuz tablodan en çok etkilenen kurumların başında Türk Polis Teşkilatı gelmektedir. Ülkenin iç güvenliğini sağlama gibi önemli bir misyonu olan polis teşkilatı, bu görevini gereği gibi yapamaz duruma gelmişti. Bu olumsuz durumun en önemli sebebi Polis Teşkilatı üzerindeki siyasi müdahaleler ve bunun sonucu ortaya çıkan parçalanma ve kutuplaşma idi. Bunun yanı sıra teşkilatın araç, malzeme, personel, bina, eğitim ve teknoloji yönünden içinde bulunduğu durum son derece olumsuz bir manzara arz etmekteydi. Ülkenin içinde bulunduğu boğucu atmosferde polisler kendilerinden beklenen iç güvenliği sağlama görevinden çok kendi can derdine düşmüştü. Bu makale, Türk Polis Teşkilatı'nın 12 Eylül öncesi içinde bulunduğu durumu ve bunun sebeplerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül Askeri Darbesi, Türk Polis Teşkilatı, Polis, Siyasi Müdahaleler, Siyasallaşma.

THE SITUATION OF THE TURKISH POLICE ORGANIZATION BEFORE THE 12 SEPTEMBER 1980 MILITARY COUP (1977-1980)

Abstract

Before 12 September 1980 military coup in Turkey, it was a time when the economy has come to a point of collapse, where the state authority has disappeared, and political violence and polarization have been experienced in almost every part of the society. The police organization, which has an important mission of ensuring the internal security of the country, has become unable to perform this duty as it should. The most important reason

* Doç. Dr., Ankara, (alidikici40@yahoo.com.tr).

for this negative situation was the political intervention in the Police Organization and the resulting fragmentation and polarization. In addition, the situation within the organization was extremely negative in terms of vehicles, materials, personnel, buildings, education and technology. In the stifling atmosphere of the country, police officers have tried to save their own lives and have been unable to perform their regular duties. So, this article aims to reveal the situation of the Turkish Police Organization before 12 September 1980 and its causes.

Keywords: *12 September 1980 Military Coup, Turkish Police Organization, Police, Political Interfere, Politicization.*

Giriş

1977-1980 yılları arası Türkiye’de siyasal şiddetin en yoğun olarak yaşandığı ve devlet otoritesinin kaybolup, yurtiçinde ve yurt dışında güven bunalımının en üst noktalara tırmandığı buhranlı bir dönemdir. Bu yıllar terör olaylarında günde ortalama yirmi kişinin hayatını kaybettiği, halkın sokağa çıkamadığı, devlete ve güvenlik güçlerine güvenin kaybolduğu, siyasi parti liderlerinin uzlaşıp gerekli tedbirleri almak yerine kendi aralarındaki çekişmelerden dolayı bir kısır döngü içerisine girdikleri, şiddet olaylarının en ücra Anadolu kasabalarına kadar yayıldığı karanlık bir dönemdir. Bu siyasal kutuplaşma ortamında kardeşin kardeşi siyasal görüş ayrılığından dolayı öldürebildiği, uluslararası arenada Türkiye’nin güvenilirliğinin kaybolduğu, ekonomisi çökmüş, halkın en temel gıda maddelerini bulmak için büyük zorluklar yaşadığı ve toplumsal dokunun parçalandığı bir manzara ülkeye hâkim olmuştu. Bu dönem Türkiye’sini betimleyen bir diğer husus ise toplumun her kesiminde olduğu gibi hemen hemen her kurum ve kuruluşta yaşanan siyasal kamplaşma ve ayrışma idi. Toplum ve devlet tüm birimleriyle “anarşi ve teröre”¹ teslim olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. Bu olumsuz tablodan en çok etkilenen ve bir anlamda da bu manzaranın oluşmasındaki en büyük payı olan kurumların başında ise Türk Polis Teşkilatı gelmektedir.

Bu nedenle bu makalede Türk Emniyet Teşkilatı’nın 12 Eylül Askeri darbesi öncesi içinde bulunduğu durum, sahip olduğu ya da olamadığı imkânlar, donanım, eğitim ve personel durumu, toplum içindeki saygınlığı, ülkenin içinde bulunduğu siyasi kamplaşmanın teşkilatı nasıl etkilediği, bu kamplaşmanın somut bir göstergesi olarak kurulan Pol-Der ve Pol-Bir adındaki polis dernekleri incelenecektir. Türkiye’yi 12 Eylül 1980 askeri darbesine götüren sosyal ve siyasal dinamikler, terör ve şiddet dalgasını yaratan faktörler, sivil bürokrasinin niçin işlemez hale geldiği, siyasal partilerin neden muhtemel çözümler üzerinde uzlaşamadıkları, ülkenin büyük bir kesiminde ilan edilen sıkıyönetime rağmen terörün niçin sonlandırılmadığı gibi konular bu makalenin alanı dışındadır. Yine

¹ “Anarşi ve terör” tanımlaması o zaman için ülkemizde yaşanan siyasal şiddeti ifade etmek için politikacılar ve basın-yayın organları tarafından sıkça kullanılan bir ifade olduğu için makalemizde de bu tanımlama kullanılacaktır.

bu dönemde meydana gelen anarşi ve terör olayları farklı kaynaklarda ele alındığından ve ayrı bir makale konusu olduğundan, bu makalede bu olaylar detaylı olarak ele alınmayacak, ancak yeri geldiğince kısaca bahsedilecektir. Ayrıca bu makale sadece darbeye giden süreci kapsayacak, ayrı ve daha detaylı bir çalışmayı gerektiren darbe sonrasında Türk Polis Teşkilatında yaşananlar ele alınmayacaktır.

Bu dönem incelenirken mümkün olduğu kadar bu dönemi bizzat yaşayan, tespitlerde bulunan veya rapor hazırlayan insanların kaleme aldıkları eserlerden yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu kaynaklardan birincisi, CHP Hükümeti döneminde (5 Ocak 1978-12 Kasım 1979) Başbakan Bülent Ecevit'in girişimleri sonucu Lawrence Byford, Stephen Lessey ve Jeremy Taylor isimli üç üst düzey İngiliz polis uzmanının, 14 Nisan-15 Mayıs 1978 tarihleri arasında Türkiye'de yaptıkları incelemeler sonucunda hazırladıkları bir rapordur.² Diğer bir önemli kaynak ise 1979-1980 döneminde 14 ay boyunca Adana, Kahramanmaraş, Gaziantep ve Adıyaman illeri sıkıyönetim komutanlığı yapan ve bu dönemde Polis Teşkilatı'nı bizzat yakından gözlemleme imkânı bulan Korgeneral Nevzat Bölügiray'ın kaleme almış olduğu bir kitap olmuştur.³ Ülkenin ve polisin durumu, mevcut polis yapısı ve işlemlerindeki zayıflık, uzmanlık için gerekli teçhizatın yokluğu ve teknik zayıflıklar, polis-basın ilişkileri, Türkiye'nin içinde bulunduğu durumdan çıkış yolları ve polisin yapması gerekenler gibi konularda çarpıcı tespitler yapıp çözüm önerileri sunan bu iki kaynak, makalemizde yoğun olarak kullanılmıştır.

Bu iki kaynağın yanı sıra, Emniyet Genel Müdürlüğü arşivlerinde yapılan çalışmalarda tarafımızca ulaşılan bilgi ve belgelerden ve Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan eserlerden de istifade edilmiştir. Ayrıca bu konuda o dönemi yaşayanların anıları, gazeteler, yayınlanmış makale ve literatür bilgileri ile birlikte kısmen de internet verileri kullanılmıştır. Bu çerçevede 12 Eylül 1980 Darbesi'ne giden sürecin önemli bir figürü olan Türk Polis Teşkilatı'nın içinde bulunduğu durum konusunda bilim adamları ve ilgililere, veriler ve değerlendirmeler sunulmaya çalışılmıştır.

1. Türk Polisi Teşkilatı'nda Bina, Araç-gereç ve Teçhizat Durumu

Dönemin ağır şartlarında anarşi ve terörle mücadele etmek durumunda olan Polis Teşkilatı gerekli bina, araç-gereç, silah ve diğer ihtiyaç duyulan teknik donanım, personel sayısı, uzman personel ve eğitim yönünden oldukça zayıf bir durumdaydı.⁴

² Lawrence Byford, Stephen Lessey ve Jeremy Taylor, *Türk-İngiliz Güvenlik Örgütleri Arasındaki İşbirliği Çerçevesinde İngiliz Uzmanlarınca Türk Hükümetine Sunulan Rapor*, Emniyet Genel Müdürlüğü Yayın No: 11, Ankara 1980.

³ Nevzat Bölügiray, *Sokaktaki Asker: Bir Sıkıyönetim Komutanınının 12 Eylül Öncesi Anıları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1989.

⁴ T.C. Genel Kurmay Başkanlığı, *Türkiye'de Anarşi ve Terörün Gelişmesi, Sonuçları ve Güvenlik Kuvvetleri ile Önlenmesi*, Ankara 1983, s. 105; Bölügiray, a.g.e., s. 79.

Öncelikle polislerin görev yaptıkları il emniyet müdürlüğü binalarının ve karakolların durumu içler acısıydı. Örneğin Bölügiray'ın anlatımı ile il emniyet müdürlüğü binasında "polisler üst üste. Merdiven altlarına, kapı boşluklarına kadar dolap ve masalar konulmuş. Dolaplardan yerlere taşan, kimi dağılmış dosyalar. Ne giren ne çıkan belli. (...) Telsiz merkezi bir küçük oda, bir ana telsiz ve bir telsiz görevlisinden ibaret."⁵ Polis karakollarının hali daha kötü durumdadır. "Bazıları kırık dökük binalardaydı. Ahşap evlerde... Bir apartmanın alt katında... Bir handa... Çoğu sobalı, duvarları isten kararmış, iç karartıcı bir durumda... Kimilerinde örümcekler sarkıyor duvar köşelerinden. Kırık masa ve sandalyeler... Kırılan bir pencereye bir karton ya da gazete iliştilmiş. Ya tuvaletler? Anlatmak olanaksız!.. Böylesine kötü bir karakola girince suçsuz bir vatandaş dahi suçluluk duyabilirdi. Sanki bu polisleri böyle bir yerde çalışmaya kendisi mahkûm etmiş gibi... Meğer ne kadar da sahipsizmiş polisimiz!..."⁶ İngiliz uzmanlar da polise ait binaların teşrifatı, temizliği ve tuvaletlerin durumunun standartların çok altında olduğunu, binaların boya ve bakımlarının yapılmadığını söylemektedirler.⁷ Bölügiray'ın ziyaret ettiği bir karakolun bodrum katında bulunan nezarethane ile ilgili ifadeleri, bu olumsuz tabloyu tamamlamaktadır. "Loş ve basık bir yer. Sol yanda iki, karşıda da iki oda bulunuyordu. Bunlara oda demek zordu, mağara kovuğu gibi yerlerdi ve önlerinde demir parmaklıklar bulunuyordu. Genzim idrar kokusu ile yaniyor. Gözlerim yaşıyor."⁸

İngiliz uzmanlara göre Türkiye'deki polis karakollarında ve diğer binalarda terör saldırılarına karşı hiçbir önlem alınmamaktadır. Fizikî durum ve konum itibarıyla saldırıya çok açık durumda olan bu binalara bir saldırı planlayan teröristler, çok rahatlıkla amacını gerçekleştirebilirdi. Araçlar ve yayalar çok rahatlıkla bu binalara girip çıkabilmektedir. İngiliz uzmanların polis karakollarının emniyeti ile ilgili koruyucu tedbirler nazarı itibara alınarak en kısa sürede uygulamaya geçilmelidir⁹ tavsiyesine rağmen, bu tedbirler bir türlü alınmamıştır. Gerek personel eksikliği gerekse polislerin vurdumduymazlığı nedeniyle karakolların bazılarının kapısında nöbetçi bile bulunmamaktadır. Sıkıyönetim bölgesindeki bazı polis karakollarının korumasını askerler yapmaktadır. Bölügiray "Karakolları habersiz kontrole gittiğimde, genellikle polisleri bir odada toplanmış çay içerken ya da koyu bir söyleşiye dalmışken buluyordum."¹⁰ demektedir. Böyle olumsuz bir atmosferde polis karakolları sık sık baskınlara uğramakta ve birçok polis hayatını kaybetmektedir. Örneğin 11 Ocak 1980 tarihinde teröristler İskenderun Şehit Haydar Polis Karakolu'na kolayca girerek 3 polis memurunu (Mehmet Deniz, Mehmet Ali Kulumuş ve Kazım Şenyüz) şehit ettikten sonra

⁵ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 43-44.

⁶ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 46.

⁷ Byford & vd., *a.g.r.*, s. 39.

⁸ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 45.

⁹ Byford & vd., *a.g.r.*, s. 21-24.

¹⁰ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 48.

koşarak karakoldan çıkmışlar ve yaya olarak kaçmışlardır.¹¹ Yine gazeteler İstanbul'da 7 Dev-Sol militanının, karakol basıp, uyuyan polisleri bir odaya kilitleyip karakolu ateşe verdiklerini yazmışlardır.¹²

Bölügiray'a göre polis, dedektör, telsiz-telefon, tabanca, mühimmat, çelik yelek, megafon, kelepçe,¹³ siren, kamera, fotoğraf makinesi gibi en temel ihtiyaçlarını gidermekten yoksun olduğu gibi, ödenek yetersizliği nedeniyle, sayıları zaten yetersiz ve eskimiş olan polis otolarına benzin dahi bulamamaktaydı. 24 saat görev yapan polis otolarına haftalık 10-15 litre gibi kısıtlı miktarda benzin verilmekteydi.¹⁴ İl emniyet müdürlüklerinin ödenekleri yetersiz olduğundan, diğer en temel ihtiyaçların karşılanmasında olduğu gibi araçların tamirata ve akaryakıt ihtiyacı akaryakıt istasyonlarından borç alınarak veya görev yaptıkları mahalle halkının ve işyerlerinin yardımlarıyla karşılanmaktadır.¹⁵ Mevcut otoların iç ve dış temizliği zaten söz konusu değildi.

Polisin kullandığı silahlar da sorunlu ve yetersizdi. Bu dönemde üst düzey yöneticilik yapan bir emniyet müdürü bu sıkıntıyı şöyle ifade etmektedir: "Polisin kullandığı silahlar yerliydi. İthal silah pahalı olduğu için alınamamıştı. Ülkeler siyasi ilişkileri nedeni ile silah satmıyorlar veya engellemeler yapıyorlardı. Bunun için yetersiz olan Makine Kimya Enstitüsünün ürettiği [Kırıkkale marka] silahlar alındı. Daha sonra ithal silah bulundu, bu kez de fişek sıkıntısı yaşandı."¹⁶ Başka bir emniyet müdürünün anlatımıyla "O zamanlar Kırıkkale silaha bir güvensizlik vardı. Zorda kalınca patlamamasından korkuluyordu. Teröristlerin silahlarının daha iyi olduğu düşüncesi vardı."¹⁷ 1970-1980 arası polis için üzülecek ve ders alınması gereken bir dönem olarak tanımlayan o dönemin tanığı bir başka emniyet müdürünün ifade ettiği gibi "her şeye rağmen uzun namlulu otomatik tüfeklere, Kırıkkale tabancalarla karşılık verildiği, en modern araç gereçlerle suç işleyenlerin ekonomik ömrünü doldurmuş araçlarla takip edildiği, bilinmeyen, görmedikleri bombalı pankartların can pahasına indirilmeye çalışıldığı ve bu uğurda birçok şehit

¹¹ "İskenderun'da Karakol Baskını", *Polis Dergisi*, Yıl: 27, Sayı: 332, 1 Şubat 1980, s. 30; Bölügiray, *a.g.e.*, s. 405-406.

¹² *Hürriyet*, (27 Ocak 1980).

¹³ Polisler, kelepçe yokluğundan sanıkların ellerini kablo, kayış veya iple bağlamakta ve onları mahkemelere dolmuşla götürüp getirmektedir. Bölügiray, *a.g.e.*, s. 56. Çoğu zamanda sanıkları elleri serbest olarak götürdükleri, bunların da zaman zaman kaçtıkları, hatta yanındaki polis ve askerleri öldürdükleri oluyordu.

¹⁴ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 44, 45, 46, 49, 54-56, 152, 174, 175.

¹⁵ Ertuğrul Akbay, "Türk Polisin İç Yüzü", *Polis Magazin*, Cilt: 15, Sayı: 2, 1980, s. 10-21; Bölügiray, *a.g.e.*, s. 54.

¹⁶ Tuncay Yılmaz ile yapılan röportaj için bkz. Mustafa Avcı, *Türkiye'de Siyasal Şiddet ve Polis (1977-1980)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Polis Akademisi Başkanlığı, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü, Ankara, 2004), s. 43.

¹⁷ Necati Alkan, "Emniyet Müdürü Muzaffer Erkan ile Türkiye'de Terör Üzerine Sözlü Tarih Çalışması", *Polis Bilimleri Dergisi*, Cilt: 8 (2), s. 35.

verildiği bir dönem olmuştur.”¹⁸ Ancak bu hamasi söyleme karşın, bu dönemde tutukluk yapan Kırıkkale tabancalar yüzünden birçok polis ve bekçi şehit olmuştur.

Bellerinde taşıdıkları silahlara güvenmedikleri için çatışmaya girmekten çekinen polislerin bu endişelerini artıran bir diğer önemli husus ise, temel polislik eğitimini aldıkları polis okullarında silah kullanma ve atış teknikleri konusunda son derece yetersiz bir eğitim almış olmaları idi. Tüm eğitim ve meslek hayatı boyunca birkaç kez atış yapmış olan polisler, belindeki silahı tanımayan ve güvenmeyen bir psikoloji ile göreve gidiyordu.¹⁹ Polislerin birçoğu ayrıca hangi şartlarda ve nasıl silah kullanacağını bilmemektedir. Ateş etmek zorunda kaldığında önce hedefi uyarması gerektiğinden veya yakalanması gereken bir kişiye hangi durumlarda ateş edebileceğinden haberi yoktur.²⁰

İngiliz uzmanların dile getirdiği Türk Polis Teşkilatı’ndaki bir diğer önemli teknik eksiklik ise, günlük emirleri vermek ve kuvvetleri kontrol için sağlıklı bir haberleşme sisteminin olmayışı idi. 1972 yılında gelen bir başka İngiliz uzman heyetinin de dile getirdiği bu eksiklik tam olarak giderilemediğinden, 1978 yılında sıkıntı devam etmektedir. Emniyet Genel Müdürlüğü ve illerde bulunan kontrol merkezindeki kaynaklar, uzman ve haberalma gibi ihtisas grupları arasında işbirliği noksandır.²¹ Her İl Emniyet Müdürlüğü ve Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde görev yapan birimler birbirinden irtibatsız olarak görev yapmaktadırlar. Böyle olunca her il “okyanusun ortasında bir ada” gibi birbirinden kopuk, kendi başına hareket etmek durumunda kalmaktadır. Polis Teşkilatının yöneticileri ülkede olup bitenleri gazete haberlerinden öğrenmektedir. Böylece bir ilde meydana gelen bir terör olayından başka il emniyet müdürlüğü çok sonradan haber alabilmekte ve gerekli tedbirleri almakta geç kalınmaktadır.²²

Haberleşme konusundaki bu genel sıkıntının ikinci önemli boyutu ise telsiz konusunda yaşanmaktadır. Devriye gezen ekiplerin elinde en hayati yardımcı araçlarından birisi olan telsizler, sayı ve kalite olarak çok yetersizdi. Mevcut telsizlerde yapılan konuşmalar teröristlerin ellerinde bulunan telsizlerle, hatta o çevrede oturanların televizyonlarından rahatlıkla dinlenebilmektedir. Halbuki polisler telsiz konuşmalarında kod kullanmadıkları için gizli planlar ve yapılacak operasyonlar gibi konular telsizde açıkça konuşuluyordu.²³ Telsizler devriye

¹⁸ A. Nihat Dündar, “Türk Polisinin Koruma, Kollama, Huzur ve Güveni Sağlama Amacıyla Verdiği Hizmette 141 Yıl”, *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 371, Ankara 1986, s. 135.

¹⁹ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 48-49.

²⁰ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 159.

²¹ Byford & vd., *a.g.r.*, s. 8-9.

²² Byford & vd., *a.g.r.*, s. 28-29. 19 Temmuz 1978 tarihinde Emniyet Genel Müdürü olarak göreve başlayan Haydar Özkin’in İngilizlerin bu tespitleri nazara aldığı görülmektedir. Özkin 26 Temmuz tarihinde yaptığı açıklamada Ankara’da kurulmuş olan Ana Kumanda Kontrol Merkezi’nin İstanbul’da da kurulacağını, böylece 67 ilde meydana gelen olayları izleme ve bağlantı kurma imkânına kavuşulacağını söylemiştir. Bkz. “Emniyet Genel Müdüremüz Haydar Özkin İstanbul’da”, *Polis Dergisi*, Yıl: 25, Sayı: 314, (1 Ağustos 1978), s. 38.

²³ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 357.

hizmetlerinde yaygın değilken, valiler ve politik şahıslarda telsiz bulunmakta ve bu bir güç gösterisi gibi algılanmaktadır.²⁴

Polisin görevi sırasında kullandığı oto, telsiz ve silah gibi araçların yanı sıra giydikleri resmi kıyafetler konusunda da sıkıntı had safhadaydı. Polis üniformalarının görünümü iyi değildi.²⁵ Yıllık istihkakları zamanında verilmediği için polislerin mevcut resmi kıyafetlerini uzun süre giymek zorunda kalmaları, sivil ayakkabılarla görev yapmaları ve yazlık elbiselerle kış günü göreve çıkmaları çok olumsuz bir görüntü ortaya çıkarıyordu. Yağmurluk ve bot türü gereksinimler ise bu sorunların yanında adeta lüks kalıyordu.²⁶ Bu durum her şeyden önce polisin halkın nezdindeki saygınlığını yok ediyordu.

CHP hükümeti döneminde 16 Ocak-5 Ekim 1979 tarihleri arasında İçişleri Bakanı olarak görev yapan Hasan Fehmi Güneş'in bir Sıkıyönetim Koordinasyon Kurulu toplantısında söylediği sözler, Polis Teşkilatı'nın içinde bulunduğu acı durumu çok net bir şekilde dile getirmektedir:

"Bugün Almanya'nın hurdaya çıkardığı ve bize yardım olarak verdiği araç ve gereci kullanıyoruz. Ödeneğimiz yok. Jandarmanın denizde kaçakçılarla mücadele için İstanbul'da bir botu var. Yapımı devam edenlerin parasını ödeyemiyoruz. Sıkıyönetim bölgeleri dışında aracımız da yok, telsizimiz de yok, elemanımız yok, bomba uzmanımız yok. Bir tek balistik laboratuvarımız var. Bir tek mikroskopumuz var. Mikroskop aldığımızı farzedelim fakat uzmanımız yok. Uzman yetiştirmek için İngiltere'ye yeni eleman gönderdik. İstihbarat okulumuz var. Bir dönemde yirmi kişi eğitebiliyoruz. Gülnüç bir rakam. Çok polisimiz var, ama işe yarayacak polisimiz çok az. Sadece 17 ilimizde fotoğraf makinamız var, 50 ilde yok. Bütün bunları düzeltmek için çalışıyorum. Ama falan kişiyi şuraya getireceğim dediğim zaman bir çok arkadaşlarımız karşımıza dikiliyor. Bunu bize bıraksınlar. Bir bakanı bir bekçi bir polis vesaire işi ile uğraştırmasınlar."²⁷

İçişleri Bakanlarının da vakıf olduğu bu sorunlar defalarca Emniyet Genel Müdürlüğü'ne ve sıkıyönetim komutanlarına bildirilmiş, ancak çözüme kavuşturulamamıştır. Bu soruna geçici bir çözüm olmak üzere, 28.04.1978 tarih ve 234 sayılı Milli Güvenlik Kurulu toplantısında; terhis olacak komando erlerin doğrudan polis kadrosuna alınması, zor alım silahlardan uygun olanların polise tahsis edilmesi, gümrüklerdeki araçların tahsisinde Emniyete öncelik tanınması, araç gereç yenileme ve alımı için döviz tahsis edilmesi yönünde karar alınmıştır.²⁸ Bu kararlar ve talepler Ankara'nın bürokratik çarkları arasında kaybolup gitmiştir. İncelemeye ya da yardıma gelen yetkililer de not alıp gitmiş, ancak fazla bir şey

²⁴ Byford & vd., *a.g.r.*, s. 30-31.

²⁵ Byford & vd., *a.g.r.*, s. 38.

²⁶ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 150.

²⁷ Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, Milliyet Yayınları, İstanbul 1990, s. 246.

²⁸ TBMM Darbeleri Araştırması Komisyonu Raporu, Dönem: 24, Yasama Yılı: 3, Cilt: 2, Ankara, Kasım 2012, s. 726.

değişmemiştir.²⁹ Askerler ise 12 Eylül öncesinde, teröre karşı mücadelede kendileriyle işbirliği içinde olmaları gerekli olan sivil bürokrasi ve güvenlik güçlerinin, gerek teknik yetersizlikler gerekse irade eksikliği nedeniyle, sıkıyönetime yardım etmekten ziyade, sıkıyönetimden medet umduklarından dert yanmışlardır.³⁰

2. Polisin Eğitimi

Bu dönemde Emniyet Teşkilatı'nın personel ve eğitim politikası yetersiz ve tutarsızdır. Yıllardan beri süregelen bir tutumla, polis memurlarından emniyet müdürüne kadar tüm personele görev alanlarıyla ilgili olarak, toplumsal gereksinimlere uygun düzeyde eğitim verilememiştir.³¹ 1970li yıllardaki polisin eğitim faaliyetlerini; görev başındaki polislere verilen mesleki eğitim (hizmetçi eğitim kursları) ve ilk defa polisliğe alınacaklara verilen temel eğitim olarak iki kısma ayırmak mümkündür. Bu dönemde polisin temel eğitimi; polis adayı olarak teşkilata alınanlara mesleki eğitimlerinin verildiği polis okulları ve polisin amir ihtiyacını karşılamak üzere polis koleji mezunlarıyla, teşkilatta bulunan lise mezunlarının öğrenim gördükleri Polis Enstitüsü tarafından sağlanmaktadır. Polis okullarında eğitim süresi 6 ay, Polis Enstitüsü'nde ise 3 yıldır. Ancak 1969-1980 yılları arasında yönetimin öncelikli hedefi polis açığını kapatmak olduğundan, bu dönemde sadece bir defa 6 aylık temel kurs vermek suretiyle polis yetiştirmek mümkün olmuştur. 3 ay eğitim verebilmek bile büyük başarı kabul ediliyordu. Ülkenin içinde bulunduğu durum ve hızla artan polis ihtiyacından dolayı, 20 gün veya 40 gün veya 3 ay eğitim alarak polis olmaya hak kazanan binlerce polis adayı vardı.³² Bir emniyet müdürünün söylemiyle "çoğunluğu köyünden kentinden toplanmış insanlar bir ay içinde polis yapılmışlardı."³³ Böylece birçok polis adayı kursa başladıktan sonra kurs tamamlanmadan kadroya gönderilmiş ve polislik mesleği hakkında yeterli bilgileri yokken, polis olarak göreve başlamışlardır.³⁴ Hatta birçok polis adayı hiç kurs-eğitim almadan doğrudan polis olarak göreve başlamıştır.³⁵ Bu şekilde adayların gerekli temel eğitimlerini tamamlamadan ve polislik mesleğini doğru dürüst öğrenmeden bellerine silah takılarak göreve

²⁹ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 134.

³⁰ Evren, *a.g.e.*, s 508.

³¹ Hakkı Kaplan, "Toplumsal Koşullar ve Polisin Durumu", *Polis Dergisi*, Yıl: 25, Sayı: 318, (1 Aralık 1978), s. 60.

³² Avcı, *a.g.t.*, s. 44-45.

³³ Alkan, *a.g.m.*, s. 35.

³⁴ Avcı, *a.g.t.*, s. 46; Sol görüşlü polislerin kurduğu Pol-Der adlı derneğin genel sekreterliğini yapan Sıtkı Öner, bu makalede sık sık alıntı yaptığımız anılarında, kendisinin hiç eğitim görmeden polis olarak göreve başlatıldığını söylemektedir. Bkz. Sıtkı Öner, *Halkın Polisi: Pol-Der Anıları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 16.

³⁵ Bu konuda Hasan Fehmi Güneş, 1966 ve 1973 arasında 14.000 adayın hiçbir eğitim almadan bellerine silah takılıp üniforma giydirilerek, "haydi polis oldunuz" denilmek suretiyle göreve başlatıldığını söylemektedir. Bkz. Hasan Fehmi Güneş, "Türkiye'de Terör, Anarşi ve Mücadele Yolları", *Polis Magazin*, Cilt: 15, Sayı: 8, 1980, s. 8-13.

gönderilmeleri, onları deneme-yanılma yoluyla veya kendilerinden kıdemli polislerin yaptıklarına bakarak polislik görevini ifa etmek zorunda bırakıyordu. Dönemin İstanbul Emniyet Müdürü Hayri Kozakçıoğlu, polis okullarında 2 aylık bir eğitimle silah kullanmasını bile öğrenemeden göreve başlayan polislerin, mesleği kadroda öğrenmeye çalıştıklarından, ancak işi öğrendikten sonra ise başka yere tayinleri çıktığında her seferinde yeniden başladıklarından dert yanmıştır.³⁶

Oysa anarşi ve terörle mücadele edebilmek için polisin sayıca artırılması ve modern araç ve gereçlerle donatılmasının yanı sıra, polis adaylarının çok iyi eğitilmesi gerekiyordu. Çünkü zaten sayı olarak çok yetersiz olan polislerin, bir de yeterince eğitim almadan göreve başlaması, kendilerinde bir güvensizlik duygusunun oluşmasına, devlet otoritesinin sarsılmasına yol açıyor ve polisler olaylara müdahale etmekten çekiniyordu. Bu tecrübesizlik ve eğitimsizlikten dolayı birçok polis çok basit hatalardan dolayı hayatını kaybetmiş veya yaralanmıştır. Polis eğitimindeki bu yetersizlik, polis teşkilatında zaten hemen her alanda mevcut olan sorunların daha da katlanarak büyümesine ve iyice içinden çıkılmaz bir duruma gelmesine yol açması kaçınılmazdı.

Polis eğitiminde yaşanan bu sıkıntı aslında polis adaylarının seçilmesi aşamasında başlamaktadır. İngiliz uzmanlar polis adaylarının seçme sınavları konusunda bir standardın olmayışı ve bilimsel yöntemlerden uzak yöntemlerin kullanılması konusunda oldukça şaşırılmışlardır. Adayların polislik yapacak zekâ ve kapasiteye sahip olup olmadığı ölçülmemekte, hatta okuma yazması dahi olmayan düşük vasıflı insanlar bile teşkilata alınmaktadır. Her mülakat komisyonu kendi kistalarına göre aday seçmektedirler.³⁷ Oluşturulan komisyonlar çoğu kez polisliğe alacakları adayları yetenek ve kapasitelerinden çok siyasal görüşlerine göre belirlemektedir. Böylece belirlenen kontenjanları doldurmak için, polis olmak için yeterli vasıflara haiz olmayan birçok aday, sınavları kazanarak polis okuluna girmişlerdir.

Ancak polis adaylarının seçiminin iyi yapılmadığı vurgulanırken, binlerce aday arasında iyi bir seçim yapılmadığı sonucu çıkarılmamalıdır. Polis olmak için çok düşük sayıda başvuru olmaktadır ve başvuranların çoğu polis olmak için gerekli asgari şartları taşımaktan uzaktır. Osmanlı döneminde 1907 ve 1913 Nizamnameleri ile polisliğe alımda bir takım kriterler getirilmekle birlikte, istenilen niteliklere sahip insanların polis olması tam olarak sağlanamamıştı. Cumhuriyetle birlikte durum biraz daha düzelmiş olmakla birlikte, "polise, ancak millet mekteplerinde okuyup yazmak öğrenebilen insanlar gelmekte idi. İlk tahsilliler bile, polis mesleğine, başka sahalarda iş bulamayacak kadar zayıf oldukları takdirde müracaat ederlerdi. Orta tahsilli memleket çocukları ise, polis mesleğini akıllarından bile geçirmezlerdi."³⁸ 1970'li yıllara gelindiğinde bu olumsuz tespitlere bir de, her gün aralarında polis ve

³⁶ Akbay, *a.g.m.*, s. 8-12.

³⁷ Byford & vd., *a.g.r.*, s. 39-46.

³⁸ Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta, Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, Kanaat Basımevi, Ankara 1947, s. 655.

askerlerin de bulunduğu onlarca kişinin öldürüldüğü bir manzarayı ilave ederseniz, polisliğin gençler için çok fazla cazip bir meslek olmadığı anlaşılacaktır.

Polis eğitiminde yaşanan bir diğer olumsuzluk ise polis okullarının, kapasite ve eğitim seviyesi olarak ihtiyacı karşılamaktan uzak bir yapı sergilemesiydi. Mevcut polis eğitim sistemi nitelikli öğrenci yetiştirmek bir yana sayısal anlamda ihtiyaca yetecek kadar polis yetiştirmekten de uzaktır.³⁹ Bu yıllarda Ankara, İstanbul ve İzmir’de faaliyet gösteren sadece dört polis okulu ve bir de polis eğitim merkezi vardı.⁴⁰ Bu okulların toplam kapasitesi 1500 civarındadır. 6 aylık kurslarla yılda iki defa mezun verdiği düşünülürse yılda toplan 3.000 polis memuru yetiştirebilecektir. Hâlbuki yıllık polis ihtiyacı 10.000 civarındadır. Nitekim 1977’de 42.120 olan polis sayısı 1980 yılına gelindiğinde sadece 2.580 kişilik bir artışla 44.700 kişiye çıkarılabılmıştır.⁴¹ Bu okulların eğitimleri arasında bir standart da yoktur. Her bir okul kendi imkânları ölçüsünde, kendi eğitim yöntemleriyle eğitim vermektedir. Birçok polis eğitimcisi ise eğitimcilik anlayışından uzak, kendi bildiği yöntemlerle polis yetiştirmeye çalışmaktadırlar. Bu okullarda adayların zekâ gelişiminin sağlanması, disiplin kazandırılması ve vücut yapısının geliştirilmesi için gerekli olan talimhane, spor salonları, uygulama salonları, silah atış poligonları, sınıflar ve dinlenme yerleri istenilen ölçülerde değildir.⁴² 17 yıl İzmir Polis Okulu müdürlüğü yapan bir emekli emniyet müdürü, polis okullarındaki eğitimi değerlendirirken şu olumsuz tespitleri dile getirmektedir: Ortaokulu 8-10 sene önce bitirmiş ve okuma, öğrenme alışkanlığını kaybetmiş gençlere ders programlarında yer alan konuları bu kısa sürede öğretmek neredeyse imkânsızdır. Zamanın kısa oluşunun yanı sıra programın ağırlığı, derslerin uygulama olmadan sadece kulağa hitap edilir şekilde yapılması, okullardan bilgisiz ve beceriksiz gençlerin mezun edilmesine neden olmaktadır. Okullarda yetişmiş eğitici eksikliği had safhadadır. Hiçbir okulda eğitim sahası, atış poligonu, ders planları, derse ait şekiller, şemalar, silah dersinde kullanacakları örnek silah yoktur. Adaylar tabancayı doğru dürüst söküp takmasını, kullanmasını ve bakımını öğrenmeden mezun olmaktadır.⁴³

İngiliz uzmanlar mesleğe ilk alınacaklar için altı aylık kursların mutlaka tamamlanmasının yanı sıra göreve başladıktan sonra ilk iki sene içinde hizmetiçi eğitim kursları tertip edilmesini tavsiye etmişlerdir. Yönetim de, polisin temel eğitiminde yaşanan bu “hızlandırılmış polis eğitiminden” doğan olumsuzluğu telafi etmek ve eksik kalan bu eğitimi tamamlamak istemiş, ama yine iş yoğunluğundan

³⁹ Avcı, *a.g.t.*, s. 46.

⁴⁰ Eyüp Şahin, *1907’den 2000’e Polis Okulları*, EGM Yayını, Ankara 2001, s. 122-128. Ankara Gölbaşı’nda, polis olarak görev yapan personele trafik, narkotik, teknik büro ve siyasi polis kursu olmak üzere çeşitli hizmet içi eğitim kursları vermek üzere açılan polis eğitim merkezi ise tam kapasite hizmet verememektedir.

⁴¹ Cevdet Demirbaş, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Polis Teşkilatı”, *Polis Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 43, (Ocak-Şubat-Mart 2005), s. 149.

⁴² Byford & vd., *a.g.t.*, s. 40-41.

⁴³ Şükrü Beşbudak, “Emniyet Teşkilatının Önde Gelen Sorunu: Eğitim”, *Polis*, Yıl: 27, Sayı: 334, (1 Nisan 1980), s. 27-28.

bu gerçekleştirilememiştir. Uzmanlar ayrıca yeni mezun polislerin ilk olarak büyük şehirlerde istihdam edilmemesini ve ilk iki yılını yaya devriye olarak tamamlamasını ve daha sonra toplum polisliğinde de 12 ay hizmet gördükten sonra diğer görevlere atanmasını tavsiyesi etmişlerdir. Uzmanlar polis otolarını kullanan şoförlerin temel trafik kurallarını ihlal ettiklerini ve bunların da mutlaka eğitimden geçmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.⁴⁴ Polisin bu eğitimsizliği ve yetersizliğini gören Sıkıyönetim Komutanı Bölügiray, sorumlu olduğu bölgede görev yapan polisler için birer haftalık Polis Eğitim Programları düzenlemek zorunda kaldığını söylemektedir. Polislere subay ve astsubaylar tarafından Disiplin, Komando, Silah ve Nişan, Atış derslerinin verildiği bu eğitimlerin amacı, personeli en azından teröristlerin eğitim seviyesine çıkarmaktır. Bölügiray bu eğitime katılan polislerin fizikî olarak çok kötü durumda olduklarından, sağlıksız, yaşlı ve şişman olduklarından şikâyet etmektedir.⁴⁵

3. Polis Teşkilatı'nın Personel Durumu, Çalışma Şartları ve Polisin İmajı

12 Eylül öncesinde Polis Teşkilatı'nda yaşanan en önemli problemlerden birisi personelin sayısal olarak yetersizliği idi.⁴⁶ 1979 yılında Türkiye'de nüfusun 19.060.000'i polis sorumluluğunda olan bölgelerde yaşamaktadır. Bu nüfusa karşılık amir ve memur toplam 47.395 polis görev yapmaktadır. Böylece her 402 kişiye bir polis düşmektedir.⁴⁷ Örneğin 1979 yılında yaklaşık 700.000 kişilik nüfusa sahip Adana ilinde 850 polis görev yapmaktadır ve bir polise düşen vatandaş sayısı 823,5'dir. Bu sayının gece ve gündüz mesaisi için ikiye bölündüğü düşünülürse polis başına düşen vatandaş sayısı 1647'ye çıkmaktadır.⁴⁸ Ülkenin nüfus artışına paralel olarak polis sayısı artırılmadığı için Emniyet Teşkilatının personel ihtiyacı had safhadadır. Bu eksiklik, polisi görev yapamaz ve olaylara yetişemez hale getirmiştir.⁴⁹ Hâlâ pek çok ilçede polis teşkilatı kurulamamış, mevcut birimler ise ihtiyacın çok altında personelle görevini yürütmeye çalışmaktadır. Polislerin illere göre istihdam edilmesinde ilin nüfus yoğunluğu ve terör-asayiş durumu gözetenmediğinden dengesiz bir dağılım yapılmaktadır.

Sayısal anlamdaki bu yetersizliğin doğal sonucu olarak polis hırsızlık ve gasp gibi adı olaylara bakmaya fırsat bulamamakta, tüm mesaisini anarşi ve terörle mücadeleye yoğunlaştırmaktadır. Bu yoğun çalışma temposunda polisler duvarlara yazılan yasadışı sloganları silme veya terör örgütlerinin açık hedefi haline gelmiş kişileri koruma gibi görevlere yetişememektedir. Her karakol kapasitesinin çok üstündeki yerleşim yerlerinde görev yapmaya çalışıyordu. Çünkü kentler büyüdükçe karakollar kentlerin ortasında kalmış, çevreye doğru oluşan yeni

⁴⁴ Byford & vd., *a.g.r.*, s. 39-46.

⁴⁵ Bölügiray, *a.g.e.*, 172-178, 442.

⁴⁶ Örneğin "24 Bin Olması Gereken İstanbul'da 8 Bin Polis Var", *Milliyet*, (17 Ağustos 1980).

⁴⁷ Demirbaş, *a.g.m.*, s. 149.

⁴⁸ Bölügiray, *a.g.e.*, 253-254.

⁴⁹ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 148-151.

mahalleler için yeni karakollar yapılacağı yerde, bu mahalleler de mevcut karakollara bağlanmıştı.⁵⁰ Personel yetersizliğinden dolayı polis kendisine gelen şikâyetleri ve ihbarları değerlendirmek için karakoldan bile ayrılamamaktadır. Hatta bazen karakolda bir polisin tek başına görev yaptığı durumlar da oluyordu.⁵¹ Böyle olunca günlük çalışma mesaisi oldukça uzuyor, polislerin çoğu zaman haftalarca evlerine gitmedikleri oluyordu. Günlük normal 12 saat mesai yapması gereken polisin 24 saatten önce mesaisini bitirip karakoldan ayrılması çok zordur. Bu fazla mesaisine hiçbir şekilde ücret ödenmemektedir. Hastalandığında ise izin alması neredeyse imkânsızdır.⁵²

Polisin sayısal olarak yetersizliğinin ve çalışma şartlarının ağırlığının yanı sıra polisin halk nezdinde itibarının çok aşağılarda seyrettiği bir gerçektir. Polis yöneticilerine göre “halk polisi aşağılık bir işçi olarak görmektedir.”⁵³ Polisin bu olumsuz imajının çeşitli nedenleri vardır. Birincisi, önceki bölümde bahsettiğimiz polis olmak için başvuran nitelikli aday sıkıntısı idi. Bölügiray 1979 yılında polislerin çoğunun ilkokul veya lise mezunu olduğunu buna karşılık teröristlerin üniversite mezunu olduğunu, hatta teröristlerin silahlı çatışma konusunda polislerden daha eğitilmiş olduğunu söylemektedir.⁵⁴ Polislerin eğitim seviyeleri ile ilgili yapılan bir araştırma, polislerin bu düşük eğitim seviyesini çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre 1980 yılında polislerin %11,3’ü ilkokul, %80,81’i ortaokul, % 4,2’si lise ve 3,8’i üniversite veya yüksekokul mezunudur.⁵⁵ Gazeteci Ertuğrul Akbay’ın Polis Magazin Dergisi’nde yayınlanan bir araştırmasında, bu polislerin çoğunun ekmek parasını kazanmak için polis olduklarını, daha iyi bir iş buldukları takdirde polisliği bırakacaklarını, ancak ülkedeki mevcut işsizliğin buna engel olduğunu söylemektedirler.⁵⁶

Bu nedenle polis eğitiminin seviyesi polis olmak için gerekli şartlara haiz olmayan adayların standartlarına göre iyice aşağıya çekilmiştir. Bu şekilde mezun olan polisler anarşi ve terörle mücadelede ve olayları çözmekte çok yetersiz kalmaktadırlar. Bu yetersizliklerine bir de halktan kopuk ve onlarla iletişim kurmaktan kaçınan bir polis anlayışının eklenmesi ile polis teşkilatı tamamen toplumla irtibatı olmayan ve olayları önlemede halkın yardımını alamayan bir örgüt durumuna düşmüştür. Çünkü bu polislerin eğitim ve kültür seviyelerinin halkın istek ve taleplerini karşılamaktan uzak bir yapıda olması, ister istemez halkın polise olan bakışını olumsuz etkilemiştir. Oysa bir polis teşkilatının suç ve suçlu ile

⁵⁰ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 46-47.

⁵¹ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 453.

⁵² Öner, *a.g.e.*, s. 39-40.

⁵³ Byford & vd., *a.g.r.*, s. 36. Ancak raporda büyük şehirlerdeki bu olumsuz görünüme karşın küçük yerlerde polisin imajının oldukça iyi olduğu vurgulanmaktadır.

⁵⁴ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 153.

⁵⁵ “Emniyet Örgütü’nde Çalışan Polislerin Öğrenim Durumu”, *Polis Magazin*, Cilt: 15, Sayı: 1, 1980, s. 21.

⁵⁶ Akbay, *a.g.m.*, s. 10-21.

mücadelesinde başarılı olması, halkla kurduğu ilişkinin sağlıklı olmasına ve halkın polisi algılama tarzına bağlıdır.

Bazı polisler de mesleğini ve meslektaşlarını halkın nazarında aşağılamak için adeta ellerinden geleni yapmaktadır. "Saçı sakalı birbirine karışmış, boyasız ayakkabıları, soba borusuna dönmüş ütüsüz pantolonları, göğsü bağı açık gömleklere vb. ile bir kısım polislerin teröristlerle karıştırılması olasıydı."⁵⁷ Nitekim bazı vatandaşlar, geceleri evlerine gelen ya da yollarını kesen bazı sivil polisleri terörist sanarak çok korktuklarını, kapıyı açmayınca da polislerin çok kızdıklarını söylemiştir.⁵⁸ 21 Mayıs 1978 tarihinde Başbakan Bülent Ecevit başkanlığında gerçekleştiren valiler toplantısında konuşan İçişleri Bakanı İrfan Özyaydın da aynı yaraya parmak basmıştır. "Polisin ilgili talimat ve yönetmeliklere göre giyinmesi ve kılık ve kıyafetini görevinin gereklerine uygun biçimde bulundurması gerektiği hususları çeşitli genelgelerle istendiği halde, bunlara uyulmadığı görülmektedir. Polislik bir disiplin mesleğidir. Bu üniformayı taşıyan kişi mesleğin gereklerine uymak zorundadır. Saçı, sakalı, bıyığı ve favorisi birbirine karışmış, elbisesi buruşuk ve kirli bir polisin her şeyden önce kendine saygısı yok demektir. Kendisine ve üniformasına saygı duymayan bir kimsenin, vatandaştan saygı ve güven beklemesi asla düşünülemez."⁵⁹

Polis Teşkilatının personel yapısını alt-üst eden ve personelin çalışma azmini kıran en önemli faktörlerden bir diğeri ise, her hükümet değişikliğinde sürekli tekrarlanan siyasi tayinlerdir. Polislerin siyasi saiklerle çok sık aralıklarla yer değiştirmesi veya beklediği/hak ettiği makama/göreve getirilmemesi büyük bir kırgınlık ve teşkilata küskünlüğe yol açmakta, bu da doğrudan polislerin ailesiyle, meslektaşlarıyla ve halkla olan ilişkisine yansımaktadır. Üstelik bu tayinlerde çoğu zaman yolluklar verilemiyor, verilse bile ev taşımak çok pahalı olduğu için ihtiyacı karşılamıyordu.

Tayin edilen personelin yeni görev yerine gidip başlaması da ayrı bir sorundu. Birçok emniyet müdürü başka illere tayini çıkan personeli, kendisinin ihtiyacı olduğundan bahisle ilişkisini kesip göndermemektedir. Ülkede yaşanan kaostan dolayı birçok polis terörün yoğun olarak yaşandığı bir yere tayin edildiğinde gitmemek için uğraşmakta veya kendi can güvenliği olmadığı için gidip göreve başlayamamaktadır. Bu nedenle, birçok ilçede, kaymakam ve emniyet amiri ya bulunmuyor ya da bu makamlar vekâleten dolduruluyordu. Evren'in aktardığına göre, Diyarbakır'da bulunan 7. Kolordu ve Sıkıyönetim Komutanı Cemalettin Altınok, 17 Şubat 1980 tarihinde yapılan bir Sıkıyönetim Koordinasyon Kurulu toplantısında Apocuların [Abdullah Öcalan taraftarları] kontrolünde bir ilçe olan Siverek'e Emniyet Amiri bulamadıklarını söylemiştir. Buna göre, "Bitlis'ten Siverek'e bir emniyet amiri tayin edilmiş, ancak Bitlis'te görülen bu emniyet amiri iki senedir Bitlis'e gelmemiş. İlk bulunduğu yerde duruyor. Emniyet Genel

⁵⁷ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 50.

⁵⁸ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 149.

⁵⁹ "67 İlin Valisi Ankara'da Toplandı", *Polis Dergisi*, Yıl: 25, Sayı: 312, (1 Haziran 1978), s. 14.

Müdürlüğü ise onu Bitlis'te biliyor ve biz onu Siverek'e tayin edeceğiz ne dersiniz diye Bitlis'e soruyor.”⁶⁰ Dönemin Emniyet Genel Müdürü'nün özel Kalem Müdürü ise bu emniyet amirinin gitmediğini değil, ilçeye giremediğini söylemektedir: “Siverek ilçesine bir Emniyet Amiri atanmış ama ilçesine girememiş geri dönmüş. Genel Müdüre, yardımcısına “İlçeme giremiyorum” diye sesini yükselterek yakınıyor, izliyorum. Yetkililer 'git girersin' diyorlar o kadar...”⁶¹

Çalışma şartlarındaki bütün bu olumsuzlukların yanı sıra polisler ekonomik açıdan büyük zorluklarla yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. İçişleri Bakanı Korkut Özal tarafından mal beyannamesi vermekle yükümlü kılınan emniyet mensuplarının %70'inin borçlu olduğu anlaşılmıştır.⁶² Aldıkları maaşın yetersizliğinden dolayı polislerin büyük çoğunluğu gecekondulu semtlerinde yaşamaktadırlar. Dönemin İstanbul Emniyet Müdürü Hayri Kozakçıoğlu, İstanbul'da polisin % 80'nin gecekondularda yaşadığını söylemiştir.⁶³ Diğer illerde de durum farklı değildir. Adana ve Gaziantep gibi bazı güney illerinde bir yıllık kirayı peşin ödeme uygulamasından dolayı polisler ya kredi çekmekte ya da gecekondulu türü çok kötü şartlardaki evlerde oturmak zorunda kalmaktadır. Terör örgütlerinin yoğunluklu olarak taban bulduğu ve saklandığı bu bölgelerde yaşayan polislerin kendi can güvenlikleri olmadığı gibi, işe giderken aklı, geride bıraktığı ailesinde kalmakta ve kendini işine verememektedir. Polislerin yoğun çalışma temposundan fırsat bulduklarında aileleri ile vakit geçirecekleri sosyal bir ortam veya Orduevi türü yararlanabilecekleri bir tesis de mevcut değildi. Bu nedenle polisler ya kahvehane köşelerinde oturmakta ya da kötü isimli yerlere gitmekte ve böylece polislik onuru ayaklar altına alınmaktadır.⁶⁴ Polislerin aileleri ile ilgili duydukları bir diğer endişe ise kendilerinin şehit olmaları veya sakatlanmaları durumunda geriye kalanlara sahip çıkılmayacağı düşüncesi idi. Bu endişelerinde çok ta haksız sayılmazlardı. Çünkü şehit olan bir polisin/bekçinin ailesi ikramiyelerini almak hatta maaşlarını bağlatılabilmek için aylarca ve yıllarca uğraştıkları oluyordu. Birçok şehit ailesi kendilerine sahip çıkılmadığını ve çok zor duruma düştüklerinden şikâyet etmişlerdir.⁶⁵

Halkın gözündeki polisin çok kötü bir imaja sahip olmasının diğer önemli sebepleri, -sonraki bölümlerde ele alacağımız-, işkence iddiaları, polis teşkilatındaki siyasi bölünmüşlük ve polisin tarafsızlığını kaybettiği iddiaları idi. 12 Eylül öncesi İstanbul Siyasi Şube Müdürlüğü [günümüzde Terörle Mücadele] yapan emekli Emniyet Müdürü Çetin Domaç, bu dönemde halkın ve devletin polisi olması gereken polisin çalışamaz duruma getirildiğini, suçluların yakalanmasında ve

⁶⁰ Evren, *a.g.e.*, s. 376.

⁶¹ A. Nihat Dündar, “12 Eylül 1980: Ben de Oradaydım...”, *Çağın Polisi Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 93, (Eylül 2009), s. 3.

⁶² “Mal Beyanında Bulunan Polislerin Yüzde 70'i Borçlu”, *Polis Dergisi*, Yıl: 24, Sayı: 305, (1 Kasım 1977), s. 35.

⁶³ Akbay, *a.g.m.*, s. 8-12.

⁶⁴ Bölüğü, *a.g.e.*, s. 255.

⁶⁵ Hasan Pulur, “Gel Polis, Koş Polis, Öl Polis”, *Polis*, Yıl: 27, Sayı: 336, (1 Haziran 1980), s. 12.

adalete sevk edilmesinde polisin acz içerisine düşürüldüğünü, sırlarla dolu terör olaylarında öldürülen gençlerin canhıraş feryatları karşısında büyük bir ümitsizliğe kapıldığını ve kendisine olan saygısını yitirdiğini söylemektedir.⁶⁶ Gerçekten de polis bazı kurtarılmış bölge denilen yerlere girememekte, ülkenin gündemini sarsan terör olaylarında çoğu zaman polis teşkilatı eli-kolu bağlı olayları seyretmektedir. Polis teşkilatı anarşi ve terörle mücadele eden yekvücut bir örgütten ziyade, birbirini hazzedemeyen insanlardan oluşan çok parçalı bir görünüm arz ediyordu. Bölügiray, 1980 öncesi polisi aşırı sol eğilimliler, yansız ve nitelikli polisler, aşırı sağ görüşlü polisler, yeteneksiz ve nemelazımcılar, öncelikle kişisel çıkarlarını düşünenler (içki, kumar, haraç, kadın, rüşvet, eğlence v.b.) diye beş gruba ayırmaktadır.⁶⁷

4. Polisin Anarşi ve Terörle Mücadelede Yetersiz Kalmasının Diğer Bazı Nedenleri

Diğer bölümlerde üzerinde durduğumuz modern polis tekniklerinin benimsenmemiş olması, polisin siyasal olarak bölünmesi, gereken kaynak, uzmanlık ve profesyonelliğin bulunmaması, polisin en son metotlarla eğitilmemesi gibi sebeplerin yanı sıra polisin anarşi ve terörle mücadelede yetersiz kalmasının diğer bazı nedenleri vardır.

Sıkıntısı duyulan en önemli konuların başında istihbarat eksikliği geliyordu. Dönemin İçişleri Bakanlarından İrfan Özyaydınlı "Suç ve suçluların izlenmesinde ve özellikle anarşik olayların önlenmesinde haberalma çalışmalarına büyük önem verilmelidir. Sağlam haberalma kaynaklarına sahip olmayan bir yönetim olayların çok gerisinde gidiyor demektir. Bugün haberalma konusunda merkezi düzeyde önemli çalışmalar yapılmaktadır."⁶⁸ beyanatına karşın, Özyaydınlı'dan sonra İçişleri Bakanlığı görevine getirilen Hasan Fehmi Güneş polisin çok geleneksel, çok bezgin, psikolojik olarak çok çökmüş durumda olduğunu, emniyet istihbaratının olayların önünden değil, arkasından gittiğini ve önceden istihbarat yapacak güçte ve anlayışta olmadığını, bu istihbarat zaafiyetinden dolayı Türkiye'deki yoğun bir silah kaçakçılığını önleyemediklerini söylemiştir.⁶⁹ Güneş'e göre bunun en büyük sebebi ödenek yoksuludur. Ancak paradan önce asıl sorun, istihbarat konusunda yetişmiş yeterince personel olmamasıydı. Örneğin "Adana Emniyet Müdürlüğü istihbarat grubunda sadece sekiz kişi vardır. Bunların da sadece ikisi istihbarat kursu görmüş uzmandır. Gerisi sıradan polistir."⁷⁰

12 Eylül öncesi polisler değil vatandaşın neredeyse kendi güvenliğini bile sağlayamaz hale gelmişti. Birçok polis, ekip otosu içinde, sokakta, evinde uğradığı

⁶⁶ Çetin Domaç'ın kişisel Facebook sayfası, "Yine İçim Daralıyor", 14.03.2016, <https://www.facebook.com/cetin.domac?lst=100000299461407%3A1405186278%3A1487425770>.

⁶⁷ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 134.

⁶⁸ "67 İlin Valisi Ankara'da Toplandı", *Polis Dergisi*, Yıl: 25, Sayı: 312, (1 Haziran 1978), s. 13.

⁶⁹ Evren, *a.g.e.*, s. 246.

⁷⁰ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 36.

saldırıda hayatını kaybetmiştir.⁷¹ Hatta çeşitli sebeplerle hapse düşen polislerin bile can güvenliği yoktur. 1979 yılının Ocak ayında haklarında devam eden bir dava ile ilgili olarak Ankara Cezaevinde yatmakta olan beş polis memuru, diğer mahkûmların saldırısına uğramışlardır. Saldırıda polislerden birisi böğründen şişlenmiş, diğer ikisinin de kaburga kemikleri kırılmış ve kafatasında çatlaklar oluşmuştur.⁷² Anarşi ve terörün yoğun olduğu yerlerde görev yapan polislerin hemen hemen hiçbirinde zırhlı araç yoktu. Çatışmaya giren polislerin çelik yelek, miğfer ve kalkan bulamadıklarını söyleyen Bölügiray “ Silahlı çatışmaya giren polislere dikkat ediyorum. Hepsi gömlekle ve şapkalı, Bağrını açmış, teröristin çağcıl silahından çıkan kurşunlara doğru yiğitçe koşuyor.’.. Bazen şapkası elinde başı açık... Şapka olsa ne olur? Kurşunlara karşı başını mı korur? Ve polisler şehit oluyor pisi pisine.” demektedir.⁷³

Bu dönemde savcı ve polis arasında sağlıklı bir iletişimden bahsetmek zordur. Savcı doğrudan olaya el koyabilmekte, polis amirlerinden farklı emirler verebilmekte, polisin yapması gereken delil toplama ve tanık dinleme işlemlerini yapabilmekte ve soruşturmayı kendisi yürütebilmektedir. Bu durum önemli bazı suçlarda polis tarafından derhal yapılması icap eden başlangıç soruşturmalarının sağlıklı olarak yapılmasına engel olmaktadır. Durum böyle olunca Türkiye’de savcı-polis ilişkisinin durumuna göre işler iyi veya kötü gitmektedir. Eğer savcı ve polis arasındaki ilişkiler iyi ise olaylar daha çabuk çözülmekte, aksi durumlarda sonuç almak zorlaşmaktadır.⁷⁴ Ayrıca polis ve mahkemeler arasında yakalanan sanıkların salıverilmesi konusunda da sıkıntı yaşanıyordu. Polisin bir şüpheliyi siyasi görüş yakınlığından dolayı veya başıma bir iş gelir endişesiyle veyahut kanıtları ve tanıkları değerlendirip soruşturmayı derinleştirmeden salıverdiği oluyordu. Bunun tam tersine polis, yakalayıp fezlekeyle teslim ettiği bazı sanıkların Sıkıyönetim Askeri Savcısı veya Askeri Mahkeme tarafından salıverildiğinden şikâyetçidir.⁷⁵ Polis ayrıca bazı hastanelerde doktorların yaralı ve hasta polisleri bakmadığından ve MİT’in kendilerine yeterince istihbarat vermediğinden de şikâyetçidir.⁷⁶

Polis, görev yapmasını kolaylaştıracak yasal düzenlemelerin eksikliği nedeniyle görevini yeterince yerine getiremediğine inanıyor, mevcut yasaların kendisine tanıdığı yetkileri kullanma konusunda bile çekingen davranıyordu. Özellikle polisin görevindeki en önemli yasal dayanaklardan birisi olan 1934 tarihli Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu’nun yetersiz geldiği yerlerde prensip emirler yayınlamak suretiyle aksaklıklar giderilmeye çalışılıyordu. Kenan Evren’in de muhtelif vesilelerle dile getirdiği bu yetkiler arasında, güvenlik güçlerinin terörle mücadelede zararlı buldukları yayınları toplatabilmelerini kolaylaştıran

⁷¹ Bu konudaki onlarca olumsuz örnekten bir tanesi: “3 Polisin Öldürüldüğü Çorum’da Sokağa Çıkma Yasası İlan Edildi.” *Tercüman*, (31 Mayıs 1980).

⁷² “Cezaevindeki Polise Saldırı”, *Polis Dergisi*, Yıl: 26, Sayı: 320, (1 Şubat 1979), s. 19.

⁷³ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 55..

⁷⁴ Byford & vd., *a.g.r.*, s. 10.

⁷⁵ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 199-200.

⁷⁶ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 212-215.

düzenlemeler, ceza ve ceza usul kanunlarında terör örgütlerinin daha etkin bir biçimde takibi ve cezalandırılmasına izin veren değişikliklerin yapılması, güvenlik kuvvetlerinin silah kullanma yetkilerinin genişletilmesi, tanıkların can ve mal güvenliğini sağlayacak düzenlemeler, gözaltı süresinin uzatılması gibi talepler yer almıştır.⁷⁷ Aslında polisin silah kullanma yetkisinin olmadığından ziyade, silahını hangi şartlar altında kullanma yetkisine sahip olduğunu bilmediğinden söz etmek mümkündür. Birçok polis, suçsuz insanları vurma ihtimalinin yanı sıra başına iş alacağından ve mesleğini kaybedip hapse gireceğinden korkmaktadır. Kenan Evren polisin bu çekingenliğini “1982 Anayasası’nı Devlet Adına Tanıtma Programı” çerçevesinde 25 Ekim 1982 günü Trabzon’da yaptığı konuşmada şu şekilde dile getirmiştir:

“Sevgili vatandaşlarım, devletin gücü kazara bir vatandaşa dokunacak olsa, başta Parlamento olmak üzere her tarafta kıyametler kopardı. Anarşist, terörist veya bir canî kendisini yakalamak isteyen devletin güvenlik kuvvetleri mensuplarına ateş eder de, ateş eden o anarşist ve teröriste eğer polis veya jandarma ateş edecek olsa ve bu yüzden de terörist yaralansa veya ölse, polis veya jandarma mahvoldu demektir. Hâkim derhal o polis veya jandarmayı tutuklar ve ekseriya da mahkeme sonunda mahkûm olurdu. Peki, sorarım size sevgili hemşehrilerim; ceza alacağını bile bile polis, jandarma, eli silahlı eşkiyanın üzerine gidebilir mi? Siz aynı durumda olsanız gider misiniz? Elbette gidemezsiniz. O dönemde yaşlı ve tecrübeli polisler, mesleğe yeni giren diğer genç polisler söyle tavsiyelerde bulunuyorlardı: “Gel evladım, sakın ola ki olayların üzerine cesurane gitme. Mümkün olduğu kadar, görmemezlikten gel, yan sokağa sap”. Neden? Çünkü üzerine gitse, ileride başı belaya girecek, mahkûm olacak. Onun için, görmemezlikten gelmek, onlar için daha evla idi.”⁷⁸

Sıkıyönetim Komutanlıkları 1978 yılının sonunda yayınladıkları bir bildiriye mevcut kanunlar çerçevesinde “sıkıyönetim emrinde görevli asker, polis ve jandarmanın gerektiğinde silah kullanma yetkisine sahip olduklarını” ve “yapılacak kimlik kontrollerinde vatandaşların kimliklerini yanında bulundurmalarını” istemişlerdir.⁷⁹ Ancak bu bildiri güvenlik kuvvetlerinin rahatça ateş etmesini sağlayan bir açıklama değil, mevcut yasalar çerçevesinde sahip olduğu hakların hatırlatılmasından ibaretti. Nitekim polisin elinin-kolunun bağlandığından bahisle yetkilerinin artırılması yönündeki taleplerinin bir kısmı 23 Şubat 1980 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan, “Kamu Güvenliğine ve Kolluk Hizmetlerine İlişkin Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Bunlara Yeni Hükümler Eklenmesi Hakkında Kanun”⁸⁰ ile gerçekleştirilebilmiştir. Yapılan değişikliğe göre harekete geçmede gecikmenin kamu düzenine ve anayasal hak ve özgürlüklerin korunmasına zarar

⁷⁷ Evren, *a.g.e.*, s. 301-306.

⁷⁸ Ferruh Dinçkal (der.), *Yorumsuz 12 Eylül Belgeleri*, Kültürel Yapılanma Grubu, s. 56-57, <http://cfg.org.au/e-kitap/kitaplik/evren-80-12eylul.pdf>, erişim: 13.02.2017.

⁷⁹ “Güvenlik Kuvvetlerinin Gerektiğinde Silah Kullanacakları Belirtili.”, *Polis Dergisi*, Yıl: 26, Sayı: 319, (1 Ocak 1979), s. 63.

⁸⁰ *Resmî Gazete*, No. 16909, (23 Şubat 1980).

verebileceği durumlarda, il sınırları içinde valinin, ilçe sınırları içinde ise kaymakamın somut olaylar için vereceği emir ile polis, insanların bir araya geldiği kamusal pek çok alanda, silah ve eşyaları arayabilir. Toplantı ve gösterilerin yapıldığı yerlerde, toplu taşıma araçlarında, spor ya da kültürel aktivitelerde, üniversitelerde, yurtlarda vb. “düzeni bozacak” ve “koru salmaya yönelik” bir eylem yapılacağını “işaret” eden bir durumda polis bu tip aramaları gerçekleştirebilir. Bu yasayla getirilen bir diğer önemli değişiklik ise, “polis suç işlenmesini önlemek veya işlenmiş suçların faillerini ele geçirmek için kişilerden (kendisinin polis olduğunu belirleyen belgeyi gösterdikten sonra) kimliğini sorabilir.” hükmü idi. “Şüpheli” temelinde polise verilen bu yetki, polisin her istediği kişiyi fiilen durdurabilmesini sağlıyordu.⁸¹

Polisin olaylara müdahale derecesini belirleyen ve bir anlamda elini zayıflatan bir diğer önemli unsur ülkede uygulanan sıkıyönetimdi. 12 Eylül 1980'e geldiğinde 19 ilde sıkıyönetim uygulanıyordu.⁸² 1402 sayılı sıkıyönetim kanunu gereği bu illerde görev yapan tüm güvenlik güçleri sıkıyönetim komutanının emrine girmek zorundaydı. Sıkıyönetim komutanları bütün askeri personele müdahale etmekle kalmamakta, emri altına girmiş olan kolluk kuvvetlerinin, yani polis ve jandarmanın da görev yerlerini değiştirebilme yetkisine sahip olmaktadır. Yine sıkıyönetimde görev alan bütün personelin emeklilik, istifa talepleri sıkıyönetim komutanının iznine tabi tutulmuştur. Bunun doğurduğu birinci sıkıntı, polislerin sıkıyönetim komutanı ile valinin emirlerinin yerine getirilmesinde yaşadığı tereddüdü. İki başlı bir yönetim altında görevini yapmaya çalışan polis, iktidar partisinin siyasal görüşü doğrultusunda işlem yapılmasını isteyen bir vali ile, sıkıyönetim komutanının verdiği emir arasında bocalamakta ve soruşturmalara maruz kalabilmektedir. Bir diğer sıkıntı ise, polis ve asker arasında yetki ve sorumluluk yönünden ortaya çıkan sorunlardı. Bütün polis ekip ve karakollarının denetiminin sıkıyönetim komutanı tarafından yapılması iki başlı bir uygulama ortaya çıkarıyordu. Sıkıyönetim uygulamasının getirdiği asıl sıkıntı ise, şiddet olaylarına karşı alınan tedbirlerin askerî bir yaklaşımın ürünü olması idi. Oysa İngiliz uzmanların isabetle kaydettikleri gibi silahlı kuvvetlerin müdahalesi uzun süreli huzuru sağlamaktan uzak olduğu gibi, sıkıyönetimin ilan edilmesi hükümetin, polisin toplumdaki huzursuzları önleyecek kapasitede olmadığı inancını taşıdığını göstermekteydi. Ayrıca askerlerin elinde toplumsal olaylarda kullanılan öldürücü olmayan silahlar yoktur ve ellerindeki öldürücü silahlarla askerlerin barışı sürdürücü rol oynamaları çok zordur. Çünkü toplumsal olaylarda öldürücü silah kullanılması kısa vadeli çözümler getirmenin yanı sıra bu olayları ihtilale dönüştürme ihtimali vardır.⁸³ Bölügeray, kendisi de bir sıkıyönetim komutanı olmasına rağmen, cinayetleri

⁸¹ Zeynep Gönen, Biriz Berksoy, Zeynep Başer ve Mehmet Uçum, *Polis Yasalarının Ruhu: Mevzuatta Söylentiler, Araçlar ve Zihniyet*, TESEV Yayınları, 2013, s. 23.

⁸² Dinçkal, a.g.e., s. 191.

⁸³ Byford & vd., 23 Ocak 1979 tarihli ek rapor, s. 1-2.

önlemek ve canileri yakalamanın bir polis uzmanlığı olduğunu, askerler ise bu görevi yapamayacaklarını söylemektedir.⁸⁴

İngiliz uzmanlar raporlarında polisin olay yeri inceleme, delil toplama ve bu delillerin değerlendirilmesi konusunda son derece yetersiz olan çalışma sistemini çok açık bir şekilde ortaya koymuşlardır.⁸⁵ Uzmanlar polisin daha bilimsel çalışması ve olayların daha çabuk ve doğru bir şekilde açıklığa kavuşturulması için adli bilim laboratuvarlarının, bölge merkezlerinde uzmanlarla takviye edilmiş polis laboratuvarlarının, bomba araştırma merkezlerinin, atış bilimi (balistik), parmakizi ve elyazması izi şubelerinin kurulması gerektiğini ve birimlerde çalışacak uzmanların acilen yetiştirilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Çünkü mevcut haliyle adli tıp ve kriminal polis laboratuvarları sayı olarak eksik ve yetersizdir. Parmakizi ve avuç izi alacak uzman eksikliği vardır. Bu nedenle illerde bu tür incelemeler yapılamadığı için, deliller Ankara'ya gönderilmekte, ancak üç dört ay sonra neticelenmektedir.⁸⁶ Adli tıp sadece savcı tarafından havale edilen evraklara bakmaktadır. Polisin tüm Türkiye çapında kullanabileceği ve verilere ulaşabileceği bir parmakizi arşivi bulunmadığından, bir olayda ele geçirilen parmakizinin mukayesesi yapılamamaktadır.⁸⁷ Olay yeri incelemesinde yaşanan bir diğer önemli problem, bir olay yerine hemen her birimden polisin, hatta bazen ilgisiz vatandaşların rahatlıkla girip çıkabilmesi, delillerin korunmasına dikkat edilmemesiydi. Bir suç işlendiğinde olay yeri her birim tarafından incelenmekte ve notlar alınmaktadır. Daha sonra bu bulguları birleştirip koordineyi sağlayacak birim veyahut bu konularda yetişmiş bir uzman bulunmamaktadır.

Polis teşkilatının büyük eksiklik yaşadığı hususlardan bir diğeri bomba imha uzmanlarının sayı olarak ve eğitim yönüyle yetersizliği idi. İngiliz uzmanlar mevcut uzmanların bombaları etkisiz hale getirmekten çok patlatma yoluna gittiğini, bunun ise birçok riski beraberinde getirdiğini belirtmişlerdir. Ayrıca patlayıcı madde tespitinde eğitilmiş köpeklerden ve bombaların imhasında teknik araçlardan yeterince yararlanılmamaktadır. Örneğin bir bombalama veya şüpheli paket olayında bomba olan yere herkes girip çıkmaktadır, çünkü polis olayların vahametini kavramaktan uzaktır.⁸⁸ Bu dönemde birçok uzman hayatını kaybettiğinden bazı illerde hiç bomba imha uzmanı bulunmamaktadır. Bu nedenle bir bombalı paket/pankart olayında bazen en yakın ilden uzman getirilmekte,

⁸⁴ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 136.

⁸⁵ İngiliz uzmanların bu tespitleri basında da yer almış ve İngiliz Scotland Yard görevlilerinin Türk polisinin olay yerine varır varmaz yaptığı ilk şeyin farkında olmadan delilleri yok ettiklerini söyledikleri aktarılmıştır. *Hürriyet*, (22 Temmuz 1978). Daha sonra bu İngiliz uzmanların tavsiyeleri doğrultusunda Akın Hatipoğlu, Orhan Kaymaz, Tamer Kırklar, Mustafa Kuşsan, Burhan Ekici, Erdal Köksal, İsmail Baykıl, Mithat Kavas, Gülderen Koçak ve Macide Erdener isimli polis yöneticileri, bomba imha, parmakizi, soruşturma, istihbarat ve yüksek sorgu konularında yetiştirilmek üzere İngiltere'ye 3 ay süreyle kursa gönderilmişlerdir. Bkz. "Biz Olsaydık Terörü Önlerdik", *Nokta*, Yıl: 10, Sayı: 9, (1 Mart 1992), s. 13.

⁸⁶ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 51-52.

⁸⁷ Byford & vd., *a.g.r.*, s. 12-16.

⁸⁸ Byford & vd., *a.g.r.*, s. 12-21.

bazen de uzman olmayan polis veya askerler tarafından pankart indirilmeye çalışılmaktadır.⁸⁹ Bu şekilde acemice müdahaleler sonucu birçok asker ve polis hayatını kaybetmiştir.⁹⁰ Bombalı paket/pankart olayında yaşanan bir diğer tehlike ise imha için gelen polislere pusuda bekleyen teröristler tarafından ateş açılmasıydı.

Yoğun anarşi ve terörün yaşandığı böyle bir dönemde yetişmiş yeterince sorgulama uzmanının bulunmayışı, olayların aydınlatılmasını ve suçluların yakalanmasını oldukça geciktiriyordu. Sorgu uzmanı olmak polisler için çok cazip olmayan bir uzmanlaşma alanı idi. Çünkü bu çok yıpratıcı bir iş olduğu gibi, bu uzmanlar teröristlerin hedefi haline geliyorlardı. Ayrıca işkence ve rüşvet gibi bir takım suçlamalar sonucu sık sık idarî ve adlî soruşturmalara maruz kalınması, sorgu uzmanlığını tercih edilmeyen bir alan haline getirmişti. Bu nedenlerle bu uzmanlar bu alandan uzaklaşmak için buldukları fırsatları değerlendirmektedirler.⁹¹

Ülkede hiç eksik olmayan toplumsal olaylara müdahale etmek üzere görev yapan ve şimdiki adı Çevik Kuvvet olan Toplum Polisi, emniyet teşkilatının en sorunlu birimlerinden birisi idi. Polisin siyasal olarak bölünmesinin en somut olarak yaşandığı yer bu birliklerdi. Bu polisler kendi yandaşlarının gösterilerine müdahale etmek istemedikleri gibi, zaman zaman birbirleriyle siyasal kavgalara girişiyorlardı. Birçok sosyal haklardan mahrum olmaları, fiziki ortamlarının müsait olmayışı, ağır çalışma koşulları, gösterilerde kullanacakları standart kalkan ve miğferlerinin, tazyikli su araçlarının, gaz bombalarının olmaması, uzun süre bekleme görevleri, bitmek bilmeyen olaylar bu birimde çalışanları patlamaya hazır bomba haline getirmişti. Giydikleri beyaz şapkalı ve olay yerine intikal ettikleri kamyondan bozma otobüslerinden dolayı halk tarafından "Fruko" lakabı takılan bu polislerin, halk nezdinde çok cazip olmayan bir imajı vardı. İngiliz uzmanlar Toplum Polislerini bu durumdan kurtarmak için, herhangi bir şiddet olayı olmadığı veya gelişmesi beklenmediği hallerde Toplum Polislerinin halkın gözünde uzak tutulmasını ve asayiş kontrol görevleri dışında başlık giymemelerini tavsiye etmişlerdir.⁹²

Bu dönemde Emniyet Genel Müdürlüğü ve İl Emniyet Müdürlükleri bünyesinde bir basın iribat bürosu mevcut değildir. Polis yalnızca eleştirildiğinde basınla ilişki kurmakta, böylece basınla ilişkilerinde edilgen bir tutum izlemektedir. Bu da genellikle gazetecinin soru sorduğu zaman gündeme gelen tek taraflı bir işlem olmaktadır. Böylece basının siyasi abartma yapması engellenememektedir. Örneğin bir toplumsal gösteri yürüyüşünde normal halkın içine sızan teröristler, polise karşı

⁸⁹ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 53.

⁹⁰ Örneğin, 31 Mart 1980 günü Manisa'nın Salihli ilçesinde Komiser Muavini Dede Çelik ve Polis Memuru Yüksel Özdemir, yasadışı bir pankartı indirmeye çalışırken bombanın patlaması sonucu hayatını kaybetmiştir. Bkz. "Şehit Polislerimiz", *Polis*, Yıl: 27, Sayı: 335, (1 Mayıs 1980), s. 23. 7 Mayıs 1979 tarihinde Tarsus'ta bombalı pankartı indirmeye çalışan polis memuru Remzi Ateş, bombanın patlaması sonucu iki elini bileklerinden kaybetmiştir. Bomba uzmanı olmayan Ateş, cehaletten gelen bir cesaretle pankarta müdahale ettiğini söylemiştir. Bkz. "Polis Remzi'nin Ayak Parmakları Ellere Dikildi", *Polis Dergisi*, Yıl: 26, Sayı: 329, (1 Kasım 1979), s. 17.

⁹¹ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 52.

⁹² Byford & vd., *a.g.r.*, s. 45-46.

taş, sopa ve silah kullanabilmekte ve polis de aynı sertlikte karşılık vermektedir. Polis çoğu kez bu provokatörleri hemen bulup çıkaramamakta ve silahlarını yakalayıp halka gösterememektedir. Bu durum medyada polisin silahsız, masum halka aşırı şiddet ve silah kullandığı şeklinde yer almakta ve böylece olay teröristlerin lehine, polisin ve devletin aleyhine gelişmektedir. Türk polisi basına sürekli bilgi aktarımı yaparak onları başka kaynaklara itmemek için gerekli mekanizmayı oluşturamadığı için, teröristlerin istediği bir ortam oluşmuştur.⁹³ Nitekim Bölügiray meydana gelen olaylar ve gelişmeler hakkında doğru bilgilendirme yaptıklarında basın bunu aynen veya özet olarak yayınladıklarını belirtmiştir.⁹⁴

Emniyet Teşkilatı'nda başta anarşi ve terör olayları olmak üzere işlenen suçlarla ve suçlularla ilgili değerlendirme ve analiz yapabilecek bir yaklaşım veya bunu gerçekleştirecek bir birim yoktu. Bundan dolayı polis gelecek günlerde neler yaşanacağına dair bir öngöründe bulunamamakta, olayları kontrol eden değil, olaylar tarafından sürüklenen bir teşkilat görüntüsü vermektedir. Devletin diğer birimlerinde olduğu gibi polis teşkilatında da ileriye dönük sürekli bir plan oluşturulmadığını ve işlerin gözleme dayalı olarak yürütüldüğünü söyleyen Emniyet Müdürü Yılmaz şu tespitleri yapmaktadır:

“Her Genel Müdür kendine göre bir model belirliyor ve uygulamaya çalışıyordu. Mesela birisi İngiltere'den etkilenip İngiliz Polis Teşkilatını, Teşkilata uygulamaya çalışıyor, belli bir yol alındıktan sonra hükümetle beraber Genel Müdür de değişiyor ve yeni Genel Müdür, Alman polis yapısını benimseyip uygulamaya çalışıyordu. Bir başkası ABD'de FBI'ı görüp etkileniyordu. Çabalar iyi niyetli olabilir, ama istikrar olmadığı için verim olmuyordu. Bir taraftan da devamlı gayri memnun insanlar oluşturuluyordu. Tabii bütün bu şartlarda polis teşkilatının başarılı olması mümkün değildi ve olamadı da.”⁹⁵

Bir başka emniyet müdürünün de vurguladığı gibi, polisin görevini yasalara uygun ve düzenli olarak yerine getirilip getirilemediği yeterince denetlenememiş, yapılan denetimlerin sonuçları takip edilememiş, teşkilatta bir branşlaşmaya gidilememiş ve uzman personel yetiştirilmediğinden ileriye dönük bir plan hazırlanamamıştır.⁹⁶ Aynı şekilde polislerle ilgili disiplinsizlik olayları gereğince soruşturulamamaktadır. Çünkü İl Disiplin Kurulları düzgün çalışmamaktadır.⁹⁷

5. Siyasal Şiddet Ortamında Polisin İşkenceci Olarak Suçlanması

⁹³ Byford & vd., *a.g.r.*, s. 34-35.

⁹⁴ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 546.

⁹⁵ Avcı, *a.g.t.*, s. 43-44.

⁹⁶ İ. Hüseyin Gülşen, *Emniyet Teşkilatının İdari Yapısı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi, 1985), s. 92.

⁹⁷ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 51.

Polisin olay yeri inceleme, delil toplama ve bu delillerin değerlendirilmesi konusunda son derece yetersiz olması,⁹⁸ olayların çözülmesini zorlaştırmakta, böylece bilimsel destek alamayan polislerin tahkikatları sonuçlandırması neredeyse imkânsız hale gelmektedir. Bu şekilde görevini sürdürmeye çalışan polisler, önemli bir olayın çözülmesi için toplumdan ve hükümet yetkililerinden gelen baskılar, ülkenin içinde bulunduğu siyasi atmosfer ve olayların zorlaması karşısında çaresiz kalıyor, elindeki soruşturmayı bir an önce sonuçlandırabilmek için çoğu zaman hukuk dışı sorgu yöntemlerine başvurduğu oluyordu. Özellikle siyasilerden gelen baskıları göğüsleyebilmek için polisler sanıklara kötü muamelede bulunarak olayları aydınlatmaya çalışıyorlardı.⁹⁹ Ancak polis sadece üzerindeki baskıdan dolayı değil modern sorgu tekniklerine yabancı olduğundan,¹⁰⁰ ister istemez de hukuk dışı sorgulama yöntemlerine başvuruyordu. Batı ülke polis teşkilatlarında yerleşmiş bir kural olan “delilden sanığa ulaşma” prensibi bu dönemde ülkemizde yerleşmediği için, polisler tam tersi bir politikayla yani “sanıktan delile ulaşma” yolunu kullanmak zorunda kalıyordu. Bu durum haliyle polisin işkenceci ve dayakçı olarak bilinmesine yol açıyordu.

Polis hakkında işkenceci iddialarının ortaya atılmasındaki bir diğer sebep ise Pol-Bir ve Pol-Der üyesi polislerin birbirileri hakkında yaptıkları suçlamalardan kaynaklanmaktadır. Her iki gruba bağlı polisler, yakaladıkları karşıt görüşlü şahıslara işkence ve kötü muamele yapmakla suçlanmışlardır. Ülkücü kesim Pol-Der’li polislerin gözaltındaki ülküçülere,¹⁰¹ solcu kesim de Pol-Bir’li polislerin gözaltındaki solculara¹⁰² işkence yaptıklarını, yargısız infazla öldürdüklerini ileri

⁹⁸ Byford & vd., *a.g.r.*, s. 12-16.

⁹⁹ Kendisi de dâhil birçok polisin bu dönemde gözaltındaki sanıklara işkence yaptığını dair iddiaları dile getiren polis memuru Sedat Caner’in itirafları 1986 yılında *Nokta* dergisinde yayınlanmış ve büyük yankı yapmıştı. Bkz. “*Bir İşkenceci Polisin İtirafı*”, *Nokta*, (2 Şubat 1986).

¹⁰⁰ Bölügeray, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁰¹ MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş; karakol ve emniyet müdürlüklerinde MHP’lilere, vatandaşlara ve gençlere yönelik eziyet ve işkence iddiaları ile ilgili hazırladıkları bir dosyayı, 11/05/1978 tarihinde Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’e teslim etmiştir. Özellikle Ankara Emniyet Müdürlüğü bünyesinde, aralarında Zeki Kaman, Dürüst Oktay, Naim Tatar, Cafer Şahin gibi isimlerin bulunduğu Pol-Der mensubu polislerden oluşan 8 kişilik özel yetkilerle donatılmış bir ekibin ülkücü avına çıktıkları, yakaladıkları ülküçülere işkence yaptıkları ve bu ekibin 12 Eylül Darbesi’nden sonra da askerlerle birlikte Mamak’ta sorgudaki meslektaşlarına işkence yaptıkları ileri sürülmüştür. Bkz. Hüseyin Kocabaş, “Ben Bir Vatan Hainiyim...!”, *Antalya Haber Bülteni*, 23 Şubat 2011; Emin Pazarıcı, “Erkeklikten Oldun, Ama Zevkten Olmayacaksın”, *Takvim*, 17 Ağustos 2010. Hatta bu polisler hapse düşen veya cezasını çektikten sonra hapisten çıkan ülküçüleri yakalayıp sebepsiz yere işkence yapmakla suçlanmışlardır. Bkz. “Teslim Olmak İçin Bir Dakikanız Var”, *Takvim*, (27 Temmuz 2010). Yine o dönemin ülkücü kesimin önde gelen isimlerinden Mahir Damatlar, Zeki Kaman ile ilgili şunları söylemektedir. “Zeki Kaman diye bir işkenceci var; arabasının güzergâhında karşılaşırsanız sizi alıp bir hafta işkence yapıyorlar. Benim başıma çok gelmiştir. İşkence görmek sıradan bir hal almıştı. Ayda birkaç kez başımıza gelirdi.” Bkz. “Ülküçüleri Mahir Abisi Kadir Mahir Damatlar Yıllar Sonra İlk Kez Konuştu”, *Haberiniz Olsun*, 20 Haziran 2011, <http://haberiniz.com.tr/haber/gundem/34064/ulkuculerin-mahir-abisi-ilk-kez-konustu.html>, erişim: 19.2.2017.

¹⁰² Öner, *a.g.e.*, s. 86.

sürmüşlerdir. Bazı “kurtarılmış bölgelerde” yaşayan vatandaşlar sıkıyönetim komutanına, teröristlerinin kendilerine baskı yaptığını ve evlerinden çıkmadıklarını, bu durumu polise bildirince de polisten dayak yediklerini söylemişlerdir. Hatta bu polisler bir bölgeden kaçan vatandaşların eşyalarının taşınmasına yardım ediyor, böylece kendi yandaşlarının bu bölgeyi “kurtarılmış bir bölge” haline getirmesine katkı sağlıyordu.¹⁰³

Polisin, çoğu zaman mevcut kanunlara rağmen temel insan haklarını ihlal etmek pahasına yaptığı bu tür uygulamalar, dönemin olağanüstü şartları gereği, yönetim tarafından hiçbir yaptırıma tabi tutulmuyordu. Birçok hukuksuz uygulamanın hayata geçirilmesinde, bir anlamda siyasi irade polisi, polis de siyasi iradeyi cesaretlendiriyordu. Böylece güvenlik güçleri olaylar karşısında çoğu zaman tam yetkiyle ve belli oranda hesap verme endişesi taşımadan görev yapmış, bu durum, kamuoyunda polisin etkisini yıllarca üzerinden atamayacağı “ışkenceci” gibi ağır suçlamalara maruz kalmasına neden olmuştur. Ancak polisin asıl ışkenceci olarak suçlanması, 12 Eylül sonrası gerçekleştirilen sorgulamalardan dolayı olacaktır.¹⁰⁴

6. Anarşi ve Terör Sarmalında Siyasal Kamplara Ayrılan Polis Teşkilatı

1970’li yıllarda, özellikle koalisyon hükümetleri döneminde, bürokrasi tamamen siyasallaştırılmış ve partizanca atamalar sadece bürokrasinin üst kademeleriyle sınırlı kalmayıp tüm kademelere yayılmıştır. Polis teşkilatı bu durumdan yoğun bir şekilde etkilenmiştir. 12 Eylül öncesinde emniyet güçleri ve mülkî idare üst kademelerine yapılan atamalarda, liyakatten çok siyasi partilere yakınlığın en önemli ölçütlerden biri olduğu birçok gözlemci tarafından dile getirilmiştir. Siyasetçiler anarşi ve terörle mücadele eden polise fazla müdahale etmeme gibi bir politika izlememişler, bilakis iktidara gelen her siyasi parti veya koalisyon hükümeti, polis teşkilatı kadrolarında köklü değişikliklere gitmişlerdir. Bu dönemde ülkedeki siyasi istikrarsızlıktan dolayı çok kısa aralıklarla hükümet değişiklikleri olmuş, her değişiklikte birlikte, emniyet güçlerinin tarafsızlığı ile bağdaşmayacak şekilde yukarıdan aşağıya bir tayin, sürgün ve alt-üst oluş furyası yaşanmıştır. Örneğin 1979 yılında iktidara gelen AP azınlık hükümetinin ilk icraatlarından birisi, 67 ilin valisini ve 52 ilin emniyet müdürünü değiştirmek olmuştur. Bir emniyet müdürü bu dönemde yaşadıklarını şöyle dile getiriyor: “1978 Şubat ayı içerisinde. Tayin mevsimi filan değil. Hükümet değişti diye hepimizin bir anda Güvenlik Dairesinden tayinini çıkardılar. Alt dereceli memuruz yani. Ne gerek var insanları kırmaya, motivasyonunu bozmaya. Maalesef bu olay o dönemde normal karşılandı. Benim de tayinim Ordu’ya çıktı. (...) Ondan sonra o hükümet devrildi, bu defa karşı taraf geldi. Onlar da diğer tarafı göndermeye başladılar. Bu

¹⁰³ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁰⁴ *İşkence Dosyası: Gözaltında ya da Cezaevinde Ölenler 12 Eylül 1980-12 Eylül 1995*, TİHV Yayınları, Ankara, 1996, s. 29-30.

olaylar normal oldu. Hükümet değişince, odacısından müdürüne kadar herkes değişecek. Bu da kurumsallaşmayı baltaladı.”¹⁰⁵

Özellikle 1975 yılından itibaren polis teşkilatında kıyasıya bir siyasi kadrolaşma yarışı başlamış ve iktidara gelen partiler, İçişleri Bakanı vasıtasıyla polis teşkilatında kadrolaşma ve kutuplaşma yapmakla itham edilmiştir. “1970’lerin son yıllarından itibaren Türk Polis Teşkilatı’nın iç ideolojisi Türk-İslam sentezi çizgisinde yeniden şekillendirilmeye başlandı” ileri sürülmüştür.¹⁰⁶ Bu konuda en çok suçlanan isimlerden birisi, 70li yıllarda iki dönem (26 Ocak 1974-17 Kasım 1974 ve 31 Mart 1975-11 Nisan 1977) İçişleri Bakanı olarak görev yapan Oğuzhan Asiltürk’tür.¹⁰⁷ Bu suçlamalardan birisi bazı kişilerin sınava girmeden polis yapıldığı iddiasıydı.¹⁰⁸ 1977’de kurulan II. Milliyetçi Cephe Hükümeti’nde İçişleri Bakanlığı yapan Korkut Özal da (21 Temmuz 1977-5 Ocak 1978) bu kadrolaşmayı devam ettirmekle suçlanmıştır.¹⁰⁹

Yine bu dönemde Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) taraftarları başta polis teşkilatı olmak üzere devlet birimlerinde kadrolaşmakla suçlanmış ve özellikle polis okullarına giriş sınavlarını hak etmedikleri bir şekilde kazanarak polis oldukları ileri sürülmüştür. Nisan 1981 tarihinde başlayan MHP Davasında savcının hazırladığı iddianamede birçok MHP taraftarının Polis Okulu giriş sınavında barajı geçecek puan alamadıkları halde sınavları geçerek polis okullarına kayıt yaptırarak ileri sürülmüştür.¹¹⁰ İddianameye göre 1980 yılında MHP’nin desteklediği adayların üçte biri polis okuluna girmeyi başarmıştı. Böylece MHP’nin İçişleri Bakanına verdiği 590 kişilik istenin 155’i polis olarak göreve başlamıştır.

Ancak polis teşkilatında sağ iktidarlar döneminde -özellikle koalisyon hükümetleri- sadece sağ görüşlü insanların kadrolaştığı iddialarına karşın, solcu polislerin üye olduğu Pol-Der’in üye sayısının ülkücü polislerin üye olduğu Pol-Bir’den çok daha fazla olması ilginç bir görüntü ortaya çıkarmaktadır. AP hükümetinin İçişleri Bakanı Mustafa Gülcügil’e göre,¹¹¹ 47.662 olan toplam polis sayısının yaklaşık 17.000’i Pol-Der, 2.000 kadarı da Pol-Bir üyesiydi. Pol-Der’in eski Genel Sekreteri Sıtkı Öner, polis teşkilatındaki bu kompozisyonu şu şekilde izah

¹⁰⁵ Alkan, *a.g.m.*, s. 36-37.

¹⁰⁶ Funda Hülagü Demirbilek, *Restoring Class Power over the Police: The Role of The International in Neoliberal Police Reform in Turkey*, (Unpublished Ph.D. Thesis, Submitted to the Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, Ankara 2011), p. 335.

¹⁰⁷ Ümit Sezgin, “Elhamdülillah Polisiz”, *Tempo*, Yıl: 1, Sayı: 19, (10-16 Nisan 1988), s. 14.

¹⁰⁸ “Asiltürk: Kimse Sınava Girmeden Polis Olmadı”, *Milliyet*, (19 Haziran 1975).

¹⁰⁹ Sezgin, *a.g.m.*, s. 15.

¹¹⁰ İddianamede polislik sınavını kazanmak için minimum 60 puan alınması gerekirken, 3 Mayıs’ta yapılan sınavda adaylardan Adnan Somuncuoğlu’nun (52 puan), Yıldırım Kav’ın (53 puan), İlhami Çullu’nun (58 puan), İsmail Kartal’ın (54 puan) ve 20 Eylül 1980 tarihinde yapılan sınavda Hasan Çelik’in (56 puan) almalarına rağmen sınavı kazandıkları ileri sürülmüştür. Bkz. T.C. Ankara-Çankırı-Kastamonu İleri Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı İddianame: MHP ve Ülkücü Kuruluşlar, (29 Nisan 1981), s. 130. <http://www.millikitap.com/2016/01/tam-metin-mhp-ve-ulkucu-kuruluslar.html>, erişim: 16.2.2017.

¹¹¹ Evren, *a.g.e.*, s. 402.

etmektedir: “1960 askeri yönetimi sırasında ve sonrasında bir süre, polis-asker ve polis-halk ilişkilerini düzeltme arayışı içinde, polis alımında daha demokrat ve CHP’ye yakın bilinen ailelerin gençlerine öncelik tanınmıştı. Böyle bir kuşağın varlığı 1975-80 döneminde polis bünyesinde sol, demokratik bir polis hareketinin oluşumunda rol oynayan etkenlerden biri olmuştur.”¹¹²

27 Kasım 1979 tarihinde TBMM’de yaşanan bir kavga, emniyet müdürlerinin siyasi görüşlerine göre fişlendikleri iddialarının uzun süre gündemde kalmasına yol açmıştır. CHP senatörü Hasan Fehmi Güneş ile AP’li Senatör Ömer Naci Bozkurt¹¹³ arasında çıkan bir tartışmada, Bozkurt’un elinden düşen çantadan çıkan belgelerde, valilerin, kaymakamların, emniyet müdürlerinin, emniyet amirlerinin siyasi görüşlerine göre “müspetler” ve “menfiler” diye sınıflandırıldığı ileri sürülmüştür.¹¹⁴

Teşkilattaki bu kadrolaşmanın yanı sıra siyasetçilerin doğrudan müdahale ve siyasal baskıları polisin elini kolunu bağlamakta, suçluları yakalayıp adalete teslim etme görevinde büyük bir zaafiyet yaşanmaktadır. Yasaların tevdi ettiği görevleri yerine getirmekle, kendilerinin polis olmasını sağlayan siyasi güçlerin talimatlarını yerine getirmek arasında bocalayan ve çoğu zaman ikincisinden yana tavır alan polislerden oluşan bir Polis Teşkilatı ortaya çıkmıştı. Emniyet Müdürü Yılmaz, bu konuda şunları söylemektedir: “Görevlendirilen kişinin kendi anlayışı ve görüşü çerçevesinde planlar yapılıyordu. Siyasi olarak merkezle arası iyi olanlar destekleniyordu. Teşkilat iyice siyasileştiği için Emniyet Genel Müdürlüğü personel tayini bile yapamaz haldeydi. Milletvekilleri neredeyse her şeye karışıyordu. Merkezden siyasi olarak büro ataması bile yapılabilirdi. Emniyet Genel Müdürlüğünün doğru düzgün bir politikasının olması, mevcut şartlarda biraz da mümkün değildi.”¹¹⁵ Bu siyasi kutuplaşmanın bir sonucu olarak; birçok polis yöneticisi mesleki geleceklerinin siyasi görüşlere bağlı olduğuna inanmaktadır. Siyasetçilerin bu yoğun müdahalesi ve kadrolaşma faaliyetleri sonucu polisler arasında siyasallaşma ve kamplaşma saklanamaz bir şekilde su yüzüne çıkmıştır. Artık teşkilat içerisinde işler sağlıklı yürütülemede, güvenlik gibi önemli bir konuda işler tıkanmaktadır.

İngiliz uzmanlar da hazırladıkları raporda siyasetçilerin polis üzerindeki yoğun baskısı ile ilgili şu tespitlerde bulunmuşlardır: “Polis siyasetten bağımsız olmalı ve kesinlikle memur üzerinde yersiz tesirler olmamalıdır. Memurlara, özellikle üst rütbelilere iktidardaki siyasi partiye bağlılıklarına bakarak görev ve terfi verilmemelidir. Siyasetten uzak olan polis birimleri daha etkilidir.”¹¹⁶

Bu dönemde polisler ülkedeki siyasi bölünmüşlüğü ve siyasi iktidarların bu müdahalelerini derinden hissetmişler ve kendilerini de bu siyasi kavganın ortasında

¹¹² Öner, *a.g.e.*, s. 33.

¹¹³ Bozkurt, 20.05.1970 ve 28.04.1971 tarihleri arasında Emniyet Genel Müdürlüğü yapmıştır.

¹¹⁴ “Emniyette İslamcı Cunta”, *İkbin’e Doğru*, Yıl: 4, Sayı: 7, (11 Şubat 1990), s. 8-10.

¹¹⁵ Avcı, *a.g.t.*, s. 43.

¹¹⁶ Byford & vd., *a.g.r.*, s. 8.

bulmuşlardır. Polislerin bazen bu konudaki sıkıntılarını kurdukları dernekler vasıtasıyla dile getirdikleri görülmektedir. 1975 yılında Polis Enstitüsü Yüksek Öğrenim Mezunları Derneği, Polis Derneği ve Türkiye Polis Derneği Yönetim Kurulları, müşterek bir bildiri yayınlayarak, siyasal düşüncelerle yapılan atamaların ve yer değiştirmelerin polisi siyasal çekişmenin içine ittiğini ve tarafsızlık anlayışını ortadan kaldırdığını ileri sürmüştür.¹¹⁷ Birçok ilde güvenlikten sorumlu olan sıkıyönetim komutanlarının gündeminde olan hususlardan birisi, emniyet güçleri ve mülki amirler başta olmak üzere, bürokrasinin bütün kademelerinde görülen partizanlığın önlenmesiydi. Askerler emniyet güçlerinin ideolojik olarak bölündüğünü, bunun da terör örgütlerinin üzerine etkin bir biçimde gidilmesini güçleştirdiğini sık sık dile getirmekteydiler.¹¹⁸ Bu bölünme öyle bir noktaya gelmişti ki Emniyet Müdürleri bir operasyon yapacakları zaman bunu tüm personelin duymaması için özen gösteriyorlardı. Çünkü bazı yanlı ve eylemci polislerin örgütlere bilgi vermesinden endişe ediyorlardı. Bazı polislerin terör örgütlerine gizli ve açık destek verdikleri veya en azından terör eylemlerine karışanlara duyduğu sempatiye göre hareket ettikleri görülmektedir. Bazı polisler ise vatandaşların bıyığının şekline, giysilerine, oturduğu mahalleye, okuduğu okula, çalıştığı fabrikaya veya okuduğu gazeteye göre tavır belirlemektedir.¹¹⁹ Görev yapan polisler arasındaki bu kampaşma, Polis Akademisi'ne de yansımış, öğrenciler arasında da siyasal çekişme başlamıştır. Bu dönemde Akademi öğrencilerinden 1 Mayıs Olaylarına katılıp yaralananlar olmuştur.¹²⁰ Artık 1970li yılların sonlarına doğru polisler cenazelerde siyasi sloganlar atmaya başlamışlar ve kurulan polis dernekleriyle teşkilattaki siyasi bölünme ete kemiğe bürünmüştür.

6.1. Polis Teşkilatında Siyasi Kutuplaşmanın Adresleri: Pol-Bir ve Pol-Der

Ülkedeki siyasi kutuplaşmaya ve siyasilerin polis üzerindeki müdahalelerine paralel olarak polisler arasındaki bölünme ve siyasi kavgalar en üst perdeden yaşanmaya başlanmıştır. Başta Emniyet Genel Müdürlüğü olmak üzere hiçbir kurum polisleri aşırı ideolojilerin etkisinden korumak üzere herhangi bir eğitim ve onları bilinçlendirme faaliyetinde bulunmamıştır. Bu nedenle polisler terör örgütlerinin açık ve kapalı propagandalarına maruz kalabilmekte, yaşadıkları zor durumun ve ülkeye hâkim olan siyasi atmosferin de etkisiyle bazen bu oluşumlara katılabilmıştır. Bütün bu siyasi ayrışmanın ve ideolojik kavganın en somut göstergesi "Halkın Polisi" sloganından hareket eden Pol-Der ve "Türk Devletinin Polisi" sloganıyla yola çıkan Pol-Bir adında birbirine düşman iki polis derneğinin kurulmasıdır.¹²¹ Bu iki dernek 12 Eylül öncesinde emniyet kuvvetleri içinde etkinlik

¹¹⁷ "Polisin, Siyasal Çekişme İçine Atıldığı Belirtildi", *Milliyet*, 19 Haziran 1975.

¹¹⁸ İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Necdet Üruğ'un polis ve istihbarat örgütleri hakkındaki değerlendirmeleri için, bkz. Evren, *a.g.e.*, s. 315, 318.

¹¹⁹ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 226.

¹²⁰ Alkan, *a.g.m.*, s. 35.

¹²¹ Avcı, *a.g.t.*, s. 60.

mücadelesi veren derneklerin en büyükleriydi.¹²² Bu derneklerin faaliyetleri ve oynadıkları rol, ülkede siyasal şiddet eylemleri ile mücadelede polisin durumunu ve polis teşkilatına yapılan siyasal müdahalelerin teşkilat içerisinde nasıl bir tahribata yol açtığını göstermesi bakımından önemlidir.

1970'de siyasal bir kimliğe sahip olmayan Pol-Der'in kuruluş amacı, polisin özlük haklarını korumaktı. Kurucuları çoğunlukla ortaokul mezunu komiserlerden oluşan derneğin öncelikle komiserlerin emniyet amiri olmalarını engelleyen düzenlemeye karşı haklarını savunuyordu. Pol-Der'in başlangıçta üye sayısı az olduğundan her görüşe mensup polisler de derneğe üye olarak alınmıştır.

17 Mayıs 1975 tarihinde yaşanan yönetim değişikliği ile dernek solcu polislerin etkin faaliyetlerine sahne olmaya başlamıştır. Kısa sürede 17 bin üyeye ulaşan dernek, tüzük ve yayınlarında, özlük haklarına ilişkin taleplerin yanı sıra, *polislin halkla organik bir birlik oluşturduğu*, polisin hizmet etmekte olduğu toplumun bir parçası olduğu, yine polisin anayasal ve demokratik hakların kullanılmasının önünde bir engel, öğrencilerle küskün, toplantı ve gösterilere gereksiz müdahale eden, yurttaşlara kötü davranan bir yapılanma olmadığı vurgulanıyordu.¹²³

Yaşanan bu yönetim değişikliğinden sonra Pol-Der yöneticilerinin polislerin yaşadığı sorunlarını çeşitli vesilelerle dile getirmişlerdir.¹²⁴ Ancak her ne kadar Öner, Pol-Der'in kuruluş amacını "*Polisin özlük haklarını ve en önemlisi hiçbir siyasal yapıyla özdeşleşmeden 'halkın polisi' olmasını savunmak*" cümlesiyle açıklasa da,¹²⁵ dernek yönetiminin zaman zaman siyasal söylemlerde bulunduğu veya polisin sorunlarını dile getirirken siyasal bir jargon kullandığı görülmektedir. Daha doğrusu Pol-Der, bu söylemlerin yanında "mesleki konularda da görüşler ileri sürüyordu."¹²⁶

Sol görüşlü polislerin Pol-Der çatısı altında bir araya gelerek çeşitli vesilelerle seslerini duyurmaları üzerine, Ankara Emniyet Müdürlüğü Toplum Polisi'nde sağ görüşlü polisleri örgütlemek üzere 22 Şubat 1978 tarihinde Cemil Ceylan'ın genel başkanlığında Polis Birliği (Pol-Bir) kuruldu. O sıralarda Ankara Toplum Polisi'nde 2 bin 559 polis bulunmaktadır. Ceylan bu rakamın 1.800'ünün ülkücü, 100'ünün Pol-Der üyesi solcu, 80'e yakınının Milli Selamet Partili (MSP), geri kalanının ise Adalet Partili olduğunu, Pol-Bir'e bir hafta içinde 3 bin 500 polisin üye olduğunu, üç aylık bir sürede 46 ilde şube açtıklarını ve 22 bin üye sayısına ulaştıklarını söylemektedir.¹²⁷ Bundan sonraki süreçte siyasal iktidar sık sık değiştiği için polisler,

¹²² Bu dönemde Polis Teşkilatı mensuplarının üye olduğu Pol-Bir ve Pol-Der'in dışında üçüncü bir derneğin varlığından da söz edilmektedir. Akıncılar'a ait bu derneğin adı "Tüm Emniyet Mensupları Birliği (Tem-Bir)" idi.

¹²³ Öner, *a.g.e.*, s. 44-46.

¹²⁴ Örneğin Pol-Der 19 Ekim 1976 tarihinde İçişleri Bakanı'na hitaben yayınladığı açık mektupta ülkedeki sorunları ve polislerin şikâyetlerini dile getirmiştir. Bkz. Öner, *a.g.e.*, s. 60-61.

¹²⁵ Öner, *a.g.e.*, s. 35.

¹²⁶ Öner, *a.g.e.*, s. 53.

¹²⁷ Erkan Acar, "Polisin Yitik Kuşağı", *Aksiyon*, Sayı: 481, (23 Şubat 2004), http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=9822, Erişim: 22.09.2014

başa geçen hükümetleri “Pol-Der iktidarı”, “Pol-Bir iktidarı” olarak değerlendiriyordu. Durum öyle bir hal aldı ki sol partiler iktidara geldiğinde Pol-Bir’li polisler, sağ partiler iktidara geldiğinde Pol-Der’li polisler terörün en yoğun olduğu yerlere tayin ediliyordu.¹²⁸ Bir öğrenci hareketi sırasında polisler öğrencilerle aynı görüşte iseler tolerans gösteriyorlar, farklı görüşte iseler daha sert davranıyorlardı. Öğrenciler de kendilerine müdahale etmek üzere gelen polislerin sağcı mı, solcu mu olduğunu, ona göre kendilerini sert mi yoksa yumuşak mı davranacağını kestirmeye çalışıyorlardı.¹²⁹ Bazı il emniyet müdürleri de sırf öğrenci hareketlerini kontrol edebilmek ve olayların önünü alabilmek için öğrencilerin siyasi görüşüne paralel Pol-Der’li veya Pol-Bir’li polisleri görevlendiriyordu.

Polisler arasındaki bu kutuplaşma sadece söz ve basın yoluyla birbirlerine sataşmakla kalmamış, yavaş yavaş fiili çatışma ortamları doğmaya başlamıştır. Bir olay yerine yönlendirilen karşıt görüşlü polisler bir süre sonra araç içinde kavgaya tutuşmaya veya polis telsizinden siyasi mesajlar duyulmaya başlanmıştır. Haber merkezinin, örneğin olay yerine sevkettiği bir ekipten şu cevabı işitmesi normal hale gelmişti: “Faşist köpeği! Adam oldun da emir mi veriyorsun?” veya “Satılmış komünist piçi!, o.. oğlu, Allah’ını, kitabını..”¹³⁰ Olay mahalline gelen iki grup polisin çatışmaları özellikle Pol-Der üyelerinin afiş asma eylemlerinde meydana gelmektedir. Ceylan o zamanki olayları şöyle anlatıyor: “Pol-Der afişleri sol örgütlerin afişlerine görünüş olarak benziyordu. Bu afişleri yırtar veya afiş asmalarına engel olurduk.”¹³¹ Nitekim 3 Temmuz 1978’de Pol-Der üyesi polisler öğrencilerle birlikte “Pol-Der kapatılmaz” afişleri asarken Pol-Bir’li polislerle kavga çıkmış ve 28’i polis 62 kişi gözaltına alınmıştır. Bu şekilde afiş asarken meslektaşları tarafından gözaltına alınan sol görüşlü polisler olduğu gibi, başbakanlık binası önünde “Yaşasın Türkeş” diye slogan atan sağ görüşlü polislerin de olduğu¹³² dönemin basınında yer almıştır.

Bu derneklere üye polislerin hasmane tavırları sadece birbirlerine karşı değildi. Bu dönemde meydana gelen birçok anarşi ve terör olayında bu gruplara bağlı polislerin kendi yandaşlarına yardım ettikleri, onları korudukları ve yasadışı örgütlere bilgi sızdırdıkları da görülmektedir. Bu olaylardan en önemlilerinden birisi 19-25 Aralık 1978 tarihinde meydana gelen ve 111 kişinin hayatını kaybettiği, 1000’den fazla insanın yaralandığı, 552 işyeri, 289 ve 8 aracın yakıldığı Kahramanmaraş Olayları’dır.¹³³ Bu olaylar polis teşkilatındaki siyasal bölünmenin en açık ve acı bir şekilde gözlemlendiği bir örnek olmuştur. Sağcı polisler karşıt

¹²⁸ A.g.m.

¹²⁹ Alkan, a.g.m., s. 35.

¹³⁰ Bölügiray, a.g.e., 35

¹³¹ Acar, a.g.m.

¹³² *Hürriyet*, (22 Temmuz 1979)

¹³³ Burak Gürel, *Political Mobilization In Turkey in the 1970s: The Case of the Kahramanmaraş Incidents*, (PhD Thesis, Boğaziçi University, Atatürk Institute for Modern Turkish History, 2004), p. 124.

görüşlü vatandaşa yapılan saldırılara göz yummakla ve bizzat saldırılara katılmakla, solcu polisler de intikam için saldıranlara yardım etmekle suçlanmışlardır.

Polis Teşkilatı'ndaki bu siyasi bölünmenin bir kez daha ülke gündemine geldiği bir diğer dehşet verici olay ise, Adana Emniyet Müdürü Cevat Yurdakul'un uğradığı silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetmesi olmuştur. Yurdakul'un öldürülmesi, ülkede polisin bile can güvenliğinin kalmadığını ortaya koymasının yanı sıra, polisler arasında yaşanan siyasal bölünmeyi iyice açığa çıkaran çarpıcı bir olay olmuştur. *Yurdakul* sosyal demokrat birisiydi ve *Pol-Der üyesiydi*.¹³⁴ *Yaklaşık altı aydır Adana'da görev yapmakta olan Yurdakul hakkında vatandaşlardan Sıkıyönetim komutanına yazılı ve sözlü olarak, aşırı solu koruduğu yönünde sürekli yakınmalar ve ihbarlar gelmektedir.*¹³⁵ Böylece Yurdakul kısa süre sonra aşırı sağın hedefi durumuna gelmiş ve sağ basında sürekli onu hedef gösteren yazılar yayınlanmaya başlanmıştır. Nihayet 28 Eylül 1979 sabahı Yurdakul makam otomobiliyle işyerine giderken evinin ilerisinde gerçekleşen saldırıda hayatını kaybetmiştir. İçişleri Bakanı Hasan Fehmi Güneş cenaze törenine katılmak üzere Adana'ya gitmiştir. Suikastın olduğu gün emniyet müdürlüğü bahçesinde toplanan 300 kadar Pol-Der'li polis oturma eylemi yapmaya başlamıştır. Ellerindeki telsizlerde uygunsuz anonslar yapan bu polisler, "Kahrolsun faşizm" ve "kahrolsun sıkıyönetim" şeklinde sloganlar atarak saldırıyı protesto etmiştir.¹³⁶ Ertesi gün cenaze töreni için Emniyet Müdürlüğü önünde toplanan ve aralarında polislerin de bulunduğu yaklaşık 5.000 kişilik topluluk, cenaze töreninin yapılmayacağını öğrenince dağılmaya başlamış ancak, bazı binalar ve dükkânlar göstericiler tarafından taşlanmıştır.¹³⁷

Cevat Yurdakul için 2 Ekim 1979 günü Ankara'da başta Başbakan Bülent Ecevit olmak üzere ve birçok bakanın iştirak ettiği bir cenaze töreni düzenlenmiştir. Bu tören Pol-Der'li polislerin ve diğer sol örgütlerin gövde gösterisine sahne olmuş ve yine olaylar çıkmıştır. Cenazede Pol-Der'li polislerin dağıttıkları bildirilerde "Faşist saldırılar yurtsever polisleri yıldırılmaz, kahrolsun faşizm, yaşasın mücadelemiz, arkadaşımızın mücadelesini biz sürdüreceğiz. Yurdakul'un öldürülmesi ile derneğimiz yiğit bir yiğit bir savaşçısını kaybetti." deniliyordu.¹³⁸

Yurdakul'un öldürülmesi bundan sonraki süreçte Pol-Der'li polislerle Pol-Bir'li polisler arasında gerilimin daha da artmasında büyük bir rol oynayacaktır. Sadece Kahramanmaraş'ta veya Adana'da değil Türkiye'nin her yanında bu iki derneğin mensubu polisler doğrudan yasadışı eylemlerin ve olayların içerisinde

¹³⁴ Öner, *a.g.e.*, s.116; Halil Nebiler, "Hikâyemiz Cevat Yurdakul'a Dairdir", *Birgün Gazetesi*, 28 Eylül 2004.

¹³⁵ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 31, 135.

¹³⁶ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 98. Daha sonra bu polisler hakkında soruşturma açılmış, bir kısmına çeşitli disiplin cezaları verilirken bazıları da meslekten atılmıştır.

¹³⁷ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 110-115.

¹³⁸ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 128.

aktif rol alıyor, hatta bazıları doğrudan yasadışı terör örgütlerinin bir elemanı gibi faaliyetlerde bulunuyordu.¹³⁹

Polis Teşkilatı'ndaki siyasi bölünmenin göstergesi olan bu derneklerin doğurduğu rahatsızlık sürekli gündemde kalmaya devam etmiştir. 28.04.1978 tarih ve 234 sayılı Milli Güvenlik Kurulu toplantısında; güvenlik kuvvetlerinin etkinliğini arttırmak üzere, polis derneklerinin kapatılması yönünde karar alınmıştır.¹⁴⁰ 1978 yılının sonuna doğru tamamen siyasete bulaşan bu derneklerin faaliyetleri ve gruplaşmalar birçok polisi rahatsız etmiş ve her iki derneğe de tepkiler yoğunlaşmaya başlamıştır. Bunun üzerine birçok polis, dernek üyeliklerinden istifa etmiş, bazı illerde de dernek şubeleri kendilerini feshetmişlerdir.¹⁴¹ Bu gelişmeler üzerine İçişleri Bakanlığı bu dernekleri kapatma kararı almıştır. 5 Temmuz 1978'de CHP Hükümeti döneminde İçişleri Bakanı İrfan Özaydınlı'nın talimatıyla Ankara Valiliği, poliste ikiliğe ve çatışmalara sebep olan bu iki derneği kapatmıştır. 17 Temmuz 1978'de Danıştay'ın bu kapatma kararını durdurması üzerine her iki dernek de 18 Temmuzda tekrar faaliyete başlamıştır. Ancak 26 Ocak 1979 tarihinde Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Pol-Der ve Pol-Bir ile birlikte Polis Enstitüleri Mezunları Derneği ile Tüm Emniyet Mensupları Dayanışma Derneğinin de çalışmalarını sıkıyönetim süresince durdurmuştur.¹⁴²

Nihayet çoğu vatandaş gibi polislerin¹⁴³ de desteklediği 12 Eylül Askeri Darbesi'nin yöneticileri, polisin içinde bulunduğu siyasi parçalanmışlığı gerekçe göstererek, polis teşkilatına öncelikle müdahale etmişlerdir. Bu çerçevede Pol-Der ve Pol-Bir mensuplarının tasfiyelerine başlanmış ve 1982 yılında çıkarılan zorunlu emeklilik yasasıyla, birçok polis resen emekli edilmiş, meslekten uzaklaştırılmış veya başka kurumlara tayin edilmiştir.

Sonuç

1950'de çoğulcu demokrasiye geçiş döneminden itibaren, özgürlüklere ve değişen-gelişen düşünce akımları ile nitelik değiştiren olaylara paralel olarak Emniyet Teşkilatı yeniden düzenlenememiştir. 1968'den sonra ise giderek tırmanan şiddet olayları ülke gündeminin birinci maddesi olmaya başlamıştır. Özellikle 1977-1980 arası ülkede şiddet olaylarının arttığı, ekonominin bozulduğu, iç huzursuzluğun iyice tırmandığı, kaosun ve anarşinin hüküm sürdüğü bir dönemdir. Bu dönemde kurulan tüm hükümetlerin birinci hedefi yaşanan siyasal şiddet

¹³⁹ Bölügiray mahkeme tutanaklarından yola çıkarak, yasadışı örgüt bünyesinde faaliyet gösteren bu tür polislerden örnekler vermektedir. Bkz. Bölügiray, *a.g.e.*, s. 132-133.

¹⁴⁰ TBMM *Darbeleri Araştırması Komisyonu Raporu*, s. 726.

¹⁴¹ Avcı, *a.g.t.*, s. 52.

¹⁴² *Cumhuriyet*, (27 Ocak 1979); "Polis Derneklerinin Faaliyetleri Sıkıyönetimce Durduruldu", *Polis Dergisi*, Yıl: 26, Sayı: 320, (1 Şubat 1979), s. 9

¹⁴³ Dündar, "12 Eylül-1980 Ben de Oradaydım...", s. 3.

olaylarının önlenmesi olmuş, ancak çeşitli sebeplerden dolayı bu gerçekleştirilememiştir.

12 Eylül öncesi bu karamsar tablonun en önemli sebebi, 1970'li yılların sonlarında kentlerdeki nüfus artışına, sosyal ve ekonomik sorunlara paralel olarak, güvenlik kuvvetlerinin personel, araç ve gereç durumunun teknik gelişmelere uygun bir seviyeye çıkarılamamasıdır. Polis Teşkilatındaki bu sorunları; istihbarat eksikliği, polisin kendi güvenliğini bile sağlayamaz durumda bulunması, savcı ve polis arasında sağlıklı bir iletişim kurulamaması, yasal düzenlemelerin yetersizliği, sıkıyönetim uygulaması, olay yeri inceleme, delil toplama ve bu delillerin değerlendirilmesi konusunda yetişmiş personelin, bomba imha uzmanlarının ve sorgulama uzmanlarının eksikliği ve mevcutların yetersizliği, toplumsal olaylara müdahale amacıyla kurulmuş olan Toplum Polisi birliklerin kötü çalışma şartları, değerlendirme ve analiz biriminin bulunmaması ve branşlaşmaya gidilememiş olması şeklinde detaylandırmak mümkündür. Böylece polisi iş ve işlemlerinde destekleyecek bu tür uzmanlaşmış birimlerin ve bu birimlerde çalışacak yetişmiş uzman personelin olmaması, polisin terörle mücadelesinde elini zayıflatmıştır. Bu nedenle Emniyet Teşkilatı tüm ülkede huzur ve güvenliği sağlayamamış, kendi içinden kaynaklanan ve dışarıdan dayatılan bu gibi sebeplerden dolayı, Türk polisi tarihinin en karanlık dönemini yaşamıştır.

Emniyet Teşkilatının bu başarısızlığının bir diğer önemli nedeni, polislerin siyasal kutuplaşmanın tarafları olmaları ve siyasal iktidarların teşkilat içerisinde yerli yersiz yaptığı müdahalelerdir. İttihat ve Terakki'den tevarüs ettirilerek sürdürülen polisin politize edilmesi ve sık sık politik müdahalelere maruz kalması, bu dönemde adeta zirve yapmıştır. Bu dönemde polisler işe alınırken, görevde yükselirken veya günlük rutin polisiye görevlerini yaparken partizanca müdahalelere maruz kalmış, polisler görevlendirilmelerinde, terfilerinde veya tenzillerinde siyasi görüşlerine göre değerlendirilmiştir. Bu tür siyasi müdahaleler, teşkilatın güvenilirliğini sarsmış, polisi politize etmiş, onu devletin değil de iktidara gelen siyasal partinin kolluk gücü olarak algılanmasına yol açmıştır. Bu durum ise polisin siyasallaşmasını, teşkilat içerisinde huzursuzlukların artmasını, bölünmeleri, kampaşmaları ve parçalanmayı beraberinde getirmiştir. Böylece ülkenin her tarafına hâkim olan siyasal kutuplaşma ve kanlı çarpışmalar, polisi etkisi altına almış, bu süreçte polis siyasal kutuplaşmanın tam göbeğinde yer almıştır.

Polis teşkilatında siyasallaşmanın doğurduğu sakıncanın ve bunun hem polisler hem de ülkeye verdiği zararın en somut örneği ise bu dönemde kurulan Pol-Der ve Pol-Bir örneğinde yaşanmıştır. Bu derneklere üye olan polislerin tamamını militan olarak görmek hatalı olsa da, polis içinde birçoklarının sahip oldukları siyasi sempatiye göre hareket ettikleri de sıklıkla gözlemlenmiş bir olgudur.¹⁴⁴ Siyasal kavgalara müdahale etmek için yola çıkan, ancak yolda siyasal görüş ayrılığı nedeniyle birbirleriyle kavga etmeye başlayan polislerden oluşan bir

¹⁴⁴ Tanel Demirel, "12 Eylül'e Doğru Ordu ve Demokrasi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 56, Sayı: 4, 2001, s. 54.

polis teşkilatının, olayları önlemeye gücü yetmeyeceği aşıkârdır. Ancak Pol-Der ve Pol-Bir örneğinde yaşanan siyasal kutuplaşmayı tüm Türk Polis Teşkilatına teşmil etmek doğru değildir. Çünkü bu derneklere istemeden veya siyasal bir amaç gütmeyen giren birçok polis olduğu gibi, teşkilatın büyük çoğunluğu bu ayrışmadan oldukça rahatsız olmuştur. Polislerin büyük çoğunluğu tüm eksikliklere ve siyasal çekişmelere rağmen görevinin başında çalışmaya devam etmiştir.

Polisin bu dönemdeki başarısızlığı sadece bu sebeplere bağlı değildi kuşkusuz. Kendisinin ve ailesinin can güvenliği olmayan, içine düşürüldüğü durum nedeniyle bir moral çöküntüsü içinde olan, aldığı maaşla geçinemeyen, gecekonducularda yaşamak zorunda kalan, kılık-kıyafetine dikkat etmeyen, eğitim ve kültür seviyesi ile görev yaptığı toplumdan kopuk olan ve mesleğini sevmeden “kerhen” yapan bir polis memurunun halkla sağlıklı bir iletişim kurması ve işinde başarılı olması beklenemez. Oysa güvenliğin sağlanması, suç işlenmesinin önlenmesi ve suç işlenmesi durumunda suçluların saptanıp yakalanması konusunda, güvenlik kuvvetleri, ancak halkın yardımı ile başarıya ulaşabilir. Polis boşvermişliğin, ilgisizliğin kıskacında kendi kaderi ile başbaşa kalmış, kendinden kat kat eğitilmiş ve donanımlı teröristlerle eski “hırsız-polis” metotları ile savaşmak zorunda bırakılmıştı. 12 Eylül öncesi Türk polisinde yaşanan durum tam da budur.

Makalede sık sık atıfta bulunduğumuz Nevzat Bölügeray’ın aktardıkları, sıkıyönetim komutanı olduğu altı ili kapsamakla beraber, bu gözlem ve tespitler tüm Türkiye’ye teşmil edilebilir. Nitekim İngiliz uzmanların tüm emniyet teşkilatı için söyledikleri Bölügeray’ın söyledikleri ile örtüşmektedir. Dönemin yöneticileri gerek bu uzmanların gerekse Bölügeray’ın, ülkenin ve polisin içinde bulunduğu sorunlara çözüm bulmak, polis teşkilatını içinde bulunduğu bu kötü durumdan kurtarmak, siyasal şiddet olaylarını durdurmak ve ülkede güvenliği tesis etmek için bazı adımlar atsa da, ülkenin içinde bulunduğu kaos ortamında bu çabalar yarım kalmıştır.

Polis Teşkilatında yaşanan bütün bu olumsuzlukların doğal bir sonucu olarak; gerek sistemden gerekse kendisinden kaynaklanan eksiklik ve sorunlardan dolayı, polis teşkilatı anarşi ve terörle mücadelede başarılı olamamış ve bundan dolayı basın organlarında şiddetle eleştirilmiştir. Özellikle polisin kötü bir imaja sahip olmasına yol açan toplumsal olaylarda basının, olayın öncesinde yaşananları vermeden sadece polisin kitleleri topladığı sahneleri göstermesi, polisi şiddet yanlısı göstericileri de masum insanlar olarak yansıtmıştır. Polis Teşkilatı ise kendisini ve icraatlarını kamuoyuna anlatacak bir mekanizmadan mahrum olduğu için hep savunmada kalan ve kendini anlatamayan bir kurum pozisyonuna düşmüştür.

Polisin bu zafiyetinden dolayı birçok bölgede ülkenin kontrolü illegal grupların eline geçmiştir. Yaşanan anarşi ve terör olaylarından dolayı ülkede siyasi istikrar bir türlü sağlanamamıştır. Bu olaylarla mücadele etmesi gereken polisin yetersizliği, istikrarsızlığın ana nedeni olmuş, böylece polis dolaylı olarak ülkenin siyasi konjonktürünün belirlenmesinde rol almıştır. Yine bu dönemde anarşi ve terör olaylarını bastırmak için asker devreye girmiş ve birçok ilde sıkıyönetim ilan

edilmiştir. Bu uygulama polisin yetersizliğini ilan etmenin yanı sıra, 1845 yılından beri sürdürülen askerden özerk sivil bir polis teşkilatı kurma çabalarını alt-üst etmiştir. Polis bir kez daha askerin emir ve kontrolüne girmiş, ülkenin güvenliği askere teslim edilmiş ve 12 Eylül Darbesine giden yolun kaldırım taşlarının döşenmesinde polis büyük bir rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

- "24 Bin Olması Gereken İstanbul'da 8 Bin Polis Var", *Milliyet*, (17 Ağustos 1980).
- "3 Polisin Öldürüldüğü Çorum'da Sokağa Çıkma Yasağı İlan Edildi" *Tercüman*, (31 Mayıs 1980).
- "67 İlin Valisi Ankara'da Toplandı", *Polis Dergisi*, Yıl: 25, Sayı: 312, (1 Haziran 1978).
- "67 İlin Valisi Ankara'da Toplandı", *Polis Dergisi*, Yıl: 25, Sayı: 312, (1 Haziran 1978).
- "Asiltürk: Kimse Sınava Girmeden Polis Olmadı", *Milliyet*, (19 Haziran 1975).
- "Bir İşkenceci Polisin İtirafı", *Nokta*, (2 Şubat 1986).
- "Biz Olsaydık Terörü Önlerdik", *Nokta*, Yıl: 10, Sayı: 9, (1 Mart 1992), s. 6-13.
- "Cezaevindeki Polise Saldırı", *Polis Dergisi*, Yıl: 26, Sayı: 320, (1 Şubat 1979).
- "Emniyet Genel Müdürümüz Haydar Özkin İstanbul'da", *Polis Dergisi*, Yıl: 25, Sayı: 314, (1 Ağustos 1978).
- "Emniyet Örgütü'nde Çalışan Polislerin Öğrenim Durumu", *Polis Magazin*, Cilt: 15, Sayı: 1, 1980.
- "Emniyette İslamcı Cunta", *İkibin'e Doğru*, Yıl: 4, Sayı: 7, (11 Şubat 1990), s. 8-10.
- "Güvenlik Kuvvetlerinin Gerektiğinde Silah Kullanacakları Belirtili", *Polis Dergisi*, Yıl: 26, Sayı: 319, (1 Ocak 1979).
- "İskenderun'da Karakol Baskını", *Polis Dergisi*, Yıl: 27, Sayı: 332, 1 Şubat 1980.
- "Mal Beyanında Bulunan Polislerin Yüzde 70'i Borçlu", *Polis Dergisi*, Yıl: 24, Sayı: 305, (1 Kasım 1977).
- "Polis Derneklerinin Faaliyetleri Sıkıyönetimce Durduruldu", *Polis Dergisi*, Yıl: 26, Sayı: 320, (1 Şubat 1979).
- "Polis Remzi'nin Ayak Parmakları Ellere Dikildi", *Polis Dergisi*, Yıl: 26, Sayı: 329, (1 Kasım 1979).
- "Polisin, Siyasal Çekişme İçine Atıldığı Belirtili", *Milliyet*, 19 Haziran 1975.
- "Şehit Polislerimiz", *Polis*, Yıl: 27, Sayı: 335, (1 Mayıs 1980).
- "Teslim Olmak İçin Bir Dakikanız Var", *Takvim*, (27 Temmuz 2010).
- "Ülkücüleri Mahir Abisi Kadir Mahir Damatlar Yıllar Sonra İlk Kez Konuştu", *Haberiniz Olsun*, 20 Haziran 2011, <http://haberiniz.com.tr/haber/gundem/34064/ulkuculerin-mahir-abisi-ilk-kez-konustu.html>, erişim: 19.2.2017.

- ACAR, Erkan, "Polisin Yitik Kuşağı", *Aksiyon*, Sayı: 481, (23 Şubat 2004), http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=9822, Erişim: 22.09.2014
- AKBAY, Ertuğrul, "Türk Polisin İç Yüzü", *Polis Magazin*, Cilt: 15, Sayı: 2, 1980, ss. 10-21.
- ALKAN, Necati, "Emniyet Müdürü Muzaffer Erkan ile Türkiye'de Terör Üzerine Sözlü Tarih Çalışması", *Polis Bilimleri Dergisi*, Cilt: 8 (2), ss. 21-57.
- ALYOT, Halim, *Türkiye'de Zabta, Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, Kanaat Basımevi, Ankara 1947.
- AVCI, Mustafa, *Türkiye'de Siyasal Şiddet ve Polis (1977-1980)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Polis Akademisi Başkanlığı, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü, Ankara, 2004).
- BEŞBUDAK, Şükrü, "Emniyet Teşkilatının Önde Gelen Sorunu: Eğitim", *Polis*, Yıl: 27, Sayı: 334, (1 Nisan 1980), s. 27-28.
- BÖLÜĞİRAY, Nevzat, *Sokaktaki Asker: Bir Sıkıyönetim Komutanının 12 Eylül Öncesi Anıları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1989.
- BYFORD, Lawrence, Stephen Lessey ve Jeremy Taylor, *Türk-İngiliz Güvenlik Örgütleri Arasındaki İşbirliği Çerçevesinde İngiliz Uzmanlarınca Türk Hükümetine Sunulan Rapor*, Emniyet Genel Müdürlüğü Yayın No: 11, Ankara 1980.
- Cumhuriyet*, (27 Ocak 1979).
- DEMİRBAŞ, Cevdet, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Polis Teşkilatı", *Polis Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 43, (Ocak-Şubat-Mart 2005), ss. 147-149.
- DEMİRBILEK, Funda Hülagü, *Restoring Class Power over the Police: The Role of The International in Neoliberal Police Reform in Turkey*, (Unpublished Ph.D. Thesis, Submitted to the Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, Ankara 2011).
- DEMİREL, Tanel, "12 Eylül'e Doğru Ordu ve Demokrasi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 56, Sayı: 4, 2001, ss. 43-75.
- DİNÇKAL, Ferruh, (der.), *Yorumsuz 12 Eylül Belgeleri*, Kültürel Yapılanma Grubu, <http://cfg.org.au/e-kitap/kitaplik/evren-80-12eylul.pdf>, erişim: 13.02.2017.
- DOMAÇ, Çetin, Kişisel Facebook Sayfası, "Yine İçim Daralıyor", 14.03.2016, <https://www.facebook.com/cetin.domac?lst=100000299461407%3A1405186278%3A1487425770>.
- DÜNDAR, A. Nihat, "12 Eylül 1980: Ben de Oradaydım...", *Çağın Polisi Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 93, (Eylül 2009), ss. 2-4.

- DÜNDAR, A. Nihat, "Türk Polisinin Koruma, Kollama, Huzur ve Güveni Sağlama Amacıyla Verdiği Hizmette 141 Yıl", *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 371, Ankara 1986, ss. 119-145.
- EVREN, Kenan, *Kenan Eren'in Anıları*, Cilt 1, Milliyet Yayınları, İstanbul 1990.
- GÖNEN, Zeynep, Biriz Berksoy, Zeynep Başer ve Mehmet Uçum, *Polis Yasalarının Ruhu: Mevzuatta Söylemler, Araçlar ve Zihniyet*, TESEV Yayınları, 2013.
- GÜLŞEN, İ. Hüseyin, *Emniyet Teşkilatının İdari Yapısı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi, 1985).
- GÜNEŞ, Hasan Fehmi, "Türkiye'de Terör, Anarşi ve Mücadele Yolları", *Polis Magazin*, Cilt: 15, Sayı: 8, 1980, ss. 8-13.
- GÜREL, Burak *Political Mobilization in Turkey in the 1970s: The Case of the Kahramanmaraş Incidents*, (PhD Thesis, Boğaziçi University, Atatürk Institute for Modern Turkish History, 2004).
- Hürriyet*, (22 Temmuz 1978).
- Hürriyet*, (22 Temmuz 1979).
- Hürriyet*, (27 Ocak 1980).
- İşkence Dosyası: Gözaltında ya da Cezaevinde Ölenler 12 Eylül 1980-12 Eylül 1995*, TIHV Yayınları, Ankara, 1996.
- KAPLAN, Hakkı, "Toplumsal Koşullar ve Polisin Durumu", *Polis Dergisi*, Yıl: 25, Sayı: 318, (1 Aralık 1978).
- KOCABAŞ, Hüseyin, "Ben Bir Vatan Hainiyim...!", *Antalya Haber Bülteni*, 23 Şubat 2011.
- NEBİLER, Halil, "Hikâyemiz Cevat Yurdakul'a Dairdir", *Birgün Gazetesi*, (28 Eylül 2004).
- ÖNER, Sıtkı, *Halkın Polisi: Pol-Der Anıları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- PAZARCI, Emin, "Erkeklikten Oldun, Ama Zevkten Olmayacaksın", *Takvim*, 17 Ağustos 2010.
- PULUR, Hasan, "Gel Polis, Koş Polis, Öl Polis", *Polis*, Yıl: 27, Sayı: 336, (1 Haziran 1980), s. 12.
- Resmi Gazete*, No. 16909, (23 Şubat 1980).
- SEZGİN, Ümit, "Elhamdülillah Polisziz", *Tempo*, Yıl: 1, Sayı: 19, (10-16 Nisan 1988), ss. 12-16.
- ŞAHİN, Eyüp, *1907'den 2000'e Polis Okulları*, EGM Yayını, Ankara 2001.

TBMM Darbeleri Araştırması Komisyonu Raporu, Dönem: 24, Yasama Yılı: 3, Cilt: 2, Ankara, Kasım 2012.

T.C. Ankara-Çankırı-Kastamonu İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı İddianame: *MHP ve Ülkücü Kuruluşlar*, (29 Nisan 1981), s. 130. <http://www.millikitap.com/2016/01/tam-metin-mhp-ve-ulkucu-kuruluslar.html>, erişim: 16.2.2017.

T.C. Genel Kurmay Başkanlığı, *Türkiye'de Anarşi ve Terörün Gelişmesi, Sonuçları ve Güvenlik Kuvvetleri ile Önlenmesi*, Ankara 1983.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
I/1, (2017 Yaz), ss. 125-152.

AVUSTRALYA VE YENİ ZELANDA BASININDA ÇANAKKALE DENİZ SAVAŞI

Mahir KÜÇÜKVATAN*

Öz

Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte İngiltere ve Osmanlı Devleti iki düşman devlet halini almışlardı. Osmanlı Devletinin boğazları kapatması ile birlikte İngiltere'nin müttefiki Rusya ile bağlantısı kesildi. İngiltere Rusya'dan gelecek olan askeri ve hammadde desteklerine ulaşabilmek için Çanakkale ve İstanbul boğazlarını ele geçirerek kontrol altında tutmak istiyordu. İngiliz ve Fransız savaş gemilerinden oluşan büyük bir deniz filosu boğazları geçmek üzere Çanakkale'ye hareket düzenlediler. Harekât sırasında İngiltere Avustralya ve Yeni Zelanda'dan büyük destek görürken, yaşanan gelişmeler İngiltere başlısı bu devletlerin kamuoylarında da büyük yankı uyandırdı.

Avustralya ve Yeni Zelanda Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin yanında yer alarak Çanakkale de dahil olmak üzere bir çok cephede savaşa dahil olmuştur. Bu çalışmada Çanakkale Deniz Muharebeleri süresince yaşananların Avustralya ve Yeni Zelanda kamuoylarında yarattığı etki incelenmiştir. Gazeteler kaynak alınarak oluşturulan çalışmada Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Savaşı'nda yaşananlara bir vatan mücadelesi şeklinde yaklaştığı, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın ise yaşananları uluslararası politika ve ticaretin bir gerekliliği olarak algıladıkları gözlemlenmiştir.

Anahtar kelimeler: *Çanakkale Boğazı, Birinci Dünya Savaşı, İngiltere, Anzak, Osmanlı İmparatorluğu.*

* Tarih uzman, (kucukvatan@gmail.com)

DARDANELLES NAVAL WAR IN AUSTRALIAN AND NEW ZEALAND PRESS

Abstract

With the beginning of the World War I, Britain and Ottoman Empire became two enemy states. Ottoman Empire closed down the İstanbul and Çanakkale straits and prevented Britain from receiving help from Russia. Britain wanted military and raw materials aid from Russia. But she had to occupy İstanbul and Çanakkale to be able to do that. For this purpose a great operation was launched against Çanakkale with many ships belonging to the British and French naval forces. In these operations Britain received a lot of support from Australia and New Zealand. After these events, great public opinion was created in the partisan countries of England and there was a big effect.

Australia and New Zealand joined to the World War I, taking sides with England in many fronts including Çanakkale. This study examines effects of events on public opinion, experienced during the Çanakkale Naval War, according to Australian and New Zealand newspapers. It's made out that Ottoman Empire acknowledged all lived in Çanakkale as a self defence, but all were only a necessity of international politics and trade for Australia and New Zealand.

Keywords: *Dardanelles, World War I, England, Anzac, Ottoman Empire.*

Giriş

İngiltere 19.y.y. ortalarına kadar Akdeniz ticaretinin ve Hindistan yolunun güvenliğini sağlayabilmek için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması yönünde bir politika izliyordu. Sömürgecilik yarışına sonradan dâhil olan Almanya ise Bağdat demiryolunu yeniden canlandırmaya çalışıyordu. Alman planları İngiltere'nin çıkarları açısından büyük bir tehdidi ortaya çıkarmıştı. Sömürge mücadelesiyle başlayan gerilim, Avrupa'nın merkezinde başlayacak büyük bir savaşın temellerini atmıştı. İngiltere Avrupa'nın "hasta adamı" olarak nitelendirilen Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünün daha fazla korunamayacağını anlamış ve Osmanlı ile olan ikili ilişkilerini bu yönde değiştirmeye başlamıştı. İtalya'nın Trablusgab'a saldırması ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna Hersek üzerindeki planları Osmanlı Devleti'ni Avrupa ve Akdeniz siyaseti konusunda bir destek arayışına itmişti ki; "Maliye Nazırı Cavit Bey 1911 Ekiminde İngiltere Bahriye Bakanı Winston Churchill'e bir mektup yazarak, Osmanlı Devletiyle İngiltere arasında bir ittifak yapılmasını teklif etmişse de, Churchill, Dışişleri Bakanı Grey'e danıştıktan sonra verdiği cevapta, şimdilik yeni siyasi

bağlar altına giremeyiz diyerek, ittifak teklifini reddetmiştir".¹ Ülkeler arasındaki bloklaşmalar Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük Ferdinand'ın Saray Bosna'da öldürülmesiyle² başlayan savaş ile birlikte daha açık görünür hale gelmişti. İngiltere, Fransa ve Rusya İtilaf Devletlerini oluşturmuş ve karşılarında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Almanya'yı bulmuşlardı. Savaşın başlamasıyla birlikte İngiltere'nin Osmanlı Devleti tarafından sipariş edilen iki savaş gemisine el koyması ve boğazlar konusunda emelleri bilinen Rusya ile müttefik olması Osmanlı yönetiminde endişelerin artmasına neden olmuştu.³ İtilaf devletlerine karşı artan güvensizlik ortamı yalnızlık siyasetine girmek istemeyen Osmanlı Devleti'nin Almanya ile müttefik olmasıyla sonuçlanmıştı. İngiltere için Rusya ile olan bağlantının sağlanabilmesi ve Almanya'nın Ortadoğu ile bağlantısının kesilebilmesi ancak Türk boğazlarının ele geçirilmesiyle sağlanabilirdi. Boğazlar her ne şekilde geçilirse geçilsin kontrol altında tutulabilmeleri için kara birliklerinin kullanılması şarttı. Cephelerin arttığı savaşta gereken asker ihtiyacını sağlayabilmek için İngiltere gizli bir telgraf ile Avustralya'nın ve Yeni Zelanda'nın da içinde bulunduğu İngiliz topluluklarından destek istemişti.⁴ İngiltere'nin açık isteği üzerine Avustralya ve Yeni Zelanda kendi topraklarından çok uzaklarda yaşanan bu çetin savaşın bir parçası olacaktı.

Boğazların Önemi

Savaş ortamı ülkelerin genel ekonomik ilişkilerinin değişmesine neden olmuştu. İngiltere askeri konuda kendisine destek olmaları için Avustralya ve Yeni Zelanda hükümetlerinden destek talep etmişti ancak düşünülmesi gereken sadece asker ve mühimmat ihtiyacı değildi. Dünya ticaretinde önemli pay sahibi olan İngiltere'nin gerek kendi gerekse İngiliz milletler topluluğunun temel ihtiyaçlarının karşılanması konusunda sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştı. İngiliz milletler topluluğu üyelerinin siyasi ilişkiler dışında ekonomik olarak da İngiltere ile bağlı oldukları göz önüne bulundurulduğunda bu devletler İngiltere'nin tahıl ihracatı konusunda sorumluluk alması gerektiğini düşünüyorlardı. İngiltere'den 1914 yılının Kasım ayında Avustralya'ya dönen G.W.Walker, un ihracatı konusuna dikkat çekmekteydi. Savaşın başlaması ile birlikte Avrupa'dan tahıl ihtiyacı gerçekleştirilemeyen İngiltere ve dominyonları bu ihtiyaçlarını gidermek için yüzlerini Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri(ABD)'ne çevirmişlerdi. Kanada ve ABD'den gönderilen tahıllar İngiltere ve dominyonlarının acil ihtiyaçlarını gidermeye yeterli olmuştu ancak ilerleyen dönemler için problemler devam ediyordu. 1914 Aralık ayı itibarıyla Kanada ve ABD stoklarında 100 Milyon ölçek un

* Tarih Uzmanı, (kucukvatan@gmail.com).

¹ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 16. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007, s.107.

² Rifat Uçarol, Siyasi Tarih, 7. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2008, s.563.

³ A.g.e., s.568.

⁴ Charles Bean, *Official History of Australia in the War of 1914-1918*, Cilt I, 11. Baskı, Queensland Üniversitesi Yayınları, Avustralya, 1941, s.1.

olduğu öngörülüyordu. Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ne bir önceki yılın aynı zamanına göre ihraç ettiği un miktarının 6-8 Milyon ölçek arttığını ve o yılın rekoltesinin önceki yıldan sadece 13 Milyon ölçek fazla olduğu bilinmekteydi. Rusya'dan tahıl ithal eden İngiltere ve dominyonlar için Çanakkale'nin açılması şarttı. Çanakkale yolu açılmadığı sürece Arjantin'den tahıl ihraç edilmesi düşünülmüyordu fakat bu konuda da beklentiler düşüktü. Çünkü, Arjantin'den bir ay önce artacağı vaat edilen tahıl sevkiyatında düşüş yaşanmış ve ilerleyen dönemde tedarik yapılamayacağıнын sinyalleri alınmıştı. Tahıl tedarikinde yaşanan problemler İngiltere ve dominyonlarında büyük bir tedirginlik yaratmıştı.⁵ Tahıl sevkiyatında yaşanan problemler genel ihtiyaçların karşılanması sorununun dışında tahıl fiyatlarının artmasına da neden oluyordu.⁶

İtilaf devletleri savaşta Osmanlı Devleti'ni saf dışı bırakmak, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Almanya'ya karşı Akdeniz'de Rus desteğini sağlayabilmek ve Rus ticaret gemilerinin Akdeniz'e ulaşabilmesini imkân verebilmek için Türk boğazlarını ele geçirmek zorundaydılar. Savaş şartlarının dışında, boğazların ele geçirilmesi konusu Rusya'nın yüzyıllardır devam ettirdiği bir politikaydı. İngiltere savaşa kadar Rusya'nın sıcak denizlere inmesini istememiş olsa da boğazlar konusu artık ortak çıkarları haline gelmişti. İngiltere Rusya'nın boğazlara hâkim olmasına artık karşı çıkmıyor aksine destek oluyordu. Bu konu Avustralya ve Yeni Zelanda kamuoyunda da kendisine büyük yer bulmaktaydı. Rusya liberal liderlerinden Profesör Meliukoff açıklamalarında savaş bittiği zaman boğazların Rus kontrolünde olması konusunda İngiltere ve Fransa ile fikir birliğine varıldığını ifade etmekteydi. Ayrıca Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki düşmanlığın ana nedeninin Türk boğazlarını kontrol altında tutma planından kaynaklandığını, planın I. Petro⁷ ve II. Katerina⁸ zamanından bu yana Rusya'nın milli arzusu olduğunu dile getiriyordu.⁹ Rusya başta olmak üzere İtilaf Devletleri boğazlar konusundaki emellerini açıkça ifade ederlerken daha henüz savaşın başlarında olunmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin geleceği hakkında genel bir görüş oluşmaya başlamıştı. Avrupa'da savaşa dâhil olan devletlerin yanı sıra tarafsızlığını sürdüren devletler de bu savaşın Osmanlı Devletinin sonu olacağına

⁵ *Sun*, 20 Şubat 1915, s.2.

⁶ *Adviser*, 19 Şubat 1915, s.10.

⁷ 1689-1725 yılları arasındaki Rus hükümdarıdır. Rusyanın sıcak denizlere inebilmesi için önce karadenizde sonrasında ise İstanbul ve Çanakkale boğazları üzerinde hakimiyet kurması gerektiğine inanmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Avrupa devletleri ile ittifaklar kurmaya çalışmış, başarılı olamayınca Osmanlı İmparatorluğu ile barış imzalamak zorunda kalmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.252-255.

⁸ 1762-1796 yılları arasındaki Rus hükümdarıdır. II. Katerina döneminde Rus orduları Kırım'ı işgal etmiş, Rus donanması ise Çeşme açıklarında Osmanlı donanmasını yakmıştır. Osmanlı İmparatorluğu için ağır şartlar içeren küçük kaynarca antlaşması (1774) II. Katerina döneminde imzalanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.286-292.

⁹ *Pirie Recorder and North Western Mail*, 20 Şubat 1915, s.3.

inanmaktaydılar. Osmanlı Devleti ise duruma farklı bir açıdan bakmaktaydı. Türk tarafınca Sultanın mevcut savaş durumunda sadece ülkesini savunduğu ve idaresi altındaki Müslüman dünyasının haklarını korumaya çalıştığı bilgisi aktarılmaktaydı. Sultanın savaş konusundaki detaylı görüşleri *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin haberleri kaynak alınarak aktarılmış ve haber Sultanın ağzından kaleme alınmıştı. Haberde Osmanlı Devleti'nin tarafsızlık politikası izlediği dönemde Rusya'nın Karadeniz filolarının İstanbul'a vardıkları, İstanbul açıklarını mayınladıkları ve Türk gemilerini bombaladıkları bilgisi paylaşılıyordu. Bu durum sonrasında Sultanın uluslararası kanunlar gereği Rusya'dan bir açıklama beklediği, Rusya'nın açıklama yapmamasının dışında İngiltere ve Fransa'nın da diplomatik ilişkileri kestiklerini belirtilmekteydi.¹⁰ Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkileri kesen İtilaf devletleri öncelikle Akdeniz ile Karadeniz arasındaki bağlantıyı sağlamak amacındaydılar. Karadeniz'e ulaşılması durumunda Rus limanlarında bekleyen yaklaşık 110 Milyon ton buğdayı ithal edebileceklerdi ve bu sevkiyatın İngiltere ile Fransa'daki gıda fiyatlarını düşüreceği öngörülmüyordu.

Çanakkale Harekatı

İngiltere Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın yaptığı açıklamaya göre 19-20 Şubat 1915 günlerinde İtilaf devletlerine ait güçlü bir deniz filosu Çanakkale Boğazını bombaladı. Bombardıman Koramiral Sackville Carden komutasındaki büyük bir destroyer ve kruvazör filosu ile bu gemilere eşlik eden Fransız deniz filosu tarafından icra edilmişti. Bombardımanda uzun menzilli toplarla Seddülbahir ve Kumkale'deki istihkâmlar hedef alınırken bombardıman sonrasında yaratılan hasarın tahmin edilmesinin güç olduğu ifade ediliyordu. Bombardıman sırasında menzil dışında kalan Türk istihkâmları karşılık verememişlerdi. İlk bombardımanın ardından Cornwallis, Triumph, Suffren, Gaulois, Bouvet, Inflexible ve Agamemnon savaş gemileri ikinci bir saldırı düzenlediler. Bombardıman ile birlikte Avrupa yakasındaki istihkâmların susturuldukları ancak hava kararına kadar devam eden saldırı süresince Anadolu tarafındaki bir istihkâmın karşı ateş açmaya devam ettiği bildirilmekteydi. Bombardıman süresince İtilaf donanmasına ait savaş gemilerinden hiçbirinin hasar almadığı ve bombardımanın 20 Şubat günü hava keşfinden sonra tekrarlandığı açıklanmıştı.¹¹ Bombardımanda 12 savaş gemisi ve 12 torpido botu görev almıştı.¹² Bombardıman süresince İtilaf donanmasından hiçbir geminin hasar almadığı açıklanmış olsa da İstanbul'dan alınan haberlerde 3 savaş gemisinin hasar aldığı ifade edilmekteydi. Ayrıca bombardıman sırasında İtilaf donanmasının 600 atış yaptığı ile saldırı sonucunda bir Türk askerinin öldüğü diğer birinin ise hafif yaralandığı bildirilmekteydi.¹³ İstanbul'daki haberler bombardımanı başarısız

¹⁰ *Oamaru Mail*, 20 Şubat 1915, s.3.

¹¹ *Age*, 22 Şubat 1915, s.9.

¹² *New Zealand Herald*, 22 Şubat 1915, s.5.

¹³ *Express and Telegraph*, 22 Şubat 1915, s.1.

olarak nitelerken¹⁴, İtilaf devletleri tarafında Hamidiye ve Kumkale istihkâmlarının imha edildikleri, bir cephaneliğin patlatıldığı ve birçok silahın kullanılmaz hale getirildiğini iddia ediliyordu.¹⁵

Çanakkale harekâtının askeri boyutu gözler önüne serildiği kadar siyasi dengeler ve tüm olasılıklar da değerlendiriliyordu. Boğazların ele geçirildiği varsayıldığında, boğazların yeni statüsü konusunda İtilaf devletlerinin kendi aralarında diplomatik bir uzlaşmaya varmış olabilecekleri düşünülüyordu. Eğer bu durum gerçekleşirse muhtemelen Almanya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun barış anlaşması yapmak için talepte bulunacakları ve sonrasında İstanbul'un Rusya idaresine geçeceği tahmin ediliyordu. Böyle bir sonuç ancak İngiltere ile Rusya'nın anlaşmaya varması ve Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile hayata geçebilirdi.¹⁶ İngiltere'deki diplomatik kaynaklara göre Osmanlı Devleti kendi içerisinde büyük problemler yaşamaktaydı. Türkler Çanakkale savunması için diğer merkezlerden birlikleri geri çağırma çabı yaparken, İstanbul'da yaşanan korku nedeniyle devlet arşivlerinin Anadolu'ya gönderildikleri aktarılmaktaydı.¹⁷ İtilaf devletleri her ne kadar kendilerinden emin gözükseler de harekâtın sadece bir başlangıç mı yoksa Türkleri korkutmaktan ibaret mi olduğu konusunda tereddütler yaşıyorlardı¹⁸. Bugüne kadar Türklerin boğazlara sahip olmasının İngiltere, Fransa ve bazı Avrupa devletlerinin iyi niyetinden kaynaklandığına inanılmaktaydı. Haber kaynaklarında Türk boğazları derinliğine ele alınırken, Rusya'nın Avrupa'dan uzaklaştırılması konusunda Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun hem fikir oldukları vurgulanmaktaydı. Savaş başlayana kadar İngiltere'nin uyguladığı en emniyetli plan, güçlü bir devletin gelip boğazları Türklerin elinden alana kadar beklemektir ve artık İngilizler o günün geldiğini düşünüyorlardı. İngiltere boğazların Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ya da Almanya kontrolünde olmasından sa Rusya kontrolünde olmasını tercih ediyordu.¹⁹

Çanakkale harekâtı ile birlikte Türk birlikleri arasında sevk ve idare sorunlarının oluşması da yaratılmak istenen diğer problemdi.²⁰ Çanakkale Boğazı ve dolayısıyla İstanbul tehlikeye düştüğünde Türklerin Kafkaslar ya da Mısır'a yeni birlikler göndermektense önceliklerini Çanakkale'ye verecekleri düşünülüyordu.²¹ İtilaf donanmasının İstanbul'a varması durumunda kazanmış olacakları avantajın dünya denizcilik tarihine yazılacak bir başarı olarak görüleceğine inanılmaktaydı.²² Boğazlar ele geçirildiğinde Türklerin Avrupa ile Anadolu arasındaki askeri

¹⁴ *New Zealand Herald*, 22 Şubat 1915, s.5.

¹⁵ *Glen Innes Examiner*, 22 Şubat 1915, s.4.

¹⁶ *Hastings Standard*, 23 Şubat 1915, s.4.

¹⁷ *Sun*, 23 Şubat 1915, s.8.

¹⁸ *Age*, 23 Şubat 1915, s.7.

¹⁹ *Kalgoorlie Miner*, 23 Şubat 1915, s.4.

²⁰ *Otago Witness*, 24 Şubat 1915, s.27.

²¹ *Evening Star*, 24 Şubat 1915, s.2.

²² *Tweed Daily*, 24 Şubat 1915, s.5.

bağlantısı kesilmiş olacaktı²³ ve bu durum Türk taarruz kabiliyetinin sonu olarak nitelendiriliyordu. Ayrıca işgalin Balkan devletleri ve İtalya'nın savaşa katılma konusundaki tereddütlerini ortadan kaldıracığı düşünülmekteydi.²⁴ Çanakkale'nin geçilmesi durumunda İtilaf donanması İstanbul'a varmadan önce Türk yetkililerin İstanbul'u terk edecekleri ve halk arasında Almanya karşıtı görüşlerin artacağını tahmin etmekteydiler.²⁵ İtilaf devletleri boğazları ve İstanbul'u ele geçirmenin planları içerisindeyken Türklerin İstanbul savunmasını güçlendirmek için İstanbul adalarına toplar ve askeri birlikler sevk ettikleri konuşuluyordu.²⁶ Türklerin ihtiyaç duydukları zamanlarda Anadolu'dan Avrupa'ya asker sevk edebilmeleri Balkan devletleri üzerinde tedirginlik yaratmaktaydı. Bu durumun ortadan kaldırılabilmesi için İtilaf devletlerinin boğazları ele geçirmesi şarttı.²⁷ Boğazlar ele geçirildiğinde Bulgaristan'ın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile yakınlaşması engellenebilecek, Romanya'nın ise ikna edilmesi kolaylaşacaktı.²⁸ Ayrıca, Türkler Anadolu'daki harekâtlarda kullanılmak üzere Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Almanya'dan ikmal malzemesi temin edemeyecekler ve dolayısıyla savaş kabiliyetleri azalacaktı.²⁹

İtilaf devletleri boğazları ele geçirmeleri durumunda elde edecekleri faydaları hesaplasalar da Çanakkale'yi geçmenin kolay olmadığını farkındaydılar. Çanakkale'yi sadece deniz harekâtı ile geçmenin imkânsız olduğunu düşünmeye başlamışlardı. Çanakkale Boğazı'nın sadece karadaki istihkâmlar ile korunmadığını ve savunmanın çok sayıdaki deniz mayınları ile desteklendiğini biliyorlardı. Türklerin İstanbul'u aldıkları 15. y.y.'dan bu yana hiçbir donanma boğazlardan geçememişti. İtilaf donanması karaya asker çıkarmak istediğinde bu bölgelerin savaş gemileri tarafından güvenli hale getirilmeleri gerekiyordu.³⁰ İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Louis Mallet'in bildirdiklerine göre Türkler savaşa girmelerinden itibaren Almanların rehberliğinde boğaz savunmasında birçok iyileştirmelerde bulunmuşlardı.³¹ Boğazlar yerleşik savunma sistemlerinin dışında Almanlar tarafından idare edilen Türk savaş gemileri tarafından da savunuluyorlardı. Goben ve Breslau her ne kadar artık Yavuz ve Midilli isimleri ile Osmanlı donanmasına ait savaş gemileri olsalar da, Alman mürettebat tarafından idare edilmeleri nedeniyle İngilizler bu gemileri Alman donanmasına ait olarak kabul ediyorlardı. Çanakkale savunmasındaki iyileştirmeler Alman General Limon Von Sanders komutasında gerçekleşmişti. İyileştirmeler kapsamında eski istihkâmlar yeniden inşa edilmiş, boğazın önemli noktalarına en yeni Krupp topları yerleştirilmişti. Seddülbahir istihkâmları ve çevresi yeniden silahlandırılırken, boğazın en dar kısmını kontrol

²³ Grenfell Record and Lachlan District Adviser, 26 Şubat 1915, s.2.

²⁴ New Zealand Times, 24 Şubat 1915, s.6.

²⁵ New Zealand Herald, 22 Şubat 1915, s.4.

²⁶ Tweed Daily, 24 Şubat 1915, s.4.

²⁷ New Zealand Herald, 24 Şubat 1915, s.6.

²⁸ Auckland Star, 24 Şubat 1915, s.4.

²⁹ Otago Daily Times, 24 Şubat 1915, s.6.

³⁰ Evening Post, 24 Şubat 1915, s.8.

³¹ Australasian, 27 Şubat 1915, s.28.

eden Kilitbahir ve Çanakkale bölgelerinde de çelikte güçlendirilmiş istihkâmlar kurulmuştu. Deniz seviyesine torpido sistemleri kurulurken tepelerde teras sistemleri oluşturularak ağır toplarla silahlandırılmıştı.³² Çanakkale Boğazı'nın bu denli güçlendirilmiş olması İtilaf devletlerinin boğazı sadece deniz yoluyla geçme umutlarını azaltmaya başlamıştı. Kara birliklerinin indirilebilmesi için boğazın girişindeki istihkâmlar etkisiz hale getirilmeliydi fakat savaş gemileri de riske edilmek istenmiyordu.³³ Avrupa yakasında Türklerin 300-400 bin kişilik bir kuvvetinin olduğu öngörülmeye başlanmıştı. İtilaf devletleri kara harekâtını tamamlayabilmek için iyi donatılmış büyük birliklere ihtiyaç duyacaklarını fark etmişlerdi.³⁴

Kuvvetli fırtına nedeniyle harekâta zaman zaman ertelenmeler yaşansa da şartların oluşmasıyla birlikte saldırılara devam ediliyordu.³⁵ İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin açıklamalarına göre İtilaf donanması 25 Şubat 1915 günü saat 08.00'da yeni bir saldırı başlatmıştı. Uzun menzilli atışların ardından kısa menzilli atışlar devam etmişti. Saldırıda boğaz girişindeki istihkâmların düşürüldüğü aktarılmıştı.³⁶ Bombardımanla birlikte yeni haberler Avustralya ve Yeni Zelanda kamuoylarına ulaşmaya devam ediyordu. Saldırıların detayında Queen Elizabeth, Agamemnon, Irresistible ve Gaulois'in uzun menzilli atışlar yaptıkları bir istihkâmın kendilerine karşılık verdiği ve yaklaşık 10 km. den açılan bu karşı ateşte Agamemnon'un bir kez vurulduğu bildiriliyordu. İsabet alan Agamemnon mürettebatından üç kişi hayatını kaybederken beş kişi de ağır yaralanmıştı. Agamemnonun isabet alması üzerine savaş gemileri istihkâmlar üzerine atışlarını yoğunlaştırmış ve iki Türk topu kullanılmaz hale gelmişti.³⁷ Ağır bombardıman sırasında Türk istihkâmlarının atışlarının aralıklarla ve isabetsiz olduğu bildirilmekteydi.³⁸ Saldırının genelinde biri tamamen Alman askerlerce idare edilen dört istihkâmın imha edildiği ve savaş gemilerinin mayın temizleme faaliyetlerine koruma ve destek sağladıkları bilgisi paylaşılmaktaydı.³⁹ 26 Şubat günü Albion ile Majestic boğaz girişinin mayınlardan temizlenen yaklaşık 6,5 km.'lik bölümüne girerek Anadolu yakasındaki istihkâmları bombalamışlardı. Bombardımanla birlikte Türklerin istihkâmları terk ettikleri iddia ediliyordu. Vengeance ve Irresistible karaya asker indirmişlerdi ve birliklerin üç istihkâmı tamamen, Kumkale'yi ise kısmen imha ettikleri açıklanmaktaydı. Bu saldırı sırasında bir İngiliz askeri hayatını kaybederken üçü de yaralanmıştı.⁴⁰ Çanakkale saldırısı Türk tarafında dikkatle takip ediliyordu. İstanbul'daki adaların sakinlerine adaları tahliye etmeleri için

³² *Daily Telegraph*, 27 Şubat 1915, s.11.

³³ *Barrier Miner*, 28 Şubat 1915, s.2.

³⁴ *Otago Daily Times*, 24 Şubat 1915, s.6.

³⁵ *Portland Observer and Normanby Adviser*, 25 Şubat 1915, s.2.

³⁶ *Sun*, 26 Şubat 1915, s.1.

³⁷ *Daily News*, 28 Şubat 1915, s.1.

³⁸ *Grey River Argus*, 01 Mart 1915, s.5.

³⁹ *Hasting Standard*, 27 Şubat 1915, s.5.

⁴⁰ *Grey River Argus*, 01 Mart 1915, s.5.

hazırlanmaları emri verilmişti.⁴¹ İstanbul'da ise büyük bir panik ortamının olduğu, Türk başkentinin İstanbul'dan Bursa'ya taşınmak üzere hazırlıkların yapıldığı ve Sultanın İstanbul'dan kaçış hazırlığı içerisinde olduğu iddia ediliyordu.⁴²

Kara harekâtı olmaksızın boğazları ele geçirmek kimi kaynaklara göre pek mümkün gözükmez iken, kimi kaynaklara göre tam aksi söz konusuydu. Mevcut saldırılarla boğazın yaklaşık üçte birlik kısmını geçerek cesaretlenen İtilaf devletleri Mart ayı içerisinde İstanbul'a varmış olacaklarını⁴³ ve kara harekâtına gerek kalmayacağını düşünmeye başlamışlardı.⁴⁴ Harekâta katılan 12 kruvazör ile 20 destroyerin o ana kadar 2000 atış yaptıkları aktarılmaktaydı.⁴⁵ Deniz harekâtı sırasında İtilaf devletlerine ait üç deniz uçağı da Türk istihkâmlarını havadan bombalamışlardı.⁴⁶ Ayrıca bombardıman sonrasında boşaltılan Kumkale ve Seddülbahir istihkâmlarında artık İngiliz ve Fransız bayraklarının dalgalandığı bildirilmekteydi.⁴⁷ Çanakkale boğazına saldıran İtilaf donanmasında İngiliz gemileri önemli rol oynuyorlardı. Bu durumu bir güç ve itibar gösterisine de çeviren İngiltere sahip olduğu en yeni ve güçlü savaş gemisi olan Queen Elizabeth'i sürekli olarak gündeme getirmekteydi. Queen Elizabeth'in o ana kadar denizlerde yüzmüş olan en müthiş gemi olduğundan ve taşıdığı 381 mm'lik topların ezici gücünden söz ediliyordu.⁴⁸

İngilizlerin sergilediği üstünlük tavrı sadece sahip oldukları savaş gemileri ile sınırlı kalmamaktaydı. İngiltere Avam Kamarasında konuşma yapan Austen Chamberlain⁴⁹, Çanakkale harekâtını kastederek donanmaya ait kaynaklarının İngiltere maliyesi gibi bitmez tükenmez olduğunu ifade ediyordu.⁵⁰ İngiltere'nin savaş ve mali kaynaklarını bitmez tükenmez olarak nitelenirken İngiltere Başbakanı Asquith, mali yılın bütçesine dair 250.000.000 Sterlin ve 37.000.000 Sterlinden oluşan iki mali kalemi Avam Kamarasında oylamaya sunmuştu. Asquith içinde buldukları mali yılsonuna kadar bütçeden 362.000.000 Sterlin kullanılmış olacaklarını, o ana kadar İngiltere'nin orduya 275.000.000 Sterlin harcama yapmış olduğunu ve dominyonlara savaş harcamalarıyla ilgili olarak 38.000.000 Sterlin ödeme yapıldığını aktarıyordu. İngiliz Başbakanı konuşmasında savaşın kendilerine olan maliyeti konusunda da bilgiler paylaşmaktaydı. İngiltere ordusunun faaliyetlerinin maliyeti günlük 4.500.000 Sterlin iken donanmanın giderleri ise

⁴¹ *Sun*,28 Şubat 1915, s.1.

⁴² *Advertiser*,1 Mart 1915, s.7.

⁴³ *Bathurst Times*,1 Mart 1915, s.2.

⁴⁴ *Daily Herald*,1 Mart 1915, s.5.

⁴⁵ *Daily Standard*,1 Mart 1915, s.1.

⁴⁶ *Geelong Advertiser*,1 Mart 1915, s.3.

⁴⁷ *Advertiser*,2 Mart 1915, s.7.

⁴⁸ *Sun*,1 Mart 1915, s.5.

⁴⁹ 1863-1937 yılları arasında yaşamış olan İngiliz Devlet Adamıdır. 1915-1917 yılları arasında Birleşik Krallık'ın Hindistan'dan sorumlu Dışişleri Bakanlığı, 1918-1919 yılları arasında Savaş Kabinesi üyeliği görevlerinde bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: *AnaBritanica*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1993, s.429.

⁵⁰ *New Zealand Times*,27 Şubat 1915, s.6.

günlük 400.000 Sterlindi. Ayrıca dominyonlardan sağlanan asker desteği ile oluşturulan birliklerin yakında savaş hatlarında olacaklarını bildiriyordu. Çanakkale harekâtında o ana kadar İngiliz donanmasında her hangi bir kayıp ya da zayıflamanın olmadığını belirtmekteydi. Aynı konuşmada Başbakan Asquith, savaş malzemesine duyulan ihtiyaçların üretici ve işçilerin omuzlarına büyük sorumluluklar yüklediğini ancak askerlerin, denizcilerin, üreticilerin ve işçilerin hep birlikte büyük bir girişimin parçaları olarak ülkelerine hayati bir hizmet sunduklarından bahsediyordu.⁵¹

İstanbul'dan alınan haberlere göre saldırılar sonrasında Türklerin cesaretleri kırılmıştı.⁵² Osmanlının Almanların baskısı ile İtilaf devletlerine karşı savaşa girdiği ve Almanya ile anlaşma imzalayan Enver Paşa'nın aslında Osmanlının ölüm fermanına imza attığı düşünülüyordu.⁵³ Osmanlıdaki Alman nüfuzunun artması sonrasında Türklerin de Almanların yaptığı gibi kayıplarını olduğundan az göstermeye çalıştıkları diğer iddialar arasındaydı.⁵⁴ İngilizlere göre Çanakkale'de Türkler aşağılanmaktaydılar.⁵⁵ Artık Doğu Avrupa'daki 5 y.y.'lık Müslüman idaresinin sonuna gelmişti.⁵⁶ İngilizler Çanakkale'deki zorluklara rağmen hedeflerinden vazgeçmiyor ve alınan risk ne kadar büyük ise kazançlarının da bir o kadar büyük olacağını düşünüyorlardı.⁵⁷

İtilaf devletleri Çanakkale Boğazı'nı zorlamaya devam ederlerken Türkler de savunmaları geliştirebilmek için durmaksızın çalışıyorlardı. Esad Paşa komutasında 100.000 kişilik bir Türk birliğinin Marmara denizi yakınlarına sevk edildiği bilgisi geldiğinde İtilaf devletleri harekât konusunda bir toplantı düzenlemişlerdi. Toplantıya davet edilen Rus delegesi, Dedeağaç demiryolu vasıtasıyla Bulgaristan üzerinden Çanakkale Boğazına varmış ve toplantıya katılmıştı.⁵⁸ İtilaf devletleri Çanakkale harekâtının Osmanlı Devletinin yıkılmasının ilk adımı olduğunu ve bu durumun savaşta ellerine geçen en ciddi fırsat olduğu kanaatindeydiler.⁵⁹ Almanlar Osmanlı ile müttefik olduğunda halifenin cihat çağrısı ile birlikte Hindistan, İran, Arap yarımadası ve Mısır'daki Müslümanların kendi saflarında savaşa katılacaklarını tahmin etmişlerdi ancak tahminlerinde yanıldılar. Müslüman milletler her ne kadar Osmanlının cihat çağrısına karşılık vermemiş olsalar da İngilizler, Mısır ve Arap yarımadasındaki harekâtlar için önemli derecede asker

⁵¹ *Bendigo Independent*, 3 Mart 1915, s.5.

⁵² *Forbes Advocate*, 2 Mart 1915, s.1.

⁵³ *The Daily News*, 1 Mart 1915, s.4; Enver Paşa'nın Almanlara güvenerek Osmanlı Devleti'ni savaşa sürüklediği düşüncesi sadece İtilaf Devletleri tarafında oluşan bir algı değildi. Maliye Nazırı Cavid Bey de anlarında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan Enver Paşa'yı sorumlu tutuyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz: Maliye Nazırı Cavid Bey (Haz.Osman Selim Kocahanoğlu), *Feleket Günleri*, Cilt I, Temel Yayınları, İstanbul, 2000, s.13.

⁵⁴ *Sun*, 1 Mart 1915, s.6.

⁵⁵ *Sydney Stock and Station Journal*, 2 Mart 1915, s.1.

⁵⁶ *Bendigo Independent*, 2 Mart 1915, s.4.

⁵⁷ *Hastings Standard*, 27 Şubat 1915, s.4.

⁵⁸ *Daily Standard*, 4 Mart 1915, s.1.

⁵⁹ *Barrier Miner*, 4 Mart 1915, s.4.

ayırmaya devam ediyorlardı.⁶⁰ İngilizlere göre Çanakkale problemi çözüldüğünde Mısır artık bir İngiliz toprağı olacak ve Bağdat demiryolu uluslararası bir girişim halini alacaktı.⁶¹ Osmanlı cihat çağrısına cevap bulamamıştı fakat Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan destek almaya devam ediyordu. Çanakkale savunmasında Türkler için önemli olabilecek savunma silahlarından biriside denizaltıydı. Türklerin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan denizaltı konusunda yardım almadığı sürece de Çanakkale savunmasında denizaltı kullanamayacakları düşünülüyordu. Ayrıca, Türklerin ağır toplar konusunda Almanya'dan yeteri kadar destek alamadıkları tahmin edildiğinden Çanakkale savunmasında güçlü silahlardan mahrum oldukları varsayılıyordu. Savunma hatları için diğer bir önemli konu ise ikmal yolları idi. Boğazlara ulaşan en yakın demiryolunun Gelibolu yarımadasına kadar olması nedeniyle Türklerin asker ve savaş malzemesi naklinde büyük sorunlar yaşayacakları tahmin ediliyordu. Boğazların sadece torpidolar ile savunulamayacağını düşünen İtilaf devletleri, o ana kadar yapılmış olan harekâtlarda Türklerin zaten İtilaf donanmasının gücünü fark ettiklerini düşünüyorlardı.⁶² Çanakkale savunmasına denizden destek veren eski Alman savaş gemileri ikmal malzemesi konusunda sıkıntılar yaşamaktaydılar. Goeben'in kullanılan kötü kömür nedeniyle hızın 16 deniz miline düştüğü iddia edilmekte, azalan kömür stokunun sadece savaş gemileri değil sivil halk içinde problem haline geldiğinden bahsedilmekteydi. İstanbul'da sadece iki aylık kömür stokunun kaldığı ve stokun tükenmesi sonrasında şehre elektrik verilemeyeceği hatta tramvayların bile çalıştırılmayacağı iddia ediliyordu.⁶³ Birçok İstanbul sakininin İstanbul'u terk ettiği, Sultan ve çevresindekileri İstanbul'dan kaçırmak için üç trenin hazır bekletildiği aktarılan diğer bilgiler arasındaydı.⁶⁴ Tüm bunlar yaşanırken İtilaf donanmasının Çanakkale saldırıları devam ediyordu. Çanakkale harekâtının başarısının deniz ve kara birliklerinin işbirliğine bağlı olduğu düşünülmekteydi.⁶⁵

Çanakkale Boğazında Kumkale ve Seddülbahir istihkâmları önemli savunma noktaları olsalar da asıl savunma noktalarının boğazın ilerleyen kısımlarında yer alan Kilidbahir ve Çanakkale istihkâmlarının oldukları biliniyordu. Boğazın bu noktadaki genişliği oldukça dar olmasının dışında, kıyı şeridinde deniz seviyesinden başlayarak hızla 50 m.'ye kadar yükselen tepeler yer alıyordu. Bu tepelere 40 kadar Krupp topu konuşlandırılmıştı. Bazı topların çevresi hafriyatlarla güçlendirilirken bazıları top siperlerine sahiptirler. İtilaf devletleri siperlerde olan topları kısa mesafeli atışlarla imha edilebileceklerini öngörüyorlardı. Bu bataryaların dışında deniz seviyesinden daha yükseğe konuşlandırılmış başka toplar da vardı. Yükseklerdeki istihkâmlar savaş gemileri tarafından deniz seviyesinden yapılacak

⁶⁰ *Press*,1 Mart 1915, s.7.

⁶¹ *Clarence and Richmond Examiner*,4 Mart 1915, s.5.

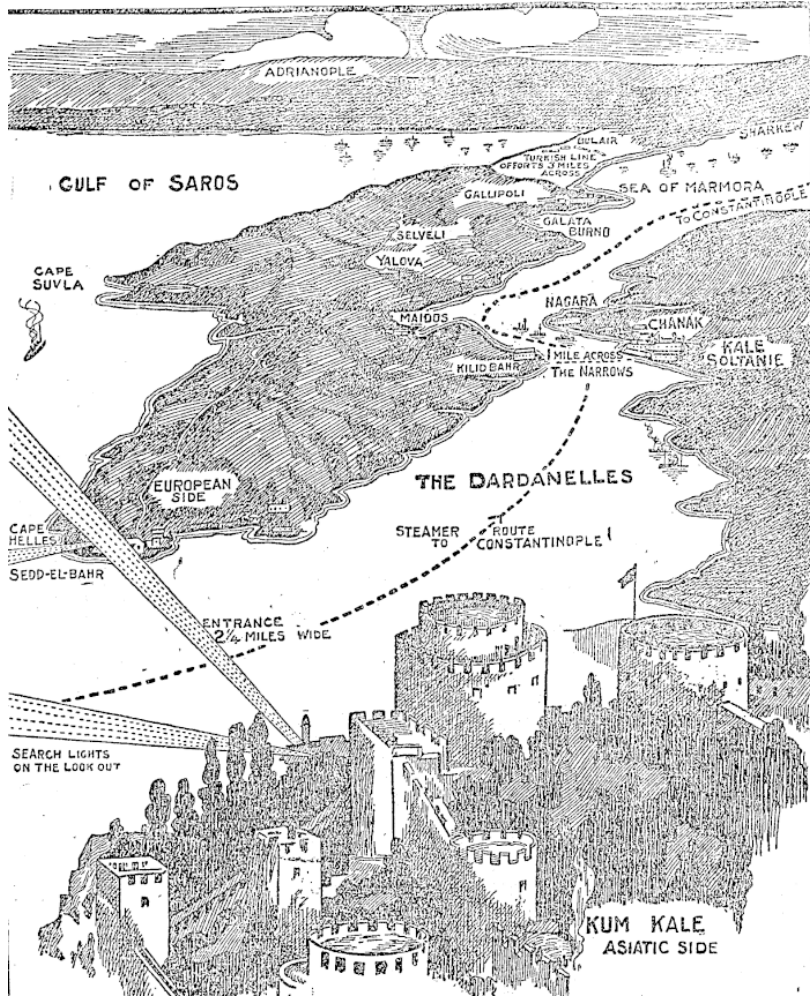
⁶² *Evening Post*,1 Mart 1915, s.8.

⁶³ *Hastings Standad*,2 Mart 1915, s.5.

⁶⁴ *Australian Worker*,4 Mart 1915, s.22.

⁶⁵ *Auckland Star*,1 Mart 1915, s.4.

atışlara karşı daha korunaklı durumdaydılar. Savaş gemilerinden bu istihkâmlara atış yapıldığında top mermileri istihkâmların üzerlerinden geçtiğinden toplarda herhangi bir hasar oluşmuyordu. Fakat yükseklerdeki bu istihkâmlardan yapılan karşı atışlar savaş gemilerinin en hayati kısımları olan güvertelerini kolaylıkla vurabiliyorlardı.⁶⁶

6 Mart 1915 tarihli *New Zealand Times* gazetesinde yer alan Çanakkale Boğazı'nı ve Türk istihkamlarının konumlarını gösteren çizim.⁶⁷

İtilaf donanması henüz istenilen ilerlemeyi sağlayamadığı için kara birlikleri kullanılamıyordu.⁶⁸ Boğazın içerisinde yaklaşık 13,5 km. ilerlenmişti ve bu mesafe henüz kara birliklerinin kullanılmasına uygun değildi.⁶⁹ 1 Martta İtilaf donanması

⁶⁶ *Poverty Bay Herald*, 2 Mart 1915, s.3.

⁶⁷ *New Zealand Times*, 6 Mart 1915, s.9.

⁶⁸ *Hawera & Normanby Star*, 2 Mart 1915, s.5.

⁶⁹ *Ohinemuri Gazette*, 3 Mart 1915, s.2.

boğaza girerek bombardımana devam etmiş, Türk bataryaları ise top ve havan topu atışlarıyla karşılık vermişti. Aynı günün akşamında İtilaf devletlerine ait uçaklar ile yapılan hava keşfinde yeni hazırlanmış istihkâmlar keşfedilmişti ancak bu istihkâmlara henüz silahların konuşlandırılmadığı bildirilmekteydi. Mayın temizleme gemileri Türk istihkâmlarından açılan ateşe rağmen destroyerlerin korumasında çalışmalarına devam ediyorlardı. Mayın temizleme çalışmaları sırasında İtilaf donanmasına ait altı asker Türk istihkâmlarının açtığı ateşte yaralanmışlardı.⁷⁰

İtilaf donanması kara harekatı için hazırlanmaya devam ederken kara hareketlerinde kullanılacak asker sayıları Avustralya ve Yeni Zelanda kamuoyunda kendisine yer bulmaya başlamıştı. Yeni Zelanda'da rahip T.Q. Williams Oamaru Baptist şapelinde yaptığı konuşmada savaşta İngiltere'ye yardım edebilmek için Yeni Zelandalıların daha fazla asker göndermesi gerektiğine vurgu yapıyordu. Yeni Zelanda o ana kadar cepheye 13.000 asker göndermişti ancak T.Q.Williams, bunun dört katının gönderilmesi gerektiğine inanıyordu. İngiltere'de halen her 16 kişiden birinin askere alındığını ancak bu oranın Yeni Zelanda'da sadece 77 kişide 1 kişi olduğunu aktarıyordu. Bu oran yeni gönderilecek 2.000 kişi ile birlikte ancak 73 kişide 1 kişiye inecekti. İngiltere savaş için çok fazla özveride bulunmaktaydı ve bu yük paylaşılmalıydı. Askere katılmanın cephede savaşabilecek her Hristiyan'ın görevi olduğunu aktaran rahip, karanlığa ve cehenneme ait bu savaşta Hristiyanların evlerinde oturmamaları gerektiğini vurguluyordu. Bu savaşta Hristiyanlar için kutsal bir savaş olarak niteleyen rahip, hükümetin öncülüğünde tüm Yeni Zelandalıların o ana kadar yaptıklarından daha fazlasını yapmaları gerektiğini ifade ediyordu⁷¹. Avustralya ve Yeni Zelanda kamuoyuna göre Osmanlı sendelemekteydi⁷² ve Çanakkale'nin bombalanması Osmanlı Devletinin yıkılmasının ilk adımıydı.⁷³ Türklerin Avrupa'da şanslarını kullandıkları ancak gözle görülür bir şekilde başarısız oldukları düşünülüyordu. Türk hâkimiyeti altındaki ulusların Avrupa medeniyetinden mahrum kaldıklarını iddia ediliyordu. İtilaf donanması kastedilerek intikam meleşinin Türkiye'ye yaklaştığı ifade ediliyordu.⁷⁴ İngiltere Kralı İngiliz donanmasının faaliyetlerine olan memnuniyetini dile getirirken⁷⁵, Osmanlı Padişahı Mehmet Reşat'ın yeğeni Prens Sebahaddin'in Osmanlı'nın felakete sürüklenmesini önlemek için amcasına çok geç olmadan İngiliz ve Fransızlarla barış antlaşması imzalanması yönünde telkinlerde bulunduğu aktarılıyordu.⁷⁶ İstanbul'un düşmesi ile Osmanlıdaki Alman rüyasının son bulacağı

⁷⁰ *Age*, 5 Mart 1915, s.7.

⁷¹ *Evening Star*, 4 Mart 1915, s.3.

⁷² *Wanganui Herald*, 4 Mart 1915, s.7.

⁷³ *Nelson Evening Mail*, 4 Mart 1915, s.6.

⁷⁴ *Mataura Ensign*, 2 Mart 1915, s.4.

⁷⁵ *A.g.e.*, 5 Mart 1915, s.7.

⁷⁶ *Otago Daily Times*, 4 Mart 1915, s.5.

ve bu durumda, eğer Enver Paşa Almanya'ya kaçmaz ise ya suikasta kurban gideceği ya da sürgün edileceği düşünülüyordu.⁷⁷

İtilaf donanması Türklerin Çanakkale savunmasında yeterli askeri toplamalarına fırsat vermeden kara birliklerinin güvenle indirilecekleri noktalara kadar ilerlemek istiyordu. Türklerin Çanakkale ve İstanbul'a yeni askeri birlikler sevk ettiklerinin⁷⁸ farkında olan İtilaf devletleri, Türk birliklerinin büyük kısmının Arap yarım adasında olduğunu ve muhtemelen Çanakkale ve İstanbul ile irtibatlarının kesik olduğunu düşünüyorlardı.⁷⁹ Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Bey'in açıklamaları İtilaf devletlerinin Osmanlı birliklerinin muhtemel hareket tarzı konusundaki öngörülerini doğrular nitelikteydi. Halil Bey açıklamalarında İtilaf donanmasının Çanakkale boğazını geçemeyeceğini düşünürken eğer bu mümkün olursa Osmanlı ordusunun en büyük kısmını Çanakkale'ye getireceklerini açıklamıştı.⁸⁰ Gelibolu'da 100.000 kişilik bir Türk birliği olduğu haberini alan İtilaf devletleri kara harekâtı için Çanakkale bölgesine asker sevk etmeye başlamışlardı. Kanadalı ve Senegalli askerlerden oluşan ve General Damade komutasındaki ilk sefer kuvveti Çanakkale bölgesine ulaşmıştı.⁸¹ İtilaf devletleri Mısır'da bulunan ANZAK birliklerini de Çanakkale'ye sevk etmeyi planlıyorlardı.⁸² Çanakkale harekâtı için yapılan yığınaklar ilerleyen zamanlarda çatışmaların daha da şiddetleneceğinin bir göstergesi iken Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İstanbul'a mühimmat gönderebilmek için çabalıyordu.⁸³ Türkler İtilaf donanmasının Çanakkale'yi geçemeyeceğine inanırken İtilaf devletleri boğazların geçilmesiyle birlikte Türk başkentinin Konya'ya çekilmek zorunda kalacağına inanmaktaydılar.⁸⁴ Türklerin İstanbul civarına askeri sevkiyatı İtilaf devletlerinin askeri planlamalarının sürekli değişmesine neden olmaktaydı. İzmir ve Suriye'den sevk edilen askerlerle birlikte İstanbul civarında yarım milyona yakın Türk askerinin konuşlanacağı haberi, İtilaf devletlerinin boğazları kontrol için ne kadar askere ihtiyaç duyabilecekleri konusunda karar vermelerini zorlaştırmıştı. İngiltere Mısır'da bulunan birliklerini Çanakkale'ye gönderemez ya da böyle bir durumda İtalya ve Yunanistan'dan yardım alamaz ise Türk birlikleri ile mücadele etmenin zor olacağını düşünüyordu.⁸⁵

Çanakkale Boğazının önemli noktalarında aydınlatma kuleleri yer alırken diğer hâkim noktalar toplarla konuşlandırılmıştı.⁸⁶ Savaş gemileri halen uzun menzilli atışlar ile Türk istihkâmlarını imha etmeye çalışıyorlardı. İtilaf

⁷⁷ A.g.e., 4 Mart 1915, s.6.

⁷⁸ Sun,4 Mart 1915, s.1.

⁷⁹ Mullumbimby Star,4 Mart 1915, s.4.

⁸⁰ Northern Advocate,5 Mart 1915, s.5.

⁸¹ Cairns Post, 5 Mart 1915, s.5.

⁸² Manawatu Standard,5 Mart 1915, s.5.

⁸³ Poverty Bay Herald, 5 Mart 1915, s.3.

⁸⁴ Bendigo Independent,5 Mart 1915, s.5.

⁸⁵ Hawera & Normanby Star,5 Mart 1915, s.4.

⁸⁶ Otago Daily Times,6 Mart 1915, s.8.

donanmasının en büyük gemisi Queen Elizabeth her biri yaklaşık bir tonluk olan top mermileri ile atış yapmaya devam ederken mermilerin düştüğü yerlerde 70-80 ton toprağı havaya uçuruyordu.⁸⁷ İtilaf donanması güçlü silahlara sahip olmasına rağmen iyi gizlenmiş Türk toplarını imha etmekte güçlük çekiyordu. Savaş gemileri sahillerdeki hedeflere karşı tasarlanmamışlardı ve bu nedenle başarılı atışlar yapabilmek için farklı atış yöntemleri denemek zorunda kalıyorlardı.⁸⁸ İtilaf donanması tarafından boğazların üçte biri kat edilmişti.⁸⁹ Amiral Carden'in raporunda ilettiklerine göre Irresistible, Albion, Triumph ve Prince George savaş gemileri bombardımana devam etmişlerdi. Bombardımanla birlikte Türk istihkâmlarını imha etmek için karaya asker indirilmiş ve Türk birlikleri ile aralarında çatışmalar yaşanmıştı. Saldırıları sonrasında Türk birlikleri köyleri kontrol altında tutmaya devam ederlerken çatışmalarda İngiliz kayıpları 19 ölü, 3 kayıp ve 25 yaralı idi.⁹⁰ Çanakkale harekâtına ait bir açıklama da Fransa'dan gelmişti. Fransız Denizcilik Bakanı resmi açıklamasında Çanakkale harekâtının aşamalı olarak devam ettiğini, Kabatepe'de bir gözlem istasyonunun kruvazörlerce imha edildiğini ve Fransız savaş gemisi Jauregulberry'nin bir Türk yakıt deposunu imha ettiğini aktarıyordu.⁹¹ Bombardıman sonrasında Türklerin Çanakkale'deki silahları İstanbul'a doğru taşımaya başladıkları iddia ediliyordu.⁹² Silahların taşınması haberi sonrasında İtilaf devletlerinin Çanakkale boğazının geçebileceğine Almanların da inanmaya başladıkları ve bunun sadece zaman meselesi olduğu belirtiliyordu.⁹³ Bu sırada Enver Paşa Çanakkale konusunda Alman gazetesi Frankfurter Zeitung'a bir röportajda açıklamada bulunmuştu. Açıklamasında Çanakkale girişindeki istihkâmların İtilaf devletleri tarafından kontrol altına alınmasının beklendiğini ancak asıl savunma hattının boğazın ilerleyen kısımlarında olduğunu ifade etmişti. Boğazın daralan kısımlarındaki topların savaş gemilerinin manevra yapmalarına izin vermediklerini ve bu mevzilerin o ana kadar saldırılardan etkilenmedikleri bilgisini paylaşmıştı. Ayrıca Sofya'dan aktarılan haberlerde İstanbul'da büyük bir panik yaşandığı ifade edilmekteydi. İstanbul'daki bazı Hıristiyanlar yaşanan savaşı kutsal bir savaş olarak nitelendirmekteydiler. İtilaf donanmasının saldırıları sonrasında bu Hıristiyanların Müslüman fanatizminin ilk kurbanları olabilecekleri düşünülüyordu. Enver Paşa'nın emri ile İstanbul'un çevre mahallelerinin savunma için güçlendirildiği bilgisi paylaşılırken, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında anlaşmazlıkların yaşanmasından korkan birçok Hıristiyan'ın İstanbul'dan göç ettikleri bildirilmekteydi.⁹⁴

İtilaf devletleri boğazları sadece İngiliz ve Fransız birlikleri ile geçebileceklerini düşünseler de savaşın ilerleyen dönemi için Bulgaristan, Romanya

⁸⁷ *Evening Post*, 6 Mart 1915, s.7.

⁸⁸ *Wanganui Chronicle*, 5 Mart 1915, s.5.

⁸⁹ *Daily Standard*, 8 Mart 1915, s.1.

⁹⁰ *Maffra Spectator*, 8 Mart 1915, s.3.

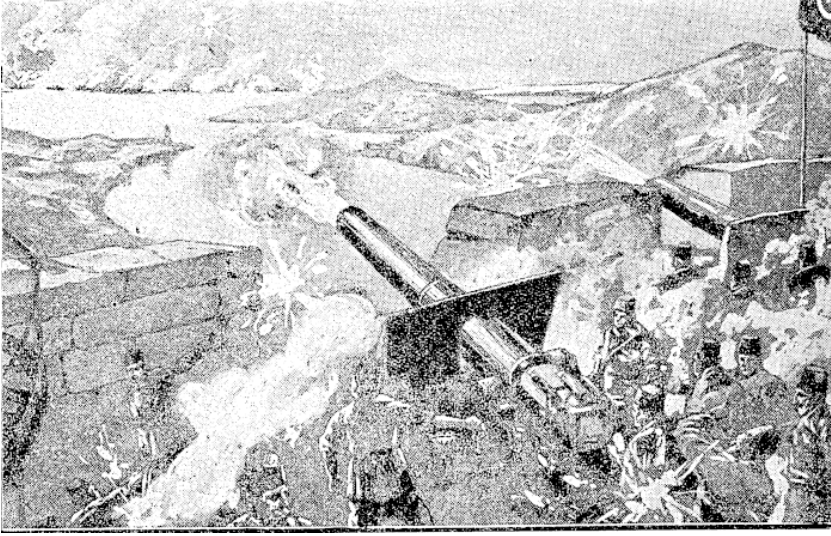
⁹¹ *Sun*, 6 Mart 1915, s.1.

⁹² *Daily Mercury*, 6 Mart 1915, s.4.

⁹³ *Wanganui Herald*, 6 Mart 1915, s.4.

⁹⁴ *Evening Star*, 9 Mart 1915, s.3.

ve Yunanistan'ın da kendi saflarında savaşa dâhil olmaları için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bu devletlerin savaşa girmek konusundaki kararları büyük ölçüde Çanakkale Savaşının sonucuna bağlıydı. Harekâtın mevcut durumunun Bulgaristan ve Romanya'da savaşa katılmak konusunda büyük bir heyecan yarattığı düşünölmekteydi.⁹⁵ Yunanistan'da İtilaf devletleri safinda savaşa katılmak için hükümet tarafından Krala bir teklif sunulmuştu ancak Yunan Kralı bu teklifi kabul etmemişti. Yunan Kralı savaşa girmek konusunda kararsızlığını sürdürse de Yunanistan halkı İtilaf devletleri safinda savaşa girmeye sıcak bakıyordu.⁹⁶ İtilaf devletleri boğazların ele geçirilmesi sonrasında Osmanlının yıkılacağı kanaati ile elde edecekleri fırsatları ganimet olarak nitelendirmektedirler. Balkan devletlerinin bu ganimetten pay elde edebilmeleri için çok geç olmadan İtilaf devletleri safinda savaşa katılmaları gerektiğini düşünöyorlardı.⁹⁷ Çanakkale harekâtının nasıl sonuçlanacağı Almanya için de oldukça önemliydi. Osmanlı ordusunda görev yapan birçok Alman asker vardı ve yaşanan gelişmeler İstanbul'daki Alman kolonisinde de paniğe neden olmuştu. Alman subayların panik ortamı içerisinde ailelerini Bükreş'e gönderdikleri ve bunların arasında General Limon Von Sanders'in karısının da bulunduğu iddia ediliyordu.⁹⁸

5 Mart 1915 tarihli *Woodville Examiner* gazetesindeki Çanakkale Boğazı savunmasındaki Türk istihkamlarını gösteren resim⁹⁹.

⁹⁵ *Hawera & Normanby Star*, 9 Mart 1915, s.5.

⁹⁶ *Colonist*, 9 Mart 1915, s.5.

⁹⁷ *Taranaki Herald*, 9 Mart 1915, s.3.

⁹⁸ *Telegraph*, 8 Mart 1915, s.7.

⁹⁹ *Woodville Examiner*, 5 Mart 1915, s.2.

Harekât devam ederken İtilaf donanması Türk savunmalarını karşısında büyük zorluklar yaşamaktaydı. Türk birlikleri topları ustaca saklamışlardı ve savaş gemileri yeterince yaklaşıp kadar toplarını ateşlemiyorlardı.¹⁰⁰ İtilaf donanması topların yerlerini tespit edilemedikleri için başlattıkları bombardımanlarda kesin sonuçlar alamıyorlardı. Ayrıca Türkler boğaz savunmasında sabit deniz mayınlarının dışında çok sayıda yüzen mayın kullanmaktaydılar. Mayın temizleme gemileri bu mayınları çoğu zaman tespit edemiyorlardı ve bu yüzden mayınlar akıntı ile birlikte İtilaf donanması için her an büyük bir tehlike oluşturuyorlardı. Yüzen mayınların bazıları akıntı ile birlikte Çanakkale boğazının yaklaşık 50 km güneyindeki Bozcaada açıklarına kadar ulaşmıştı.¹⁰¹ Londra'dan 8 Martta alınan bilgilere göre İtilaf donanması Gelibolu yarımadası girişinde yarım daire şeklini alarak bir bombardıman daha başlatmıştı. Savaş gemileri her iki dakikada bir toplarını ateşliyorlar, karaya düşen top mermileri büyük toprak yığınlarını havaya uçuyorlardı. Biri İngiliz diğeri Fransız iki savaş gemisi sahile doğru yönelerek toplarını ateşlemeye devam etmişlerdi. Saldırı ile birlikte Seddülbahir civarında dumanlar yükselmeye başlamıştı ancak Türk bataryaları pes etmiyorlardı. İtilaf donanmasının bir kısmı Gelibolu yarımadasını bombalamaya devam ederken Queen Elizabeth Saros körfezinden Gelibolu yarımadası üzerinden aşırma atışlar yaparak Anadolu yakasındaki Türk istihkâmlarını bombalıyordu.¹⁰² Bombardımanlarda 30 hareketli Türk topunun imha edildiğini ifade edilse de gizlenmiş toplar nedeniyle İtilaf donanması büyük sıkıntı içerisindeydi.¹⁰³ İtilaf donanması eş zamanlı olarak hem kara bataryalarını bombalamaya hem de mayınlardan korunmaya çalışıyordu. Mayın hattına yaklaşan bir Fransız gemisi mayınlardan kendisini zor kurtarmıştı.¹⁰⁴ Basında yayınlanan birçok haberde İtilaf donanmasının saldırılar süresince kayba uğramadığı ifade edilse de Amiral Carden'in 6-7 Martta yapılan harekâtlara dair raporunda durumun basının genelinde açıklandığı gibi olmadığı anlaşılıyordu. Saldırıları esnasında yaklaşık 19 km.'den yapılan atışlarda Queen Elizabeth 3 kez vurulmuştu. Alınan isabetlerin Queen Elizabeth'de hasara neden olmadığı açıklansa da Türk bataryalarınca vurulan tek gemi o değildi. Gaulois, Lord Nelson ve Agamemnon savaş gemileri de üçer kez isabet almışlar ve Agamemnon mürettebatından üç kişi yaralanmıştı. Ayrıca keşif yapan deniz uçaklarından birisi denize düşmüştü. Diğer iki deniz uçağından birisi 28 diğeri ise 8 kez isabet almıştı.¹⁰⁵ Bombardıman sırasında oluşan hasarlara dair İstanbul'dan ulaşan haberlerde İtilaf donanmasına ait bir İngiliz kruvazörü hasar aldığı, bir Fransız kruvazörünün kullanılmaz hale geldiği ve savaş gemilerinin atışları keserek geri çekilmek zorunda kaldıkları yönündeydi.¹⁰⁶

¹⁰⁰ *Dominion*,9 Mart 1915, s.4.

¹⁰¹ *Wairarapa Daily Times*,9 Mart 1915, s.5.

¹⁰² *Maryborough Chronicle*, 9 Mart 1915, s.5.

¹⁰³ *Goulburn Evening Penny Post*, 11 Mart 1915, s.2.

¹⁰⁴ *Gundagai Independent and Pastoral*,11 Mart 1915, s.1.

¹⁰⁵ *Hawera & Normanby Star*,10 Mart 1915, s.5.

¹⁰⁶ *Northern Advocate*,10 Mart 1915, s.5.

İtilaf donanması yaşadığı zorluklara rağmen İstanbul'u ele geçireceklerinden emin davranıyorlardı. Emin tavırlarının dışında Türklerinde İstanbul'un ele geçirileceğine artık inandıklarını düşünmeye başlamışlardı. Bu doğrultuda yayınlanan haberlerde Türk idarecilerin 8.000.000 Sterlini İstanbul'dan Konya'ya taşıdıkları iddia ediliyordu. Konya'ya gönderilen paralar dışında önemli bir miktar para da Alman bankalarına yatırılmıştı. Ayrıca 1909 yılında tahttan inen Abdülhamit'in de Konya'ya gittiği belirtilmekteydi¹⁰⁷. Resmî olmayan haberlere göre Sultan Mehmet Reşat da İstanbul'u terk etmişti.¹⁰⁸ Almanlar arasında Osmanlı başkentinin Edirne'ye taşınacağı düşünülürken an itibarıyla Kahire'de yaşayan eski İstanbul sakinleri başkentini Edirne'ye taşınmasını konusundaki Alman tezini savunmuyorlardı. Türklerin savaş konusunda direnmeleri durumunda başkenti Konya'ya taşıyacaklarını düşünüyorlardı.¹⁰⁹ Türkiye hakkındaki söylentiler birbiri ardına yayılıyordu. Romanya'nın Almanya tarafından İstanbul'a gönderilen mühimmatların geçişine izin vermemesi nedeniyle Türklerin mühimmat sıkıntısı çektikleri tahmin ediliyordu.¹¹⁰ Mühimmat sıkıntısı ile birlikte Osmanlı savunmasının düşeceğine inanılmaktaydı. Bu düşünce ile birlikte Almanya'nın İstanbul'un İtalya'nın korumasının altında Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'ın garantörlüğünde bağımsız bir şehir haline getirilmesi gerektiğini savunmaya başladığı ifade ediliyordu.¹¹¹

20 Mart 1915 tarihli *Observer* gazetesinde Türklerin Almanların etkisiyle savaşa girdiklerini betimleyen resim¹¹².

¹⁰⁷ *Bendigo Independent*, 10 Mart 1915, s.5.

¹⁰⁸ *Armidale Chronicle*, 10 Mart 1915, s.5.

¹⁰⁹ *Bathurst Times*, 10 Mart 1915, s.2.

¹¹⁰ *Lithgow Mercury*, 10 Mart 1915, s.2.

¹¹¹ *Express and Telegraph*, 11 Mart 1915, s.1.

¹¹² *Observer*, 20 Mart 1915, s.13.

İngilizlere göre İtilaf donanmasının başarılı saldırıları Müslüman dünyasında büyük bir etki yaratmıştı ve bu durum İstanbul'daki idarenin çöküşü olarak görülmekteydi.¹¹³ Almanların Müslüman dünyasını harekete geçirmek düşüncesiyle Osmanlı Devleti'ni kendi saflarında savaşa dâhil etmeleri sonuçsuz kalmıştı. Hindistan'daki Müslümanlar İngiliz tarafında askerlik yapmaya hevesli davranırlarken, Mısır'daki Müslümanlar İngilizlere açık bir şekilde sempatiyle yaklaşıyorlardı.¹¹⁴ Mısırlı Müslümanların göstermiş oldukları İngiliz taraftarlığı İngilizler için Mısır'da konuşlu ANZAK birliklerini farklı cephelere sevk edebilmek için büyük bir fırsat yaratmıştı. Savaşın en kritik cephelerinden biri olarak kabul edilen Çanakkale'de duyulan asker ihtiyacı ANZAK birliklerinin Çanakkale'ye sevkini muhtemel hale getirmişti.¹¹⁵

Çanakkale boğazında hava şartları nedeniyle İtilaf donanmasının harekâtı çoğu zaman ertelenmek zorunda kalıyordu. Hava şartlarının uygun olduğu zamanlarda ise bombardıman ve mayın temizleme çalışmaları durmaksızın devam etmekteydi. İtilaf donanması Çanakkale harekâtında başlangıçtan itibaren Türk bataryalarına 8000'in üzerinde atış yapmıştı¹¹⁶. Romanyalı bir devlet adamı olan M. Jonescu basına yaptığı bir açıklamada, İtilaf devletlerinin Çanakkale'yi geçerek İstanbul'u işgal etmelerinin gerektiğini düşündüğünü belirtiyordu. Bu görüşüne gerekçe olarak ise İstanbul'un işgalinin İtilaf devletlerine ekonomik ve politik avantajlar sağlayacağını ve bunun dışında düşmanlarından bir tanesini saf dışı bırakmış olacaklarını aktarıyordu. İstanbul'un düşmesi Romanya'nın da içinde bulunduğu tarafsız devletlerin savaşa girmelerini de hızlandıracaktı.¹¹⁷ Çanakkale harekâtı konusundaki görüşler taraflar arasında büyük farklılıklar göstermekteydi. İngiltere tarafında İstanbul'u kontrol altında tuttıkları 4,5 y.y. boyunca Türklerin medeniyet için hiç bir şey yapmadıkları düşünülürken¹¹⁸, Almanlar Çanakkale savunmasında Türklerin eskiden olduğu gibi cesurca savaşıacaklarına inanıyorlardı.¹¹⁹ İngiltere'den edinilen haberlerde İstanbul'da büyük bir gerginlik ve düzensizlik söz konusuydu. Beyoğlu ve Galata'daki dükkânlar kapanmışlardı. Askerler yabancı büyükelçilik ve konsoloslukların önünde yağma olasılığına karşı nöbet tutmaktaydılar.¹²⁰ Artık yabancılar İstanbul'dan göç ediyorlardı. Alman ve Avusturya-Macaristan Konsoloslarının aileleri de İstanbul'u terk ederek Filibe'ye gitmişlerdi.¹²¹ İstanbul'daki gelişmelerin yarı sıra Çanakkale harekâtından da sürekli haberler gelmeye devam ediyordu. Dedeâğaçtan rapor edilenlere göre İtilaf donanmasının Saros Körfezinden yaptığı bombardıman o kadar kuvvetliydi ki

¹¹³ *Grey River Argus*, 11 Mart 1915, s.4.

¹¹⁴ *Wairarapa Daily Times*, 12 Mart 1915, s.4.

¹¹⁵ *Marlborough Express*, 12 Mart 1915, s.4.

¹¹⁶ *Gympie Times*, 13 Mart 1915, s.6.

¹¹⁷ *Sun*, 13 Mart 1915, s.1.

¹¹⁸ *Mataura Ensign*, 12 Mart 1915, s.7.

¹¹⁹ *Sun*, 12 Mart 1915, s.6.

¹²⁰ *Telegraph*, 13 Mart 1915, s.6.

¹²¹ *Barrier Miner*, 19 Mart 1915, s.4.

patlamaların sesleri uzun mesafelerden duyulmaktaydı.¹²² Saldırıları hakkında Almanya'da daha farklı haberler yayımlanmaktaydı. İtilaf donanmasının yaptığı saldırılar kayda değer görülmezken, birçok savaş gemisinin hasar aldığı ve iki mayın gemisinin battığı aktarılıyordu.¹²³ İngiltere ve Fransa boğazlar konusunda Rusya ile olan işbirliklerini daha görsel hale getirebilmek için farklı bir yöntem izlemişlerdi. Rus savaş gemisi Askold Çanakkale'ye davet edilerek harekâtlara İngiliz ve Fransız gemilerinin önünde katılmaya başlamıştı.¹²⁴ Bükreş'e giden mülteciler Türklerin İtilaf donanmasının İstanbul'a girecek olmasından dolayı silahlarını sökmeye başladıklarını ve İstanbul'un özgür bir şehir olarak kabul edilmesi fikrini benimsediklerini iddia ediyorlardı.¹²⁵ İstanbullu Türkler arasında gerilim artmıştı. Artık İstanbullular her sabah evlerinin çatılarına çıkarak Marmara denizini ve İtilaf donanmasının İstanbul'a ulaşıp ulaşmadığını gözliyorlardı.¹²⁶ Türkler arasında Alman karşıtı isyanların başladığından da bahsediliyordu. Alman subaylar tarafından komuta edilen iki Türk birliğinde isyan çıktığı, elebaşlarının asıldıkları, diğer isyancıların ise hapse atıldıkları bildirilmekteydi.¹²⁷ Çanakkale harekâtının geldiği durum nedeniyle Osmanlı otoritelerinin Suriye'deki birliklerle haberleşerek stratejik nedenlerle Çanakkale'yi boşaltabileceklerini bildirdikleri açıklanmıştı.¹²⁸

Triumph savaş gemisi, Çanakkale harekâtı boyunca tüm İngiliz gemilerinden daha fazla göreve katılmıştı. Katıldığı görevlerde 2000 atış yaparken 14 kez vurulmuş, bacası delik deşik olmuştu. İtilaf donanması Türklerin hasar gören bataryalarını tamir etmelerine izin vermemek için saldırılara devam ediyordu. Saldırıları sırasında Türk bataryalarının atışlarının geliştiği fark edilmişti. Atışlardaki iyileşmenin sebebinin yeni Alman silahlarının Çanakkale'ye varmış olmasından kaynaklandığı düşünülüyordu.¹²⁹ 13 Mart akşamı Saros körfezinde İtilaf donanması ve Türk bataryaları arasında korkunç bir düello yaşanmıştı.¹³⁰

İngiltere donanmasını yenilmez, maliyesini ise tükenmez olarak nitelese de uzun süren savaş diğer tüm devletler gibi İngiltere ekonomisini de sarsmaya başlamıştı. Earl Kitchener¹³¹, İngiltere'nin içerisinde bulunduğu durum hakkındaki endişelerini dile getirmekteydi. Eğer, İngiltere ulus olarak birlik olamaz ise farklı cephelelerdeki silah ve mühimmat ihtiyaçlarını karşılayamayacaklarını, dolayısıyla

¹²² *Press*, 13 Mart 1915, s.9.

¹²³ *New Zealand Times*,13 Mart 1915, s.7.

¹²⁴ *Tuapeka Times*,13 Mart 1915, s.4.

¹²⁵ *Poverty Bay*,13 Mart 1915, s.3.

¹²⁶ *Nelson Evening Mail*,16 Mart 1915, s.5.

¹²⁷ *Evening Post*,13 Mart 1915, s.7.

¹²⁸ *Dominion*,13 Mart 1915, s.7.

¹²⁹ *Colonist*, 15 Mart 1915, s.3.

¹³⁰ *Thames Star*,15 Mart 1915, s.5.

¹³¹ Birleşik Krallık'ta 1871-1916 yılları arasında hizmet veren asker ve devlet adamıdır. Ortadoğu, Afrika ve Hindistan'da birçok görevde bulunmuş, 1914 yılında Birleşik Krallık Savaş Bakanı görevine getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: George Arthur, *Life Of Lord Kitchener*, Macmillan and CO., London, 1920.

devam eden savaşta büyük zararlar görebileceklerini düşünüyordu. Cephelerdeki asker ihtiyacını karşılayabilmek için askere almaların artması çalışan sayısını düşürmüştü. Gerekli çalışanın olmaması üretimin önemli derecede düşmesine neden olmaktadır. Savaşın ticari ilişkileri de etkilemesi nedeniyle İngiltere hammadde ihtiyacının karşılanmakta zorlanıyordu. Eğer hammadde temini yeteri kadar sağlanamaz ise üç ay içerisinde İngiltere'nin daha zor bir duruma düşmesinden endişe ediliyordu. İngiliz şirketleri artan savaş malzemesi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ABD'den 1 Milyon Sterlin değerinde malzeme satın almak zorunda kalmışlardı.¹³² İngiltere cephelerde savaşmak üzere dominyonlarından asker desteği almanın dışında malzeme desteği de almaktaydı. Yeni Zelanda Hükümeti İngiliz birliklerinin kullanması için çok sayıda malzemeyi gemilerle cephelere göndermekteydi.¹³³

Ekonomik sorunlar devam ederken Çanakkale'de çatışmalar son hızıyla devam ediyordu. Türkler arabalarla topların yerlerini sürekli olarak değiştiriyorlardı.¹³⁴ Ayrıca, İtilaf donanmasının mayın temizleme çalışmalarını geciktirmek için sürekli atışlar yapıyorlardı.¹³⁵ İngiliz filosuna ait H.M.S. Amethyst mayınlı bölgeye yaklaştığında Türk bataryalarının atışları ile karşılaşmıştı. Üç kez isabet alan İngiliz savaş gemisi hasar alarak geri çekilmek zorunda kalmıştı.¹³⁶ İtilaf donanması boğazları geçmekte zorlanıyordu. Hava şartları izin verdikçe saldırılara devam ediliyordu. İtilaf donanması bombardımana katılan gemileri desteklemek için Bozcaada'da bir ikmal merkezi kurmuştu. İkmal merkezinde bir haberleşme tesisine ek olarak gemilerin kömür ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılan iki yüzen iskele de bulunmaktaydı.¹³⁷ İtilaf devletleri Türklerin boğaz savunması için Gelibolu yarım adasında 40.000 Trakya'da 30.000 ve Çanakkale'nin güneyinde 110.000 asker ayırdığını öngörmeye başlamışlardı. İtilaf donanması Çanakkale Boğazının en dar kısmına yaklaşmıştı ancak hala boğaz savunmasındaki yeni çalışmaları tespit etmekte güçlük çekiyordu. 1914 Ekim ayından itibaren boğazlarda yeni istihkâmlar oluşturulmuş eski olanlar ise güçlendirilmişti. Kilitbahir ve Çanakkale arasındaki bölge aşıldığında İtilaf donanmasının İstanbul'a kadar önünde başka engel kalmayacağı düşünülüyordu. Kepez Burnu geçildikten sonra Gelibolu yarımadasında ilk istihkâm Kilitbahir istihkâmı, onun üst arka kısmında ise Namazgâh tabyası yer alıyordu. Tamamen yeni olan Namazgâh tabyası konumu ve donanım bakımından oldukça önemli bir istihkâmdı. Namazgâh tabyası 24 adet Krupp topu ile donatılmıştı ve tabyayı her biri 4 top ile donatılmış 3 batarya destekliyordu. Boğazın en dar kısmındaki dönüş oldukça keskindi ve burada gemiler hızlarını düşürmek zorunda kalıyorlardı. Kilitbahirden sonra Kumkale geliyordu ki bu istihkâm da hafriyatlarla güçlendirilmişti. Anadolu tarafında diğer

¹³² *Dominion*, 17 Mart 1915, s.5.

¹³³ *New Zealand Herald*, 17 Mart 1915, s.6.

¹³⁴ *Bay of Plenty Times*, 18 Mart 1915, s.3.

¹³⁵ *Evening Post*, 18 Mart 1915, s.7.

¹³⁶ *Wairarapa Daily Times*, 18 Mart 1915, s.5.

¹³⁷ *Poverty Bay Herald*, 19 Mart 1915, s.3.

önemli bir istihkâm ise Mecidiye tabyasıydı. Mecidiye tabyası Krupp topları ile donatılmanın dışında diğer tabyalar ile arasında askeri yollar, telefon ve telgraf hatları ile bağlantılıydı.¹³⁸

İtilaf donanması iyi planlanmış Türk savunmasını geçmek için büyük bir saldırı planlamıştı ki gelişmeler hiç de bekledikleri gibi olmadı. İngiliz savaş gemileri Inflexible ve Ocean ile Fransız savaş gemisi Bouvet saldırı esnasında yara alarak battılar.¹³⁹ Yenilmez olarak nitelendirilen donanma büyük hasar almıştı. İngilizler savaşın erken safhalarında kaybedilen bu gemileri büyük bir felaket olarak adlandırıyorlardı. Her ne kadar durumun şaşkınlığı içerisinde olsalar da verdikleri kayıpları savaşın beklenen bir sonucu olduğunu düşünüyorlardı. Verilen kayıplar hakkında ılımlı açıklamalar yapılmaya çalışılıyordu. Çanakkale harekâtı başlangıcında İtilaf donanmasından bahsedilirken en modern ve güçlü donanma yakıştırmaları yapılırken verilen kayıplar sonrasında batan gemilerin eski oldukları söylenmeye başlanmıştı. İtilaf donanması kayıp ve hasarlarına rağmen Çanakkale boğazını geçebileceğine inanıyordu. Bu yolda karşılına çıkacak olan Türk savaş gemilerini küçümsüyor hatta yok sayıyorlardı. Gemilerin karaya atışlar konusunda dezavantajlı durumda olduklarını fark etmişlerdi. İtilaf donanmasının verdiği kayıpların harekâtın devamlılığına nasıl etki edeceği konusundaki oluşan şüpheleri gidermek için geri plandaki destek filolarından söz ediyorlar ve harekâta devam edecekleri mesajını veriyorlardı. İlk tespitlere göre batan savaş gemilerindeki kayıpların 600 ile 800 kişi arasında olduğunu tahmin ediliyordu. Batan savaş gemilerinin yerlerini doldurabilmek için İngiltere Queen ve Implacable savaş gemilerini Fransa ise IV. Henri savaş gemisini Çanakkale'ye göndermişti. İtilaf devletleri kendi kayıplarını felaket olarak nitelerlerken, başta Osmanlı Devleti olmak üzere Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yaşanan bu olayı bir deniz zaferi olarak göreceklarının farkındaydılar. Bombardıman esnasında İtilaf donanması Türk topçularının açtığı ateşte birçok kez isabet alsalar da gemilerin asıl batma nedeninin akıntı nedeniyle yaklaşık saatte 7-8 km hızla sürüklenen mayınlar olduğu açıklanmaktaydı. Bombardımanlar esnasında mayın tarama gemileri çalışmalarına devam ediyorlardı ancak yüzen mayınları tespit edememişlerdi. Batan gemilerinin mürettebatını kurtarma çalışmaları savaş gemilerinin karaya asker çıkardıkları sırada ağır ateş altında gerçekleştirilmişti.¹⁴⁰ İlk belirlemelerde batan savaş gemilerinde az sayıda İngiliz askerinin kaybedildiği aktarılırken Fransız savaş gemisinin neredeyse tüm mürettebatını kaybettiği varsayılıyordu.¹⁴¹ 17-18 Mart saldırıları düzenlenmeden önce 10 gündür mayın temizleme çalışmaları büyük bir hızla devam etmişti.¹⁴²

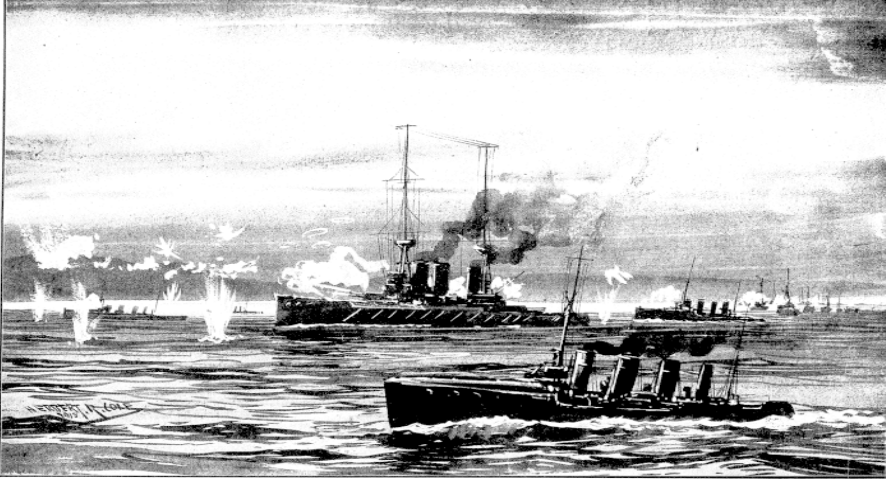
¹³⁸ *Auckland Star*, 20 Mart 1915, s.5.

¹³⁹ *Ashburton Guardian*, 20 Mart 1915, s.5.

¹⁴⁰ *Press*, 22 Mart 1915, s.7.

¹⁴¹ *Hastings Standard*, 20 Mart 1915, s.6.

¹⁴² *Grey River Argus*, 22 Mart 1915, s.5.

3 Mart 1915 tarihli *Otago Witness* gazetesinde İtilaf Donanması'nın Çanakkale Harekatını betimleyen resim.¹⁴³

18 Mart sabahı İtilaf donanması muazzam saldırısını başlatmıştı. Boğazın içlerine giren donanmaya Türk bataryalarından hızla karşılık verilmişti. Savaş gemileri birçok kez isabet almışlardı. Fransız savaş gemisinde bir mayının çarpması nedeniyle büyük patlamayla duyulmuş ve gemi 3 dakikadan az bir süre içerisinde boğazın derin sularına gömülmüştü. Fransız gemisi batarken tüm askerler ayağa kalkarak Vive La France (Yaşasın Fransa) diye bağırırken son kez Fransız bayrağını selamlamışlardı.¹⁴⁴ Mayın temizleme gemileri çalışmaya devam ederken karşılık veren Türk bataryaları İtilaf donanması tarafından bombalanmaya devam ediyordu. Akşamüstüne doğru Irresistible aldığı hasarlar nedeniyle saldırı hattını terk etmek zorunda kaldı ve 17:50 de battı. Mayınlara çarparak batan diğer bir gemi de Ocean'dı. Bu iki geminin mürettebatının büyük kısmı kurtarılmıştı. Caulois top atışıyla hasar görmüş Inflexible'nin ise ön kontrol kısmı ağır hasar almıştı. İtilaf donanması gün boyu devam ettiği bombardıman sonrasında Türk bataryalarında büyük hasarlar olduğunu tahmin ediyordu ancak gerçek durumu kestiremiyordu. Havanın karaması ile bombardıman ve mayın temizleme çalışmalarına son verildi. İtilaf donanmasına ağır kayıplar verdiren mayın tehdidi hareketin devam eden kısmı için de büyük bir tehlike olmaya devam ederken¹⁴⁵, İtilaf devletleri harekate aynı kararlılıkla devam edeceklerini ilan ediyorlardı. Kara birliklerinin Çanakkale'ye ulaşması ile birlikte ilerlemenin rahatlayacağını öngörüyorlardı.¹⁴⁶ Harekât sırasında savaş gemilerinin bombardıman ile imha edemedikleri Türk toplarını etkisiz hale getirebilme için karaya asker indirilmişti fakat karaya inen birlikler Türk birlikleri ile karşılaşmışlardı. Kara birlikleri indirilmeden önce hava keşfi yapılmış olmasına rağmen Türk birlikleri tespit edilememiş ve çatışmalarda 19 İngiliz askeri

¹⁴³ *Otago Witness*, 3 Mart 1915, s.35.

¹⁴⁴ *Taranaki Herald*, 26 Mart 1915, s.3.

¹⁴⁵ *Dominion*, 22 Mart 1915, s.5.

¹⁴⁶ *Hasting Standard*, 23 Mart 1915, s.5.

hayatını kaybederken birçoğu da yaralanmıştı.¹⁴⁷ Özellikle yüzen mayınlara karşı önlem almaya çalışan İtilaf donanması mayınları tespit edebilmek için farklı yöntemler bulmaya çalışıyordu.¹⁴⁸ Saldırı sırasında batan gemiler arasında en büyük kayıp Fransız gemisi Bouvet'e aitti. Bouvet'in 621 mürettebatından sadece 64'ü kurtarılabildi.¹⁴⁹ İngilizler ise kayıplarının sadece 61 kişi olduğunu ifade ediyorlardı.¹⁵⁰ Artan çatışma ortamı ile birlikte Çanakkale boğazının iki yakasında da yaşananların Yunan adalarına kaçmaya çalıştıkları ve Türklerin kaçakları katlettikleri iddia edilmeye başlanmıştı.¹⁵¹ Türk bataryaları tüm saldırılara rağmen halen ayakta durmaya devam ediyorlardı.¹⁵² İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı hava şartları nedeniyle harekâta ara verdiklerini duyurdu.¹⁵³ Harekâta ara verilmiş olması Türklerin hasar gören bataryalarını tamir edebilmelerine fırsat tanıyordu.¹⁵⁴ Bu sırada İtilaf donanması da kendi yaralarını sarmak ile meşguldü. Fransız gemisi Gauloise'nin hasarlarının tamir edilebilmesi için üç haftaya ihtiyacı vardı.¹⁵⁵ Çanakkale savunmasının başarısı İtilaf devletlerinin İtalya ve Balkan devletlerini kendi saflarında savaşa dâhil etme çabalarını da sekteye uğratmıştı. Tarafsız İtalya ve Balkan devletleri savaşa girmek konusunda tedirginlik yaşıyorlardı. İngilizler Balkan devletlerinin içinde buldukları tedirginliği Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan'ın kendilerini hala Sultanın topraklarında hissettikleri şeklinde yorumluyordu.¹⁵⁶ Tüm sorunlara rağmen İtilaf devletleri her ne pahasına olursa olsun boğazı geçeceklerine inanmaya devam ediyorlardı.¹⁵⁷ Hatta harekât konusundaki kararlılıklarını "Yumurtaları kırmadan omlet yapılamaz" şeklindeki bir benzetmeyle de ifade etmişlerdi.¹⁵⁸

Sonuç

İtilaf devletlerinin deniz yoluyla Çanakkale'yi geçmek üzere yaptıkları planlar büyük bir hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştı. Harekat süresince donanmasından övgü ile söz eden İtilaf devletleri küçümsedikleri Osmanlı savunması karşısında beklenmedik bir yenilgi almışlardı. Deniz hareketinde yaşanan başarısızlık İtilaf devletlerinin kara birlikerine olan ihtiyacını kesinleştirmişti. Artık Çanakkale'nin geçilmesi İtilaf devletleri için bir itibar meselesi halini almıştı. Savaşın başlangıcından itibaren Osmanlı Devleti içinde bulunduğu durumu bir öz savunma

¹⁴⁷ *Auckland Star*,22 Mart 1915, s.5.

¹⁴⁸ *Evening Post*,22 Mart 1915, s.8.

¹⁴⁹ *Colonist*,22 Mart 1915, s.4.

¹⁵⁰ *New Zealand Herald*, 23 Mart 1915, s.7.

¹⁵¹ *Wanganui Chronicle*, 25 Mart 1915, s.5.

¹⁵² *Wairarapa Age*,25 Mart 1915, s.5.

¹⁵³ *Hastings Standard*, 23 Mart 1915, s.5.

¹⁵⁴ *Auckland Star*,27 Mart 1915, s.5.

¹⁵⁵ *Bay of Plenty Times*, 25 Mart 1915, s.3.

¹⁵⁶ *Evening Post*,25 Mart 1915, s.6.

¹⁵⁷ *Northern Advocate*,23 Mart 1915, s.5.

¹⁵⁸ *Marlborough Express*,23 Mart 1915, s.4.

olarak görürken, İtilaf devletleri için yaşanan savaş bir çıkar çatışmasıydı. İngiltere diğer cephelerde olduğu gibi Çanakkale’de de İngiliz milletler topluluğu üyesi devletlerden büyük destekler almıştı. Dominyon ülkeler kendilerini İngiltere’nin küçük kardeşleri gibi görmüşler ve İngiltere’nin çıkarlarını koruyabilmek için büyük çaba sarf etmişlerdi. Avustralya ve Yeni Zelanda’nın İngiltere ile olan tarihsel ilişkisi Çanakkale Deniz Harekâtı boyunca da fark edildi. Avustralya ve Yeni Zelanda basını çoğu zaman İngiltere kaynaklı haberleri yayımladılar. Hatta daha iddialı bir yorum yapmak gerekirse Avustralya ve Yeni Zelanda basınlarının neredeyse İngiliz basının birer kopyası oldukları söylenebilir. Aktarılan haberlerde İngiliz taraftarlığı yada sempatisi kolaylıkla fark edilmektedir. Harekat ile ilgili haberlerde İngiliz birliklerinin kazanımları ulaşılması zor başarılar olarak gösterilirken, verdikleri kayıplar yaşanan talihsizlikler olarak ifade ediliyordu. Çanakkale Deniz Harekâtı İtilaf donanmasının almış olduğu yenilgi başta İngiltere ve dominyonları olmak üzere tüm dünyaya savaşın sadece bir matematik olmadığını gösterdi. Türkler ellerindeki kıt kaynaklara rağmen muazzam bir savunma örneği göstermişlerdi. İtilaf donanmasının başarısızlığı İtilaf devletlerinin askeri, siyasi ve ticari tüm planlarının değişmesine neden oldu. Türk savunması sadece düşman donanmasının Çanakkale’den geçmesine engel olmamış, İtilaf devletlerince felaket olarak adlandırılan ancak Türklerin gururla hatırladıkları bir olayı tarihe not düşmüştü.

KAYNAKÇA

Gazeteler

a. Avustralya

Adviser

Age

Ararat Chronicle

Armidale Chronicle

Australasian

Australian Worker

Barrier Miner

Bathurst Times

Bendigo Independent

Cairns Post

Clarence and Richmond Examiner

Daily Herald

Daily Mercury

Daily News

Daily Standard

Daily Telegraph

Express and Telegraph

Forbes Advocate

Geelong Advertiser

Glen Innes Examiner

Goulburn Evening Penny Post

Grenfell Record and Lachlan District Adviser

Gundagai Independent and Pastoral

Gympie Times

Kalgoorlie Miner

Lithgow Mercury

Maffra Spectator

Maryborough Chronicle

Mullumbimby Star

Pirie Recorder and North Western Mail

Portland Observer and Normanby Adviser

Sydney Stock and Station Journal

Telegraph

The Daily News

Tweed Daily

Wanganui Chronicle

Wanganui Herald

b. Yeni Zelanda

Ashburton Guardian

Auckland Star

Bay of Plenty Times

Colonist

Dominion

Evening Post

Grey River Argus

Hasting Standard

Hawera & Normanby Star

Manawatu Standard

Marlborough Express

Mataura Ensign

Nelson Evening Mail

New Zealand Herald

Northern Advocate

Northern Advocate

Oamaru Mail

Ohinemuri Gazette

Otago Daily Times

Otago Witness

Poverty Bay Herald

Press

Sun

Taranaki Herald

Thames Star

Tuapeka Times

Wairarapa Age

Wairarapa Daily Times

II. Kitaplar

AnaBritanica, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1993.

ARI, Kemal, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Askeri Tarih ve Stratjik Etüt Başkanlığı (ATESE) Yayınları, Ankara, 1997.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 16. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007.

ARTHUR, George, *Life Of Lord Kitchener*, Macmillan and CO., London, 1920.

ATABEY, Figen, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

BEAN, Charles, *Official History of Australia in the War of 1914–1918*, Cilt I, 11. Baskı, Queensland Üniversitesi Yayınları, Avustralya, 1941.

CAVİD BEY (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), *Felaket Günleri*, Temel Yayınları, Cilt I, İstanbul, 2000.

KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih*, Cilt I, 17. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008.

TUNÇOKU, Mete, *Çanakkale 1915 Buzdağının Altı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Cilt I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih*, 7. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2008.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
I/1, (2017 Yaz), ss. 153-178.

1960'LI YILLARDA İZMİR'DE EĞLENCE HAYATI VE GEZİNTİ YERLERİ*

Şenay SAVUR**

Öz

Her kentin kendine özgü bir toplumsal kimliği vardır. Eğlence kültürü de toplumsal kent kimliğini oluşturan unsurlardan bir tanesidir. Türkiye, 1960-1970 yılları arasında toplumsal dinamikleri değiştirecek kritik bir dönem geçirmiştir. Zira 60'lı yıllar 27 Mayıs 1960 İhtilali ile başlamış ve bir askeri uyarı niteliğinde olan 1971 Muhtırası ile sona ermiştir. Bu 10 yıllık süreç, makro düzeyde Türkiye'nin mikro düzeyde ise İzmir'in, sadece siyasi hayatını değil, sosyal yaşantısını, eğlence hayatını ve gündelik yaşantısını da etkilemiştir. Amaç, bu 10 yıllık süreç içerisinde İzmir'in eğlence hayatına ışık tutmak, yıkılmış ve zamanla unutulmuş mekânları hatırlatmaktır. Bu makalede, İzmirliilerin dinlenmek ve eğlenmek için gittikleri mekânlara, boş vakitlerini değerlendirme yöntemlerine ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Kentin gece kulüplerinden, gazinolarından, müzikli çay bahçelerinden, sinemalarından, piknik ve mesire yerlerinden, plaj ve denizlerinden bahsedilmektedir.

Anahtar Kelimeler: 1960'lar, İzmir'in Eğlence Hayatı, Gece Kulüpleri, Gazinolar, Plajlar, Piknik Alanları, Sayfiye Yerleri.

* Bu makale, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Türk Devrim Tarihi Bölümünde, Prof. Dr. Kemal Arı danışmanlığında hazırlanmakta olan "1960'lı Yıllarda İzmir'de Sosyal Yaşam" isimli doktora tezinden esinlenilerek kaleme alınmıştır.

** Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Türk Devrim Tarihi Bölümü Doktora Öğrencisi, (senaysavur@hotmail.com).

THE ENTERTAINMENT LIFE AND THE SIGHTSEEING PLACES IN İZMİR IN THE 1960'S

Abstract

Each city has its own unique social identity. Entertainment culture is one of the elements that constitute social city identity. Turkey between 1960 and 1970 underwent a critical period that would change the social dynamics. For the 60s began with the military coup of 27 May 1960 and ended with the 1971 Memorandum which was a military warning. This 10-year period affected not only the political life but also the social life, the entertainment life, and everyday life of Turkey at the macro level and of İzmir at the micro level. My aim is to shed light on İzmir's entertainment life for this 10-year period and to remind those places that have been lost and forgotten over time. This article contains information about places that İzmirians visited for relaxation and entertainment and about their methods of recreation. City's nightclubs, gazinos, open cafes with live music, cinemas, picnic and recreation spots, beaches and the seas are mentioned.

Keywords: 1960's, *The Entertainment Life of Izmir, Nightclubs, Gazinos, Beaches, Picnic Areas, Summer Resorts.*

Giriş

1960'lı yıllarda İzmir, hem Avrupa kenti görünümünü korumakta hem de küçük bir Anadolu kentinin klasik öğelerine sahip olmayı sürdürmekteydi. Alsancak gibi yerli halkın yaşadığı semtlerin yanı sıra kent dışından gelen göçmenlerin oluşturduğu Gültepe, Yeşilyurt, Çamdibi gibi gecekondu bölgeleri de varlıklarını sürdürüyorlardı. Farklı gelir grupları farklı semtlere yerleşmiş ve birbirleriyle etkileşimleri sonucu toplumsal yaşamda ortak öğelerle kendini göstermeye başlamıştı.

İzmir'in; Türkiye'nin önemli ihracat ve ithalat merkezlerinden birisi olması, sanayileşmenin her geçen gün artması, turizmin öneminin giderek anlaşılması, 1955 yılında kurulan Ege Üniversitesinin toplumun kültürel yapısında meydana getirdiği değişiklik, ulaşım imkânlarının çoğalması, Nato Karargâhının İzmir'de bulunması, göç olayı ile birlikte yeni yerleşim bölgelerinin oluşması, 1960'larda İzmir'in toplumsal yapısını belirleyen en önemli kriterlerdi. Bir tarafta yüzyıllardır İzmir'de yaşayan yerli halk, diğer tarafta gecekondu bölgelerini oluşturan göçmenler, bir diğer tarafta ise İzmir'de görev yapan Amerikalı aileler... Her gelir grubuna ait vatandaşın yaşadığı semtler farklıydı; fakat toplumsal yaşamın bir gereği olarak insanların birbirleri ile etkileşimi kültür sentezinin oluşmasını sağlıyordu. Ulaşım imkânları artmış; yollar, parklar, binalar ve apartmanlar yapılmıştı. Birbirine yakın iki köy bile gelenek, görenek, yaşam ve inanç biçimleri açısından farklılık gösteriyordu. Göç eden kesim, kendine ait yaşam düzenini İzmir'e getirmekle kalmıyor, İzmir'in kendine has kültürünü de yavaş yavaş benimsiyordu. Kimi

zaman hiç kabul etmediği değerler oluyor, kimi zaman da kendi bildikleri ile yeni gördüklerini sentezliyor ve ortaya yepyeni bir kültür ögesi çıkıyordu¹.

Kent merkezinde yaşayan ailelerin, gecekondularda yaşayan ailelerin ve sayıları az da olsa aile evlerinde yaşayanların mahalleleri ayrılmakta, yaşadıkları konut tipleri farklılaşmakta ve yaşam tarzları çeşitlilik göstermekteydi. Fakat her ne kadar mahalleler ve konut tipleri ayrılsa da geleneksel yaşam tarzları sürdürülmeye devam edilse de İzmir'in kendine has kültürü, tüm grupları bir çatı altında topluyordu. Gidilen eğlence yerleri, moda kültürü, kılık kıyafet seçimi, piknik ve kır eğlenceleri, tüm İzmirliileri ortak bir paydada birleştiriyordu.

İzmir'de her mevsim gidilecek, gündelik hayatın koşuşturmasından insanları uzaklaştıracak, hoşça vakit geçirmelerini sağlayacak birçok eğlence unsuru vardı. Bunlardan belki en önemlisi ve en sık gidilene sinemalardı. Yaz-kış açık olan sinemalar; her gelir grubundan insanın, kadınlı erkekli, çoluk çocuklarıyla birlikte rahatlıkla gittikleri yerlerdi. Yazları açık hava sinemaları tercih edilir, özellikle bayanlar ev işlerini sinema saatlerine göre ayarlar ve komşularıyla buluşup, kalabalık gruplar halinde giderlerdi. Başrol oyuncularını ile kendilerini özdeşleştirmek ve film boyunca ağlamak yaygın davranışlardı. Filmin kalitesi acıklı olmasına bağlıydı. Birbirlerine filmi önerirken, "Mutlaka git, çok acıklı..." diye tavsiye edilirdi.

Sinemaların dışında; sanatçıların sahne aldıkları gazinolar, müzikli çay bahçeleri ve gece kulüpleri de İzmir'in eğlence hayatını şekillendiren mekânlardı. Fuarın varlığı İzmir'i renklendirir, farklı il ve ilçelerden vatandaşların İzmir'e akın etmelerini sağlardı. 1 ay açık kalan fuar boyunca, en meşhur sanatçılar İzmir'e gelmek için adeta birbirleriyle yarışlardı. Aylar öncesinden, hangi sanatçının hangi gazinoda çıkacağı belirlenirdi. Fuardaki gazinolarda eğlenmek bir ayrıcalıktı. Gazinolara ailecek gidilir ve geç saatlere kadar kalınırdı.

İzmir'in ılıman iklimi ve sıcak havanın yılın 5-6 ayı boyunca devam etmesi, piknik ve mesire yerlerini de vazgeçilmez kılıyordu. Nisan ayının ilk günleriyle birlikte piknik sezonu açılır ve kalabalık gruplar halinde pikniğe gidilirdi. Hava sıcaklığının artmaya başladığı mayıs aylarından itibaren de İzmirliiler, plajlara ve deniz kenarlarına akın ederlerdi. İzmir hem mesire yerleri açısından hem de plajlar açısından zengin bir kent idi.

1. Sinemalar

İzmir, 20.yy'ın başlarından itibaren yaşayan bir sinema kültürüne sahipti. 20.yy'ın ikinci yarısında sinemanın sektörel açıdan gelişmesiyle birlikte sinema salonlarının sayısı da hızla arttı. 1948 yılında İzmir'de 8 sinema salonu mevcutken, 1960'lı yıllarda sayı 60'ın üzerine çıktı². Sinema sektörü en popüler dönemini

¹1967 *İzmir İli Yıllığı*, ss.161-165.

² *Milliyet Gazetesi*, 16 Ocak 2017.

1960'lerde yaşadı. Televizyon henüz gündelik yaşantıya girmemişti. Kadınlı, erkekli tüm vatandaşların en büyük eğlencesi sinemalardı. Erkeklerin boş vakitlerini değerlendirmek ve eğlenmek için gittikleri birçok mekân olurdu; fakat bayanların gittikleri eğlence mekânı genelde sinemalardı. Sinema biletlerinin nispeten ucuz olması, her gelir seviyesine uygun bilet satışlarının bulunması, vatandaşın sinemalara kolaylıkla gitmesini sağlıyordu. İzmir, ılıman bir iklime sahip olduğu için 60'lı yılların ikinci yarısından itibaren İzmir'de açık hava sinemalarının da sayısı artmaya başladı. Öyle ki bazen bir semtte birkaç tane birden açık hava sineması olurdu. Sinema salonlarının fazlalığı, bilet fiyatlarının uygunluğu ve İzmir'deki yerleşmiş sinema kültürü, sinemayı İzmirli için vazgeçilmez kılyordu.

1.a. Kapalı Sinemalar

1960'lı yılların başında İzmir kentinde çok sayıda sinema salonu mevcuttu. Hemen hemen her semtin kendine ait bir salonu vardı; ancak salonların konforları, konumları ve bilet fiyatları birbirinden farklı idi. Haliyle gelen müşteri profilleri de farklı oluyordu. İzmir'in tanınmış ailelerinin ve gelir seviyesi yüksek vatandaşların gitmeyi tercih ettikleri sinema salonu Elhamra Sineması idi. İzmirli arasında, Elhamra sinemasında film izlemeye gitmek adeta bir ayrıcalıktı. Öyle ki sinemaya giden vatandaşlar o gün giyimlerine özen gösterir, en şık kıyafetlerini giyerlerdi. Elhamra Sineması, 2006 metrekaarelik bir alan içerisine inşa edilmişti. Plan ve projesi, mimar mühendislerden Sermet ve Galip Beylere aitti. Görkemli iç ve dış mimariye sahip olan sinemanın, ayrıca büyük bir dinlenme salonu mevcuttu. Film izlemeye gelenler önce dinlenme salonunda oturur, ardından sinema salonuna girerlerdi. Sinema salonu kışları merkezi ısıtma sistemi ile ısıtılır, yazları vantilatör ve aspiratörler ile soğutulurdu³.

O dönem sinema salonları özel localara sahipti. Locaların fiyatları ve konforları birbirinden farklıydı. Elhamra Sinemasının da 100 kişilik özel bölümü, 200 kişilik balkon ve 450 kişilik parter denilen ön alanı vardı. Ailesi ve arkadaşları ile ayrı oturmak isteyen izleyiciler için de 10 tane balkon locası ve 10 tane benyuvarı mevcuttu. Benyuvarların her biri dörder kişilik, balkon localarının ise her biri 5'er kişilik idi. Toplam 840 koltuğu vardı. Koltuklar kadife kumaştan olup Viyana'daki Thonet Şirketine yaptırılmıştı. Son derece lüks ve zevkle döşenmiş olan Elhamra Sineması, bu nedenle daha çok İzmir'in tanınmış simalarına hitap ederdi. Elhamra Sineması, 1960'lı yıllarda altın çağını yaşadı. Salonunun genişliğinden dolayı müzikhollere, tiyatro topluluklarına ve konserlere ev sahipliği yaptı. Tiyatro oyunları, Türk ve yabancı Batı müziği konserleri ve operalar hep Elhamra Sinemasının salonunda gerçekleştirildi⁴. Şükran Yücel, 60'lı yıllardaki anılarından bahsederken şu bilgileri vermiştir:

³ Oğuz Makal, *Tarihin Penceresinden İzmir Sinemaları*, Alo Bilgi Kültür Yay., İzmir, 1992, s.91.

⁴ Yaşar Ürük, "Milli Sinema: Elhamra", *İzmir Life Dergisi*, Sayı:127, (Mart, 2012), ss.80-81.

“En çok gittiğimiz sinema Konak'taki Elhamra Sineması idi. Her cuma suareye giderdik. Elhamra'da en yeni yabancı filmler oynardı. En çok izlenen filmler: “Ben-Hur” gibi bol Oscarlı, “On Emir” gibi tarihi ve “Kleopatra” gibi bol tanıtımlı Amerikan filmleriydi. Ama aynı zamanda Alain Delon'un, Jean Gabin'in, Jeanne Moreau'nun, Monica Vitti'nin, Mircille Darc'in, Sophia Loren'in, Marcello Mastroianni'nin oynadığı Fransız ve İtalyan filmleri de sık sık gösterilirdi.Elhamra'nun çok şık bir izleyici kitlesi vardı. Sinema için özel olarak en yeni giysilerimizi giyerdik. Perşembe'den gider, cuma akşamı için hep aynı sıranın başından bilet alırdık. Normal sıra numaralarından farklı olan sinemanın numara dizgesini ezberlemiştik. Hemen herkes, her hafta, aynı sırada, aynı koltukta otururdu”⁵.

Meşhur İzmir sinemalarından bir tanesi de Kordon'daki Tayyare Sineması idi. 1920'li yılların başında açılan Tayyare Sineması, İzmir'in hatta Türkiye'nin en iyi sinemalarından birisiydi. Alsancak sakinlerine ve Alsancak çevresindeki muhite hitap ederdi. Özellikle azınlıklar tarafından tercih edilirdi. Sinemanın yeri belediyeye aitti. 1968 yılına kadar belediye tarafından farklı işletmecilere kiralanmış, birçok defa el değiştirmiş ve zaman zaman restore edilmişti. 536 koltuk kapasitesine sahipti. Kış ayları için kalorifer düzeni, yaz ayları için vantilatör ve aspiratör düzeni mevcuttu. Sahnesi, sahne arka düzeni ve akustik özellikleri ile Türkiye'nin önemli sinema salonlarından birisiydi. 1960'ların ikinci yarısından itibaren sinema sektöründe başlayan kriz, bir süre sonra Tayyare Sineması'nı da etkiledi. 1968 yılında son işletmecisi Celal Boyer zamanında, İzmir Belediyesi tarafından İş Adamı Bedri Akgerman'a satıldı. Bedri Akgerman sinemanın son sahibi oldu. Bedri Akgerman'ın sinema salonunu yıkarak, yerine apartman yapma isteği belediye tarafından da olumlu karşılanınca, gerekli formaliteler yerine getirildi ve Tayyare sineması yıkılarak yerine Tayyare apartmanı inşa edildi⁶.

İzmir'in en popüler iki sineması olan Tayyare ve Elhamra sinemalarından başka, birçok sineması daha vardı. Bunlardan bir tanesi de Eşrefpaşa Caddesi'nde açılan Yeni Sineması idi. Sinema 1930 yılında 1.250 koltuk ile açılmıştı. Açıldığında İzmir'de dönemin en büyük sinemasıydı. Yeni Sineması'nın açılmasıyla birlikte tiyatro toplulukları bu salonda sahne almaya, sergiler bu salonda düzenlenmeye başlandı. İzmir Devlet Tiyatrosu Konak Sahnesi yerini, Yeni Sineması'nın sahnesine bırakmıştı. 1950 yılına kadar aktif olarak faaliyet gösteren sinema, zamanla eskidi, makinaları yıprandı. Üstelik civarda 4 yeni sinemanın daha açılması, Yeni Sineması'nı gözden düşürdü. Bunun üzerine 1956 yılında, yurt dışından 16.000 liraya sinema perdesi getirilerek, Yeni Sineması baştan sona yenilendi. “Sunnyscreen Panoramik Sinemaskop”, fosforlu gümüş renginde, İzmir'de bir benzeri daha olmayan perdeydi. Tadilatın sona sinemaseverlere kapılarını yeniden açan Yeni Sineması, 20 yıl boyunca aralıksız olarak sinema göstermeye

⁵ Şükran Yücel, *Yitik Zamanın Peşinde Karantina*, Heyamola Yay., İzmirim Dizisi, İzmir, 2011, ss.92-93.

⁶ Yaşar Ürük, *İzmir'i İzmir Yapan Adlar*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Dizisi, İzmir, 2008, s.236, s.257.

devam etti. En parlak dönemini 1960'lı yılların ortalarında yaşadı; ancak 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren, açık hava sinemalarının açılmasıyla birlikte şöhreti azalmaya başladı ve 1960'lı yılların sonlarında zarar ederek kapanma aşamasına geldi⁷.

Kapanan sinema salonlarının yanı sıra, 1960'ların sonlarında yeni açılan sinema salonları da vardı. Bunlardan bir tanesi, 1967 yılında İş Adamı Enver Bakloğlu tarafından açılan Sema Sineması idi. Sema Sineması'nın mimari planlaması, Yüksek Mimar Rıza Aşkan tarafından yapılmış ve Konak'ta 2.000 m²'lik bir alan üzerine inşa edilmişti. 500 m² salonu, 220 m² fuaye ve sigara alanı, 120 m² giriş holü ve gişeler, 144 m² sahnesi ile tiyatro ve konserlerin de yapılmasına imkan tanıyan bir büyüklükteydi. İngiltere'den özel olarak getirilmiş naylon perdesi, dönemin son moda trenlerini yansıtıyordu. Kalorifer tertibatı ve havalandırması mevcuttu. 755 kişilik salonu ile tek kat üzerine inşa edilmişti. O dönemlerde pek rastlanılmayacak şekilde balkonsuz olarak yapılan salonun 5 tane çıkış kapısı mevcuttu. Sema Sineması'nın bir diğer özelliği de barında alkollü içki satışının yapılmasıydı. Sinema saati başlamadan önce sinemaseverler, beklerken içki alabiliyorlardı⁸. Alkollü içki satışı, modern sinema salonlarında bir yenilikti. Nitekim 1968 yılında Rıza ve Zeki Aşkan kardeşler tarafından açılan Şan Sineması'nda da alkollü içki satışı yapılmaktaydı. Şan Sineması, 1968 yılında, Konak 3. Beyler Sokağı'nda, yeni ve modern bir yapıyla hizmete açıldı. Kalorifer tesisatı, havalandırma sistemi, kafeteryası ve 1.000 kişilik salonu ile İzmirli sinemaseverlerin hizmetine sunuldu⁹.

20 Kasım 1956 tarihinde Konak'ta Anafartalar Caddesi üzerinde, 608 koltuk ile izleyiciye kapılarını açan bir diğer sinema salonu Konak Sineması idi. Konak Sineması, 3 ayrı salondan oluşmakta ve her salonun duvarlarında akustik özellikler bulunmaktaydı. Sahnedeki fısıltılar en arka koltuklardan bile duyulabiliyordu. Salonun mimari çalışmalarını, dönemin meşhur mimarı Harbi Hotan yapmıştı. Ne yazık ki 1960'lara doğru, depreme dayanıklı olmadığı iddiası ile kapandı. İki yıl kapalı kaldığı bilinen sinema salonu, 1962 yılında tekrar hizmete açıldı. Konak Sineması 1960'lı yıllar boyunca İzmirli seyircilere sinema izletmeye devam etti¹⁰.

Yukarıda sayılan sinemaların dışında, 1962 yılında İzmir'deki sinema salonlarından bazıları Albayrak, Atlas, Büyük, Ferah, İkbâl, İnci, Köşk, Kulüp, Lale, Melek, Ses, Saray, Şenocak, Tan ve Yıldız idi¹¹. 1969 yılında ise varlığını sürdürmeye devam eden sinema salonlarından bazıları ve bu salonlarda oynayan filmler ise şunlardı: Albayrak Sineması'nda Erol Büyükburç'un "Berduş", Cüneyt Arkın'ın

⁷ Yaşar Ürük, "İzmir'in ilk Sinema Vadisinde Yeni Sinema", *İzmir Life Dergisi*, Sayı:149, (Ocak, 2014), ss.78-79.

⁸Ege Ekspres, 17 Ocak 1967.

⁹Demokrat İzmir, 22 Kasım 1968.

¹⁰ Yaşar Ürük, "Şık Sineması'nda Neşe ve Diğer Sinemalar", *İzmir Life Dergisi*, Sayı:164, (Nisan, 2015), s.65.

¹¹Yeni Astar, 2 Ocak 1962.

"Malkoçoğlu", Büyük Sineması'nda Ayhan Işık'ın "Sabah Olmasın", Tamer Yiğit'in "Sazlı Damın Kahpesi", Efes Sineması'nda Rod Taylor'ın "Kara Güneş", Elhamra Sineması'nda Yul Bryner ve Tony Curtis'in "Taras Bulba", Elif Sineması'nda Charles Bronson'un "12 Kahraman Haydut", Hatay Sineması'nda Erol Büyükburç'un "Berduş", İzmir Sineması'nda Jerry Lewis'in "Jerry Gider Tersine", Konak Sineması'nda Hayley Mills'in "Asi Ruhlar", İmren Sineması'nda Erol Büyükburç'un "Berduş" ve Ekrem Bora'nın "Arkadaşımın Aşkı", Köşk Sineması'nda Cüneyt Arkın'ın "Malkoçoğlu", Kulüp Sineması'nda Henry Fonda'nın "Dedektif Madigan", Rod Taylor'un "Kara Güneş", Lale Sineması'nda Ayhan Işık'ın "Sabah Olmasın ve Tamer Yiğit'in "Sazlı Damın Kahpesi", Saray Sineması'nda Yıldız Tezcan'ın "Tatlı Sevgilim" ve Cüneyt Arkın'ın "Malkoçoğlu", Sema Sineması'nda Henry Fonda'nın "Dedektif Madigan", Ses ve Site Sinemalarında Erol Büyükburç'un "Berduş", Şan Sineması'nda Rod Taylor'ın "Kara Güneş", Şenocak ve Ülkü Sinemalarında Cüneyt Arkın'ın "Malkoçoğlu" ve Yıldız Tezcan'ın "Tatlı Sevgilim", Yul Bryner'in "Taras Bulba" ve Jerry Lewis'in "Jerry Gider Tersine", Yıldız Sineması'nda Charles Bronson'un "12 Kahraman Haydut"¹²...

1.b. Açık Hava Sinemaları

İzmir, 1960'lı yıllara yazlık sinema cennetiydi. Her semtte açık hava sinemalarına rastlamak, hatta bir semtte birden fazla açık hava sineması görmek mümkündü. Belki, İzmirliilerin sinema kültürüne olan düşkünlüğü belki de İzmir'in ılıman iklime sahip olması ve yaz aylarının uzun sürmesi, İzmir'de 1960'lı yıllarda çok sayıda yazlık sinemanın açılmasına imkân tanıdı. Özellikle Alsancak'ta neredeyse her köşe başında bir yazlık sinema vardı. 1960'lı yılların ikinci yarısı, yazlık sinema sektörünün doruğa ulaştığı yıllar oldu. İzmir, 100'ü aşkın açık hava sineması ile Türkiye'nin en çok yazlık sinemaya sahip olan iki şehrinden birisi idi.

Yazlık sinemalar, İzmir'in ılık yaz akşamlarının vazgeçilmez eğlencesi olurdu. Hangi sinemaya gidileceği gündüzden kararlaştırılır, o gün yemekler erken yenir ve hevesle sinema saati beklenirdi. Genellikle komşularla veya ailecek sinemaya gidilirdi. Açık hava sinemaları her semtte bulunduğu için, ulaşım kolay olur, yürüyerek gidilirdi. Sinemaların oturma yerleri tahta sandalyelerdendi. Pek rahat olmamakla birlikte, kirlendiğinde yıkanabildiği için tahta sandalyeler tercih edilirdi. İzmirliiler yanlarında getirdikleri minderleri altlarına koyarlar, sandalyenin verdiği rahatsızlığı böylece giderirlerdi. Yanlarında minder getirmeyenler için kapıda minder kiralanırdı. Sinemaların vazgeçilmez yiyeceği ay çekirdeği idi. Film boyunca çıtır çıtır çekirdek yeme sesleri eksik olmazdı. Sinemalarda konuşmak serbestti. Çocukların ağlama sesleri, gülme sesleri, büyüklerin filmle ilgili yorumları normal karşılanırdı. Sade gazozlar, sinema kültürünün önemli bir parçasıydı¹³. Gazozcu

¹²Yeni Astar, 2 Kasım 1969.

¹³Hülya Koç, "Zamanda Yolculukta Yazlık Mekanlarımız: Alsancak Yaz Sinemaları", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., Sayı:4, (Eylül, 2001), s.10.

boynuna bir kova alır. İçini gazozlarla doldurur ve kovalara tık tık vurarak, izleyiciler arasında dolaşır. Biten şişeler atölyelere veya gazozhanelere gönderilir, doldurulup yeniden satılır¹⁴. Daha sonraları meyveli gazozlar çıktı. Sinemalara çocuk ailecek gidildiği için genellikle duygusal filmler, komedi filmleri veya kovboy filmleri oynatılırdı. Polisiye filmler ve korku filmleri pek rağbet görmezdi. Filmin ortasında çocuklar genelde uyur, eve kadar annelerinin veya babalarının kucaklarında uyuyarak dönerlerdi. Sinema salonlarının temizliği ve konforu istenilen boyutta olmasa da, İzmirli sinemaya gitmekten büyük keyif alır, akşam olmasını hevesle beklerlerdi¹⁵.

Sinema işletmecilerinin bazen daha fazla müşteri alabilmek için kurallara uymadıkları da görülüyordu. Örneğin açık hava sinema talimatnamesine göre, her sinemanın sandalye sayısı önceden belirlenirdi; fakat sinemacılar daha fazla müşteri alabilmek için sandalye sayısını arttırırlar, salonu tıklım tıklım doldururlardı. Diğer bir hile yöntemi de numaralı bilet yerine numarasız bilet satmaktı. Birinci sınıf sinema salonlarının biletleri numaralı olurdu; fakat işletmeciler daha fazla müşteri çekebilmek için tüm biletleri numarasız olarak keserlerdi. Bu nedenle açık hava sinema talimatnamesine uymadığı için kapatılma cezası alan sinemalar olurdu. Mesela, 1960 yılının yaz aylarında Venüs, Lozan, Nergis, Gönül, Çiçek, Levent, Mavi Çiçek, Güneş, Gülbahar, Yeşiltepe, Ar, Gül, Yenidoğan ve Bayraklı'da Işık sineması kapatılma cezası almıştı¹⁶.

1960'lı yılların ilk yarısında İkinci Kordon'da Ses Sineması vardı. Nato binasının tam karşısında yer alan Ses Sineması, en erken kullanım değiştiren sinemalardan birisi oldu. 1966 yılında yıkılarak, yerine Ses Apartmanı inşa edildi. 60'ların ortalarından itibaren birçok sinemanın kaderi de yine Ses Sineması gibi olacak, yıkılarak yerlerine apartmanlar veya işyerleri inşa edilecekti. Nitekim Ses Sineması ile aynı kaderi paylaşan bir diğer sinema Ünüvar Sineması idi. Talatpaşa Bulvarı'ndan Gündoğdu Meydanı'na giderken sol taraftaki ada üzerinde konumlanan Ünüvar Açık Hava Sineması, 1960'lı yılların ortalarına kadar İzmirliye hizmet vermeye devam etti. Ancak 1967 yılında yıkılarak yerine apartman yapılmasına karar verildi. 1969 yılında apartmanın inşaatı tamamlandı ve Ünüvar Apartmanı olarak sakinlerini kabul etmeye başladı. Ar Sineması ise bugünkü Kıbrıs Şehitleri Caddesi üzerinde bulunuyordu. Dönemin en büyük sinemalarından birisiydi. 1954 yılında Mesudiye Sineması adıyla açılmış, 1961 yılında yeniden restore edilmiş ve Ar Sineması ismini almıştı. En uzun süre hizmet veren sinemalardan birisi oldu. 1970'li yılların sonlarına kadar varlığını sürdürmeye devam etti. Talatpaşa Bulvarı üzerinde Ege Sineması, Alsancak Camisi'nin karşısında Hayat Sineması, Talatpaşa Bulvarı'ndan Tekel binasına doğru giderken sağda Kemahlıoğlu Sineması yer alırdı. Kemahlıoğlu Sineması hep Türk filmleri oynatırdı. 1967 yılında Kıbrıs Şehitleri Caddesi'nin sonlarına doğru Hastürk

¹⁴ 20 Ekim 2016 Tarihinde Ayvalık Eski Belediye Başkanı Alaattin Süberoğlu ile Yapılan Röportaj.

¹⁵ Koç, *a.g.m.*,s.10.

¹⁶Demokrat İzmir, 15 Temmuz 1960.

Sineması'nun yapımı için çalışmalar başladı. Yapım izninin alınmasının uzun sürmesinden dolayı, sinema ancak 1971 yılında faaliyete geçti. Hastürk Sineması'nı biraz geçince sağ tarafta Kordon Sineması vardı. Her iki sinemanın da ömrü uzun süreli olmamış ve yerlerine işhanı inşa edilmişti. 1968 yılında açılan bir diğer sinema Dünya Sineması idi. Namık Kemal Lisesi'nin bahçesine inşa edilen ve 1980'lere kadar faaliyette kalan sinema, okulların kapanmasıyla birlikte hizmete açıldı. Okul bahçesinde açılan bir diğer yazlık sinema ise Güneş Sineması idi. Alsancak Ortaokulu bahçesinde, okul aile birliğinin başvurusu ile açılmıştı. Dünya ve Güneş sinemalarının birbirine çok yakın olması, seslerin birbirine karışmasına sebep oluyordu. Bu nedenle araya ses karışımını engelleyen tertibat kurularak sorun çözülmüş ve hizmete açılmıştı¹⁷.

Alsancak'ın dışında Karşıyaka'da, Güzelyalı'da, Karataş'ta, Bornova'da, Buca'da, Bayraklı'da, Eşrefpaşa'da, Göztepe'de ve daha birçok semtte yazlık sinemalar mevcuttu. Mesela, Karşıyaka'da Gül, Cihan, İpek, Rüya, Bayraklı, Billur, Şan, Şeref, Neşe, Marmara, Mehtap, Bayezit, Büyükçiğli, Hayal, Zafer, Yeni Ferah, Nergis, Melek, Rüya, Emek, Sayanora, Işık, Simeranya ve Holivud açık hava sinemaları vardı¹⁸. Sonra, Göztepe civarında Faik Bey durağında Gözümoğlu Sineması, Güzelyalı'da Sahil Sineması meşhurdu¹⁹. Basmane Gari'nin karşısında Yıldız Sineması vardı. Sinemanın sahibi Osman Kazmirci, İzmir'in çok sıcak bir memleket olması, yazları sıcaklıkların 40 dereceye kadar yükselmesi ve İzmirlielerin sıcaktan bunalmaları neticesinde yazlık bir sinema inşa etmeye karar vermişti. Osman Kazmirci'nin hayalinde kapalı; ancak gökteki yıldızların izlenebileceği, havalandırma sorununun olmadığı bir sinema vardı. Nihayet hayallerini gerçeğe dönüştürerek 1957 yılında var olan sinemayı yıkıp, yerine modern bir sinema inşa etti. Sinema salonunun üstü özel yapılmış bir sistemle tamamen açılabilir ve gökyüzü tüm açıklığı ile ortaya çıkıyordu. 1.800 koltuğa sahip olan Yıldız Sineması'nda 1960'lara kadar daha çok yabancı filmler izlenirdi. 1960'lardan sonra Türk filmleri de gösterime girmeye başladı. 60'ların sonlarına doğru, sinema sektörünün girdiği kriz, ikinci kuşak işletmecisi Yüksel Kazmirci'nin, bir günde izlenen film sayısını ikiye hatta üçe çıkarmasına sebep oldu. Fakat Yüksel Kazmirci'nin yaptığı müdahaleler işe yaramadı ve Yıldız Sineması kapanarak yerine Yıldız Spor Salonu açıldı²⁰.

1969 yılında Yeşildere'de açılan Serttaş Sineması da bir yazlık sinema idi. Açılmasıyla birlikte 2.505 sandalyesi ile İzmir'deki açık hava sinemaları içerisinde 4. büyük sinema olmuştu. Fatma Serttaş tarafından açılmış, müdürlüğü ve makinistliğini ise Çetin Serttaş yapmıştı. Aynı semtte, etrafında çok sayıda sinema olmasına rağmen, kısa süre içerisinde İzmirliiler tarafından tutuldu ve benimsendi.

¹⁷ Koç, *a.g.m* ss.5-9.

¹⁸ Engin Berber, Erkan Serçe, *Karşıyaka Tarihi*, İzmir Karşıyaka Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2011, s.226.

¹⁹ AybalaYentürk, "Sadık Yemni ile Söyleşi-İzmir'in Ruhu-", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Sayı:6, (Mart, 2003), s.45.

²⁰ Makal, *a.g.e*, ss.147-148.

O dönemde sinema salonları peş peşe iki film birden gösterirlerdi. Pazartesi ve Perşembe günleri, oynayan filmler değişirdi. Değişen filmlerden bir tanesi siyah-beyaz olurken, diğeri mutlaka renkli film olurdu. Serttaş Sineması, izleyicisine bir ayrıcalık yapmak amacıyla her iki filmi de renkli göstermeye özen gösterirdi. 1969 yapımı “Nisan Yağmuru” isimli sinema filmi, Serttaş Sineması’nda gösterildikten sonra, filmin başrol oyuncularını sahneye çıkmış ve izleyicileri şaşkına çevirmişti. Filmin galası için İzmir’e gelen oyuncular arasında Murat Soydan, Nebahat Çehre ve Münir Özkul vardı. 1970’li yılların başında sinema sektöründe patlayan kriz, Serttaş Sineması’nı da zarara uğrattı ve 1980’li yılların başında kapısını izleyiciye kapatmak zorunda kaldı²¹.

60’larda İzmir’de film galaları sıklıkla yapılırdı. İzleyiciler, adeta filmin başrol oyuncularıyla yarışır tarzda kıyafetler giyerlerdi. O gün parfümler sürülür, en şık kıyafetler seçilir ve film izlemeye gidilirdi. Evleri sinemanın yanında olan aileler konu komşularını çağırırlar ve hep birlikte balkondan film izlerlerdi. Her akşam başka bir komşu geldiği için ev sahibi filmi defalarca izlerdi

60’lara damgasını vuran en gözde yazlık sinemalardan bir tanesi de Karantina’daki Venüs Sineması’ydı. Venüs Sineması’na günlük kıyafetlerle gidilmezdi. Özellikle galaların yapıldığı geceler, izleyiciler adeta filmin başrol oyuncularını ile yarışır nitelikte kıyafetler giyerlerdi. Venüs Sineması da galaların sıklıkla yapıldığı salonlardan bir tanesi idi. Aynı zamanda İzmir’deki ilk amfi-tiyatro sinemasıydı. Ses sanatçıları burada konser verir, tiyatro oyuncularını eserlerini burada sahnelerlerdi. Belirli kültür seviyesinin üzerindeki izleyicilere hitap ettiği için gösterime giren filmler de aynı paralelde olurdu. Film başlamadan önce, izleyicilere dönemin popüler şarkıları dinlettirilirdi. Ses hafif bir tonda açılır, film başlayana kadar müzik dinletisi devam ederdi. O dönemde evleri Venüs Sineması’nın hemen yanında olan Nilgün ve Belgin Balın kardeşler ise Şükran Yücel’in kitabında bu sestenden rahatsız olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, akşamları lambaları açmalarına izin verilmediğini, karanlıkta oturmak zorunda kaldıklarını, sestenden dolayı ders çalışmadıklarını da ilave etmişlerdir²².

Sinemalar sadece kültürel bir araç değil aynı zamanda sosyal paylaşım alanlarıydı. Buluşmaların günümüzdeki kadar kolay olmadığı 60’larda, kızlar ve erkekler sinemalarda buluşurdu. Burada platonik aşklar yaşanır, delikanlı, sinemada görüp beğendiği kızı evine kadar takip ederdi. Film, sinemada izlemek ayrı bir keyifti fakat bazen de evlerin balkonunda film izlenirdi. Özellikle evi, sinemanın hemen yanında yer alan aileler; arkadaşlarını, eş-dostlarını film izlemeye davet ederlerdi. Her gece başka bir ahabını misafir eden ev sahipleri, aynı filmi defalarca izlemek durumunda kalırlardı. Fakat bu durumdan pek de şikâyetçi olmazlardı²³.

²¹Yaşar Ürük, “Serttaş Sineması”, *İzmir Life Dergisi*, Sayı:154, (Haziran, 2014), s.74.

²²Yücel, *a.g.e.*, ss.94-96.

²³*A.g.e.*, ss.94-96.

2. Gazinolar, Gece Kulüpleri ve Çay Bahçeleri

1960'lı yıllarda İzmir'in eğlence mekânları gazinolar, gece kulüpleri, müzikli lokantalar ve çay bahçeleri idi. Gece kulüplerine sadece erkekler giderken, çay bahçelerine ve gazinolara ailecek gidilirdi. Daha çok 1. Kordon'da ve Kültürpark'ta yer alan eğlence mekânlarına, İzmir'in farklı semtlerinde de rastlamak mümkündü. İzmirliiler gece eğlencesini severler, yeni açılan mekânları takip ederler ve sık sık giderlerdi. Özellikle fuar dönemi, eğlencenin doruğa ulaştığı, İzmir içinden ve dışından birçok vatandaşın İzmir'e akın ettiği bir dönemdi. Otobüslerle veya kendi araçları ile gelen vatandaşlar, fuar içindeki eğlence yerlerinde sabahın ilk ışıklarına kadar eğlenirlerdi. Sadece fuar döneminde açık olan gazino ve gece kulüplerinin yanı sıra tüm yıl boyunca faaliyet gösteren eğlence mekânları da olurdu. Bütün bir yıl boyunca çalışan bu mekânlar bile, fuar zamanı programlarını genişletirlerdi. Yurtiçinden ve yurtdışından sanatçılar getirirlerdi. Gazinoların, gece kulüplerinin ve çay bahçelerinin programları günler öncesinden gazetelerde yayınlanırdı. Vatandaşların biletleri nereden temin edecekleri duyurulurdu. Numaralı salonlar için önceden rezervasyon yapılırdı. O dönemde, çay bahçeleri bugünkü anlamda faaliyet gösteren kurumlar değildi. Müzikli gece eğlencelerinin yapıldığı, sanatçıların sahne aldığı yerlerdi. İzmirliilerin aileleri ile birlikte rahatlıkla gittikleri mekânlar da daha çok, bu çay bahçeleri olurdu.

Fuarın açık kaldığı 20 Ağustos ve 20 Eylül tarihleri arası İzmirliilerin eğlence hayatının canlılık kazandığı dönemdi. Fuarın açılmasıyla birlikte İzmirliiler fuara akın ederlerdi. Sadece İzmirliiler değil, çevre illerden ve dünyanın birçok bölgesinden de turistler İzmir fuarına gelirlerdi. Eğlence hayatı canlanır, sokaklar ışıklandırılır, müzikli danslı partiler çoğalırdı. Kültürpark Müdürlüğü her sene fuarda birtakım yenilikler yaparak daha fazla ziyaretçi çekmeye çalışırdı. Mesela, 1964 fuarının yenilikleri arasında Kültürpark Müdürlüğü tarafından yaptırılan minyatür tren vardı. Minyatür tren en fazla saatte 5 kilometre hızla gidiyor, 4 ayrı durakta duruyor ve hepsinden yolcu alıyordu. 10 yolcu vagonu, 1 oyuncak vagonu ve bir lokomotif bulunan minyatür trenin vagonları 20 yolcu taşıyabilecek büyüklükteydi. 2 kilometrelik bir alan üzerinde tur yapıyordu. Ücreti ise büyükler için 50 kuruş, küçükler için 25 kuruştı. İzmirliiler tarafından ilgi gören yerlerden birisi de fuardaki hayvanat bahçesi idi²⁴. 1963 yılında Fuar Basmane Kapısı'nın sol tarafında Planetarium (Yıldızlar Evi) açıldı. Yıldızlar Evi'nde özel gözlükler takılarak gökyüzüne benzeyen kubbeye yıldızlar izlenirdi. Kubbe her saat başı 45 dakikalık seanslar halinde hizmet verirdi. Akşam saat 17.00'da açılır, 24.00'a kadar sürerdi. 1968 yılında, Türkiye'de bir ilk gerçekleşti ve ilk televizyon yayını fuardan yapıldı. Bu, 37. İzmir Fuarı'nın en büyük yeniliği idi²⁵.

Fuarın İzmirliilerin eğlence yaşamına katkısı her yıl biraz daha artıyordu. Fuar yetkilileri, fuarın açılma zamanına yakın bir tarihte hazırlıklara başlıyorlar ve her yıl bir önceki yıldan daha fazla eğlence aracı ve daha gösterişli ışıklandırma sistemi

²⁴Demokrat İzmir, 6, 20 Ağustos 1964.

²⁵ Elvan Feyzioğlu, *Büyük Bir Halk Okulu İzmir Fuarı*, İZFAŞ Kültür Yay., s.119, s.128.

yapıyorlardı. Fuar her yıl binlerce ziyaretçiye kapılarını açıyordu. 1968 yılında lunapark, yerli ve yabancı 27 eğlence firması tarafından kiralanmıştı. İtalya'nın dünyaca ünlü "Tony Sirki" fuara katılmıştı. Türk sinema sanatçıları ve ses sanatçıları, özel fuar programları hazırlıyorlardı. Fuar sadece ticari firmalara ev sahipliği yapmıyor, İzmirliğin eğlence yaşamına da damgasını vuruyordu. Fuarın Lozan Kapısı ile Sergi Sarayı arasındaki kısım en çok gezilen yerler arasında olduğu için burasının ışıklandırılmasına ayrı bir özen gösteriliyordu. "Işık Tüneli" her yıl biraz daha titizlikle hazırlanırdı. Mesela 1968 yılında Işık Tüneli'nin üzerine Japon stili avizeler yerleştirilmişti. Gölün çevresinde ışık zinciri oluşturulmuş, çevresinde dönen ve renk değiştiren ışık kulesi dikilmişti. Bütün bu tertibat İzmirliğe görsel bir şölen sunardı. Özellikle akşam yemeğinden sonra ailecek fuara yapılan ziyaretler, anılarda tatlı bir yer edinirdi. Kültürpark'ın ortasında yer alan Paraşüt Kulesi ise, İzmirliğin ve fuara katılan bütün ziyaretçiler için ayrı bir eğlence kaynağı idi. Fuar süresince, Paraşüt Kulesi'nden atlamalar yapılırdı²⁶. 1968 yılından itibaren, Türkiye'nin tanınmış sanatçıları tarafından ücretsiz konserler verilmeye başlandı. Gül Bahçesi ile Kaskatlı Havuzu'nun yanında verilen bu konserleri İzmirliğin ipe çekerlerdi. Devlet Tiyatrosu Sanatçıları tarafından Fuar Açık Hava Tiyatrosu'nda temsiller verilirdi. Akşam saatlerine doğru, Deniz, Kara ve Hava Kuvvetleri Bandosu, Milli Marşları çalarak halkı coştururdu²⁷.

Ailecek gidilen bu gündüz eğlencelerinin yanı sıra gece eğlenceleri de olurdu. Kültürpark'taki gece kulüpleri genelde yaz sezonunda faaliyet gösterir, özellikle fuar zamanda programlarını çeşitlendirirlerdi. Kübana ve Mogambo gece kulüpleri, İzmir'in en meşhur gece kulüpleri idi. Tıklım tıklım dolu olurdu. İstanbullular tarafından da büyük bir üne sahip olan Mogambo'da caz müzik ağırlıklı programlar yapılırdı. Mogambo'nun 1960'lı yıllardaki işletmecisi Saffet Kuyaş'tı²⁸. Yurtdışından bale grupları ve orkestralar getirilir, yerli ve yabancı sanatçılar sahne alırdı. Mesela 1968 yılında Erol Büyükburç Kübana'da sahneye çıkardı²⁹. Ada, Göl, Atış Poligonu ve Küçük Göl Gazinoları, Dağ Restoran, Minyatür Golf Kulübü, Palmiyeler Gazinosu, Taverna Erol (Paraşüt Kule Gazinosu), Tenis Kulübü Restoranı ve Mavi Saray Kokteyl, fuar içerisinde yer alan gazino ve içkili lokantaları. Bu mekânların yanı sıra çay salonları, pastaneler ve müzikli bahçeler de halkın gece eğlencesine katkıda bulunurlardı. Mavi Saray Çay Salonu, Villa Çay Bahçesi, Hayvanat Bahçesi'ne ait Kır Kahvesi, Akasyalar Çay Bahçesi ve Luna-Ekici Aile Bahçesi fuar içindeki çay salonları idi. Ayla Bahçesi ve Çamlık Senar Bahçesi de Türk müziği konserlerinin verildiği eğlence mekânları idi³⁰.

²⁶ Tunç Saruhanlı, "Fuar Bugün Açılıyor", *Demokrat İzmir*, 20 Ağustos 1968.

²⁷ Fikri Akçel, "37. Fuar, Her Zamankinden Daha Renkli Daha da Cazip", *Ege Ekspres*, 20 Ağustos 1968.

²⁸ Lütfü Dağtaş, *İzmir Gazinoları-1800'lerden 1970'lere-*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2004, s.100.

²⁹ *Ege Ekspres*, 1 Eylül 1968.

³⁰ *Demokrat İzmir*, 20 Ağustos 1968.

Göl Gazinosu ve Ada Gazinosu aynı anda inşa edilmişti ve fuar içinde bütün bir yıl boyunca faaliyet gösterirlerdi; ancak fuar zamanı kadrolarını zenginleştirir, programlarını çeşitlendirirlerdi. Göl Gazinosu'nda 1962 yılına kadar sadece yabancı orkestralar ve bale grupları sahne alırdı. 1962 yılında Göl Gazinosu'nun işletmeciliğini Necdet Yazar alınca, gazinoda alaturka müzik de başladı. Emel Sayın Göl Gazinosu'nda çıkardı³¹. Çeşitli folklor gösterilerinin yapıldığı, temsillerin verildiği, Zeki Müren'in sahne aldığı, İzmir'in en meşhur müzikli bahçelerinden birisi de Manolya Bahçesi idi. Ajda Pekkan, Neriman Köksal ve Ateş Böcekleri, Manolya Bahçesi'nde çıkardı. Ayrıca Şükran Ay, Beyaz Kelebekler, Öztürk Serengil de Manolya Bahçesi'nde çıkardı. Bütün yerler numaralı olurdu. Akasyalar Çay Bahçesi, fuar içindeki bir diğer eğlence mekânı idi. Tıpkı Manolya Bahçesi gibi yaz aylarında açılır, fuar sezonunda kadrosunu zenginleştirirdi. Bir de lunaparkta yer alan Ekici Aile Bahçesi vardı. Gönül Yazar ve 1968 yılında Altın mikrofon finalistleri olan Moğollar burada sahne alırdı. 1969 yılında Ekici Aile Çay Bahçesi'nde Erol Büyükburç, Selda Alkor ve Selma Güneri; Akasyalar Çay Bahçesi'nde Semiramis Pekkan, Serpil Örumcer ve Manolya Çay Bahçesi'nde Müzeyyen Senar, Sadri Alışık, Selçuk Ural ve Sevda Ferdağ sahne almıştı³². Yine fuar içerisinde yer alan Benelüks Gazinosu vardı. Necdet Yazar tarafından işletilen Benelüks, içkisiz bir gazinoydu. 1967 yılında Şükran Ay burada sahne alırdı. Konak Vapur İşkesinin hemen üstünde Deniz Gazinosu yer alırdı. Necdet Yazar, organizatör olarak, Deniz Gazinosuna da meşhur sanatçıları getirirdi³³. Dario Moreno, Kübana'da sahne alır; Neşe Can, Saime Sinan, Ziya Taşkent, Fuar Mehtap Bahçesi'nde çıkardı. Manolya'da ayrıca Güneri Tecer, Sevim Tanürek ve Nuri Sesigüzel de sahne alırdı. Fuar Çamlık Senar'da ise Mualla Mukadder ve Ahmet Sezgin çıkardı³⁴.

1960'ların başında gece eğlencelerinde en çok tercih edilen mekânlar Kismet Otel, Göl Gazinosu, Sibel Gazinosu, Orduevi, Türk-İtalyan Derneği, Tenis Kulübü, Kültürpark'taki Benelüks Pavyonu ve İzmir Palas Salonu olurdu³⁵. 1960'ların sonlarına doğru Büyük Efes Otel, Anba Otel, Basın Kulübü, Bergama Restoran, Bergama Restoranın üstündeki Amerikan Kulübü, Güzelyalı'daki Mehmet Ali Restoran en kalabalık mekânlardı. Göl Gazinosu ve Sibel Gazinosu her dönem popülerliğini korur, alaturka ve alafranga programları ile İzmirliilerin ilgisini toplardı. Gençler daha çok Karşıyaka'daki Hipokampus'ta ve İzmir'deki Yuva 77'de eğlenirlerdi³⁶.

³¹Dağtaş, a.g.e.,ss.64-65.

³²Ege Ekspres, 30-31 Ağustos 1968, 1 Eylül 1969; Demokrat İzmir, 26 Ağustos 1969, 1 Eylül 1969.

³³Dağtaş, a.g.e.,s.91.

³⁴Feyzioğlu, a.g.e., s.119.

³⁵Erhan Ünver, Erdoğan Örnek, Güngör Mengi, "İzmir'de Yılbaşı Sönük Geçti", Yeni Asır, 2 Ocak 1962.

³⁶Leyla İlkin, "İzmir Yeni Yıla Neşe ile Girdi", Ege Ekspres, 2 Ocak 1967.

60'lı yıllarda çocukluk dönemlerini yaşamış olan Sancar Maruflu'nun fuar ile ilgili anlattıkları ise şunlardır³⁷:

Fuarın çevresinde bulunan evler fuar zamanı çok ilgi toplardı. İzmir'in bazı aileleri, özellikle yazlığı olanlar, yazlıklarına giderken, evlerini eşyalarıyla beraber fuar için gelen pavyon müdürlerine ve firma temsilcilerine kiraya verirlerdi. Her yıl birçok ülke fuara katılırdı; önemli gelirler elde edilirdi. Mesela Sovyetler Birliği çok kalabalık gelirdi, en az 30 daire kiralardı. İngiltere 4-5 daire kiralardı. Hele bir seferinde Çinliler gelmişlerdi, tam 40 daire kiralamışlardı. Dairelerin dışında, oteller de dolup taşardı. Çevre illerde oturan vatandaşlar, fuar döneminde İzmir'deki akrabalarının yanına yerleşirlerdi. Önceden programlar yapılır, akrabalar aranır, hangi tarihlerde gelecekleri bildirilirdi. 4-5 gün hatta 1 hafta kalanlar olurdu.

Egeli çiftçi mahsulünün satışını fuara göre ayarlardı. 20 Ağustos'tan önce mahsulünü toplar, satar, parasının bir bölümünü bankaya yatırır, fuarda harcayacağı miktarı da cebine koyar ve ailesi ile birlikte İzmir'e gelirdi. İzmir'de akrabası varsa onun yanına yerleşir, yoksa Basmane'deki veya Kemeraltı'ndaki otellerden birine yerleşirdi. Gündüz İzmir'in plajlarına giderler, denize girerlerdi. Denizden gelince yıkanır, temizlenirler ve en sık kıyafetlerini giyerek fuara gelirlerdi. Fuar'da çay bahçelerine otururlar, orada yemeklerini yerlerdi. Genelde otellerde yemek yapılmasına izin verilirdi. Dolma yaparlar, köfte yaparlar, getirir, orada yerlerdi. Eğer yemek yapmadılarsa yemeklerini fuarda yerlerdi. Palmiyeler, Paraşut Kulesi ve Atış Poligonu yemek yenilecek yerlerdi.

Önceden akşam için bir program yapılmış olurdu. Ya Açık hava Tiyatrosu'nda Shakespeare veya 4. Murat seyredilir ya da Mehtap Aile Bahçesi'ne gidilirdi. Akasyalar Çay Bahçesi, Lunapark Gazinosu ve Manolya Gazinosu çok meşhurdu. Gelir durumu yüksek bir aile ise Göl Gazinosu'na giderdi. Fuar günleri bayram gibi kutlanırdı. Her yer sabaha kadar açık olurdu. Basmane'den başlayıp Kemeraltı'na kadar giden hatta İkiçeşmelik'e uzanan Anafartalar Caddesi sıkır sıkır aydınlatılırdı.

Fuarın dışında İzmir'in başka semtlerinde de gazinolar ve müzikli lokantalar mevcuttu. 1. Kordon'da yer alan Sibel Gazinosu Dünya'nın birçok bölgesinden revüler getirir, adından sıkça söz ettirirdi. Sibel, daha çok gençlerin gittiği danslı bir gazino idi. Sibel'de yabancı gruplar sahne alır, çoğunlukla Avrupa'dan gelen sanatçılar gösteri yapardı. Gecenin ilerleyen saatlerine doğru Fransız Strip-Tease yapan kızlar sahneye çıkardı. 1960'lı yılların sonlarına doğru yavaş yavaş yerli sanatçılar da Sibel'de sahne almaya başladılar. Mesela 1967 yılında haftanın 5 günü sahneye Ayla Dikmen çıkardı³⁸. 1. Kordon'da yer alan bir diğer eğlence mekânı, Bergama Restoran idi. Bergama Restoran'ın yemekli ve müzikli eğlencesi olurdu. 1960'lı yılların sonlarına doğru Gündoğdu semtinde Pampam Eğlence Kulübü, İzmirililer arasında ön plana geçmeye başladı. Yemekli ve danslı olan kulüpte,

³⁷6 Haziran 2016 Tarihinde Halkla İlişkiler Uzmanı Sancar Maruflu ile Alsancak'taki Ofisinde Yapılan Röportaj.

³⁸Ege Ekspres, 8 Mart 1967.

İzmir'in tanınmış simaları eğlenir, ertesi gün magazin haberleriyle Pampam'daki eğlenceler basına yansır. Büyük Efes Otelinin üstündeki Meyhane Gece Kulübü de İzmirli taraflarından en çok tercih edilen mekânlardan birisidir. Güzelyalı tarafında ise Gaskonyalı Gazinosu vardı. Adnan Şenses burada sahne alırdı.

Kordon'da ve Kültürpark'ta yer alan gazinolar kaliteli müzik yapar, renkli programları ile halkı gecenin ilerleyen saatlerine kadar eğlendirirdi. Türk sanat müziği dinleyenler ve kaliteli müzikten anlayanlar bu gazinolara giderdi. Sanatçılar da kıyafetlerine ve repertuvarlarına son derece önem verir, sanatlarını hakkıyla icra ederlerdi. Dönemin en tanınmış gazino işletmecisi Necdet Yazar, gardırobunda mutlaka yedek ceketler, kravatlar ve çoraplar bulundurduğunu söylerdi. Gelen saz heyetinden kıyafetini beğenmedikleri olursa, kendi gardırobunu onlara açar, sahneye özenle çıkmalarını sağlardı³⁹. Bu nedenle, bu gazinoların fiyatları da yüksek olurdu. Mesela 1960 yılında Güzelyalı'daki Gaskonyalı Gazinosunun fiiks menüsü 55 TL idi. Daha alt gelir grubundan vatandaşların gittikleri gazinolar da vardı. Bu gazinoların çoğu, Basmane semtinde toplanmıştı. Ali Ulvi Kışık Aile Çay Bahçesi bunlardan birisidir. Burada da geceleri müzikli eğlenceler düzenlenir, sanatçılar sahne alırdı. Giriş 200 kuruş idi⁴⁰. Göztepe-Güzelyalı arasında gazinoların yoğun olarak buldukları bölge ise şimdiki Ahmet Adnan Saygun Sanat Merkezi'nin bulunduğu bölge idi. Karşısında trolleybüs deposu vardı⁴¹.

Orta ve üst sınıfın gittiği bu eğlence mekânlarının dışında bir de alt sınıfın uğrak noktası olan gece kulüpleri vardı. O dönemi yaşamış olan Alaattin Süberoğlu gece kulüpleri ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır⁴²:

Anadolu'dan, bağını, tarlasını satarak, biriktirdiği 3-5 kuruşla eğlenmeye gelenler olurdu. Onlar Basmane'deki gece kulüplerine giderlerdi. Buraları pavyon tarzı yerlerdi. İçeride 10-20 bayan çalışırdı. Hemen her gece bir olay çıkar, polis sık sık baskın yapardı. Basmane ve Çankaya'nın ilerisinde NewYork Pavyon vardı. Burası nispeten biraz daha iyiydi; fakat yüklü miktarda hesap ödenirdi. Alsancak'ta da gece kulüpleri vardı. Mulenruj, London Pavyon, Sayanora bunlardan birkaçı idi. Sayanora, şimdiki Hilton Otelinin bulunduğu yerdeydi. Alsancak'ta 4-5 tane pavyon vardı. Elit yerlerdi. Güzel programlar olurdu. Sanatçılar gelirdi. Fakat ailecek pek gidilmezdi. Genelde erkeklerin gittikleri yerlerdi. Bazen eşleriyle veya sevgilileriyle gelenler olurdu; fakat pek hoş gözle bakılmazdı. Yine de Basmane'deki gibi kavga gürültü olmazdı.

3. Plajlar ve Mesire Yerleri

Göztepe semtinde bulunan Susuz Dede, 1960'lı yıllarda en sık ziyaret edilen yerlerden birisi idi. Özellikle fuara katılan sanatçılar ve sporcular Susuz Dede'yi

³⁹Dağtaş, a.g.e, s.92.

⁴⁰Yeni Asır, 11 Nisan 1960.

⁴¹ Yaşar Üruk, *Göztepe'den Güzelyalı'ya*, İzmirim Serisi, Heyamola Yay., Mart, 2011, s.63.

⁴² 20 Ekim 2016 Tarihinde Ayvalık Eski Belediye Başkanı Alaattin Süberoğlu ile Yapılan Röportaj.

ziyaret etmeden gitmezlerdi. Susuz Dede, cuma günleri ziyaretçi akınına uğrar; mezarı taşıma sularla sulanırdı⁴³.

İzmir'in yaz ayları çok sıcak olur, bunaltıcı sıcaklar nedeniyle vatandaşlar akın akın deniz kenarlarına inerlerdi. Zengini, fakiri, kadını, erkeği, otomobili veya yayası serinlemek ve biraz deniz havası almak için sahillere koşardı. 1960'larda Karşıyaka, Göztepe ve İnciraltı sahillerinden denize girmek mümkündü. Bu nedenle, evleri sahil kenarında olanlar veya sahile yakın bir mesafede oturanlar, akşamdan hazırladıkları yiyecekleri ile yürüyerek sahile inerlerdi. Genellikle pazar günleri yapılan bu aktivite, İzmirlielerin yaz aylarındaki en büyük eğlencelerinden birisiydi. Bir gün önceden börekler açılır, hasır sepetler yiyeceklerle doldurulur, demlenen çaylar termoslara konur ve ertesi gün ailecek deniz kenarlarına inilirdi. Trafiğin sıkışık olması, plajların hınca hınç dolu olması ve bunaltıcı sıcaklar kimsenin huzurunu kaçırmaz, önceden planlanmış olan bu gezinti, tüm aile bireylerine tatlı bir huzur verirdi. İzmir'in imbatı ve meltemi meşhurdu. Denizden hafif bir esinti gelir, denize girmeyenleri bile rahatlatırdı. İzmirli için deniz kenarına inmek, boş vakitleri değerlendirmek için en güzel yollardan birisiydi. Yazlık evleri veya kendine ait arabası olanlar, diğerlerine göre nispeten daha şanslı olurdu. Gürültüden, kalabalıktan uzak, sayfiye yerlerinde güneşin ve denizin tadını çıkarırlardı. Orta halli vatandaş ise, otobüsle veya dolmuşla geldiği plajda, oturacak yer bulabilmek için sabahın erken saatlerinde evden çıkardı. Gürültü ve kalabalığa rağmen huzurlu bir gün geçirir, güneşin batmasıyla birlikte evinin yolunu tutardı.

1960'lı yıllarda deniz kenarları tesis anlamında nispeten boştu. İzmirli kimi zaman çadırları ile sahile gelir, denizin hemen kenarına çadırını kurardı. Yan yana kurulan çadırlar bir süre sonra tüm kıyı şeridini doldurur, sahilleri adeta çadır kenti haline getirirdi. Çadır kurulmayan deniz kenarlarında ise, insanlar kumların üzerine oturup piknik sepetlerini açar ve yemeklerini ailecek yerlerdi. Şezlonga yatarak güneşlenmek pek yaygın değildi. Özellikle bikinileri ile yatarak güneşlenen bayanlara çok az rastlanırdı. Denizden çıkanlar, kurulandıktan sonra kumların üzerine oturmayı tercih ederlerdi.

Plaj sezonu açılır açılmaz Urla'nın Kalabak ve Çeşmealtı Mahalleleri'nde, Güzelbahçe'nin ise Yalı Mahallesi'nde evler ve köşkler dolmaya başlardı. Narlıdere'den Çeşmealtı'na kadar sahil boyunca küçük oteller, çardak gazinolar, sayfiye evleri ve kiralık evler bulunurdu. Okulların kapanmasıyla birlikte buralarda yazlıkları olanlar taşınır; yazlıkları olmayanlar da ev kiralamak suretiyle tatillerini buralarda geçirirlerdi. Sahil boyunca çok sayıda doğal ve tesisli plaj vardı. Seferihisar ve Mordoğan, o yıllarda doğal plajları ile anılırdı. Ayrıca sahil boyunca veya sahile yakın bölgelerde kamplar kurulurdu⁴⁴. Seferihisar'ın Akkum Plajı meşhurdu. Kızılay, doğal güzelliklere sahip olan bu plajdan halkın faydalanabilmesi için 1959 yılında buraya çadırlar kurdurdu. Bu çadırlar günübirlik gelen vatandaşlar tarafından kiralanır, giyinip soyunmak ve dinlenmek amacı ile kullanılırdı. Ayrıca

⁴³Ürük, a.g.e., s.85.

⁴⁴Milliyet Gazetesi, 5 Mayıs 1966 (Turizm İlavesi).

akşamları Akkum'da sandal sefası yapılır, güneşin batmasıyla birlikte halk mehtabı izlemek için denize açılırdı⁴⁵. 1960'ların başında bir gazino inşaatının tamamlanmasıyla birlikte Akkum Plajları 60'lar boyunca İzmirli taraından daha sık kullanılmaya başlandı. Plajda kabinler yapıldı; bir motel ve gazino inşaatı tamamlandı. Suyunun her an berrak ve serin olması, kamp kurmaya elverişli bulunması Akkum Plajları'nın popülerliğini arttırıyordu⁴⁶.

Gümüldür ve Ahmetbeyli Plajları 1960'lı yılların başında yeni yeni tercih edilmeye başlanmıştı. Bulgurca'dan itibaren, askeriye tarafından 14 metre genişliğinde yeni bir yol inşa edildiğinden Gümüldür Plajları'na ulaşım imkânı arttıyordu. Klaros Harabeleri'ne giden yol da onarıldığı için Ahmetbeyli Plajı da rağbet görmeye başlamıştı. Ahmetbeyli Plajı'nda bir otel ve gazino inşaatı tamamlanmış ve hizmete açılmıştı. Urla'daki Malgaca İçmeleri, Balçova'daki Agamemnon Ilıcaları, hem sağlık açısından hem tarihi açıdan önem taşıyan merkezlerdi. Sağlık turizminin pek yaygın olmadığı 1960'larda, her iki ılıca da İzmirli taraından zaman zaman kullanılırdı⁴⁷. Ancak 1950'li yılların sonlarına kadar hem Malgaca İçmeleri hem de Agamemnon Ilıcaları basında sık sık yer alıyor ve olumsuz eleştirilere maruz kalıyordu. Tesisler yetersiz ve bakımsızdı. Halkın doktor önerisiyle değil eskiden kalma inanışlarından dolayı bu merkezleri tercih ettikleri dile getiriliyordu. Özellikle Malgaca İçmeleri'nde tuvaletlerin su kaynaklarına yakın bir mesafede olması ve içinde bir takım mikropları barındırması en büyük eleştiri konusuydu⁴⁸. Her iki tesisin de restorasyona girmesi ve yeniden canlandırılması 1960'lı yıllarda oldu. Agamemnon Ilıcaları'nın yönetimi 1961 yılında İl Özel İdaresi'ne aitti. Halkın ılıcalardan yararlanabilmesi için 1961 yılında ılıcaların imarı ve yeniden canlandırılması gündeme geldi. Bir heyet taraından hazırlanan raporda suyun durumunu tespit etmek üzere sondajlama yapılması gerektiği, Devlet Su İşlerine bildirildi⁴⁹. Yapılan çalışmalar olumlu neticeler verdi ve 1961 yılında Agamemnon Ilıcaları'nın imarına başlandı. 1962 bütçesinden ayrılan ödenek ile de tesisin diğer ihtiyaçları karşılanmaya çalışıldı⁵⁰. 1964 yılında Balçova Ilıcaları'nın (Agamemnon Ilıcaları) yapımı tamamlandı ve hizmete açıldı. Özellikle romatizma ve siyatik hastalığı olan vatandaşların tercih ettiği ılıcalar, hem sağlık hem de dinlenme amaçlı kullanılan tesislerdi. İl Özel İdaresi taraından 100 bin liraya kiralanan tesisler, İzmirli taraından büyük rağbet gördü. Odaların fiyatları konumlarına ve imkânlarına göre farklılık gösteriyordu. Müstakil mutfak ve banyolu lüks daireler 70 lira, üst kattaki daireler 50 lira, alt kattaki daireler 40 lira ve banyolu daireler 20 liraydı. Yeni inşa edilen tesislerin dışında eski tesisler de hizmete açılmıştı. Eski tesislerden balkonlu olanlar 15 lira ve alt kattakiler 10 lira idi. Ayrıca

⁴⁵ Hülya Gölgesiz Gedikler, *1950'li Yıllarda İzmir*, Şenocak yay., İzmir, 2012, s.461.

⁴⁶ *Milliyet Gazetesi*, 22 Mayıs 1970 (Turizm İlavesi).

⁴⁷ *Ege Ekspres*, 10 Haziran 1960.

⁴⁸ Gedikler, *a.g.e.*, s.462.

⁴⁹ Kemal Ormancıoğlu, "İlimizdeki Şifalı Sular Konusu Nihayet Hal Safhasına Giriyor.", *Ege Ekspres*, 5 Ocak 1961.

⁵⁰ Kemal Ormancıoğlu, "İzmir Çevresindeki Bütün Şifalı Sular İmar ve İhya Edilecek.", *Ege Ekspres*, 10 Kasım 1961.

dar gelirli vatandaşın kullanabilmesi için ayrılan 6 lira ile 7,5 lira arasında değişen 52 oda daha vardı. Yeni hizmete giren kısımda 1. sınıf lüks bir mutfak inşa edilmiş ve isteyen müşteriler için bu mutfakta tabldot hizmeti de başlamıştı⁵¹. Balçova Ilıcaları, İzmirililerin tatil günlerinde, hem boş zamanlarını değerlendirmek hem de şifa bulmak amacıyla gittikleri önemli bir merkez haline gelmişti.

1960'lı yılların başında Karşıyaka sahilinde oturanlar, evlerinin önünden denize girerlerdi. Sahildeki köşkların bir kısmının kendilerine ait banyoları vardı. Banyosu olmayanlar veya civardan Karşıyaka sahilde denize girmek isteyenler için bir tesis yapılmamıştı. 1950'li yıllarda Karşıyaka plajını onarmak ve gazino yapmak amacıyla başlayan inşaat ise 1960'lı yılların başında hala tamamlanmamıştı. Denize kazıklar çakılmış, inşaat malzemeleri taşınmış, tonlarca demir kamyonlarla nakledilmiş; fakat fen işleri, mühendisler, inşaat yapılması müsaittir diyen yetkililer bir süre sonra tam tersi görüş bildirerek inşaatı durdurmuşlardı. İnşaatın asıl durma sebebine gelince, sahildeki köşk sahiplerinin, manzaralarını bozacağı gerekçesiyle inşaatı istememeleri idi⁵².

İzmir'in en meşhur plajı İnciraltı Plajı idi. Geniş bir sahili ve incecik kumları vardı; fakat gazino ve tesis açısından yetersizdi. İzmirililer bulabildikleri ağaç gölgelerinde oturur veya sahil boyunca güneş altında vakit geçirirlerdi. Tesislerdeki personelin vatandaşlara uyguladığı muamele çoğu zaman şikâyet konusu olurdu. Garsonlar müşterilere kaba davranır, müşteri-garson kavgası eksik olmazdı. Belediye yetkilileri bu tür gazinolarda sık sık kontrole giderdi. Kentten uzak olmanın verdiği avantajla yüksek fiyat isteyen, tarife uygulamayan işyerleri takip edilir ve ceza kesilirdi; bazen de kapatılırdı⁵³. Tesislerin yeterli olmaması ve var olanların da yüksek fiyat istemeleri, İzmirililerin kendi yiyeceklerini dışarıdan getirmelerine sebep oluyordu. Filelere doldurulmuş sarmalar, dolmalar, rafadan yumurtalar, maydanozlu köfteler; ellerde sepetlerle, alışılacağı bildik tablolardı.

İnciraltı, 1960'lı yıllarda orta halli vatandaşın gidebileceği en yakın sayfiye yeri idi. Özellikle Çeşme ve Kuşadası gibi uzak tatil beldelerine gitme imkânı bulamayan vatandaşlar, İnciraltı Plajı'nı tercih ederlerdi. Ancak meyhanelerin ve gece kulüplerinin varlığı, bölgenin kente uzak olmasından dolayı asayişin sağlıklı yapılamaması gibi sebeplerden dolayı, İnciraltı Plajı vatandaşların huzur ve güvenle gittikleri bir sayfiye yeri değildi. 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren durum değişmeye başladı. Plaj, Balçova Belediyesi tarafından kiralandıktan sonra İnciraltı'nın çehresi de yavaş yavaş değişime uğradı. Girişteki meyhaneler ve gece kulüpleri kaldırıldı. Belediye kendi imkânları ile bir karakol inşa etti ve güvenliği sağlayacak memurlar görevlendirdi. Orta halli vatandaşın denize güvenle ve huzurla girebilmesi için deniz temizletildi ve plaj modernize edildi. Yüzme bilmeyenler için emniyet çizgisi belirlendi ve cankurtaran motoru hizmete sokuldu. Etrafı rahatsız edebilecek insanlara karşı bir emniyet kadrosu oluşturuldu. Plajda

⁵¹*Yeni Astar*, 1 Haziran 1964.

⁵²*Ege Ekspres*, 20 Haziran 1960.

⁵³*Demokrat İzmir*, 23 Temmuz 1964.

mayosu olmayan vatandaşlar için 1 liraya mayo kiralanıyordu. Böylece senelerdir verimli şekilde kullanılmayan tesisler, Balçova Belediyesi tarafından yeniden düzenlenerek vatandaşların hizmetine sokulmuş oldu⁵⁴.

İnciraltı Sahili kadar olmasa da Narlıdere Sahili'ne de gidilirdi. Narlıdere Sahili, İnciraltı Sahili'ne göre daha tenha ve denizi daha temizdi. Pina Plajı ve Pina Gazinosu, sahibi Orhan Halaç tarafından işletilir ve müşterilerine güler yüzlü hizmet verilirdi. O dönemde tesislerin müşterilerine güler yüzlü hizmet vermesi pek alışık olunan bir durum değildi. Sadece sahibi değil tüm personel, müşteriler ile yakından ilgilenir ve onları memnun etmeye çalışırdı. Orhan Halaç, titiz bir kişiliğe sahip olduğu için gazinosu da pırıl pırıldı. Gazinoya ait soyunma kabinleri vardı. İsteyenlere şezlong verilirdi. Burası tam bir aile gazinosu idi⁵⁵.

İzmir dışında en çok ziyaret edilen plajlar ve sayfiye yerleri ise Çeşme, Gümüldür, Kuşadası ve Foça Sahilleri idi. Sadece İzmirliiler tarafından değil, yabancı turistler tarafından da bu yerleşim bölgeleri ziyaretçilerin akınına uğrardı. Özellikle İngilizler, Fransızlar, Almanlar ve Çekler yaz tatillerini geçirmek için sıklıkla Ege sahillerine geliyorlardı. Kendi aralarında düzenledikleri plaj güzellik yarışmaları en büyük eğlenceleri olurdu.

Foça, İzmir'in kuzeydoğusunda yer alan sakin bir dinlenme yeriydi. Denizi ile olduğu kadar mesire alanlarıyla da meşhurdu. Sahillerinde zeytin ve çam ağaçları vardı. Kamp kurmak için uygun yerlerdi. Öğrencilerin tatile girmesiyle birlikte okullar, Foça Sahilleri'nde kamp kurarlardı. Plajlarında içkili-içkisiz gazinolar ve lokantalar bulunurdu. Gece konaklamak isteyenler için otel, motel ve pansiyon bulmak mümkündü. İzmir ile Foça arasında devamlı otobüs seferleri yapılırdı. Foça sapağına dönmeden devam edilirse Çandarlı'ya ve oradan da Dikili'ye gitmek mümkündü. Çandarlı'da hiç otel yoktu; fakat Çandarlı halkı, evlerini kiraya vererek pansiyon olarak çalıştırırdı. Böylece 1200 kişinin konaklamasına yetecek kadar pansiyon bulunurdu. Ayrıca Batı Plajı'nda kiralık evler bulmak mümkündü. Plajda içkili yemekli gazinolar, kır kahvesi ve plaj kabinleri olurdu. Elektriği ve suyu vardı. 18.00'dan 24.00'a kadar elektrikten faydalanılırdı. Dikili, Çandarlı'ya göre biraz daha gelişmiş bir sayfiye yeriydi. Elektriği ve suyu devamlı olurdu. Misafirlerin konaklaması için 2 otel mevcuttu. Belediye Plajı, Bademli Plajı ve Makaron Plajı ünlüydü. Dikili'ye İzmir'den direkt otobüs seferleri yapılırdı. Gümüldür ise Gümüşsuyu Plajı ile tanınırdı. Sönmez Gazinosu ve Gölge Plajı'ndaki Çardak Gazinosu, İzmirliilere hizmet verirdi. Gümüldür koylarının üstleri ağaçlıklı alanlarla dolu olduğu için kamp kurmaya müsaitti. Kuşadası ise ince kumlu plajları, modern otelleri ve tesisleri ile İzmirliiler tarafından daha çok tercih edilirdi. Kendi arabası olmayanlar için en kolay ulaşım yolu otobüslerle yapılırdı. Şehirlerarası otobüsler

⁵⁴ İlhan Çelikkaya, "İnciraltı Vapur Seferleri ile İlgili Olarak Sayın Ulaştırma Bakanı Seyfi Öztürk'e Açık Mektup", *Ege Ekspres*, 30 Mayıs 1966.

⁵⁵*Ege Ekspres*, 12 Temmuz 1967.

Selçuk'a kadar yolcu taşır, Selçuk'tan sonra başka bir otobüse veya dolmuşa binilirdi. Ulaşım zor olmazdı. Zira her 10 dakikada bir vasıta bulmak mümkündü⁵⁶.

Çocukluk dönemi 1960'lı yıllara rastlayan Sancar Maruflu o döneme ait anılarını şu cümleler ile anlatmıştır⁵⁷:

Eskiden erken yaz mesaisi vardı. Erken işe gidilir. 2'ye kadar çalışılır, 2'de yaz mesaisi başlardı. Saatlerimizi ona göre ayarlar, Karşıyaka'dan Konak'a gelirdik. Rahmetli babamın iş yeri o civardaydı. Babamla buluşur, vapura biner İnciraltı'na giderdik. Öğleden sonraki saatlerimizi orada geçirirdik. Geç saatlere kadar İnciraltı Plajı'nda denize girerdik. Akşama doğru orada yemeğimizi yerdik. O zaman oralarda halkın oturabileceği, yemek yiyeceği salaş balıkçılar vardı. Balıklarımızı seçer, pişiriciye verir, masalara otururduk. Salataları, soğuk mezeleri de alır koyardık tabağımıza. O yıllarda 2 çocuklu 4 kişilik bir aile çok kolay balık ziyafeti çekebilirdi kendine. Dönüşte yine İnciraltı vapuruna biner gelirdik. Vapur önce Konak'a uğrar, yolcuları indirir, Karşıyaka'ya geçerdi. Eğer vapuru kaçırsak Bussing marka otobüsler vardı. Onlara binerdik. İnciraltı bir harikaydı.

İnciraltı'ndan başka biraz ileride Klizman vardı. Klizman'a da otobüsler çalışırdı. Orada da yemek yeme yerleri vardı. Sonra, Urla'ya da gidilirdi. Urla dağlık bir yerleşimdi. Her türlü lokanta mevcuttu. İcabında sıcak ev yemekleri de yiyebilirdin. Urla'da bazı İzmirli ailelerin yazlıkları vardı. Varlıklı ailelerin yazlıkları ise daha çok Çeşme'deydi. Okullar hazıranda tatil olunca, aileler yazın Çeşme'ye taşınırlardı. Erkekler İzmir'de çalışmaya devam ederlerdi. Yaz bekârlığı yaşarlardı. Çünkü ulaşım o kadar kolay değildi. Erkekler, cumartesi-pazarı ailesi ile geçirir, pazartesi sabahı İzmir'e gelir, cuma akşamına kadar İzmir'de kalırdı. Kuşadası daha az ilgi görürdü. Daha uzaktı; ama Kuşadası'na gidenler de olurdu. Kuşadası ve Çeşme 1960'larda tatil amaçlıydı ve sadece yazlıklar vardı.

1960'lı yıllarda Aliğa da çok popülerdi. İzmirli Aliğa'ya "Aliğa Çiftliği" derlerdi. Aliğa İzmirlilerin mesire yeri idi. Yeşillik alanlar çoktu. Denize girme imkânı olurdu. Balık ucuzdu. Balık yeme yerleri vardı. İzmir'den Aliğa'ya otobüsler kalkardı veya insanlar kendi arabaları ile giderlerdi. Genelde piknik yapmak amacıyla Aliğa'ya gelirdi. 1960'ların ilk yarısında Tüpraş ve Petkim yapılmaya başlandı yavaş yavaş o güzelliği kaybıldı. Liman bozuldu. Hava kirliliği başladı ve zamanla o günkü güzelliğini kaybetti.

İzmirlilerin denize girmek amaçlı gittikleri bir diğer yer Foça idi. Foça, 1960'lı yıllarda en popüler dönemini yaşadı. Foça serindi ve konaklama tesisleri vardı. Fransızların ilk tatil köyü burada yapılmıştı.

⁵⁶Milliyet Gazetesi, 5 Mayıs 1966 (Turizm İlavesi).

⁵⁷6 Haziran 2016 Tarihinde Halkla İlişkiler Uzmanı Sancar Maruflu İle Alsancak'taki Ofisinde Yapılan Görüşme.

İzmir içinde en çok tercih edilen mesire yerleri Kültürpark, İnciraltı, Üçkuyular, Şirinyer ve Pınarbaşı idi⁵⁸. Pınarbaşı özellikle nar bahçeleri ile dikkati geçen, ağaçlıklı ve sulak bir yerdi. İzmirli Pazar günleri ve resmi tatillerde piknik yapmak ve dinlenmek için Pınarbaşı'na akın ederlerdi. İzmir'in muhtelif semtlerinde çeşitli meyve bayramları düzenlenirdi. Bunların en meşhurları Kemalpaşa'nın kiraz bayramı, Pınarbaşı'nın nar bayramı ve Buca'nın üzüm bayramıydı. Üst üste iki-üç hafta bu bayramlar sürerdi. Buca, büyük bahçelerle kaplı şirin bir sayfiye yeri idi. Buca'nın çam ağaçları arasındaki parkları meşhurdu. Otobüsle veya tren ile Buca'ya gitmek mümkündü. Şirinyer'de bulunan tarihi su kemerleri de İzmirli tarafından sık ziyaret edilen yerlerden birisi idi. Tıpkı Buca gibi Bornova da İzmirli dinlenmek ve hoş vakit geçirmek için gittikleri küçük bir sayfiye yeri idi. Buraya da otobüs ve tren seferleri ile ulaşım sağlanırdı. Bornova, meyve bahçeleri, suları ve gazinoları ile meşhurdu⁵⁹.

Karşıyaka taraflarında Yamanlar piknik alanı vardı. Deniz seviyesinden 900 metre yüksekte, yoğun çam ağaçlarının bulunduğu bu bölge kamp alanı olarak da kullanılıyordu. 1960'lı yıllarda Bayraklı sırtlarında "Atatürk Ormanı" kurularak, dinlenme alanlarının tek bir bölgede toplanması planlanmıştı. Oysaki İzmirli dinlenmek için ulaşımı zor olmasına rağmen Karagöl ve çevresindeki Yamanlar Kampı'nı tercih ediyorlardı. Havaşının temiz olmasından dolayı 1950'li yıllarda bu bölgede Sağlık Bakanlığı tarafından bir sanatoryum inşa edilmesi kararlaştırılmıştı. Fakat 60'larda verem hastalığının büyük oranda azalması, Yamanlar Kampı'nın dinlenme alanı özelliğini ön plana çıkardı. Yapılan sanatoryum binası da Kızılay'a devredildi ve otel olarak işletilmeye başlandı⁶⁰.

1960'lı yılların Balçova'sı da orman içi mesire alanları, badem ve narenciye ağaçları ile doluydu. Üçkuyular ile Balçova arasında atlı arabalar çalışırdı. Kır evlerinin yoğun olarak buldukları bu bölge İzmirli için güzel bir mesire alanıydı. Biraz daha ilerleyince İnciraltı'nın mesire yerlerine gelirdi. İnciraltı sadece denizi ve plajları ile değil aynı zamanda kamp alanlarıyla da meşhurdu. Yazın okulların kapanmasıyla birlikte aileler İnciraltı'ndaki kamplara yerleşirler ve yaz boyu tatillerini burada geçirirlerdi. Bu kamplardan bir tanesi belediye tarafından yaptırılan Belediye Kampı idi. Sadece belediye çalışanları bu kampta kalırdı. Kamp, bugünkü Atatürk Öğrenci Yurdu'nun bulunduğu alanda konumlanmıştı. Evler 1 oda, 1 mutfak ve 1 tuvalet-banyodan oluşan yan yana dizilmiş yerleşim birimleriydi. Genelde ikili veya dörtlü bloklar halinde sıralanmışlardı. Kampta diğer evlerden biraz uzakta tek başına duran evler de vardı. Bu evler sadece üst düzey memur ailelerine kiralanırdı. Evler küçük olduğu için kadınlar zamanlarının büyük bir kısmını kapının önündeki giriş teraslarında geçirirlerdi. Yemeklerini orada pişirirler, komşularıyla orada sohbet ederler, kahvelerini orada içerlerdi. Çocuklar zaten zamanlarının büyük bir kısmını denizde geçirirlerdi. Yemek saatlerine kadar ortada

⁵⁸ Leyla İlkin, "Hıdırellez Neşe İle Kutlandı", *Ege Ekspres*, 7 Mayıs 1966.

⁵⁹ *Milliyet Gazetesi*, 5 Mayıs 1966 (Turizm İlavesi).

⁶⁰ Engin Berber, Erkan Serçe, *a.g.e.*, s.251, s.253.

görünmezler, anneler de çocuklarını merak etmezlerdi. Kamplar güvenliydi, insanlar samimiydi. Belediye Kampı'nın hemen karşısında Belediye Plajı ve Belediye Gazinosu konumlanmıştı. Kampa gitme sürecinin tamamı büyük bir keyif olurdu. Belediye evleri boş olarak kiralandığı için buzdolabından, ocağa, kanepeden ve koltuklara kadar her şey taşınırdı. Küçük bir kamyonet kiralanırdı. Eşyalar özenle sarılır ve kamyonete yerleştirilirdi. İğneden ipliğe, çarşaftan yorgana, çaydanlıktan kap-kacağa kadar her şey tek tek düşünülürdü. Hazırlıklar daha okullar kapanmadan önce başlardı. Uzun bir hazırlık sürecinin sonunda kamp günü taşınma gerçekleşirdi.⁶¹

Belediye Kampı'nın dışında İnciraltı'nda bir de ESHOT Kampı vardı. Eshot Kampı, beton zemin üzerine kurulmuş çadırlardan oluşurdu. Kampın briket bir sinema perdesi vardı ve geceleri film gösterileri yapılırdı. Civar kamplardan film izlemeye gelmek serbestti. Herkes sandalyesini, minderini ve çekirdeklerini yanında getirir ve boş bir yere yerleşirdi. Film başlayana kadar konuşmalar ve uğultular devam eder, filmin başlamasıyla birlikte konuşmalar susar, hıçkırık sesleri başlardı. Film genelde acıklı olduğu için kadınların iç çekme sesleri ve yorumlar eksik olmazdı. Bir de Sami Bey Çadırları vardı. Burada herkes kendi çadırını kendisi getirir ve kurardı. Bir anda ortalık rengârenk çadırlarla dolup taşardı. Kamplardaki gece eğlenceleri keyifli olur, çocuklar ve kadınlar özgürlüğün tadını çıkarırlardı. Hafta sonları erkekler de ailelerine katılır, 2 gün de olsa dinlenir ve İzmir'deki işlerine dönerlerdi⁶².

Sonuç

İzmir, 1960'lı yıllarda Türkiye'nin en modern kentlerinden birisiydi. Eğlence ve boş zamanlarını değerlendirme anlayışı İzmirliileri, diğer Anadolu kentlerinden farklı kılıyordu. İzmir'in, körfezin çevresinde yarım ay şeklinde kurulu bir kent olması, onların denizle iç içe bir yaşam sürdürmesini sağlıyordu. Her kentin olduğu gibi İzmir'in de kendine özgü bir eğlence kültürü vardı. Tarihi ve turistik yerleri, deniz kültürü, İzmir Enternasyonal Fuarı'nın varlığı ve kent içindeki eğlence mekânları, İzmir'i bir çekim merkezine dönüştürüyordu. Özellikle fuar mevsiminde eğlence doruğa ulaşır, bütün sokaklar ışıklandırılır, adeta gece ile gündüz birleşirdi. Eğlenceler sabahlara kadar sürerdi. İzmir, sadece İzmirliiler tarafından değil, çevre il ve ilçelerden, İzmir'e uzak kentlerden ve dünyanın birçok bölgesinden ziyaretçi akınına uğrardı. Türk sinemasının usta oyuncularını, ses sanatçıları ve meşhur tiyatrocularını, fuardaki bir gazinoda sahne almak için adeta birbirleriyle yarıştırlardı. Her sanatçının çıkacağı gazino önceden belirlenirdi. 1 sene önceden sözleşmeler yapılır, hangi sanatçının hangi gazinoda çıkacağı önceden belirlenirdi. Fuarda sahne alan bir sanatçının kendini ispatladığı kabul edilir ve şöhreti artardı.

⁶¹Emel Kayın, *Kentin Kıyısında ve İçinde Olmak, İnciraltı*, İzmirim Serisi, Heyamola Yay., Mart, 2011, ss.46-49.

⁶²Kayın, *a.g.e.*,s.55.

Fuar mevsiminin dışında da İzmir'de eğlenmek için gidilecek çeşitli yerler vardı. İçkili-içkisiz gazinolar, açık-kapalı sinemalar, kordon boyunu kaplayan çeşitli lokaller, müzikli-orkestralı gece kulüpleri ve çay bahçeleri İzmir'in eğlence hayatını renklendirirdi. Sinemalar 60'lı yıllarda altın çağını yaşıyordu. İnsanlar kendi yaşamlarından izler buluyor, kısa bir süre için de olsa hayatın gündelik sorunlarından uzaklaşma imkânı elde ediyorlardı. Televizyon henüz evlere girmemişti.1968 yılında fuardan yapılan ilk televizyon yayını şaşkınlıkla izlenmişti. Radyolarda da sadece sesin duyulması ve görüntünün olmaması insanların hayal dünyalarını kısıtlıyordu. Oysaki sinemalar güzel kadınların ve yakışıklı erkeklerin boy gösterdiği, toplumsal sorunların işlendiği, etkili bir iletişim aracı idi. Sinema kültürü 60'larda en popüler dönemini yaşadı. Bazen bir sinemaya girip ardı ardına 2-3 film birden izlemek bile mümkündü. İnsanlar, gözyaşlarını silmek için kullandıkları mendillerle ve ay çekirdekleri ile bir filmde diğer filme geçerlerdi. Haftada birkaç gün sinemaya gitmek olağandı. Özellikle bayanlar çocuklarını okula gönderip, ev işlerini tamamladıktan sonra komşularıyla birlikte sinemaya giderlerdi. Erkekler bu duruma ses çıkarmaz, olağan karşılarlardı. Çünkü sinemalar bayanların tek başlarına rahatça gittikleri tek eğlence yerleriydi.

1960'larda liman dışında kentin hemen hemen her yerinden denize girmek mümkündü. Karşıyaka'dan İnciraltı'na kadar uzanan kıyı şeridinde deniz henüz kirlenmemişti. İzmir'e en yakın plaj İnciraltı Plajı idi. İzmir'e yakınlığı ve buraya her an araç bulunabilmesi sebebiyle uzak sayfiye yerlerine gidemeyen İzmirililer, İnciraltı'na rağbet gösterirlerdi. İnciraltı'ndan sonra Kilizman, Çeşmealtı, Akkum, Sığacık ve Urla'ya kadar bütün sahilde denize girilirdi. Yaz aylarında buralarda pek çok aile kamp kurardı. Doğal plajların yanında İzmir'in meşhur çardak gazinoları olurdu. Bu gazinolar balıkçı lokantaları olarak da bilinirdi. Gazinoların çoğunun soyunma yerleri ve plaj tesisleri de vardı.

Kısacası İzmirililer eğlence hayatına ve boş zamanlarını değerlendirmeye özen gösterirlerdi. Körfezin ve denizin sunduğu nimetlerden yararlanmasını bilirler, kendilerine has kültürleriyle yaşam tarzlarını devam ettirirlerdi.

KAYNAKÇA

I. Süreli Yayınlar

Demokrat İzmir
Ege Ekspres
İzmir Kent Kültürü Dergisi
İzmir Life
Milliyet
Yeni Asır

II. Kitaplar

1967 *İzmir İli Yıllığı*.
 Berber, Engin, Erkan Serçe, *Karşıyaka Tarihi*, İzmir Karşıyaka Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2011.
 Dağtaş, Lütfü, *İzmir Gazinoları-1800'lerden 1970'lere-*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2004.
 Gedikler, Hülya Gölgesiz, *1950'li Yıllarda İzmir*, Şenocak yay., İzmir 2012.
 Feyzioğlu, Elvan, *Büyük Bir Halk Okulu İzmir Fuarı*", İZFAŞ Kültür yay., İzmir.
 Kayın, Emel, *Kentin Kıyısında ve İçinde Olmak, İnciraltı*, İzmirim Serisi, Heyamola yay., Mart, 2011.
 Makal, Oğuz, *Tarihin Penceresinden İzmir Sinemaları*, Alo Bilgi Kültür yay., İzmir, 1992.
 Ürük, Yaşar, *İzmir'i İzmir Yapan Adlar*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Dizisi, İzmir, 2008.
 Ürük, Yaşar, *Göztepe'den Güzelyalı'ya*, İzmirim Serisi, Heyamola yay., Mart, 2011.
 Yücel, Şükran, *Yitik Zamanın Peşinde Karantina*", Heyamola yay., İzmirim Dizisi, İzmir, 2011.

III. Makaleler ve Gazete Yayınları

Akçel, Fikri, "37. Fuar, Her Zamankinden Daha Renkli Daha da Cazip", *Ege Ekspres*, 20 Ağustos 1968.
 Çelikkaya, İlhan, "İnciraltı Vapur Seferleri ile İlgili Olarak Sayın Ulaştırma Bakanı Seyfi Öztürk'e Açık Mektup", *Ege Ekspres*, 30 Mayıs 1966.
 İlkın, Leyla, "İzmir Yeni Yıla Neşe İle Girdi", *Ege Ekspres*, 2 Ocak 1967.
 Leyla İlkın, "Hıdırellez Neşe İle Kutlandı", *Ege Ekspres*, 7 Mayıs 1966.
 Koç, Hülya, "Zamanda Yolculukta Yazlık Mekanlarımız: Alsancak Yaz Sinemaları", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi yay., Sayı:4, (Eylül, 2001).
 Ormancıoğlu, Kemal, "İlimizdeki Şifalı Sular Konusu Nihayet Hal Safhasına Giriyor.", *Ege Ekspres*, 5 Ocak 1961.

- Ormancıoğlu, Kemal, "İzmir Çevresindeki Bütün Şifalı Sular İmar ve İhya Edilecek.", *Ege Ekspres*, 10 Kasım 1961.
- Saruhanlı, Tunç, "Fuar Bugün Açılıyor", *Demokrat İzmir*, 20 Ağustos 1968.
- Ünver, Erhan, Erdoğan Örneç, Güngör Mengi, "İzmir'de Yılbaşı Sönük Geçti", *Yeni Asır*, 2 Ocak 1962.
- Ürük, Yaşar, "Milli Sinema: Elhamra", *İzmir Life Dergisi*, Sayı:127, (Mart, 2012).
- Ürük, Yaşar, "İzmir'in ilk Sinema Vadisinde Yeni Sinema", *İzmir Life Dergisi*, Sayı:149, (Ocak, 2014).
- Ürük, Yaşar, "Şık Sineması'nda Neşe ve Diğer Sinemalar", *İzmir Life Dergisi*, Sayı:164, (Nisan, 2015).
- Ürük, Yaşar, "Serttaş Sineması", *İzmir Life Dergisi*, Sayı:154, (Haziran, 2014).
- Yentürk, Aybala, "Sadık Yemni ile Söyleşi-İzmir'in Ruhu-", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., Sayı:6, (Mart, 2003).

IV. Görüşmeler

- 6 Haziran 2016 Tarihinde Halkla İlişkiler Uzmanı Sancar Maruflu ile Alsancak'taki Ofisinde Yapılan Röportaj.
- 20 Ekim 2016 Tarihinde Ayvalık Eski Belediye Başkanı Alaattin Süberoğlu ile Yapılan Röportaj.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
I/1, (2017 Yaz), ss. 179-190.

A STUDY INTO THE CONCEPTS OF "TURKEY" AND "TURKISTAN" WHICH WERE USED FOR THE OTTOMAN STATE IN THE XIXth CENTURY*

Tuncer Baykara**

Translated by Gülay Webb

Abstract

"Türkistan and Türkiye/Türkiye" are two concepts which were used to describe their country by Turks who knew Europe and spoke a western language, but they were not widely distributed. However with the effect from the middle of XIXth Century, as we definitely know after 1856, Turkistan started to be used for Ottoman countries as well, in official records and also later in literary work. This concept continued to live for a longer period of time until the beginning of XXth Century in official documents. In this essay it has been included these concepts and their sources.

Keywords: Turkistan, Turks of Anatolia, Turkey, History of Anatolia, Turkish People

Öz

"Türkistan ve Türkiye / Türkiye", Avrupa'yı tanıyan ve batı dili konuşan Türkler tarafından ülkelerini tanımlamak için kullanılan yaygınlaşmamış iki kavramdır. Ancak XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren, 1856'dan sonra, Türkistan Osmanlı ülkelerinde resmi kayıtlarda ve daha sonra edebi eserlerde kullanılmaya başlandı. Bu kavramlar, resmi belgelerde XX. Yüzyılın başlarına kadar daha uzun süre yaşamaya devam etti. Bu makale bu konseptleri ve kaynaklarını içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Anadolu Türkleri, Türkiye, Anadolu Tarihi, Türkler

* Bu metnin Türkçesi 2002'de Londra'da toplanan 15. Ciepo toplantısında bildiri olarak sunulmuştur. Çeviri için Gülay Hanım'a teşekkür ederim.

** Prof. Dr, Ege University.

Recently a remarkable attitude is being sensed against the concept of "TURKEY" amongst Turks in Turkey and some researchers, especially when the historical past is being discussed. For example the world famous French Medieval History expert Claude Cahen's book entitled "Pre-Ottoman Turkey" has for whatever reason been translated as Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler (The Turks in Anatolia Before the Ottomans). But this work should have been understood and published directly and closest to the title which was given by its author as Osmanlı Öncesinde Türkiye (Turkey Before the Ottomans).

As it sensed from this example as well that, there is a group of people working in the area of the history of Turkey who want to use the concept of "Turk" as least as possible. Instead of Turkey they prefer the Greek name Anadolu (Anatolia). Although it is true that, it appears the name Anatolia has been accepted as the equivalent to "Rum (Byzantine Greek)" which was in the past quite common geographically. It must be because of this that, the name of Seljuk State which existed between 1071-1308, a period where the concept of "Anatolia" was almost never referred to, has become widely known as the Anatolian Seljuks State. However experts world-wide in the subject, for example C. Cahen had clearly stated in his work that Turkey=Turquie, namely Türkiye could be used for that period. In just the same way, after Osman Turan, it became widespread practice to call the name of the state which was the west wing of the Seljuks, as the Türkiye Selçuklu Devleti (Turkey Seljuk State).

It can be accepted that some Turkish historians and intellectuals finding what European experts have written to be incorrect, is an echo of their prejudice and not a scientific conviction. French researchers do not object to use the name of Turkey=Türkiye for 1300 years before, however according to some Turkish people the name Turkey is a work of the XXth Century. And for his reason it would not be correct to use this many centuries advanced concept, for the Seljuk Era. However as we will demonstrate clearly below, the name Turkey goes back quite far and with its Turkey form, goes back directly to the first half of XIXth Century.

After establishing this fact which is very closely related to the Turk concept, we will be satisfied to remind that this concept has, as a matter of fact, been used in the world for even the XII-XIIIth Centuries. We had shown in the book entitled Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş (Introduction to the Historical Geography of Anatolia) Ankara 1988, the names that were given by the people who lived in the country whose name is Turkey, to the geography that they lived on. The developments of the concept of Turkey which is sensed as that given by others, is going to be shown below.

The most effective study related to the subject is the one that belongs to B. Lewis; as we believe we have contributed to his basic and fundamental work, we saw it appropriate to examine the subject again.

B. Lewis in his work which was translated into Turkish as well was saying in brief these things below: "In the middle of the Nineteenth Century when the

young Ottomans who were under the influence of Europe, wanted to refer to their country as (Turquie=) Türkiye, they found it difficult to find an equivalent for his name in Turkish. First they used the Farsi constructed word Türkistan which meant Country of the Turks. Later they abandoned this term possibly as it was appropriated for Middle Asia and they took the term Türkiye which was adapted from the European name which was the official name of the country in 1923”¹.

Although the Ottoman State was generally described most commonly as Devlet-i Aliye and Devlet-i Aliye-i Osmaniye (Exalted/Great Ottoman State) starting from the second half of the XIXth Century some Turkish writers started referring to it as “Türkiye” as well. The names “Türkiye/Türkiya” in Turkish publications started to be effective in the new era which came into being subsequently with the abolition of Ottoman Empire.

As far as Türkistan is concerned, this concept was used for the Turkish countries beyond Ceyhun (River Oxus/Amu Darya) in Medieval Islamic History and geographical literature. Although Evliya Çelebi sometimes used “Türkistan” for Eastern Anatolia, it would not appear amongst Ottoman Turks as a concept that expressed the places where the Western Turkish Community lived in.

However with effect from the middle of XIXth Century, as we definitely know after 1856, Turkistan started to be used for Ottoman countries as well, in official records and also later in literary work. This concept which had the most effect on Şinasi, Namık Kemal and their contemporaries, continued to live for a longer period of time until the beginning of XXth Century in official documents.

“Türkistan and Türkiye/Türkiya” are two concepts which were used to describe their country by Turks who knew Europe and spoke a western language, but they were not widely distributed.

1. Türkistan

As we partly touched on above, this concept has been known since Medieval times as a Farsi word meaning the countries that Turks live in. But its common meaning is the regions that the Turks lived in since the oldest times of history on the middle of Asia and in the east of Ceyhun River. However as Evliya Çelebi sometimes used this concept for the vicinity of Van, it is understood that its meaning which is Country of Turks, continued in the subsequent centuries.

It is said that the “Türkistan” concept was used by the Young Ottomans in the XIXth Century to define the Ottoman Country. The first name that comes to mind on this subject is Şinasi (1826-1871), one of the first Turks who has been sent to Europe to study. Probably with the direct influence of Mustafa Reşit Pasha, he was sent to

¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, translated by Metin Kıratlı, TTK, Ankara, 1970, p. 330.

France and met the concepts there. Because of this reason, the term Turquie which was used by them attracted his attention. It must be because of this and that he had republican tendencies in mind, instead of saying "Ottoman Country=Memalik-i Osmaniye" he preferred to revive an old concept of Türkistan. In Şinasi's first Eulogy which he presented to Reşit Pasha, the Türkistan concept was used clearly to Express his country:

Rûma bir Avrupalı büt vereli revnak ü şan

Reşk-i iklim-i frenk olmadadır Türkistan

Since a European (minded) person gave the Ottoman Empire the image of prosperity, power and glory Türkistan has become for European Countries, an object of envy and jealousy.

The Türkistan concept was quite effective in this era; as a matter of fact the Ottoman State had officially accepted and expressed it from the Padişah's (Sultan) mouth like this in the Paris Treaty:

"We the Sultan Gazi Abdulhamid Han whose son of Sultan Gazi Abdulmecid Han whose son of Sultan Gazi Mahmud, by the grace of God, are the Padişah of Türkistan and it's inclusive countries and towns, in this imperial letter of confirmation we declare and proclaim that my exalted state..."².

In our opinion, the Ottoman Padişah by using the concept of Türkistan was not only reflecting the developments in the western Turkish world but also he might have been having the thought of claiming a specific right in Central Asia. In this way, he had stopped Russia to a certain extent in the Black Sea area after the Crimean War; he, by using the concept of Türkistan, was even making a counter attack.

According to us, this is the most remarkable side of the subject. As far as we can understand from the press arguments in around 1285/1868, the Terakki (Advancement/Progress) Newspaper had suggested Türkistan as the name of the state (see Dr. Ragıp Özdem, "Tanzimattan Beri Yazı Dilimiz" (Our Written Language Since Tanzimat (the period of reforms 1839), Tanzimat, 1940, İstanbul, p. 860 and cont.) La Turquie Newspaper which was published in French objected to this and stated that it would be appropriated to call this place as Şask-eli (Eastern/Oriental Country).

Apart from Şinasi one of the persons who used the concept of "Türkistan" in their work is Namık Kemal (1840-1888). Namık Kemal of these two friends must have been influenced by Şinasi who was older than him. Ziya Pasha as well, is one those who used the expression "Türkistan". In this way İhsan Sungun in his footnote (p.840, line 91) of the entitled "Tanzimat and The New Ottomans" which was published in his famous Tanzimat book, was saying that "the title of Türkistan was used for Turkey for a while in the Tanzimat Press and some diplomatic

² *Vakaniüvis Ahmed Lütüfî Efendi Tarihi*, Vol IX., Published by M. Münir Aktepe, İstanbul, 1984, p. 230.

correspondence. Moreover in a serial advert in the İbret Magazine which commenced publication in 1288/1870, it referred to the book entitled Hayrabad which was written by the late Nabi Efendi who was "the distinguished poet of Ottoman countries and eloquent eminence of Türkistan". The expression Türkistan was also encountered in the Vakit (The Times) Newspaper which commenced publication in 1875. In the Abdulhamid period, Türkistan was more used for the meaning of inner Asia. However in Ottoman official writing, especially in the texts of international treaties, Ottoman Padişahs including Mehmet Reşad saw themselves as the Padişah of Turkistan.

II. Türkiya-Türkiye

Türkiye/ Turkiya this concept started to be used amongst Ottoman intellectuals again in this period, starting from the middle of the XIXth Century.

In the concept of Türkiye, even starting from earliest times, the Türkiya and Türkiye forms are attracting attention. In the Arabic spelling, the using of "elif" (the letter A) or "fine he" (this is the 27th letter of the Arabic, 30th letter of Ottoman alphabet pronounced as h) has shown the existence of two different pronunciations. It is true that in the early periods of the XI-XIIIth Centuries, at the time of establishing of Turkish in Arabic Alphabet as well, it was sensed that "elif" was directly equivalent to "e". However the situation here, must have clearly reflected the expressions of Türkiya & Türkiye.

a. Türkiya

Two distinguished scholars Ahmed Vefik Pasha and Diyarbakırlı Sait Pasha who used the word "Türkiya" in which had the letter "elif" at the end should be mentioned especially.

Ahmed Vefik Pasha (1828-1891) commonly used the spelling and expression of "Türkiya" in the articles he wrote or he had had written in the Almanac and the Newspaper of the Hüdavendigâr Vilayeti (name of a province comprising a large part of North Western Turkey/Province of Ottoman Princes) when he was the Vali (Governor) of Bursa.

Diyarbakırlı Said Pasha who is again a person of the same period was referring to "Türkiyâ-yı Avrupa", namely the form Türkiyâ in his work Miratül İber which was published in 1304/1886. The form of Türkiya as well is encountered in the İbret Magazine which was published in 1870.

It can be accepted that the years of Abdülhamid's reign was a period during which the concept of Türkiye/Türkiya had become widespread. Ahmed Mithat Efendi (1844-1912) and Abdülhak Hamit Tarhan (1852-1937) are the two people of

this period that used this concept quite abundantly. As a matter of fact the clearest sign of this is, it taking it's place in the French-Turkish dictionaries.

It is attracting attention in that Memalik-i Osmaniye and Türkiyâ has been given as an equivalent to Turquie in the French-Turkish Book of Ş. Sami who is a famous XIXth Century dictionary compiler. (Resimli Kamus-ı Frensevî "Illustrated French Lexicon", Dictionnaire Français-Turc Illustr. (simge 130/f "MS LineDraw), 3 ed. 1818/1901, İstanbul, p.2181a). Some of the Turks who spoke French or were trying to learn French, instead of saying Memalik-i Osmaniye, it is possible that they came into contact in this way with the word and spelling of Türkiya.

There is another important matter that attracts attention, in the 1922 printing of the Redhouse English-Turkish Dictionary, there is nothing similar fort he equivalent of Turkey.

b. Türkiye

Türkiye was used in the form of Türkiye even as early as the XIV-XV Centuries as the name of the Kölemen-Memluk State in Egypt.

The first example that we know for he present is Ali Suavi (1839-1878), where it is being used as the name of Ottoman State in the XIXth Century. He, in the Works that he published in Europe (Ulûm "Humanities", Turk Section) used both expression Türkiya and also Türkiye. For example he used the expression of Türkiye in two almanacs. Türkiye in 1288 and Türkiye in 1290, that is in 1872 and 1874. They each might be accepted as the almanacs which have been written about the Ottoman State in general. Ali Suavi here above all else whilst following the tradition in our country, must have felt more comfortable in Europe and preferred a spelling which is more in accordance with rules of Turkish.

The form of Türkiye was used between 1860-70 in the İstanbul Press as well. The Terakki Newspaper in 1868 and The Basiret in 1869 wrote about the Ottoman Country with the name and spelling of Türkiye.

b-2

If we don't attach too much importance to the forms of Türkiya&Türkiye, it seems the concept of Türkiye became common place with the influence of Young Turks who lived in Europe. The two books which were published in Egypt with the signs M.K. in 1907 were bearing the title of Türkiye: Türkiye'de Meclis-i Mebusan; Türkiye'de Sansür Eğlenceleri. (The Parliament in Turkey; The Censorship Joke In Turkey). The name of the books that came out in 1908 and in subsequent years were now solely Türkiye. For example N. Rizof Türkiye Nasıl Teceddüt Edebilir? Ahmet Rıza Bey'e Açık Mektup (How Can Türkiye Be Reformed? The Open Letter To Ahmet Rıza Bey), İstanbul Hilal Printers, 1325=1909 (İstanbul 1328/1912). The name

of İbrahim Hilmi's book too, was Uyan Türkiye (Wake up Turkey) (1329-1330/1913-1914).

Ziya Gökalp has an important place in the concept of Türkiye/Türkiya becoming widespread. Because he was using Türkiye as the name of the state even though in its Türkiya form, in the poems he wrote that had quite an influence on the community. In his well known poem which was published in 1911 he said:

Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan,
 Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir: Turan.
 The motherland is neither Türkiye nor Türkistan for Turks
 The motherland is the great and eternal: Turan³

Or his poem in 1914

Düşmanın ülkesi viran olacak
 Türkiye büyüyüp Turan olacak
 The country of the enemy will be ruined
 Türkiye will grow, and become Turan⁴

b-3

When the Ottoman State was defeated at the end of the First World War, Ottoman Statesmen thought of various solutions for the situation after the enemy's occupation of the Ottoman provinces which were mostly Arab provinces. Thus in the state's new era, the concept of Turk which had not been much talked about until that time could have come to the front because those who lived in the remaining regions of the country were mostly this element and in the state's new era his name could have been used more comfortably, very easily.

Before 23rd April 1920 came, in the years of 1918-1919, when the Ottoman State was still living with all its organisations, the concept of Türkiye though in the form of Türkiya started to be enunciated loudly with the world's spiritual meaning. In the Ottoman History which was written by Necib Asım and Mehmed Arif (publication date 1335=1919) Türkiya was used commonly and actively.

The second book on this matter that attracts attention is the book of H. Kazım Kadri who didn't look warm to Mustafa Kemal Pasha and the ideas of Ankara but could not turn a blind eye to the situation that the country was in, maybe the most striking example amongst these. In his book entitled On Temmuz İnkılabı ve Netayici, Türkiyâ İnkırazının Saikleri (10th July Reforms and Its Consequences, Factors of Turkey's Decline which he wrote under the pseudonym Şeyh (Sheikh)

³ An ideal land where all Turks live.

⁴ Lewis, *ibid*, p. 348-349.

Muhsin-i Fani which was published by Tüccarzade Hilmi in 1336/1920, he said *Türkiya* even in the title.

Erkan-ı Harbiye Binbaşısı (General Staff Commander) Vecihi Bey's book entitled *Filistin Ricati* (Palestine Retreat) which was published by the military printing press in 1337 has been reflecting the situation in the year of the publication of the book. In this work both *Türkiya* (p. 4, 90) and *Türkiye* (p. 61) forms were being used.

Haşim Nahid (Erbil)'s book which he wrote in these years and entitled *Üç Muamma* (3 Mysteries) continues like this: "Garp Meselesi, Şark Meselesi, Türk Meselesi" (Western Affair, Eastern Affair, Turk Affair). This work was published in İstanbul (by the Kader Printing Press in 1337/1921) and now "*Türk*" was written with vav (the 29th letter of the Ottoman&Persian Alphabets; 26th letter of the Arabic Alphabet). In this work as well, as the name of the state *Türkiye*, has been given in a natural appearance.

After 1918, now in the new era of the state that was formerly named as the Ottoman State, the concept of *Türkiye*=*Türkiya* was used commonly.

Turkish Grand National Assembly: 23 April 1920

In 1920 during the re-opening of the Parliament in Ankara, in other words during the continuation of it's activities that had stopped previously, *Türkiye* was on the agenda for certain. During the foundation preparations of the Parliament, with it's subsequent name Turkish Grand National Assembly which was going to be opened on 23rd April 1920, the "*Türk*" based concept was received well generally. However at this time the question of which one of *Türkiye* and *Türkiya* pronunciations should be preferred became a matter of debate. Whilst some of the Turks preferred "*Türkiya*", some of them wanted to use *Türkiye*. Dr. Rıza Nur who attended discussions effectively as both a statesman and intellectual had said: "I am the one who offered to refer to the state as *Türkiye* in our private discussions with you (Atatürk) when the Turkish Grand National Assembly was founded. I fought for it's approval as well. I gave evidence on this matter, it was my idea. As a matter of fact, as well as writing it in the *Akşam Newspaper* in an article, I had said it in the İstanbul Assembly as well, those who want to should refer to the minutes"⁵.

Dr. Rıza Nur referring to these elsewhere: "We are discussing how we are going to constitute the government, what the name of the state will be?" In these meetings we are becoming about 10 people. "What name is the state going to be given?". I said "there is no need to do so, it exists anyway: *Türkiye*". We had announced ourselves as the Great Ottoman State for centuries. But Europe referred to us *Türkiye* (Turkey) for centuries. I said this in the Assembly in İstanbul as well. The name *Türkiye* was accepted. Subsequently by being ignorant and conceited they wrote it as *Türkiya*, also that made the official stamps like this as well. This is

⁵ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, III, İstanbul, 1968, p. 569.

contrary to the vowel harmony rule of Turkish phonetics, I objected to this. Also one day İsmet (İnönü) asked me too which of Türkiye and Türkiya is correct. I explained. Eventually they corrected the stamps as well⁶.

In the 1920's since the beginning of the century, these concepts were known in the general thinking and Türkiye and especially Türkiya forms had been used anyway for a quite long time.

Now, if we comment on the known facts again, after 1918 even if a new government didn't arise, the name of the Ottoman State probably was going to be changed anyway.

These four Works about this which were published in İstanbul attracts attention:

1. 1335/1919 Türkiya
2. 1336/1920 Türkiya
3. 1337/1921 Türkiya/Türkiye
4. 1337/1921 Türkiye

Thus what the four (actually five) İstanbul intellectuals who appear to be independent from each other wrote , shows us clearly that the name Türkiye importantly started to take it's place especially amongst the intellectual sections of the society.

The book that Hüseyin Kazım Kadri wrote under the pseudonym Şeyh Muhsin-i Fani, was written by this influential member of Parliament who did not come to Ankara, confirms what Dr. Rıza Nur wrote about the spellings of Türkiya/Türkiye.

The pronunciation in the form of Türkiya virtually lived amongst the people who had their basic education then and is remaining from this period. (For example İhsan Sabri Çağlayangil). Although the official name of the state was Turkey, the spelling of Türkiya can be seen in some popular publications after 1923 as well. For example Ratip Timur who drew a caricature in the Zümrüd-Anka (Phoenix) Magazine which came out in 1928, had written in the form of Türkiyâ Cumhuriyeti (Republic of Turkey) in Arabic Script. (Narrated by N. A. Banoğlu, Nükte, Fıkra ve Çizgilerle Atatürk, Yeni Tarih Dünyası, Atatürk Özel Sayısı, İstanbul, 1954, s. 20) (Atatürk by Witticisms, Anecdotes and Caricatures, New History World, Atatürk Special Edition). The Türkiya spelling with the old script continued in the year 1933 amongst Bulgaristan Turks as well.

Coming to the Türkistan concept, this has been forgotten amongst intellectuals in the earlier times. However it continued to take it's place until the reign of V.

⁶ Nur, *ibid*, p. 613-614.

Mehmed Reşad, in official titles of treaties that Ottoman State signed in foreign countries. However this generally hasn't been influential amongst the community.

As a result, in the light of these developments, we can say that after 1918, even if the state continued as a sultanate it seems strongly possible that Türkiye would have taken it's place in the state's name.

REFERENCES

- BAYKARA, Tuncer, *The Meaning of Turk*, Ankara, 2000; on the "Turk" concept also what S. G. Clauson, G. Doerfer, Z. Velidi Togan, H. N. Orkun and İ. Kafesoğlu can be seen.
- ERDEM, Hakan, "Türkistan, Nerede, Ne Zaman?", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 58, (Eylül 1998).
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Ankara, 1970.
- NUR, Rıza, *Hayat ve Hatıratım*, III, İstanbul, 1968.
- Osmanlı Muahedeleri*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2000.
- ÖZDEM, Ragıp, "Tanzimattan Beri Yazı Dilimiz", *Tanzimat*, İstanbul, 1940.
- SUNGU, Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat*, İstanbul, 1940.
- Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Vol IX., Published by M. Münir Aktepe, İstanbul, 1984.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
I/1, (2017 Yaz), ss. 191-216.

İKTİDAR-MUHALEFET İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE İNÖNÜ VE MENDERES'İN SİYASET DİLİ

İbrahim Şahin*

Öz

Türkiye’de çok partili demokratik hayata geçiş, İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye için öncelikli amaçlardan biri olmuştur. 1946 yılında Cumhuriyet Halk Partisi’nden ayrılan muhalif isimlerin kuruluşunu gerçekleştirdikleri Demokrat Parti, bu yolda atılan en önemli adımlardan biridir. DP’nin 1950 yılında iktidara gelişi ise yeni bir dönemin başlangıcı olmuş, iktidar-muhalefet ilişkileri farklı bir boyut kazanmıştır. Özellikle DP’nin iktidarda olduğu yıllar, iktidar ve muhalefet ilişkilerinin gün geçtikçe sertleştiği yıllar olmuştur. CHP lideri İsmet İnönü ve DP lideri Adnan Menderes arasında yaşanan siyasî polemikler, Türkiye’de siyasî hayatın şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Liderlerin uzlaşmama durumu da aralarındaki ideolojik ve siyasî farklılıklardan ziyade, çok partili hayata uyum ve karşılıklı güven sorunundan kaynaklanmıştır. Çalışmanın amacı; İnönü ve Menderes’in iktidar ve muhalefet yıllarında kullandıkları siyasî dilin, Türkiye’nin siyasetine ve dolayısıyla Türkiye’de demokrasinin kurulup yerleşmesine olan etkilerini ve sonuçlarını analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: *Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Muhalefet, Çok Partili Hayat, Siyaset Dili*

Within The Frame of Relations The Ruling-Opposition

* Okutman, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
(ibrahim.sahin@deu.edu.tr)

Political Language of İnönü and Menderes

Abstract

The transition of Turkey to multiparty democratic system has been one of the primary goals for Turkey after World War II. In 1946, the Democratic Party that is founded by the dissident names in the Republican People's Party, achieved this goal. In 1950, the fact that the DP came into power was the beginning of a new era, and the power-opposition relations gained a different dimension. Particularly between 1950 and 1960 in which DP was in power, relations between the ruling and opposing party was getting tense day by day. Political polemics between CHP leader İsmet İnönü and DP leader Adnan Menderes played an important role in shaping political parties in Turkey. The uncompromising status of the leaders is largely because of the problem of multi-party life-harmony and mutual trust rather than the ideological and political differences. The purpose of this article; is to analyse the effects and results of İnönü and Menderes's political language used during ruling and opposition years to politics in Turkey and accordingly founding and developing democracy.

Keywords: *Republican People's Party, Democratic Party, Opposition, Multi-Party System, Political Language*

Giriş

Siyaset dili, siyasetçilerin devlet icraatlarına ve politik tutumlarına yönelik görüşlerini içeren konuşmalarıdır. Özellikle siyasî parti liderlerinin söylemleri siyasetin şekillenmesinde önemli rol oynar. İktidar ve muhalefet ilişkileri bu söylemler etrafında şekillenirken, taraflar arasında zaman zaman gerginliğin tırmandığı, zaman zamansa ilişkilerin olumlu yönde geliştiği görülebilir. Buradaki temel meselelerden biri, liderlerin birbirlerine karşı kullandıkları dilin ölçüsüdür. Üsluplarındaki ağır ve sert ithamlar siyasî ilişkilerin tıkanmasına, uzlaşma olanaklarının ortadan kalmasına neden olabilmektedir. Aynı şekilde birbirlerine karşı kullandıkları uzlaşmacı dil, sorunları karşılıklı güven ilişkisi içerisinde çözme çabaları, siyasî havanın yumuşamasına ve iyi ilişkilerin kurulmasına ortam hazırlamaktadır. Ayrıca liderler arasında kurulan iyi ya da kötü yöndeki ilişki, kendi siyasî tabanlarını da etkilemektedir. Bu durum seçmenler arasındaki kutuplaşma ya da dayanışma ortamının oluşmasında başlıca etken olmaktadır.

Liderlerin kullandıkları dili etkileyen en önemli unsur ise, psikolojik etkenler dışında, içerisinde bulunulan siyasî atmosfer olmaktadır. Özellikle seçim atmosferi, hem öncesi hem de sonrasında iktidar ve muhalefet liderlerinin söylemlerinde sertliğin arttığı süreçlerdir. Her iki tarafın da kendi örgütsel tabanlarını genişletme kaygısıyla hesaplaşma, karşılıklı itham ve karalama yoluna gittikleri görülebilmektedir.

Türkiye’de çok partili hayata geçiş sürecinde ve sonrasındaki iktidar-muhalefet ilişkilerinin şekillenmesinde ve demokrasinin kurulup yerleşmesinde liderlerin birbirlerine karşı kullandıkları dil önemli rol oynamıştır. Türkiye’nin siyasi tarihinde yeni bir dönemi başlatan bu süreç, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) lideri İsmet İnönü ve Demokrat Parti (DP) lideri Adnan Menderes’in kullandıkları siyasi dil etrafında şekillenmiştir.

Türkiye’de çok partili hayata geçişi hazırlayan etkenler ve Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde oluşmaya başlayan muhalefet, daha İkinci Dünya Savaşı yıllarında belirginleşmeye başlamıştır. CHP içerisindeki ilk ciddi muhalefet, Ocak 1945’de meclis gündemine alınan “Çiftçi Topraklandırma Kanunu” ve “1945 yılı Bütçe Görüşmeleri” sırasında ortaya çıkmıştır. Adnan Menderes başta olmak üzere ileride DP kurucuları arasında yer alacak olan isimler kanuna tepki göstermişlerdir. Gerek Çiftçi Topraklandırma Kanunu, gerekse bütçe görüşmeleri sırasında sergilediği muhalefetle Adnan Menderes siyasi çevreler arasında dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır¹. Aydın milletvekili Adnan Menderes 16 Mayıs 1945’te Çiftçi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinde yaptığı konuşmasında: “...*Bunlar nasyonel sosyalist rejimin iskân, Topraklandırma Kanunu olan Erhhof Kanunundan hemen aynen iktibas olunmuş [aktarılmış] düşünce ve hükümlerdir.*” eleştirisinde bulunmuştur². Menderes’in, bu kanun taslağını faşist Nazi uygulamalarına benzetmesi, Meclis içerisindeki tartışmaları alevlendirmiştir. Menderes dışında Refik Koraltan, Emin Sazak gibi isimler de hükümete karşı açıkça tavır almaya başlamışlardır.

7 Haziran 1945’te Kars milletvekili Fuat Köprülü tarafından CHP Meclis Grubu Yüksek Başkanlığı’na bir önerge verilmiştir. Fuat Köprülü’nün yanı sıra Celal Bayar, Adnan Menderes ve Refik Koraltan’ın da imzaladığı önerge tarihe “Dörtlü Takrir” olarak geçmiştir³.

İlk olarak CHP Genel Yönetim Kurulu’nda ele alınan önergeyi İnönü, “*Ne yapayım? Bu küçük grubu memnun edemedim.*” diyerek değerlendirir⁴. Önergenin görüşülüp reddedilmesinden sonra ise Menderes ve Köprülü *Vatan* gazetesinde dörtlü takririn ana fikirlerinin işlendiği muhalif yazılar yazmışlardır. Bu açık muhalefet üzerine de partiden ihraç edilirler. Ardından Refik Koraltan da arkadaşlarının ihracını eleştiren bir basın demecinden dolayı partiden çıkarılır. Kısa bir süre sonra Celal Bayar’ın istifasıyla da dört milletvekili yeni parti kurabilecek durumu gelmişlerdir⁵.

Bayar’ın istifasından önce, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1945’teki Meclis açış konuşmasında, çok partili hayata geçiş konusundaki fikirlerinin ilk sinyallerini vermiştir. Sözü yaklaşan seçimlere getiren İnönü, “...*Yeni seçim için tabii*

¹ Taner Timur, *Türkiye’de Çok Partili Hayat Geçiş*, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2003, ss.11-14.

² TBMM TD, D. 7, C.17 (16.05.1945), ss. 112-116.

³ Işıl Tuna, “Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlü Takrir”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.XV, S.30, 2015, ss. 206-207.

⁴ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, C. IV-I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 214.

⁵ Timur, *a.g.e.*, s. 19.

olarak bir buçuk sene geçecektir. Bu zaman milletin yeni seçime bir hazırlık devri olacaktır. Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoğunlukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir." demiştir. Ardından da parti içerisindeki muhalefete bir mesaj niteliğinde görülebilecek olan şu sözlerini eklemiştir:

"O zamana kadar bir karşı partinin kendiliğinden kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa, bunun Meclis içinde mi, Meclis dışında mı ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bir siyasî kurul içinde prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları siyasî hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol; milletin menfaati ve siyasî olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur⁶."

Görüldüğü üzere İnönü, parti içerisindeki muhaliflere açıkça bir çağrıda bulunarak, muhalefetlerini parti içerisinde değil, ayrı bir parti çatısı altında gerçekleştirmelerinin siyasî hayatımız açısından daha yararlı olduğunu belirterek, onları yeni bir parti kurmaya davet etmiştir. Nitekim İnönü'nün bu çağrısından birkaç ay sonra, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti, Dörtlü Takrir'in sahipleri tarafından resmen kurulur⁷.

1. 1946 Seçimleri ve Menderes'in Muhalefeti (1946-1950)

Adnan Menderes, DP'nin gerek kuruluşunda gerekse teşkilatlanmasında büyük emek, çaba ve özveri göstermiştir. Bunun sonucunda da Celal Bayar'ın liderliğini üstlendiği partinin Parti Sözcülüğü görevine getirilir. Ona bu görevin verilmesinde şüphesiz; birikimi, deneyimi ve yetenekleri etkili olmuştur. Üslubuna ve nezaketine son derece dikkat eden Menderes, partisinin muhalefette olduğu yıllarda CHP hükümetlerine yönelik ciddi eleştirilerde bulunurken, İsmet İnönü'ye karşı daha dikkatli bir dil kullandığı ve kanun çerçevesinde kalmaya özen gösterdiği görülmektedir⁸.

DP'nin resmen kuruluşundan sonra gerçekleştirilen basın toplantısıyla Celal Bayar partinin kurulduğunu ve faaliyetlerine başladığını duyurmuştur. Bu basın toplantısında bir gazeteci, Bayar'a partinin "sağda mı solda mı" olduğunu sormuş, Bayar gazeteciye verdiği cevapta; partinin "demokrat" olduğunu, bunun programda açıkça görüleceğini söylemiştir. Bayar'ın hemen ardından da Menderes söze girerek: "Siz Halk partisinin yerini tayin edin. Biz ona inzimamen [katılma, eklenme] yerimizi tayin edelim" karşılığını vermiştir⁹.

⁶ TBMM TD, D. 7, C.20 (01.11.1945), s.9.

⁷ Timur, a.g.e., s.20.

⁸ Şerif Demir, *Düello Menderes ve İnönü Demokrat Parti'den 27 Mayıs'a Olaylar*, Timaş Yay., İstanbul, 2011, s. 16.

⁹ *Tasvir*, 8 Ocak 1946. Menderes'in cevabı *Vatan* gazetesinde "Belki Halk Partisi'nden iki parmak soldadır" şeklinde verilmiştir. Bkz. *Vatan*, 8 Ocak 1946.

DP'nin kuruluşunun üzerinden daha 3 ay gibi bir süre geçmişken, Nisan 1946'da belediye seçimlerinin erkene alınması konusu gündeme gelmiştir. Celal Bayar'ın *Tasvir* gazetesine verdiği demeçte DP'nin "bazı şartlarda" erken seçime hazır olduğunu söylemesi CHP'li vekiller tarafından muhalefetin erken seçim istediği şeklinde yorumlanmış ve seçim konusu önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. 25 Nisan'da da Cumhurbaşkanı İnönü, partisini olağanüstü toplantıya çağırmıştır¹⁰. 29 Nisan'da hükümet, yerel seçimin erkene alınmasını sağlayan belediye kanununun bazı maddelerini değiştiren tasarıyı meclis gündemine taşımıştır. Mecliste DP'nin sözcüsü Adnan Menderes'dir¹¹. Ayrıca bu görüşmelere DP'yi temsilen Emin Sazak ve Refik Koraltan da katılmıştır. Köprülü bu oturuma katılmazken, Celal Bayar milletvekilliğinden istifa ettiği için görüşmelere katılamamıştır¹².

29 Nisan'daki Meclis oturumunda söz alan Menderes, belediye seçimlerinin Eylül ayı yerine Mayıs ayına çekilmesine karşı çıkmış ve gerekçeyi yersiz bulduğunu dile getirmiştir. Ayrıca, Halk Partililerin yerel seçimleri öne çekmekle genel seçimleri de öne çekip, önümüzdeki yaz aylarında seçimleri yapmayı planladıklarını belirtmiştir. Konuşmasının devamında da eleştirilerini sürdüren Menderes; bu süreçte CHP dışında başka siyasi partilerin kurulduğunu, dolayısıyla bir teşkilatlanma evresinden geçildiğini, seçimlerin erkene alınmasının millet iradesini engelleyecek bir karar olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca sözü İnönü'nün Kasım 1945'teki¹³ meclis açış konuşmasına getiren Menderes, İnönü'nün buradaki sözlerine atıfta bulunarak: "Memlekette gerçek ve ileri demokratik hayata Devlet Başkanının açılış nutkundaki sözleri başlangıç ve işaret oldu ve siyasî partiler kuruldu. Fakat tasarı ile gidilen yolun bunun aksi olduğunu görmekte müteessiriz" demiştir¹⁴.

Menderes'in bir Demokrat Partili ve Demokrat Parti'nin sözcüsü olarak mecliste yaptığı bu ilk konuşma¹⁵ Halk Partili vekiller tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ardından oylamaya geçilmiş ve tasarı büyük çoğunlukla kabul edilerek kanunlaşmıştır¹⁶. Dolayısıyla bu tarihten itibaren seçim hazırlıkları başlamış, iktidar-muhalefet ilişkileri farklı bir boyut kazanmıştır.

İsmet İnönü de çok partili hayatın bu ilk seçiminde, seçim çalışmaları yapmak üzere Mayıs ayının ilk haftası yurt gezisine çıkmıştır¹⁷.

¹⁰ Süleyman İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, Liberte Yay., Ankara, 2006, ss. 181-182.

¹¹ Toker, *a.g.e.*, s. 139.

¹² İnan, *a.g.e.*, s. 187.

¹³ Meclis tutanağında belirtilen tarih "1946 yılı" olarak geçmektedir. Fakat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün meclis açış konuşmasını Kasım 1945'te yaptığı yine Meclis tutanaklarından bilinmektedir. Dolayısıyla bu bilgi (1946) yanlış olarak tutanağa geçmiştir. Bkz. *TBMM TD*, D.7, C.22 (29.04.1946), s. 217.

¹⁴ *TBMM TD*, aynı yer, ss. 216-217.

¹⁵ İnan, *a.g.e.*, s. 184.

¹⁶ *TBMM TD*, aynı yer, ss. 233-237.

¹⁷ FerozAhmad-Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yay., İstanbul, 1976, s.19.

Cumhurbaşkanı ilk konuşmasını Eskişehir Halkevi balkonundan gerçekleştirmiştir. Buradaki konuşmasında İnönü: *“Büyük seçimde bütün vatandaşları vazifeye davet ettiğini”* bildirmiştir. Ertesi gün Kütahya’da yine Halkevi’nde gerçekleştirdiği konuşmasında İnönü *“Kütahyalıların gelecek büyük seçimlerde vatandaşlık ödevlerini tam bir olgunlukla yapacaklarından emin bulunuyorum”* demiştir. Cumhurbaşkanı’nın konuşmalarında *“Büyük seçim”* vurgusu yapması elbette tesadüf değildir. Artık Demokrat Partililerin de tereddütleri ortadan kalkar. Nitekim Belediye seçimlerinin hemen ardından genel seçimlere gidilmiştir¹⁸.

26 Mayıs 1946’da gerçekleşen Belediye seçimlerinde, CHP ülke genelinde seçimlere katılırken, Demokrat Parti ve Nuri Demirağ’ın Milli Kalkınma Partisi belirli yerlerde aday göstermişlerdir. Aynı gün açıklanan seçim sonuçları, hem iktidar hem de muhalefet partileri çevrelerince beklenildiği gibi CHP lehine sonuçlanmıştır¹⁹.

Belediye seçimlerinin hemen ardından Milletvekili Seçimleri hakkındaki kanun tasarısı da Meclis gündemine taşınmıştır. Tasarı, 31 Mayıs 1946’da Meclis’te görüşülür. Ayrıca görüşmeler sırasında 26 Mayıs’ta gerçekleşen Belediye seçimleri üzerine de yoğun tartışmalar yaşanmıştır.

Menderes, tasarının tek dereceli seçim esası dışında bir yenilik getirmediğini, dolayısıyla çok partili sistemin ihtiyaçlarını karşılayacak bir içeriğe sahip olmadığını eleştirisi yapmıştır. Konuşmasının devamında ise; *“Buna rağmen tasarıda yalnız tek dereceli seçim esasının kabul edilmiş olmasını dahi demokrasiye doğru esaslı bir adım sayarak memnuniyet duymaktayız”* diyerek olumlu bir değerlendirmede bulunmuştur²⁰.

Tasarı, 5 Haziran 1946 tarihli meclis oturumunda kabul edilmiş ve aynı gün Cemiyetler Kanununda da değişiklikler yapılmıştır²¹. 10 Haziran’daki Meclis oturumunda da genel seçimlerin 21 Temmuz 1946’da yapılması kararı verilir²². Menderes bu değişikliğin muhalefete gelişme imkânı bırakmamak için yapıldığı eleştirisinde bulunmuştur.

DP’liler iktidarın üniversite özerkliği ve basın kanununda yaptığı değişiklikler gibi liberalleşme adımlarını da yavaşlıkla suçlamışlardır. Menderes, Halk Partisi’nin liberalleşme çabalarını; *“...Bu sınırlı değişiklikler, susuzluktan dudakları çatlamış bir insana bir damla su vermek kabilindedir.”* sözleriyle küçümsemiştir²³.

21 Temmuz 1946’da tek dereceli ilk seçim olma özelliğine sahip milletvekili seçimleri yapılmıştır. Ayrıca bu seçimler iktidar ve muhalefet arasında tartışmaların odağında yer alacak olan *“açık oy-gizli tasnif”* yöntemiyle gerçekleşir. Seçim sonuçlarına göre; CHP’den 395, DP’den 64, bağımsızlardan 4 milletvekili

¹⁸ Toker, *a.g.e.*, s. 143

¹⁹ Turan, *a.g.e.*, s. 227.

²⁰ TBMM TD, D. 7, C. 23 (31.05.1946), s. 246.

²¹ TBMM TD, D. 7, C. 24 (05.06.1946), ss. 48-65

²² TBMM TD, D. 7, C. 24 (10.06.1946), s. 87.

²³ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Yay., Ankara, 2003, s. 35.

seçilmiştir²⁴. Seçimlerin hemen ardından, muhalefetten seçimlerde usulsüzlük ve baskı yapıldığı yönünde itirazlar gelmiştir. DP'liler seçimleri protesto eden bir dizi miting düzenlemişlerdir. Seçim sonrası tartışmaların devam ettiği sırada, TBMM 5 Ağustos'ta toplanır. İsmet İnönü yeniden Cumhurbaşkanı seçilirken, hükümeti kurma görevini Recep Peker'e verir²⁵.

Yeni kurulan hükümet ve muhalefet arasındaki en önemli anlaşmazlık 1946 Aralık ayında 1947 yılı bütçe görüşmelerinde ortaya çıkmıştır. Adnan Menderes bütçenin bozulan ekonomik durum için köklü tedbirlerden yoksun olduğu, tarımın desteklenmediği gibi hususlarda eleştirilerde bulunmuştur. Menderes'in bu konuşmasını Recep Peker "psikopat bir ruhun ifadesi" olarak değerlendirir. Ayrıca Peker konuşmasında, Bayar'ın halkı isyana teşvik ettiğini ileri sürmüştür. Bunun üzerine de DP Grubu Meclisi terk etmiştir. Bu olay çok partili demokrasinin kurulup yerleşmesi çabalarının karşılaştığı bunalımın başlangıcı olmuştur. 9 günlük boykottan sonra, Cumhurbaşkanı İnönü'nün müdahalesi ve böyle bir durumun tekrarlanmayacağı güvencesiyle DP Grubu yeniden meclisteki yerini alır.

İlk yılını böylesine gergin bir hava içerisinde tamamlayan DP, ilk büyük kongresini 7 Ocak 1947'de, yani partinin birinci kuruluş yıldönümünde yapmıştır²⁶. Demokrat Parti'nin bu ilk Kongresi'nde özgürlükçü söylemlerin yanı sıra Halk Partisi'ne yönelik sert eleştiriler de dikkati çeker. CHP'ye yönelik eleştirilerde; "bu memleket 23 senedir kızıl bir sultan idaresinde seok ve idare olundu" diyenler bile olmuştur. Bu hava içerisinde Menderes, yaptığı konuşmasında: "Devlet Partisi devlet kılıcını kuşanmış, hükümet arabasına binmiş, cansız ve idealsiz bir kadrodan ibaret kalmıştır" diyerek iktidara yönelik eleştirisini dile getirmiştir. Kongrenin önemli bir yönü de DP'lilerin "Hürriyet Misakı"nı kabul ve ilan etmesi olmuştur. Seçim kanununda değişiklik, anayasaya aykırı yasaların kaldırılması, parti başkanlığı ile devlet başkanlığının ayrılması gibi taleplerin yer aldığı bildiriye DP'liler, şartlarının gerçekleşmemesi halinde meclisi terk edeceklerini belirtmişlerdir. Bir yaptırım olarak algılanan bu istekler, iktidar çevrelerince tepkiyle karşılanmıştır²⁷.

DP Kongresinden sonra DP yöneticileri yurt gezisine çıkmıştır. DP'li yetkililerin 1947 Nisan ayının başında İzmir'e yaptıkları ziyaretten hemen önce Başbakan Recep Peker de İzmir'e gelmiştir. İki parti arasında güç gösterisine dönüşen İzmir mitinglerinden sonra iktidar-muhalefet ilişkileri daha da bozulmuştur. Nitekim Menderes'in 18 Nisan 1947'de İzmir'de partililerle bir söyleşi sırasında yaptığı konuşma sonrasında dokunulmazlığının kaldırılması istenmiştir. Menderes'in bu konuşmasındaki bazı bölümler kanuna aykırı görülmüş, konuşmaya gazetelerinde yer veren gazeteciler hakkında da dava açılmıştır²⁸.

²⁴ Turan, *a.g.e.*, s.230.

²⁵ Eroğul, *a.g.e.*, s. 37.

²⁶ *A.g.e.*, ss. 43-44.

²⁷ *A.g.e.*, ss. 49-50.

²⁸ İnan, *a.g.e.*, s. 303. Menderes'in davaya konu olan sözleri için bkz. *A.g.e.*, s. 304.

I. 12 Temmuz Beyannamesi, Etkileri ve Sonuçları

21 Temmuz seçimlerinden sonra iktidar ve muhalefet arasında giderek artan anlaşmazlık çok partili rejimin çıkmaza sürüklenmesine neden olmuştur. Nitekim İsmet İnönü'nün devreye girmesiyle bunalım atlatabilmiştir.

14 Haziran 1947'de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü nezdinde Başbakan Recep Peker ve DP Genel Başkanı Celal Bayar arasında Çankaya'da bir toplantı gerçekleşir. Bu toplantıda her iki taraf da şikâyetlerini dile getirmiştir. İsmet İnönü iktidar ve muhalefet arasında uzlaştırıcı olmaya çalışmıştır²⁹. Bu toplantıdan yaklaşık bir ay sonra İnönü, 12 Temmuz 1947'de, siyasî tarihimize çok partili hayatın yerleşmesinde önemli bir yere sahip olan ve tarihe "12 Temmuz Beyannamesi" olarak geçen Cumhurbaşkanlığı bildirisini yayınlamıştır. İnönü bu beyannamesinde ilk olarak iktidar ve muhalefet arasında düzenlediği görüşmeleri anlatmış ve iki taraf arasındaki anlaşmazlıkları tarafsız konumuyla çözmeyi amaçladığını belirtmiştir. Beyannamesinde İnönü: "Meşru ve kanuni siyasî partilere karşı tarafsız ve eşit muamele mecburiyeti siyasî hayat emniyetinin temel şartıdır" diyerek iktidar ve muhalefet arasında güven dengesi kurmaya çalışmıştır. Ayrıca İnönü, "Muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih [kaygısız] olacaktır. İktidar muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden emin bulunacaktır" sözleriyle de çok partili yaşamın sürdürülmesi konusundaki kararlılığını vurgulamıştır³⁰.

Menderes, 12 Temmuz Beyannamesiyle ilgili ilk açıklamasını, 28 Eylül'de İzmir Bornova Merkez Bucağı'nda yapmıştır. Menderes, bu açıklamasında, konuyla ilgili gelişmeleri, beyannamenin nasıl ortaya çıktığını anlatır. 9 Ocak 1948'de Mersin'de yaptığı bir konuşmasında ise, "12 Temmuz Bildirisi, ülkede düzen ve kanun fikrinin hâkim olacağını ve partilere eşit şartlar dairesinde çalışmak imkânlarının temin olunacağını ifade eden bir belgedir." diyerek, İnönü'nün beyannamesinde muhalefete verdiği güvenceye olan inancını ifade etmiştir. Menderes, 15 Şubat 1948'de İzmir'de yaptığı bir başka açıklamasında ise; "O kadar ki, millet bir tarafa, hükümet bir tarafa, karşılıklı iki karargâh haline geldi. Türk milleti iktidara kaşlarını çattı, 'Ben seni beğenmiyorum, seni itham ediyorum' dedi ve iktidarın iradesini eritti. 12 Temmuz Bildirisi işte bunun belgesidir." diyerek, beyannameyi iktidarın baskısına karşı DP'nin milletle verdiği mücadelenin sonucunda kazanılmış bir başarı belgesi olarak değerlendirmiştir³¹.

12 Temmuz Beyannamesi'nin yayınlanmasından yaklaşık bir buçuk ay sonra ise Recep Peker "sağlık sorunları" sebebiyle başbakanlıktan istifa ettiğini açıklamış ve yerine Hasan Saka hükümeti kurulmuştur. Peker'in istifasından 3 gün sonra İnönü, partisinden Nihat Erim'i, DP'den de Nuri Özsan'ı yanına alarak doğu illerine

²⁹ Hıfzı Topuz-Hüsamettin Ünsal, *Cumhuriyet'in Beş Dönemeci*, Sergi Yayınevi, İzmir, 1984, s.122.

³⁰ Fehmi Akın, "12 Temmuz Beyannamesi'nin Türk Siyasî Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VII, S. 2, Aralık 2005, s. 98.

³¹ İnan, a.g.e., ss. 321-322.

seyahate çıkmıştır. İktidar-muhalefet ilişkileri de bu süreçte bir yumuşama dönemine girmiştir³².

Hasan Saka 13 Ekim 1947'de hükümet programını mecliste okumuş ve güvenoyu istemiştir³³. 13 Ekim günü gerçekleşen oturumda DP sözcüsü Menderes, hükümet programını eleştirmiş ve sözlerini şu şekilde sonlandırmıştır: "*İşte Halk Partisi ve onun Hasan Saka Hükümeti 12 Temmuz beyannamesinin açmak teşebbüsünde bulunduğu devrin eşiğinde tereddütler içinde sallanmaktadır*³⁴."

Yapılan oylama sonucunda ise, Hasan Saka başkanlığındaki Bakanlar Kurulu oy çokluğu ile güvenoyu almıştır³⁵.

12 Temmuz Beyannamesi CHP'de olduğu kadar DP'de de sarsıntılara yol açmıştır. DP içerisindeki çalkantı ikinci büyük kongreye kadar sürmüştü ve bazı DP'lilerin yeni bir parti kurmasıyla sonuçlanmıştır³⁶. DP içerisindeki muhalifler Mareşal Fevzi Çakmak başkanlığında Temmuz 1948'de "Millet Partisi" adıyla yeni bir parti kurmuşlardır. Menderes bu yeni partinin kuruluşundan sonra İzmir'de yaptığı bir konuşmada "*Elbiseler, rütbeler hiçbir zaman cesaretin, hamiyetin [ulusseverlik], itidal [ölçülülük], dirayet [beceriklilik] ve zekânın şaşmaz ölçüsü olmamıştır.*" diyerek açıkça Fevzi Çakmak'ı karşısına almıştır³⁷.

İktidar ve muhalefetin hem birbirlerine karşı devam edegelen, hem de kendi partileri içerisinde ortaya çıkan mücadelesi sürerken, 14 Ocak 1949'da Hasan Saka hükümeti istifasını vermiştir. Artık en önemli güncel sorun başbakanlığa kimin getirileceği olmuştur. Hilmi Uran, Necmettin Sadak, Fuat Sirmen ve Nurullah Sümer'e başbakanlık teklif edildiyse de, onlar bu görevi kabul etmemiş ve nihayetinde bu görevi Şemsettin Günaltay kabul etmiştir³⁸.

Günaltay kabinesi daha çok ılımlılardan, yani İnönü'yü destekleyerek Peker'e karşı çıkan kimselerden oluşmuştur³⁹. Günaltay hükümeti güvenoyu aldıktan iki gün sonra, yani 24 Ocak 1949'da Büyük Millet Meclisi'nde programını okumuş ve göreve başlamıştır⁴⁰.

Yeni başbakan, düzeltilmesi gereken bütün işlerden samimiyetle söz açmıştır. Dolayısıyla bu süreçte partiler arası ilişkilerin düzelmesiyle siyasî hava yeniden bir

³² Eroğul, *a.g.e.*, ss. 60-61.

³³ TBMM TD, D. 8, C. 6 (13.10.1947), ss. 672-675.

³⁴ TBMM TD, aynı yer, ss. 676-681.

³⁵ TBMM TD, aynı yer, s. 735.

³⁶ Eroğul, *a.g.e.*, s. 63.

³⁷ *A.g.e.*, ss. 66-67.

³⁸ F.Ahmad- B. Ahmad, *a.g.e.*, ss. 50-51.

³⁹ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yay., İstanbul, 2010, s. 315.

⁴⁰ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008, s. 432.

yumuşama dönemine girmiştir. Diğer taraftan Millet Partililer de, Demokratlar ile Halk Partililer arasındaki “*balayı*”ndan söz etmişlerdir⁴¹.

20 Haziran 1949 sabahı DP'nin ikinci büyük kongresi Ankara'da toplanmıştır. Kongrede en fazla üzerinde durulan konu “seçim güvencesi” olmuştur. Delegeler özellikle yargı denetimi üzerinde durmuşlardır⁴². Sonradan “Milli Husumet Andı” adını alan Temel Meseleler Komisyonu'nun hazırladığı bu görüşlere uygun bir rapor, kurultayın genel toplantısında oy birliği ile kabul olunmuştur. Özetle rapor, millî husumete uğranılmaması için vatandaşın doğal haklarının ihlal edilmemesini öngörmüştür.

Hükümet, DP Kongresi'nde alınan kararlara tepki göstererek bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride, raporun kanun ve nizam fikriyle bağdaşmaz olduğu vurgulanmıştır. Hükümet çevrelerine göre Demokratlar huzursuzluk yaratmak ve bundan faydalanmak istemişlerdir⁴³.

Halk Partisi grubu, 1949 Aralık ayında seçimlerin yargı güvencesine bağlanmasını kabul etmiştir. Böylelikle iktidar ve muhalefet arasındaki en önemli anlaşmazlık ortadan kalkmıştır⁴⁴.

7 Şubat 1950'de yeni seçim kanunu mecliste görüşülmeye başlanmıştır⁴⁵. Kanunda gizli oy, açık tasnif ve yargı denetimi yer almıştır. Genel olarak Demokratlar kanunu desteklemişler, tartışmalar daha çok ayrıntılar üzerine gerçekleşmiştir. 16 Şubat'ta yapılan oylamada yeni seçim kanunu oy çokluğuyla kabul olunmuştur⁴⁶. Seçim tarihi olarak 14 Mayıs uygun görülmüş, 24 Mart'ta Meclis aldığı kararla kendisini feshetmiştir⁴⁷.

2. 1950 Seçimleri ve DP İktidarı (1950-1954)

14 Mayıs 1950'de yapılan seçim sonuçlarına göre: Demokrat Parti'den 408, Halk Partisi'nden 69, Millet Partisi'nden 1, Bağımsızlardan 9 milletvekili ile yeni meclis oluşturulmuştur⁴⁸. Dolayısıyla yirmi yedi yıl sonra Halk Partisi iktidarı devretmiş, siyasî tarihimizde ilk kez muhalefet partisi demokratik yolla iktidara gelmiştir⁴⁹.

CHP, uzun yıllar iktidarda olmanın yıpranmışlığı ve halkın değişim talebini karşılayamaması nedeniyle seçimleri kaybetmiştir. İsmet İnönü, partisinin seçimi kaybetmesini: “*İnsaflı insafsız binbir sebebi var. Fakat en başta geleni değişiklik arzusudur.*

⁴¹ A.g.e., ss. 317-318.

⁴² Eroğul, a.g.e., s. 76.

⁴³ Karpat, a.g.e., ss. 319-320.

⁴⁴ Eroğul, a.g.e., s. 80.

⁴⁵ TBMM TD, D. 8, C. 24 (07.02.1950), s. 149.

⁴⁶ TBMM TD, D. 8, C. 24 (16.02.1950), s. 667.

⁴⁷ Eroğul, a.g.e., s.82.

⁴⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 311.

⁴⁹ Demir, a.g.e., s. 22.

Bu da milletin hem masum hem tabii bir isteği” şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca İnönü, iktidar değişimini CHP'nin tarihine yazılacak en önemli siyasi başarı olarak nitelendirmiştir⁵⁰.”

İsmet İnönü, CHP'nin başına fiilen geçtikten sonra yayınladığı bildiriye ise: *“Vatanımızda dirlik, düzenliğin muhafazası ve vatanın bütünlüğünün korunması bizim için bütün parti mülahazalarının [düşünce] ve siyaset cereyanlarının üstündedir”* açıklamasında bulunmuştur⁵¹.

Seçim sonuçları, cumhurbaşkanı ve başbakanın kim olacağı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bu iki makamdan birine Celal Bayar'ın gelmesi beklenirken, asıl merak edilen diğerine kimin getirileceği olmuştur. Cumhurbaşkanlığı konusunda inisiyatif DP grubuna bırakılmış, DP'liler yapmış oldukları toplantı neticesinde Cumhurbaşkanlığına Celal Bayar'ın aday gösterilmesine karar vermişlerdir. 22 Mayıs'ta toplanan TBMM'de Celal Bayar 66 ret oyuna karşılık 387 kabul oyu ile Cumhurbaşkanı seçilmiştir⁵². Bayar, Cumhurbaşkanı seçildiği gün Menderes'i, hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Böylelikle Adnan Menderes, hem başbakan hem de DP genel başkanı olmuştur.

Başbakanlık ve parti liderliği ilk kez tek bir kişide toplanmıştır. Zira tek parti döneminde parti liderliği cumhurbaşkanında olmuştur. Böylece Menderes, önceki uygulamalardan farklı olarak önemli bir güce sahip olarak iktidara gelmiştir.

Menderes'in bu hızlı yükselişi dikkate değerdir. Zira parti kurucularından Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'a nazaran daha az tanınan Adnan Menderes, 1931'den bu yana mecliste bulunmasına rağmen CHP içerisinde parti müfettişliği dışında görev almamıştır.

Toprak sahibi bir aileden gelen Menderes anne ve babasını genç yaşta kaybetmiş, babaannesinin yanında büyümüştür. İzmir Amerikan Koleji'nde başladığı lise eğitimini de savaş nedeniyle tamamlayamamış, milletvekili olduktan sonra Ankara Hukuk Fakültesi'ne Milli Eğitim Bakanlığı'nın özel izniyle devam edebilmiştir. Menderes'in dikkatleri üzerine çekisi daha çok 1946-1950 yılları arasında olmuştur. Menderes'in halk ile kurduğu iletişim, hitabet ve ikna kabiliyeti onun siyasî kariyerindeki yükselişini kuşkusuz etkilemiştir⁵³.

29 Mayıs 1950'de Menderes, hükümet programını mecliste sunmuştur. Yeni bir dönemin başladığı bu tarihten sonra, 2 Haziran'da Menderes hükümetinin güvenoyu oylaması gerçekleşmiştir. Fakat bu toplantıda CHP'nin DP'den gelen geçmiş dönem uygulamalarına yönelik eleştirilere cevap vermek için söz istemesi, fakat DP'nin bu isteğe olumlu yaklaşmaması üzerine, CHP grubu kararı protesto ederek meclisi terk etmiştir. Dolayısıyla demokratik hayatın bu ilk günü, tartışmalar

⁵⁰ Cihad Baban, *Politika Galerisi Büstler ve Portreler*, Remzi Kitabevi, Ankara, 1970, s. 333.

⁵¹ *Ulus*, 24 Mayıs 1950.

⁵² Demir, *a.g.e.*, s. 24.

⁵³ Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2011, s. 105.

arasında gergin bir havada başlamıştır⁵⁴. “Yeni kabinenin program tartışmalarında söz almayan İnönü, DP programına ve CHP grubuna söz verilmeyişine yönelik eleştirilerini 29 Haziran-3 Temmuz tarihleri arasında toplanan VIII. Kurultay’da dile getirir⁵⁵.”

Başbakan Menderes ve ana muhalefet partisi lideri İnönü’nün ilk karşılaşması ise tebrik ziyareti vesilesiyle olmuştur. Menderes, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ile birlikte ziyaretine gelen İnönü’yü son derece nazik ve kibar karşılamıştır. Menderes bu buluşmada İnönü’ye başbakanlık koltuğuna oturması için ısrar etmiş, Menderes’in bu ilgisine karşı İnönü’nün ilk sözü ise “Emniyette miyiz?” olmuştur. Bu soru karşısında Menderes, şaşkınlıkla, “Aman Paşam, bu nasıl söz? Elbette emniyettesiniz. Başka türlüüne imkân tasavvur [düşünce, niyet] eder misiniz?” demiştir. İnönü ise, “Ya bu nümayişler [gösteriler] ne oluyor? Bu SS kıtaları, bu tecavüzleri ne zaman önlenecek? karşılığını verir. İnönü’nün bu sözleri üzerine Menderes, “İnsaf... Kaldı ki biz seçimden üç dört gün sonra teşkilatlarımıza tamim gönderdik. Sevinçlerini karşı partiye tecavüz şeklinde izhar etmemek [göstermemek] suret-i katiyede (kesinlikle) sakinmalarını istedik” diyerek kendisini ve partisini savunmuştur.

İnönü ve Menderes’in aralarında geçen bu konuşma Menderes’i çok şaşırtmış, oldukça kırıldığı için de iade-i ziyarette bulunmamıştır. Dolayısıyla iki liderin bu ilk buluşması soğuk bir hava içerisinde gerçekleşmiştir. Söz konusu “siyasî teminat” talebi de iktidar ve muhalefet arasında uzun süre ihtilafli bir konu olarak kalmıştır⁵⁶.

Güvenoyu aldıktan sonra Menderes hükümeti çalışmalarına başlamıştır. Fakat daha ilk ayını doldurmadan bir Albayın ihtilal ihbarı konusu gündeme gelmiştir. Grup konuşmasında söz alan Menderes:

“Muhterem arkadaşlarım, size esefle haber vermek isterim ki, iktidara gelişimiz henüz bir ay bulmadığı halde, bazı zaruri değişiklikleri mesele ittihaz ederek [saymak] Cumhuriyet Halk Partisi, orduyu aleyhimize tahrik etmek yoluna sapmıştır. Bizim bütün çalışmalarımız, memleketimizde demokrasiyi perçinlemeye matuftur. Cumhuriyet Halk Partisi, eğer başarılı bir çalışmaya girmek istiyorsa, başlarındaki iktidar hastalarını atmalıdır. Bu iktidar hastaları, havayı karıştırmak istemektedirler. Memlekette siyasî iktidarı bozuk göstererek, bir polemige, bir hücum ve taarruza geçmişlerdir...” sözleriyle, CHP’yi orduyu tahrik ederek ihtilal hazırlamakla suçlamıştır. Ayrıca CHP’nin başındaki “iktidar hastaları” sözüyle de doğrudan İsmet İnönü’yü hedef almıştır. Menderes’in iktidarın ilk ayında, bir ihbar üzerine gerçekleştirdiği bu konuşmasındaki aceleci ve telaşlı ruh hali siyaset diline sert bir biçimde yansımıştır. Menderes’in bu tür çıkışları iktidarı sonlanana kadar da sürmüştür⁵⁷.

⁵⁴ Demir, a.g.e., s. 26.

⁵⁵ İsmet İnönü, *Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları ve Yazılarıyla*, c. I, der. Sabahat Erdemir, M. Sıralar Matbaası, İstanbul, 1956, s. 15.

⁵⁶ Demir, a.g.e., ss. 32-33.

⁵⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1985, ss. 181-183.

3 Eylül 1950 belediye seçimlerinde CHP lideri İnönü ve DP lideri Menderes yeniden karşı karşıya gelmiştir. Seçim hazırlıkları her iki parti için de gergin ve yoğun geçer. İnönü 28 Ağustos 1950'de radyoda yaptığı konuşmasında: *"Bu seçimde DP'ye oy vermemek lazımdır. DP idaresinde memleket baştan başa huzursuzluk içindedir. Siyasî emniyetimiz pervasız apaçık tehdit altındadır"* demiştir. Menderes yakın çevresine, İnönü'nün yeniden siyasî emniyet konusunu gündeme getirmesine anlam veremediğini söylemiştir. Olaysız ve sakin geçen seçimlerde, seçim sonuçlarına göre DP 560 Belediye Başkanlığı kazanırken, CHP 40 Belediye Başkanlığı kazanmıştır. Dolayısıyla sonuçlar CHP için tam bir hezimet olmuştur. DP ise yerel seçimlerle hem güven tazelemiş, hem de genel seçimlerdeki başarısını bir adım ileriye taşımıştır⁵⁸.

İnönü'nün seçim sonrasında *Ulus* gazetesine verdiği röportajda: *"Bizim sıkıntımız gelecek seçimlerin neticesinden şüphe etmek değil, bugünkü iktidarın elindeki dört seneyi heder etmesi endişesidir."* demiştir. Dolayısıyla İnönü, gelecek seçimlerden partisi adına "ümitli", fakat bu zaman zarfında iktidardan "şüpheli" olduğunu belirtmiştir⁵⁹.

Seçim sonuçlarının verdiği güç ve motivasyonla Menderes, zamanla daha da sertleşmeye, CHP'lilerin eleştirilerine daha şiddetli karşılık vermeye başlamıştır. Menderes, en büyük rahatsızlığı da CHP lideri İnönü'den duymuştur. *"Menderes'e göre; İnönü'nün siyaset üstü tavırları, iktidara üstten bakan ve her şeyi ben bilirim yaklaşımı rahatsızlık vericidir"*⁶⁰.

İnönü ise iktidara yönelik yaptığı eleştirilerde; yanlış yolda olduğunu, DP'den hayır gelmeyeceğini ve iktidarın günlerinin sayılı olduğunu söylemiştir. Menderes'in, İnönü'nün bu sözlerine yanıtı ise sert olmuştur: *"Vaktiyle bir İsmet Paşa vardı. Kendisini bu memleketi idare için gökten nazil olmuş [inmiş] sanırdı, ona göre bu milleti başkası idare edemezdi. Acaba bu Milli Şef ne halledir?"* diyor ve devamında, *"70 yaşına gelmiş bir insan sanki hafızasını kaybetmiş veyahut da 1950 senesinin 15 Mayıs'ında dünyaya gelmiş gibi konuşuyor. Sözlerine elbette güleceksiniz"* diyerek İnönü'yü ciddiye almadığını göstermek istemiştir. Ayrıca Menderes: *"Dünün Millî Şefi 180 derece bir devirle, bugün bir hürriyet kahramanı olamaz. Senin hüviyetin tepeden tırnağa kadar antidemokratiktir"* şeklinde ithamlarda bulunmuştur⁶¹.

Dolayısıyla iktidar ve muhalefet ilişkileri bu ağır ifadelerle karşılıklı ithamlar etrafında şekillenmiştir. Liderler arasında yaşanan bu gerginlikler parti taraftarlarına da nüfuz etmiştir. İnönü'nün bir yurt gezisi sırasında Balıkesir'de olaylar çıkmış, Halk Partililer ve Demokrat Partililer arasında çatışmalar yaşanmıştır⁶². Balıkesir'de yaşanan olaylar 28 Kasım 1952 günü meclis gündeme taşınır. Burada söz alan Menderes, İnönü'ye yönelik olarak; *"ak saçlı general", "dünkü diktatör", "baykuş"* ifadelerini kullanmıştır. Bu sözler, onun bilinen

⁵⁸ Demir, *a.g.e.*, ss. 37-39.

⁵⁹ *Ulus*, 3 Ekim 1950.

⁶⁰ Demir, *a.g.e.*, ss. 40-41.

⁶¹ *A.g.e.*, ss. 43-44.

⁶² *A.g.e.*, s. 50.

nezaketini aşan, siyasi tartışmalarda en ağır ifadeleri kullanmaktan çekinmeyen bir ruh haline büründüğünün göstergesi olarak görülebilmektedir.

Menderes bu sert konuşmasını; “*Bu memlekette zulüm yoktur. Bu memleketteki zulüm devri İsmet Paşa ile, onun iktidardan düşmesi ile kapanmıştır*” sözleriyle de devam ettirmiştir⁶³. İsmet İnönü, kendisine yönelen eleştirileri “yalan ve iftira” olarak nitelendirmiş, demokrasi rejiminin gelmesini isteyenler arasında yer aldığını vurgulamış ve söylenenleri “zavallı bir anlayış” olarak nitelendirmiştir.

Meclis, o gün tarihi bir oturuma şahitlik etmiş, liderler art arda kürsüye çıkarak kendilerine yönelen eleştiri ve iddiaları cevaplamışlardır. Nihayet konuşma ilerledikçe üsluplarındaki öfke ve şiddet tonunun azaldığı da görülür. Örneğin Menderes; “*Eteklerindeki taşları dökecek olursak, bu memleketi mutlaka biz idare ederiz zihniyetinden sarfınazar edecek [vazgeçecek] olurlarsa, 1950’de başımıza bir kazadır geldi zihniyetinden feragat edecek olurlarsa... anlaşabiliriz*” demiştir.

Ardından İnönü, sözü asıl konuya getirip Manisa’da ve Balıkesir’de “tecavüze” uğradıklarını söyleyerek daha önceleri dile getirdiği “siyasî emniyet” talebini tekrarlamıştır. Bunun üzerine kürsüye son kez gelen Menderes “*Balıkesir’de kuvvet darbesiyle konuşamamışlar. Bu yalandır, yanlışır. Kendileri çekindiler, gidebilirlerdi, konuşabilirlerdi*” demiştir. Siyasî emniyet konusunda da İnönü’yü “insafı” olmaya davet ettiğini sözlerine eklemiştir. Ayrıca sözü yaklaşan genel seçimlere getirerek, kimin haklı olduğuna halkın karar vereceğini söylemiştir. Dolayısıyla Menderes ve İnönü arasındaki gerginlik, Balıkesir olaylarıyla birlikte zirveye çıkmıştır. Bu durum her iki liderin birbirlerine karşı kullandıkları dil ve yönelttikleri eleştirilerde görülmektedir⁶⁴.

1954 seçimleri öncesinde iktidar ve muhalefet ilişkileri açısından “tarihi bir oturum” olarak nitelendirilebilecek diğer bir meclis toplantısı da 14 Aralık 1953’de gerçekleşmiştir. Mecliste sert tartışmalara neden olan konu CHP’nin mallarının, kanun tasarısındaki ifadeyle “Haksız iktisaplarının” hazineye iadesidir⁶⁵. Tasarıyla ilgili olarak mecliste ilk sözü alan İsmet İnönü’nün büyük yankı uyandıracak olan sözleri şunlar olmuştur: “*...Tarih kürsüsünden halinizi seyrediyorum. Adeta suçluların telaşı içindesiniz*”⁶⁶.

İnönü’nün ardından Başbakan Adnan Menderes öfke ve heyecanla kürsüye çıkmıştır. Konuşmasında doğrudan İsmet İnönü’yü hedef alarak şunları söylemiştir:

“Demin bu kürsüye yaşlı zat çıktı, saçları ak pak. Bütün manzarası ile şayanı hürmet. Fakat bütün evzayı [durumu] ile kelimeyi söylemeyeceğim, neye şayan olduğunu siz takdir edersiniz. Muhterem arkadaşlar, kendisi kararını vermiş, sıkılmayacağım diyor. Bütün tarihi hakikatlerin tam tersini söyleyeceğim diyor... Ondan sonra, bunların hepsini söyledikten sonra

⁶³ TBMM TD, D. 9, C. 17 (28.11.1952), ss. 379-382.

⁶⁴ Demir, a.g.e., s. 54.

⁶⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, c. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980, s. 130.

⁶⁶ TBMM TD, D. 9, C. 26 (14.12.1953), s.169.

kürsüden inerken yine evvelce provası, mizansenî yapılmış olduğu şekilde hepsi ayağa kalkıyorlar, buradan bir resmi geçit halinde, Büyük Millet Meclisini, sözde, terk ederek gidiyorlar... Hayatının 70 yaşını ikmal etmiş, devleti elinde bunca sene bulundurmuş, imanı şeref ve haysiyetin en yüksek derecesine gelmiş olması icap eden bir insanın mahcubiyet duymadan hakikatleri bu derece pervasızlıkla tersine çevirmiş olması, gözlerinizin karasına baka baka bunları konuşması ve tarihten sizi seyrediyorum diye hakikaten mübalatsızlığın [özensizlik] ve pervasızlığın [çekinmezlik] görülmemiş örneğini vermesi cidden hazindir.”

Konuşmasının devamında ise, Menderes'in öfkeli ruh halinin iniş-çıkışlarını yansıtan sözleri şunlar olmuştur:

“Affediniz siyâsî adabın dışına çıksam dahi, bir millî meseleyi halletmekteyiz arkadaşlar. Bu fitne bitsin, bitsin artık bu fitne memlekette... Ben böyle ak pak bir zata kalkıp da, doğru eğri Devlet reisliği yapmış o mevkie gelmiş bir zata kalkıp da bu suretle konuşmak istemezdim ve bugün için niyetim bu değildi. Fakat şurasını söyleyeyim ki; sizi toptan suçlandıran insanın bu isnadını, bu iftirasını geri almadığı takdirde sözlerimle layık olduğu mukabeleyi görmüştür, demek çok yerinde olur arkadaşlar⁶⁷.”

Yapılan oylamada ise muhalefetin tepkisine rağmen kanun tasarısı kabul edilmiştir. Fakat kanun kabul edilse de Menderes, İnönü'nün mecliste yaptığı konuşmanın etkisinden kurtulamamıştır. 29 Aralık'ta toplanan DP meclis grup toplantısında, ilk olarak İnönü'nün konuşmasını meclis zabıtlarından okumuştur. Ardından DP'nin ikinci kongresinde kabul edilen Millî And'a karşılık CHP tarafından yayınlanan bildiriye ve 14 Mayıs seçimleri öncesi İnönü'nün Taksim mitinginde yaptığı konuşmadan bazı bölümleri okumuştur. Menderes, her üç metinde de İnönü'nün DP'yi suçlayarak “şiddet usullerine” başvurmakla itham ettiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca İnönü'nün iktidardayken konuştukları ile muhalefetteyken konuştukları arasında büyük farklar olduğunu ispat etmeye çalışmıştır.

Menderes, İnönü'nün “Tarih kürsüsünden halinizi seyrediyorum...” sözlerine alınmış ve bu sözlerle atıf yaparak “Dünün Millî Şefi Ankara sokaklarında bir karnaval alayının başında ne hale gelmiştir. Tarih sahnelerinde kendisini seyretmekteyiz” demiştir. Ayrıca İnönü'nün “müsadere kanunu” sözünü hakaret kabul ederek, İnönü'yü hukuk dışına çıkmakla suçlamıştır⁶⁸.

1953 yılı sonlarında siyaset, seçim havasına da girmiştir. İnönü, 15 Ocak 1954'te İstanbul'da üniversitelilerin İnkılâp Ocağı kongresine katılmıştır. Burada yaptığı konuşmasında İnönü, “siyasî emniyet” ve “rejim meseleleri” üzerindeki şikâyetlerini dile getirmiştir. 16 Ocak'ta İzmit'te yaptığı konuşmasındaysa:

⁶⁷ TBMM TD, aynı yer, ss. 170-176.

⁶⁸ Demir, a.g.e., ss. 88-89.

“Memlekette siyasî hava o kadar sinirli bir şekil aldı ki, bunu yatıştırarak bir çare bulmak ilk vazife sırasına geçti” diyerek kaygılarını dile getirmiştir⁶⁹.

3. 1954 Seçimleri ve Sonrası (1954-1957)

2 Mayıs 1954 günü genel seçimler yapılmıştır. Halkın yoğun ilgi gösterdiği seçimlere katılma oranı %88,63'tür. Oyların %58,42'sini alan DP 503 milletvekilliği kazanırken, %35,11 oy oranına sahip olan CHP 31 milletvekilliği kazanmıştır. Cumhuriyetçi Millet Partisi 5, Bağımsızlar 2 milletvekilliği kazanabilmişlerdir. Yürürlükte olan çoğunluk sisteminden dolayı, Büyük Millet Meclisi neredeyse Demokrat Parti Grubundan ibaret kalmıştır. Oylarını 1950 seçimlerine göre %3 oranında arttıran DP, iktidarının bu ikinci dönemini daha güçlü bir şekilde açmıştır⁷⁰.

Yeni meclis, DP adına 1950'deki “ilk zafer”in yıldönümü olan 14 Mayıs günü göreve başlamıştır. Sonraki günlerde de, Bayar'ın yeniden cumhurbaşkanı seçilmesi, Menderes'in yeniden başbakan olması, yeni hükümetin kurulması ve güvenoyu alarak göreve başlaması gerçekleşmiştir⁷¹.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar 1954 seçimleri sonrası “*İnce demokrasiye paydos*” işareti vermiştir. Bu söz DP'nin ikinci dönemi olan 1954-1957'nin karakterini yansıtan bir deyim olmuştur⁷².

DP, ilk olarak kendisine muhalefet edenleri cezalandırmakla işe başlamıştır. Seçimlerde kendisine oy vermeyen Kırşehir, il konumundan ilçe konumuna indirilerek Nevşehir iline bağlanmıştır. Bu yasanın görüşülmesi sırasında da mecliste sert tartışmalar olmuştur⁷³.

1954 seçimlerinden sonra İnönü, iktidar partisiyle ilişkileri düzeltmek için harekete geçmiş ve doğrudan Menderes ile görüşme gerçekleştirmeyi istemiştir. CHP Grup Başkanvekili Server Somuncuoğlu aracılığıyla iletilen bu isteğin, DP'li Mükerrer Sarol'un Menderes adına yaptığı tebliğ ile reddedildiği duyurulmuştur. Menderes'in bu davranışı, her şeyden önce, geçmiş hesaplardan kaynaklanan psikolojik bir tepki olmuştur. Dolayısıyla, iktidar ve muhalefet ilişkilerinin gelişmesi açısından önemli bir fırsat, kendisine iktidar yollarını açan ana muhalefet partisi liderine karşı, bizzat iktidar partisi lideri tarafından değerlendirilememiştir⁷⁴.

1954 Kasım ayında muhtar seçimleri yapılmış, seçim sonuçlarına göre DP 33.000, CHP 7000 muhtarlık kazanmıştır. CHP'ye yakın olan *Halkçı* gazetesinde,

⁶⁹ Rıfıkı Salim Burçak, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Nürol Matbaacılık, Ankara, 1998, s.190.

⁷⁰ Eroğul, *a.g.e.*, ss. 139-140.

⁷¹ Altan Öymen, *Öfkeli Yıllar*, Doğan Kitap, İstanbul, 2010, s. 492.

⁷² Metin Toker, *DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 11.

⁷³ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yay., Ankara, 2004, s. 266.

⁷⁴ Aydemir, *İkinci Adam*, c. III, ss. 257-259.

seçimlerde baskı yapıldığı iddia edilmiştir. Bunun üzerine DP Bursa milletvekili Hulusi Köymen, başbakan tarafından cevaplandırılması isteğiyle bir soru önergesi vermiştir. Önerge 15 Kasım 1954'te mecliste görüşülür. Önergenin görüşülmesi sırasında ise parlamento tarihimizin en ilginç polemiklerinden biri yaşanmıştır⁷⁵. İnönü yaptığı konuşmada; Halkçı gazetenin 8 Kasım'daki yayınından dolayı mahkemeye verildiğini, dolayısıyla burada tartışmanın yersiz olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Kırşehir'in ilçe yapılması ve muhtarlık seçimleri öncesi muhaliflere ve CHP'li muhtarlara baskı yapıldığı eleştirilerinde bulunduğu bir konuşma yapmıştır.

İnönü'nün ardından söz alan Menderes'in üslubu yine çok serttir. Menderes; *"İsmet İnönü, vicdanlarınızın huzurunda kâh melekane, peygamberane bir üslup ile, kah profesyonel bir caninin soğukkanlılığı ile.."* diyerek başlamış, fakat Menderes'in bu sözleri meclisi karıştırmıştır. Meclis sıralarından "sözünü geri al" sesleri yükselmiştir. Buna karşılık Menderes, *"şimdiden şiddet gösterecek olursanız ilerde söyleyeceklerime hiç tahammül edemezsiniz"* diyerek karşılık vermiş ve konuşmasına devam etmiştir. Menderes'in ardından yeniden söz alan İsmet İnönü, *"Başvekil benim konuşmama cevap verdi. Cani yalancı, milli jurnalci, bunun gibi sözler kullandı. Ben eminim ki kem söz sahibindedir, atasözü hatırızdadır. Bütün bu sözleri Büyük Meclis huzurunda, Büyük Meclise karşı hürmet duygusuna uygun bulmadım. Kendisini bu mevzuda takibedemem. Yetişme tarzım ve Büyük Meclise saygım Mecliste bu konuşmama manidir"* diyerek kendisine yönelen eleştirilere cevap vermiştir. Menderes ise; *"Dünyada benim kadar sövülen sayılan, benim kadar hakarete maruz bırakılan bir başvekil daha mevcut değildir. İsmet Paşa, kendi zamanında, ben memleketi idare ediyordum diyor. O devirde bu memleketi çocuklar bile idare ederdi. Çünkü herkesi susturmuş, bir tek kendisi konuşuyordu, memleketi de böyle idare etti ve bu memleket seneler senesi olduğu yerde saydı"* demiş ve ardından da *"Konuşma tarzında eğer bir şiddet mevcut oldu ise özür dilerim. Fakat kabul etmek lazım gelir ki bu, seneler senesi sövüle sövüle hırpalanmadık yeri kalmamış bir adamın mazlumiyet ve isyanından doğmuştur"* sözleriyle üslubundaki sertliği açıklamıştır. Menderes'in ardından yeniden söz alan İnönü de *"Kendilerine sükûnet tavsiye ederim"* diyerek sözlerini sonlandırmıştır⁷⁶.

1954-57 yılları arasında Menderes ve İnönü arasındaki siyasî ilişkiler iç ve dış olaylar neticesinde oldukça çetin geçmiştir. Menderes ile İnönü arasındaki ilişkide zaman zaman yumuşama, hatta samimiyet de oluşabilmiştir. Fakat bu durum süreklilik kazanamamıştır. Çünkü, "Bahar Havası" denilen süreçten her iki tarafın da beklentileri farklı olmuştur. Dolayısıyla bu havanın siyasette kalıcı hale gelmesi mümkün olmamış, kısa süreli yumuşama dönemleri haricinde dil ve üslupları ağır, karşılıklı iletişim zayıf ve kavga ortamının hâkim olduğu bir siyasî atmosfer oluşmuştur⁷⁷.

⁷⁵ Eroğul, a.g.e., s. 168.

⁷⁶ TBMM TD, D. 10, C. 2 (15.11.1954), ss. 69-91.

⁷⁷ Demir, a.g.e. ss. 132-141.

4. 1957 Seçimleri ve 27 Mayıs İhtilali (1957-1960)

1957 seçimlerinin hem öncesi hem de sonrası hükümetin oldukça yıprandığı bir süreç olmuştur. Muhalefetin işbirliği arayışları nedeniyle oy kaybetme kaygısına kapılan hükümet, 1958 baharında yapılması gereken seçimleri 27 Ekim 1957 tarihine çekmiştir.

1957 seçimleri öncesi çalışmalar, iktidar-muhalefet ilişkilerinde en gergin seçim çalışmaları olmuştur⁷⁸. Özellikle Başbakan Menderes'in, sinirli, çabuk kızan, öfkesini kontrol edemeyen bir ruh hali içerisinde olduğu görülmüştür⁷⁹.

Başbakan Menderes 25 Mayıs 1957 tarihinde Sivas'ta yaptığı konuşmasında muhalefete cevap olarak ve erken seçimden söz ederek şunları söylemiştir: *"Serbest seçim rejimi bütün şartları ve icapları ile tahakkuk etmiştir. Seçimler de yakındır. Şayet onlar haklı, biz hatalı isek millet rey-i ile neticeyi tesbit eder ve şeriatın kestiği parmak acımaz. İşte mesele bundan ibarettir."* demiştir⁸⁰.

Seçimler 27 Ekim 1957 tarihinde gerçekleşmiştir. Seçimlere katılım oranı öncekilere kıyasla oldukça düşmüştür. 1954 yılında katılım oranı yüzde 88,63 iken, 1957'de bu oran 77,15'dir. Seçim sonuçlarına göre; DP 424 milletvekilliği kazanmış, CHP ise milletvekili sayısını 178'e çıkarmıştır. Cumhuriyetçi Millet Partisi Kırşehir'de, Hürriyet Partisi de Burdur'da dörder milletvekili çıkarmıştır⁸¹.

Seçimlerden sonra yeni meclis 1 Kasım'da toplanmıştır. Celal Bayar cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan meclis başkanlığına seçilmiş, hükümeti kurma görevi ise beşinci defa olarak, iktidarın en yorgun ve yıpranmış ismi olan Adnan Menderes'e verilmiştir. Yeni hükümet 25 Kasım 1957'de ilan edilmiştir. Menderes hükümeti 4 Aralık'ta programını meclise sunmuş ve sert tartışmalar içinde çoğunluğa dayanarak güvenoyu almıştır⁸².

Menderes hükümet programını okurken *"manevi asayiş-i iade edecek tedbirlerin de alınmasının zaruret haline geldiğini"* ifade etmiştir. Bu ifade iktidarın yeni baskı tedbirleri alacağını göstergesi olmuştur. Nitekim kısa bir süre sonra hükümet içtüzük değişikliği teklifini meclise getirir. O zamana dek muhalif fikirler ve siyasi faaliyetler zaten kısıtlanmıştır. Sıra meclis kürsüsüne gelmiştir. Milletvekillerinin denetim görevlerini zorlaştıran, dokunulmazlıkların kaldırılmasını kolaylaştıran yeni içtüzük, muhalefetin itirazlarına ve meclisi terk etmesine varan direnişine rağmen 27 Aralık 1957'de kabul edilmiştir.⁸³

⁷⁸ Demirel, *a.g.e.*, ss. 275-276

⁷⁹ Burçak, *a.g.e.*, s. 477.

⁸⁰ Zafer, 26 Mayıs 1957.

⁸¹ Kemal Karpat, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, çev. Ceren Elitez, Timaş Yay., İstanbul, 2015, ss. 118-119.

⁸² Eroğul, *a.g.e.*, s. 218.

⁸³ *A.g.e.*, ss. 218-219.

İktidar-muhalefet ilişkilerini sertleştiren bir başka neden de, CHP'nin TBMM'ye çok sayıda soru ve gensoru önergesi vermiş olmasıdır. Öyle ki, önerge sayısı 1958 Haziran ayı sonuna doğru 60'ı geçmiştir⁸⁴.

İnönü 12 Ekim'de İstanbul İl Kongresi'nde yaptığı konuşmasında iktidarın uygulamalarına yönelik şikâyetlerini dile getirirken, muhalefetin de iş birliği yapması gerektiğinden söz etmiştir⁸⁵.

Aynı tarihlerde Menderes de Manisa'da yaptığı konuşmasında: "*Politika ve ihtirastan vareste [uzak] vatandaşların karşımızda kurulmuş olan kin ve husumet cephesine karşı, vatanperverane gayretlerini birleştirip eserlerinin müdafaasına azmetmiş bir vatan cephesinin kurulması zarureti kendisini göstermiştir*" diyerek ilk kez "Vatan Cephesi"nden⁸⁶ söz etmiştir. Dolayısıyla Başbakan Menderes, muhalefeti etkisizleştirmek için alternatif yollar aradığını da göstermiştir⁸⁷.

Muhalefette önemli bir birlik sağlandıktan ve iktidar tarafından "Vatan Cephesi" kurulduktan sonra meclis çalışmaları da istikrarsızlaşmaya başlamıştır. Meclis düzenli olarak toplanmadığı gibi, toplandığı zamanlarda da, ya çok kısa süreli ya da iktidar ve muhalefet arasında şiddetli tartışma ve kavgaların yaşandığı oturumlar gerçekleşmiştir. Bu durum hem muhalefet hem de iktidar cephesinin çalışmalarını daha çok meclis dışına taşımalarına neden olmuştur⁸⁸.

İktidar-muhalefet ilişkilerinin gerginleştiği günlerde Irak'ta bir askeri darbe meydana gelmiş ve Türkiye'de de büyük yankı uyandırmıştır. Basında çıkan yazılar ve konuşmalar iktidarın sert tepkilerine neden olmuş, DP grubu sık sık bu konuyu gündeme alarak muhalefeti ihtilalcilikle suçlamıştır⁸⁹.

"Bu süreçte tartışmaları alevlendiren en önemli olaylardan biri Menderes'in Balıkesir konuşması olmuştur. Bu konuşmasında Menderes, açıkça CHP'yi işaret ederek, partiyi ihtilal havası yaratmakla suçlamıştır. CHP'nin "ihtilal tahrikleri" yaptığı, "sandalye düşkününü muhteris insanlardan oluştuğu", ülkeyi hızla "ihtilale", oradan da "kardeş kavgasına" götürdüğü iddia edilmiştir." İnönü, Menderes'in Balıkesir konuşmasına verdiği cevapta: "*Başbakan'ın Balıkesir nutkunu dinginlikle okudum. 1958 Türkiye'si'nde iftira ve tehditten yılacak siyaset adamı yoktur. Ortadoğu'nun ihtilal hareketleri, memleketimize ancak felaket getirir. Tarih daima göstermiştir ki ihtilal iki türlü olur: Ya doğru yoldan sapmış olan sokak serserileri, meşru hükümetler aleyhine*

⁸⁴ Albayrak, *a.g.e.*, s. 517.

⁸⁵ *A.g.e.*, s. 521.

⁸⁶ "Vatan Cephesi" Menderes'in, iktidarın desteklenmesi için oluşturduğu bir sivil örgütlenme girişimidir. İlk olarak "Vatan Cephesi"nin ocak ve ilçe örgütleri kurulmuştur. Radyolar, haber bülteninden sonra yeni kurulan "Vatan Cephesi" örgütlerinin haberlerini vermişler ve cepheye katılanların isimlerini de okumuşlardır. "Vatan Cephesi, bir anlamda, muhalefetin olası bir kalkışmasına karşın, DP'nin yığınsal bir savunma olanağı gibi görülmüştür." Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2008, s. 74.

⁸⁷ Demir, *a.g.e.*, s. 165.

⁸⁸ Albayrak, *a.g.e.*, s. 523.

⁸⁹ *A.g.e.*, s. 519.

teşebbüs ederler, yahut insan hakları dışına çıkarak hükümet sürmek sevdasına düşen siyaset serserileri ihtilali zorla meydana getirirler” değerlendirmesinde bulunmuştur⁹⁰.

24 Kasım 1958’te Lüleburgaz’da yaptığı konuşmasında Menderes, muhalefetin “Güçbirliği”ni “Haçlı Ordusu”na benzetmiştir. Ayrıca iktidar ve muhalefet arasında yaşanan gerginlik vatandaşlara da yansımıştır. Muhalefetin “Güç birliği” ve iktidarın “Vatan Cephesi” toplumdaki kutuplaşmayı arttırmıştır.

Böylesi bir ortamda aniden meydana gelen beklenmedik bir olay, yaşanan gerginliğin bir süre ortadan kalmasını sağlamıştır. Bu olay 1959 yılında Kıbrıs meselesi konusunun çözümü için Londra’ya giden, Menderes’in de içerisinde bulunduğu heyetin bir uçak kazasına uğramasıdır. 16 kişinin öldüğü ve kalanların da yaralandığı bu kazayı Menderes hafif yaralarla atlatmıştır. Menderes, 19 Şubat 1959’da Londra Antlaşması’nı klinikte imzaladıktan kısa bir süre sonra da Türkiye’ye dönmüştür.

Başbakan’ın uğradığı bu kaza tüm yurttaki büyük yankı uyandırmış ve kendisine sevgi gösterileri yapılmıştır. İstanbul’dan sonra Ankara’ya gelen Menderes’i burada da büyük bir kalabalık karşılamıştır. İnönü’de başbakanı karşılayanlar arasındadır ve kendisine hararetle “geçmiş olsun” dileğinde bulunmuştur. Bu karşılaşmada Menderes ve İnönü el sıkışmışlar, fakat bu iki liderin son tokalaşması olmuştur⁹¹.

Menderes’in uçak kazası ve sonrasındaki gelişmeler beklenildiği gibi yeni bir “bahar havası” yaratmamıştır. Ayrıca meclis çalışmalarındaki istikrarsızlık da sürmüştür. Bu ortamda CHP’liler yoğun yurt gezileri yapmaya karar verirler.

İnönü gezilerine, beraberindeki milletvekilleriyle birlikte Uşak’tan başlamıştır. İnönü, Büyük Taarruz sırasında Yunan Başkomutanı General Trikopis’i Uşak’ta esir almıştır. Dolayısıyla ilk durak olarak Uşak’ı seçmesi tesadüf değildir. Bu geziye basın “Büyük Ege Taarruzu” adını verir. Fakat bu durum iktidar çevrelerince tepkiye ve taraflar arasında gerginliğin artmasına neden olmuştur⁹². Nitekim İnönü’nün Uşak ziyareti çok olaylı geçmiş, kendisi de başına atılan bir taştan dolayı yaralanmıştır.

Uşak’ta başlayan olaylar İnönü’nün bir sonraki durağı olan İzmir’de de devam etmiştir. Bu olaylar üzerine İnönü, gezisini yarıda keserek İstanbul’a dönmüştür. Fakat aynı şekilde burada da olaylar yaşanmış, İnönü’nün aracı taşlanmış ve konvoyuna saldırılmıştır. Dolayısıyla Uşak’ta başlayan olaylar iktidar-muhalefet ilişkilerini giderek gerginleştirmiş, tekrar bahar havası yaşanabileceği umudu da artık tamamen sonra ermiştir⁹³.

⁹⁰ Demir, *a.g.e.*, s. 170.

⁹¹ Eroğul, *a.g.e.*, ss. 228-230

⁹² Albayrak, *a.g.e.*, s. 524.

⁹³ *A.g.e.*, s. 525.526.

1960 yılına iki parti de bir hesaplaşma yılı olarak girmiştir. Yalnız Ocak ayı içerisinde 6 defa birbirlerine karşı sert çıkışlar yaptıkları görülür. Dolayısıyla siyasî hava giderek bozulmuştur⁹⁴.

Liderler arasındaki söz düellosu devam ederek, karşılıklı ithamlar yapılmıştır. İnönü, özellikle “inkılâplar” ve “irtica” konusu üzerinde durmuş ve Menderes’i “dini siyasete alet etmekle” suçlamıştır. Ayrıca liderlerin bu siyasî ortam içerisinde konuşmalarında kullandıkları önemli bir kavram da “ihtilal”dir. Artık “ihtilal” güncel siyasetin olağan bir konusu haline gelmiştir⁹⁵.

İhtilal havası içerisinde DP meclis grubu, Halk Partisi ve basınun faaliyetlerinin araştırılması için 15 kişilik bir “Tahkikat Komisyonu” kurulmasını kabul etmiştir. 18 Nisan’da DP’nin tahkikat önerisi mecliste gergin bir hava içerisinde sert tartışmalarla görüşülür. Menderes’in katılmadığı görüşmelerde, DP’lilerin iddialarına karşı İnönü şunları söylemiştir:

“Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa o memlekette ayaklanma olur. Eğer insan hakları yürütülmez, vatandaş hakları zorlanıp baskı rejimi kurulursa ihtilal behemehal [kesinlikle, mutlaka] olur. Biz böyle bir ihtilal içinde bulunmayız, bulunamayız. Böyle ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Biz demokratik rejim dedik, demokratik rejim kurulmuştur. Bu demokratik rejim istikametinden ayrılıp baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam. Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır”.

İnönü’nün dikkat çeken bu sözleri, adeta yaklaşmakta olan askeri müdahaleyi haber vermekte ve iktidarı uyarmaktadır. Görüşmeler neticesinde ise CHP’lilerin terk ettiği oylama sonucuna göre Tahkikat Komisyonu kurulması önerisi kabul edilmiştir. Böylelikle DP’li 15 üyeden oluşan Tahkikat Komisyonu 18 Nisan 1960 günü kurulmuştur. DP Genel Başkanı Menderes, İnönü’nün sözlerine grup toplantısında cevap vermiştir. İnönü’nün “şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır” sözlerini hatırlatan Menderes, “*Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni tanımam, milleti kıyıma teşvik edeceğim diyor. Kendisi zaten ihtilali çoktan ilan etmiştir. Şu andan itibaren Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kendisini tevkiif etmesi lazımdır*” demiştir⁹⁶.

Tahkikat Komisyonu’nun kurulup ardından görev ve yetkilerinin genişletilmesi üzerine artan iktidar ve muhalefet arasındaki gerginlik, üniversitelere de yayılmaya başlamıştır. Olaylı geçen öğrenci eylemlerinde iktidar aleyhine sloganlar atılmıştır. 5 Mayıs 1960’da Ankara’da çok sayıda öğrenci ve vatandaşın katıldığı bir gösteri düzenlenir. Gerçekleştirilen gösteriler şiddet tedbirlerinin daha da arttırılmasına neden olmuştur.

⁹⁴ Aydemir, *İkinci Adam*, c. III, ss. 380-381.

⁹⁵ Demir, *a.g.e.*, ss. 193-195.

⁹⁶ *A.g.e.*, ss. 204-206.

Meclis 11 Mayıs günü herhangi bir gerekçe gösterilmeden tatile sokulmuştur. 2 gün sonra da Menderes, Ankara'nın kasvetli havasından uzaklaşmak istercesine Ege gezisine çıkmıştır. İzmir'de büyük bir kalabalık Menderes'i coşkuyla karşılamış, kalabalık karşısında moral bulan Menderes yaptığı konuşmasında, *"Şu görülen manzara bir faniye nasip olabilecek mazhariyetlerin [şereflenme] en kıymetlisini teşkil etmektedir. Heyecanınızın ve bu ihtişamlı kucaklayışınızın bana telkin ettiği coşkun saadet sonsuzdur..."* demiştir. Ülkede yayılan ihtilal havası ve söylemlerine ilişkin olarak da İzmirli'lere hitaben yaptığı konuşmasında Başbakan: *"Kötü siyaset sarhoşluğu ve anarşi devrine son vermek icabediyor. Artık herkes aklını başına almalıdır. Bu fitne ve fesada artık kesin olarak son verilmelidir."* çağrısında bulunmuştur⁹⁷.

Fakat Menderes 21 Mayıs günü son derece önemli bir ihtarla karşılaşmıştır. Harbiye öğrencileri Ankara'da bir yürüyüş gerçekleştirmiş, genç subayların bu yürüyüşü olayların gidişatını açıkça göstermiştir⁹⁸. Bu yürüyüş adeta yaklaşmakta olan askerî ihtilalin ayak sesleri olmuştur.

DP grubu 25 Mayıs 1960 günü toplanmış, son siyasi gelişmelerin görüşüldüğü ve tartışmaların yaşandığı bu toplantıda Menderes, son derece sakin ve grubu ikna edici bir üslup kullanmıştır. Fakat başarılı olamamış, son süreçte oldukça yorulmuş ve sınırları yıpranmış olan DP lideri Menderes, grup toplantısından şu sözlerle ayrılmıştır: *"bu gürültüyü parti reisiniz sıfatıyla şayanı teessüf bulmaktayım."* Dolayısıyla Menderes'in DP meclis grubuyla da ilişkileri bozulmuştur. Ardından Eskişehir'e seyahat eden Menderes, burada halka hitaben yaptığı konuşmasında siyasi tıkanıklığın seçim yoluyla çözülebileceğini vurgulamıştır. Mikrofonun bozulduğu bu konuşması yedi dakika sürmüştür. Ayrıca aynı gün Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamada Tahkikat Komisyonu'nun görevini tamamladığını bildirmiştir. Fakat bu çabası, herkesin fark ettiği, fakat kendisinin son ana kadar kabul etmediği ihtilal gerçeğini ortadan kaldırmaya yetmemiştir. İhtilal, 27 Mayıs 1960 günü gerçekleşmiş ve askerî yönetim iktidara el koymuştur. Dolayısıyla 1946 yılında başlayan çok partili demokratik hayat, 27 Mayıs İhtilali ile kesintiye uğramıştır⁹⁹.

Sonuç

1923 yılında, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın lideri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan Cumhuriyet Halk Partisi, devrimleri gerçekleştiren bir parti olarak Türk devriminin en önemli eserlerinden biri olmuştur. 1923'ten Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat ettiği 1938 yılına kadar iki kez gerçekleştirilen ve başarısızlıkla sonuçlanan çok partili hayata geçiş denemesi sonrasında, parti-devlet bütünleşmesinin gerçekleştiği görülür.

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı üzerine "Millî Şef" ve "Değişmez Genel Başkan" sıfatıyla parti liderliğine ve Cumhurbaşkanlığı'na seçilen İsmet İnönü'nün

⁹⁷ Zafer, 16 Mayıs 1960.

⁹⁸ Eroğul, a.g.e., ss- 247-249.

⁹⁹ Demir, a.g.e., ss. 220-222.

göreve geldiği yıllarda ise, İkinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle yaşanan ekonomik sıkıntılar, uzun yıllar iktidarda olmanın yıpranmışlığı ile birlikte halk arasında CHP'ye karşı büyük bir memnuniyetsizliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun yanında, savaşı demokrasi ile yönetilen ülkelerin kazanması, dünyada demokrasi rüzgârlarının esmesine olanak sağlamıştır. Bu rüzgârdan en çok etkilenen ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. Dolayısıyla savaş sonrasında iç ve dış dinamiklerin örtüşmesiyle çok partili hayata geçme çabaları, Türkiye için en önemli amaçlardan biri haline dönüşür. Parti içi muhalefetin de bu yıllarda iyice belirginleşmesi bu çabanın gerçekleşmesine olanak tanımıştır.

Demokrat Parti'nin kurulduğu 1946 yılında gerçekleşen çok partili hayatın ilk genel seçimleri ve sonrasında, iktidar ve muhalefet arasında yaşanan gelişmeler demokratik hayatın yerleşip gelişmesinde büyük rol oynamıştır. 1950 seçimleriyle de iktidar ilk kez el değiştirmiş, Demokrat Parti'nin on yıl sürecek olan iktidar serüveni başlamıştır. DP'nin iktidarda olduğu yıllar ise, iktidar ve muhalefet ilişkilerinin gün geçtikçe sertleştiği yıllar olmuştur. Başbakan Adnan Menderes ve ana muhalefet partisi lideri İsmet İnönü'nün siyaseten birbirlerine karşı kullandıkları dil, siyasî havanın şekillenmesinde başlıca rolü oynamıştır. Zaman zaman liderlerin uzlaşmacı olma çabaları, "bahar havası" olarak adlandırılan dönemlerin yaşanmasını sağlasa da bu durum fazla uzun sürmemiştir. Dolayısıyla çok partili demokratik hayata uyum sorunu iki lider arasında yaşanan polemiklerde gözlemlenebilmiştir. Liderlerin uzlaşmama durumu partilerini destekleyen vatandaşları da etkilemiş, dolayısıyla toplumda kutuplaşma meydana gelmiştir. Özellikle 1957 seçimleri sonrasında iktidar-muhalefet ilişkileri bakımından ayrışma giderek belirginleşmiştir. İktidar ve muhalefet arasındaki bu gerginlik orduya da yansımış, ordu içerisinde iktidara karşı artan rahatsızlıklar, demokratik hayatın bir süreliğine kesintiye uğramasına neden olacak olan askerî ihtilal sonucunu getirmiştir.

KAYNAKÇA

I. Resmi Yayınlar

TBMM Tutanak Dergisi

II. Gazeteler

Tasvir

Ulus

Vatan

Zafer

III. Kitap ve Makaleler

AHMAD, Feroz-Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yay., İstanbul, 1976.

AKIN, Fehmi, “12 Temmuz Beyannamesi’nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VII, S. 2, Aralık 2005, ss. 93-109.

ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İhtilalin Mantiği ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, c. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980.

BABAN, Cihad, *Politika Galerisi Büstler ve Portreler*, Remzi Kitabevi, Ankara, 1970.

BURÇAK, Rıfki Salim, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Nurol Matbaacılık, Ankara, 1998.

ÇAVDAR, Tefik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.

DEMİR, Şerif, *Düello Menderes ve İnönü Demokrat Parti’den 27 Mayıs’a Olaylar*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

DEMİREL, Tanel, *Türkiye’nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Yayınları, Ankara, 2003.

- LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- İNAN, Süleyman, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, Liberte Yayınları, Ankara, 2006.
- İNÖNÜ, İsmet, *Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları ve Yazılarıyla*, c. I, der. Sabahat Erdemir, M. Sıralar Matbaası, İstanbul, 1956.
- KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- KARPAT, Kemal, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, çev. Ceren Elitez, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- ÖYMEN, Altan, *Öfkeli Yıllar*, Doğan Kitap, İstanbul, 2010.
- TİMUR, TANER, *Türkiye'de Çok Partili Hayat Geçiş*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2003.
- TOKER, Metin, *DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.
- TOKER, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.
- TOPUZ, Hıfzı -Hüsamettin Ünsal, *Cumhuriyet'in Beş Dönemeci*, Sergi Yayınevi, İzmir, 1984.
- TUNA, "Işıl, Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlü Takrir", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.XV, S.30, 2015, ss. 203-219.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, C. IV-I, Bilgi Yayınevi Ankara, 1999.
- URAN, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
I/1, (2017 Yaz), ss. 217-238.

TURKISH-GERMAN MILITARY RELATIONS AND THE BALKAN WARS*

Bülent DURGUN**

Abstract

At the end of the 1877-1878 Ottoman-Russian War, to increase the value of the Ottoman Empire as an ally, the need for a strong army became more apparent. Due to this situation, it was necessary to reorganize the army. II. Abdul Hamid, in order to restructure the army and to see Germany as an ally at any cost, requested the assignment of military missions from the Kaiser. Having changed its perception of the Eastern Question and sharpened the hope of increasing the effectiveness of German arms industry, Germany assigned these requested military missions, considering that they will play an important role in achieving these goals.

The restructuring the Turkish Army, which was started with the German idea that "foreign powers, who want to be effective on Turkey, should take the army into account", did not give the expected results for the Ottomans in the Balkan War.

Upon the defeat, negative criticisms in domestic and foreign public opinion about German military and weapons systems arose. For a defense against these negative criticisms Germans, initially tried to use the Abdulhamid's period and then the thesis that Turkish displayed a shallow practice of the works as the basis which were controversial. In the meantime, thanks to the CUP's inability to find any ally, Germans were reinvented to restructure the army, which would alleviate the criticisms thoroughly.

The purpose of this study is to evaluate the Turkish-German military relations in the Balkan War. As a result of the defeat in the Balkan War, the

* This paper was presented at the II. Turkish-German Relations Symposium, in the Julius Maximilian University of Würzburg, on 15th November 2013.

** Ph.D., TGS Personnel Directorate, Military History and Strategic Studies (ATASE) Department, (b_durgun@hotmail.com). The opinions, thoughts, postulations or proposals within the article are but reflections of the author and do not, in any way, represent those of his organization.

need for restructuring the army forced the prominent figures of CUP to search for new foreign military missions. As France and England did not act favorably on this issue, the Sublime Port had only one option left to apply; Germany, which would lead her to a collapse. This study is important as it covers a period of time shaping the history of Europe and the world.

In this research which was completed by studying ATASE archival documents, periodicals, national and international literature, German restructuring of the Ottoman army and its impact on the Balkan War were examined.

Keywords: The Ottoman-German Relations, Balkan War, Imperialism.

Öz

Almanya ve İtalya'nın birliklerini tamamlayarak Avrupa ve dünya politikasında birer güç olarak yerlerini almaları Avrupa'da dengeleri bozmuştu. Özellikle Almanya ile yaptıkları savaşlarda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Fransa'nın yıpranması, Rusya'nın Karadeniz ve Balkanlarda etkisinin artmasına neden olacaktı. Almanya ve İtalya'nın siyasal birliklerini tamamlaması, Osmanlı İmparatorluğu için İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı denge unsuru olarak kullanılabilir güçlerin ortaya çıkması anlamına geliyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Müttefik olarak değer kazanabilmek için güçlü bir orduya duyulan ihtiyaç 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde kendisini daha da belirginleştirmişti. Bu durum ordunun yeniden yapılandırılmasını gerekli kıldı. II. Abdülhamit, bir taraftan ordusunu yeniden yapılandırmak, diğer taraftan da ne pahasına olursa olsun Almanya'yı müttefik olarak yanında görmek için bu ülkeden askeri heyet talep etti. Doğu Sorunu algısını değiştirmiş ve silah endüstrisinin etkinliğini arttırma ümidini keskinleştirmiş olan Almanya ise talep edilen askeri heyetin, bu amaçlara ulaşmak açısından önemli bir rol oynayacağını değerlendirerek askeri islah heyeti görevlendirdi.

II. Abdülhamit'in kuşkucu politikaları, Osmanlı ordusunun, karşılığı büyük meblağlara ulaşan para ve imtiyazlarla ödenmesine rağmen görevlendirilen bu heyetlerden yeterince istifade etmesine engel olmuştu. Bu nedenle II. Meşrutiyet, 1880 yılında Von der Goltz Paşa'nın da katkısı ile yapılandırılmış, eski örgütsel yapıya sahip bir ordu devraldı.

İttihat ve Terakki döneminde Balkan Harbi başlamadan önce, ordunun yeniden yapılandırılması konusunda iyi niyetli büyük çapta faaliyetler başladı. Bu arada 1909 ve 1910 yıllarında depolardaki silah ve donatım gereçleri orduya dağıtılmış ayrıca Avrupa'dan çok sayıda yeni satılmalara başlanmıştı. Bu suretle silah kudreti oldukça kuvvetlendirilmiş ve 1nci, 2nci, 3ncü Ordular kısa zamanda hemen hepsi seri ateşli silahlarla donatılmış ve örgütte de bazı değişiklikler yapılmıştı. Bu şartlar altında Balkan Harbi başlamıştı.

Fakat Almanlar tarafından “Türkiye üzerinde etkili olmak isteyen yabancı hükümetlerin orduyu hesaba katmaları” gerektiği düşüncesi ile başlatılan Türk Ordusu’nun yapılandırılması işi Balkan Harbi’nde istenilen sonucu vermemiştir. Osmanlı basınında yer alan ve Almanların Osmanlı Ordu’nun başarısına olan inancını ifade eden açıklamalara ve savaşa Almanlar tarafından yetiştirilen Osmanlı subaylarıyla birlikte katılan birkaç Alman subayına rağmen Osmanlı Ordusu savaşı hem de çok büyük bir hezimet ile kaybetmiştir.

Bunun üzerine iç ve dış kamuoyunda meydana gelen Alman askeri ve silah sistemleri hakkındaki olumsuz eleştiriler, önce Abdülhamit dönemine daha sonra da Türklerin işleri yüzeysel yaptıkları tezine dayandırılarak savuşturulmaya çalışılmıştır. Tam bu sırada İttihatçilerin, ordunun yeniden yapılandırılmasına olan ihtiyacı giderecek başkaca bir kaynak bulamamaları üzerine yaptıkları yeni bir heyet talebi Almanların imdadına yetmişti.

Yeni heyetin görevlendirilmesini müteakip, dünya siyasi yapısında meydana gelen gelişmeler Birinci Dünya Savaşı’nın çıkmasına neden oldu. Yeni görevlendirilen Alman Askeri İslah heyeti ise Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşa Almanya’nın yanında girmesini sağlayarak üzerine düşen görevi fazlasıyla yerine getirerek hem Avrupa, hem Rusya hem de Dünya tarihine damgasını vurdu.

Bu çalışmanın amacı Balkan Harbi’nde Türk Alman askeri ilişkilerini değerlendirmeye çalışmak olacaktır. Balkan Harbi sonucunda yaşanan yenilgi ile ordunun yeniden yapılandırılması ihtiyacı İttihat ve Terakki ileri gelenleri tarafından yeniden İslah Heyeti arayışlarına neden olmuştu. Fransa ve İngiltere’nin bu konuda sıcak davranmaması nedeniyle Almanlara muhtaç kalan Osmanlı İmparatorluğu’nun tekrar bu kaynağa yönelmesi sonun başlangıcını oluşturmaktadır. Bu çalışma Avrupa ve Dünya tarihini şekillendiren bir dönemi ele alması bakımından son derece önemlidir.

ATASE arşiv belgeleri, süreli yayınlar, yerli ve yabancı literatür taraması ile yapılan araştırmada, Alman askerlerinin Osmanlı ordusunu yeniden yapılandırması ile Balkan Harbi’ne etkileri incelenecektir. Sonuçta diğer ülkelerin nüfuzunu engelleyecek kadar yapılandırılmak üzere Osmanlı Ordusunda bulunan Alman askerlerinin, Alman emperyalizminin girişini kolaylaştırmak için çalıştığı gözlemlenmektedir. Ayrıca tam olarak meyvesini vermeye fırsat bulamayan reformların, Osmanlı ordusunda bir kafa karışıklığına neden olduğu da görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk-Alman Askeri İlişkileri, Balkan Harbi, Emperyalizm.

Prelude

Military relations improve and strengthen political and economic relations. Security needs are sometimes the trigger of the establishment of relations between the countries. Countries, in order to supplement their security measures, seek for military alliances to be able to open a new front against the enemy or stand as a more concrete front. Turkish-German relations set a good example for this practice. Without physical boundary, the genesis of the Turkish-German relations dates back to a letter sent by the Sublime Porte in the early 1700's essentially bearing diplomatic and commercial cooperation. Later on, by an agreement in 1761, amicable and economic relations were established. This cordial relation developed into a military alliance in 1790 against Russia, Austro-Hungarian Empire and France in order to restore the balance deteriorated in Europe¹.

These modest relations between two nations were changed by Germany's swiftly becoming a world power in political, economic and military aspects. Acknowledging that the German unification was enabled by "iron and blood", Otto von Bismarck, a significant actor in European affairs, had believed that the young Germany would foster through a balanced peace policy. He used the balance-of-power diplomacy in order to keep Europe peaceful, namely Concert European². Following Bismarck's, policy Germany kept its neutrality on the issue of "Eastern Question", which meant the sharing of the Ottoman Empire-the Sick Man of Europe -, and achieved her goal of gaining the sympathy of the Great Powers³.

The emergence of unified Germany and Italy as European and global powers that had achieved their unification wore out France and Austro-Hungarian Empire particularly by the wars they had with Germany. This weary situation of France and Austro-Hungarian Empire enabled Russia to increase her influence on Balkans and Black Sea Regions⁴. The Sublime Porte perceived these two new states as alternative

¹ Yavuz Özgüldür, *Türk Alman İlişkileri (1923-1938)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, pp.1-5; Muzaffer Tepekaya, "Osmanlı-Alman İlişkileri (1870-1914)", *Türkler*, Editörler: H. Celal Güzel vd. Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara, 2002, p. 40; Mustafa Albayrak, "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 6 (1995), p. 2.

² Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, Beşinci Baskı, İstanbul, 2000, p. 240; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990) Cilt I: 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991, pp. 11-13; İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981, p. 8.

³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. Baskı, Ankara, 1983, pp. 203-204; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VIII (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907))*, 3. Baskı Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, pp. 78-80; Tepekaya, *ibid.*, p. 42.

⁴ Uçarol, *ibid.*, p. 25.

actors which could be used to balance traditional powers in European diplomacy⁵.

In order to satisfy their appetite to have the most colony while preventing others from getting any at all, Great Powers met in Berlin Congress in 1878, which was held after the Russian-Ottoman War that took place in Russian hope of new and proper conditions in the European status-quo which was impaired by the unification of Germany⁶. Trying to maintain the principle of the Concert European, Bismarck emphasized the shift of conflict areas to the places out of Europe, mainly the ones in the Ottoman Empire-the Sick Man of Europe. To keep Germany out of this conflict, he was saying that the "Eastern Question" would not worth risking the healthy bones of a single of their Pomeranian musketeer. This statement was evaluated by the Ottoman elites and Abdulhamid II as Germany did not have any ambition on the Ottoman territory⁷. As Germany had not any Muslim colony, Ottoman public opinion perceived her positively⁸.

The unification and rapid industrilization of Germany sharpened the need of new markets and raw material resources. Kaiser Wilhem II's positive attitude towards the demands of business enterpreauners and his will to meet the country's social needs changed the modest policy of finding new markets and raw material resources with an active one⁹. But just like Italy, Germany was also faced with a world shared by the UK, France and Russia. In such a world, it would not be easy for Germany to set up a colonial empire as did the others. For this reason, having a vast and rich geography, the Ottoman Empire, which had not yet been colonised by the Great Powers, was evaluated as an ideal territory for the German imperialism¹⁰. Not to disturb the Great Powers that already had investments and interests in the Ottoman Empire, Germany had to utilise neo-colonialism which would raise her as a dangerous rival to them. This competition and the conflict of interests would drift Europe into the First World War¹¹. The "World Politics" implemented by Kaiser Wilhelm II influenced the Ottomans in cultural, political, economic and military aspects which would disturb the balance of the affairs with Germany to the advantage of Germans¹².

⁵ R. J. B. Bosworth, "Italy and the End of the Ottoman Empire", *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Edited by Marian Kent, Frank Cass&Co.Ltd., England and USA, 1996, p. 52; Ortaylı, *ibid.*, pp. 1-3.

⁶ Karal, *ibid.* VIII, pp. 203-204; Tepekaya, *ibid.*, p. 42

⁷ 19; Tepekaya, *ibid.*, p. 41; Albayrak, *ibid.*, p. 2; Özgüldür, *ibid.*, pp. 6-8.

⁸ *ibid.*, pp. 6-8.

⁹ Ulrich Trumpener, "Germany and the End of the Ottoman Empire", *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Edited by Marian Kent, Frank Cass&Co.Ltd., England and USA, 1996, p. 107.

¹⁰ Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih 1789-1950*, 6. Bası, Başnur Matbaası, Ankara, 1967, pp. 236-237; Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Savaş Yayınları, Üçüncü Baskı, Ankara, 1982, p. 163; Uçarol, *ibid.*, p. 297.

¹¹ Ortaylı, *ibid.*, p. 19.

¹² Özgüldür, *ibid.*, p. 4; Tepekaya, *ibid.*, p. 41.

Debility of the Ottoman Empire in political, economic, military and diplomatic arena became more visible while the unified Germany got stronger and stronger during the second half of the XIXth century. During this period, none of the Great Powers was willing to finance or support the Ottomans. For this reason, the Sublime Porte was isolated to her solitude. The 1877-1878 Russian-Ottoman war exposed the strong need of a powerful army for the Ottoman Empire in order to break the isolation in diplomacy. Therefore, it was necessary to reorganise the army. Abdulhamid II requested the sending of military delegations from Wilhelm II to reorganise the army and get the Germany on her side against the traditional imperial powers. Considering the demands of industry and capital owners in the country Germany reevaluated the perception of the "Eastern Question". It was thus decided to assign new military missions to the Ottoman Empire for the benefit of German arms industry¹³. According to Wangenheim, the German Ambassador to Istanbul, the army was the most effective and the final decision maker in the Ottoman Empire¹⁴. So, Germany did not hesitate to take the chance. The military relations developed in three main aspects which were:

German Military Reform Missions to train the units and serve as advisory boards.

Ottoman officers sent to Germany to have training.

German arms in the Ottoman Army.

It is considered that it will be the best to explain the development of these three practices and their effects on the Balkan War under different subtitles.

German Military Reform Missions:

While England took the responsibility of reorganising the Ottoman Navy¹⁵, France and Italy were employed to train Gendarmerie. Considering its magnitude and effect on the Ottoman bureaucracy, Germans gained advantage against her rivals by having the authority of the reorganisation of the Ottoman Army¹⁶. Military relations starting with the arrival of German missions headed by Helmuth von Moltke (1835-1839) developed in parallel with the development of Germany¹⁷, and

¹³ Özgüldür, *ibid.*, pp. 8-10; Tepekaya, *ibid.*, p. 43; Nevzat KÖSOĞLU, *Şehit Enver Paşa, Ötügen Neşriyat*, İstanbul, 2008, p. 223; Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa (İkinci Cilt 1908-1914)*, 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, pp. 274, 276.

¹⁴ Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi (Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919)*, Çev: Fahri Çeliker, Gnkur. Basımevi, İkinci Baskı, Ankara 1985, p. 97.

¹⁵ Bülent Durgun, "Ülke Savunmasında Deniz Yolu Ulaşımının Önemine Bir Örnek: Balkan Harbi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun Deniz Yolu Ulaştırması", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Aralık 2011, Yıl 7, Sayı 14, Harp Akademileri Basımevi, p. 147

¹⁶ Trumpener, p. 111; Selahattin Karatamu, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III ncü Cilt, 6 nci Kısım (1908-1920)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1971, p. 146.

¹⁷ Tepekaya, *ibid.*, p. 40-41.

missions were reinforced with increasing number of members¹⁸. Unable to get the assistance required from France in 1882, Abdülhamid II applied to Germany for the assignmetn of military missions, which would be the beginning of the end¹⁹. Thus, the first mission led by General Kaehler to reorganise the army was assigned (1882-1885). Three years later, Von der Goltz (1886-1895) became the head of the mission after the death of Kaehler (1886-1895)²⁰.

Thanks to the Young Turks, "German officers" as Wilhem II called them, who were trained by previous German Military Reform Missions; Von der Goltz was called to duty again despite the growing public opinion against Germany at the beginning of the Second Constitutional Period²¹. With the arrival of Goltz Pasha in Turkey, some new German officers also came to Turkey. The number of those who had newly arrived was as follows, one officer in 1908, nineteen officers in 1909, nine officers in 1910, seven officers in 1911, and in 1912 five officers, in total 41 officers²². According to von Stempel, German Military Attaché to Turkey the total number of German officers in 1912 was 24. Renewal of their contracts was considered as a new diplomatic crisis at the time. It was observed from the reports that the Ottoman military society was not satisfied with the work of the German Military Reform Missions²³. Previously involved in the educational institutions, Goltz Pasha served in some significant military exercises under his direct management as a part of "Major Military Maneuvers" between October 1909-January 1910. These were respectively "a divisional maneuver in early November in Edirne, which would be deemed as quite a big when Turkey's conditions were considered; garrison exercises in Thessaloniki, Bitola, Serres and Skopje; multiple small field exercises and shooting drills; and a closing maneuver in Istanbul in mid-January. The new power holders could draw attention to the point that they were benefiting from the presence of Goltz Pasha more than the old regime. In the year 1910, the Turks formally asked von der Goltz to conduct a maneuver with an army of two corps. The maneuver was realized under his supervision and management. Another idea that Goltz Pasha dwelled upon was to establish an officer training center each next to the archetype regiments. He also realized this idea in 1910. As a leader in each school, there was a

¹⁸ Wallach, *ibid.*

¹⁹ Karal, *ibid.* VIII, pp. 365-366.

²⁰ Alaettin Avcı, *Türkiye'de Askeri Okullar Tarihi* (Cumhuriyet Devrine Kadar), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1963, p. 32; Fahri Türk, *Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914, Krupp Firması, Mauson Tüfek Fabrikası, Alman Silah ve Cephane Fabrikaları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012, pp. 96-103; Camilla Dawletschin-Linder ve Amke Dietert, *Begegnungen-İlişkiler Hamburg und die Türkei in Geschichte und Gegenwart*, Landeszentrale für politische Bildung, Hamburg, 2010, p. 64; Christoph Reichmann, *Der Osmanische Verbündete aus der Sicht Deutscher Soldaten im Orient 1914-1918*, Westfälischen Wilhelms-Universität, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Duisburg, 2009, pp. 47-65.

²¹ Lothar Rathman, *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, 1. baskı, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1975, p. 13; Karatamu, *ibid.*, pp. 144-146.

²² Veli Yılmaz, *İnci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, Cem Ofset, İstanbul, 1993, p. 44.

²³ Wallach, *ibid.*, p. 95.

high-ranking German instructor officer by all means. Approximately 120 infantry officers were trained during a three-month training period."²⁴.

Last military mission from Germany led by Liman von Sanders (1913-1918) successfully applied Wilhelm II's "World Politics" on the Ottoman Empire²⁵. Until the Balkan War, the German Military Reform Missions could not reach any desired positive result on the restructuring of the Ottoman army²⁶. Instead, after Kaiser Wilhelm II's first official visit to Istanbul, they successfully served for the giving of large quantity orders to the German arms industry giant Krupp, the concession of extending the Baghdad Railway up to Konya, and the making of the Ottoman-German trade agreement. Thus, they could provide a new market and source of raw materials quite successfully to German industry²⁷.

Ottoman Officers in Germany:

Efforts for the purpose of ensuring the development of the Turkish Army were not limited to the request of the military missions to the country. For this purpose, Turkish officers were decided to be sent to the countries in Europe where the military profession was developed. In accordance with the instructions, eligible officers were required to have at least two years experience in units. Officers ranking from lieutenant to captain with various branches (staff, infantry, cavalry, artillery, engineer and medical) were selected by examination and sent to Paris, Berlin, Vienna, Rome, London and Petersburg for education and training²⁸. The average of the officers sent to Germany in the 1890s was 15-20. In the following years, large differences in these numbers were observed. While 50 course attendees were sent in a year, no participant was attending any course in the next year. Mahmut Şevket Pasha and Ahmet İzzet Pasha are two important examples of the Ottoman officers who were trained in Germany²⁹.

²⁴ Wallach, *ibid.*, p. 86; Mustafa Kemal, *Cumalı Ordugahı*, 2. baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s. V.

²⁵ Tepekaya, *ibid.*, p. 44; Ortaylı, *ibid.*, p. 28-29; Özgüldür, *ibid.*, p. 18; Akdes Nimet Kurat, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, p. 71, Karal, *ibid.* VIII, pp. 365-366; Reichmann, *ibid.*, pp. 47-65; Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, Çeviren: Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011,, pp. 430-431, Gordon A. Craig, *Europe 1815-1914*, Third Edition, Orlando, USA, 1989, pp. 52-56

²⁶ Süleyman Kocabaş, *Pencermenizm'in "Şark'a Doğru" Politikası Tarihte Türkler ve Almanlar*, 1. basım, İstanbul: Vatan Yayınları, İstanbul, 1988, p. 137-138.

²⁷ Bülent Durgun, *Alman İslah Heyetleri ve Bischoff'un Balkan Harbinde Osmanlı Ordusunun Ulaştırması Hakkında Değerlendirmeleri*", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi XII/2*, İzmir, p. 106; Özgüldür, *ibid.*, p. 18; Trumpener, *ibid.*, p. 108; Albayrak, *ibid.*, p. 7.

²⁸ Karatamu, *ibid.*, p. 146.

²⁹ Trumpener, *ibid.*, p. 111.

According to Karatamu, officers sent to various countries for training, received different doctrinal understanding and education, which supported friendly relations with all countries while damaging the establishment of unity and cohesion within the military³⁰. While Wallach considers Turkish troops getting training and internship in Germany as the most successful part of the German military assistance³¹ Ortaylı considers it as follows:

*"The idea of sending officers for training in the German army may be the most useful tips of the initialized program of Germanization of the Ottoman army. But the choosing of incompetent officers and the demonstration of the splendor of the German army as training to the ones, who arrived there, were the very causes of the failure to yield the best results from this practice. Sultan Abdulhamid II himself complained that "Instead of learning their military profession, the officers who were sent abroad spent their time with fun and debauchery, and then returned home with a smug attitude and disdained their own friends and the old commanders". It was apparent that the work was a show of friendship towards the outside world. Since they were appointed as adjutant to the German Reformers beside the Sultan on their return, some of the officers were taken to the Royal Regiment or assigned as Aide of the Kaiser. Some others were returning just with a fascinating excursion that would turn them into German supporters. Later on, they led campaigns supporting Germany. Amongst them there was no good officer, but they did bad politics"*³².

German Arms in the Ottoman Army:

Due to the needs of security of the Ottoman Empire and to gain value as an ally, the necessity of possession of a powerful army forced Ottoman administrators, as described above, to get closer to Germany. The desperate situation of the Ottomans was considered as a remedy for the need of raw materials and markets of German capital and industry. Along with Wilhelm II's "drive to the East" (Drang nach Osten) policy, trade between Germany and Turkey increased. Parallel with the increase of trade and thanks to the helps of both German Military Reform Missions in Turkey and Ottoman Officers that were trained in Germany, the German weapons prevailed in the Ottoman Army in the period of II Constitutional Monarchy as it was the case in the period of Sultan Abulhamid II³³. In this context, the most prominent figure among the soldiers sent to Turkey was von der Goltz³⁴. Applications of Germans were in line with Trumpener's assessment of German policy towards the

³⁰ Karatamu, *ibid.*, p. 146.

³¹ Wallach, *ibid.*, p. 49.

³² Ortaylı, *ibid.*, p. 19.

³³ Jonathan Grant, "The Sword of the Sultan: Ottoman Arms Imports, 1854-1914", *Journal of Military History*. Vol. 66, No. 1. Society for Military History, 2002, pp. 31-32.

³⁴ Wallach, *ibid.*, p. 90-93.

Ottoman Empire. As Trumpener states “prior to 1914, Germany’s Turkish policies had only one discernible constant, namely the advancement (and protection) of German investments in, and trade with, the Ottoman Empire, while on all other issues Berlin’s position was and remained flexible”³⁵.

Germans’ will of promoting the weapons industry was of top priority. For instance, between the years of 1911-1912, "German weapon monopolies equipped the Ottoman state in the war against Germany's ally Italy"³⁶. Owing to the military missions serving in the armies of the Bulgaria and Greece³⁷ "during the Balkan Wars in 1912-1913, the weapons industry giants of the Ruhr basin, not only supplied the Porte with weapons, but also fed Bulgaria and Romania with war gears"³⁸.

Despite the financial difficulties, the Ottoman Empire was constantly giving new orders to German weapons industry before paying the debts of the prior ones in order to equip her army³⁹. Krupp canons and Mauser rifles outshined among the others⁴⁰. Although the financial troubles of the Ottoman Empire lessened the orders given to Krupp firm in the period of II Constitutional Monarchy, the firm kept its title as the most important supplier of the army. Another reason of the decrease in the procurement was the distribution of the Krupp cannons in the depots to the units⁴¹. In the Balkan War cannon competition between French Creuzot and German Krupp was witnessed. But Turkish artillery could not fulfill its function as required in this war⁴². Fahri Turk⁴³, in his detailed study of weapons trade with Germany, gives the examples of German pleas throwing the most part of responsibility on Turks for their inability to utilize the Krupp cannons in the Balkan War.

A Brief Look at the Balkan War:

Skeptic policies of Abdulhamid II prevented the Ottoman army benefiting from these missions despite the given concessions and the large sums of payments⁴⁴. Therefore, IInd Constitutional Monarchy took over an old army organized since 1882 with the contribution of Von der Goltz Pasha. The situation of the Ottoman Army trained and equipped by Germans before the Balkan War was as follows:

³⁵ Trumpener, *ibid.*, p. 116.

³⁶ Rathman, *ibid.*, p. 112.

³⁷ Ortaylı, *ibid.*, p. 28-29.

³⁸ Rathman, *ibid.*, p. 112.

³⁹ Mahmut Muhtar Paşa, *Maziye Bir Nazar (Berlin Antlaşması'ndan Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya İlişkileri)*. Osmanlıcadan çev. Nurcan Fidan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1999, p. 82.

⁴⁰ Grant, *ibid.*, p. 26.

⁴¹ Ömer Esenyel, *Balkan Harbinden Günümüze Bakış*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1995, pp. 71.

⁴² *Ibid.*, p. 156, Mahmut Muhtar Paşa, *ibid.*, p. 90.

⁴³ Türk, *ibid.*, pp. 260-265.

⁴⁴ Kazım Karabekir, *Türkiye'de ve Türk Ordusunda Almanlar*, Emre Yayınları, İstanbul, 2001, p. 208.

"In the 1897 Ottoman-Greek War and in many cases of the local incidents, the shortcomings and drawbacks of the organization had been determined by experience. From Greek War to the declaration of Constitutional Monarchy, in the last eleven years, nothing was done to reorganise or reform the Ottoman Army. However, while Balkan states strengthened their military organizations from time to time, some changes were made in the 2nd and 3rd Armies in Rumeli. But nothing was made to meet the modern requirements of command, control and communications. The developments concerning firearms had been quite closely monitored since 1902, and many rifles and cannons were ordered. However, they were placed in the warehouses in Istanbul instead of being distributed to the units.

After the proclamation of the IInd Constitutional Monarchy, a large scale activity was started for the reforms regarding the army. In the meantime, in the years of 1909 and 1910, weapons and military equipment in repositories were distributed and a number of new acquisitions from Europe began. Thus, the power of weapons was quite reinforced, and the 1st, 2nd, 3rd Armies were almost completely equipped with rapid-fire weapons within the shortest time possible, and some organizational changes were made.

With the declaration of the Constitution, while organizational measures had been taken, projects to form a new army were initiated. These endeavours lasted for two years. The implementation of the new organization was started in September 1910. Right after the implementation of the new organization, the army had to enter the Tripoli and subsequently the Balkan Wars with many deficiencies"⁴⁵.

Although there was an assumption in the German press that the Ottoman army would win a victory in the Balkan War, starting with Montenegro's declaration of war on 8 October 1912 in European territory of the Ottoman Empire,⁴⁶ the German government's conviction was in line with the opinion of von der Goltz that "countries with scarce but easily accessible resources like Bulgaria and Balkans would gain advantage at the beginning while the Ottomans with vast but dispersed supplies in the country would gain the initiative afterwards"⁴⁷.

⁴⁵ Reşat Hallı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi (1912-1913) I. Cilt, Harbin Sebepleri, Askeri Hazırlıklar ve Osmanlı Devleti'nin Harbe Girişi*, Genelkurmay Basımevi, İkinci Baskı, Ankara, 1993, pp. 80-81; ayrıca bkz. Hamdi Ertuna, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912)*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1981, pp. 47-48; teferruat için Karatamu, *ibid.*, pp. 136, 144-146; Alaeddin Örsal, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Görev Yapan Yabancı Subayların Birinci Dünya Savaşı'nın Askeri Yönetimi Üzerindeki Etkileri", *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1898, pp. 344-345.

⁴⁶ *Sabah*, 28 Teşrinisani 1912, p. 4; Wallach, *ibid.*, p. 103.

⁴⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi II/I (Trablusgarp ve Balkan Savaşları Osmanlı Asyasının Paylaşılması için Anlaşmalar-1911 başından Balkan Savaşı'na Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, pp. 375-376.

Although highly praised by their Turkish superiors, the five German officers, who took part in the Balkan War⁴⁸, could not make a proper evaluation of the state of the roads and the weakness of the *menzil* [lines of communication] organization. They had further bad effects by leading the Eastern Army commanded by Abdullah Pasha to make an assault against a strong Bulgarian army, as stated by Karabekir⁴⁹. According to the German explanations, on account of the Ottoman army's shallow imitation of Prussian technique instead of fully adopting and implementing it⁵⁰, the Balkan War ended in a total rout⁵¹. The heavy defeat of the Ottoman army, which was trained and equipped by the Germans, brought the question of the adequacy of the Germans especially in the materials and equipment, as well as military training in local and foreign press⁵². The defeat of the army discredited⁵³ the operation plans, prepared by Ahmed Izzet Pasha and approved by Goltz-Mahmud Şevket Pashas⁵⁴. Highly detailed marching tables and movement plans were prepared accordingly and annexed to the operation plans. If marching tables and movement plans were examined carefully, it would be discovered that the deployment was congested on the first twenty days of mobilization⁵⁵. This congestion also illuminates the accumulations in the piers, ports and the train stations during the deployment of Balkan War. Furthermore, there was not any instruction on explaining how to handle the issues concerning the transfer of weights in the Manual of *Menzil* Organization which was translated and adapted from German version⁵⁶. Disembarkation was in total turmoil. It was another reason for the accumulations in the debarkation areas such as the piers, ports and other stations. So much so that bearers from Istanbul were brought to the Hadımköy Railhead in order to discharge the trains⁵⁷. The Ottoman units in the operation areas suffered from a terrible famine and lack of ammunition due to the misconception and misinterpretation of the German originated Manual of *Menzil* Organization. Ammunition and supply convoys could not be composed; *menzil* commanders and staff members could not serve properly as they did not comprehend their duties and duty stations⁵⁸.

⁴⁸ Wallach, *ibid.*, p. 101; Yılmaz, *ibid.*, p. 45.

⁴⁹ Karabekir, *ibid.*, p. 212.

⁵⁰ Wallach, *ibid.*, p.104-106; Ortaylı, *ibid.*, p.59.

⁵¹ *Ibid.*, p.72.

⁵² Georges Remond, *Mağluplarla Beraber (Bir Fransız Gazetecinin Balkan Savaşı İzlenimleri)*, Osmanlıcaya çeviren: Hasan Cevdet, Hazırlayan: Muammer Sarıkaya, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2007, p. 99; Trumpener, *ibid.*, p. 118; Stephane Lauzanne, *Balkan Acıları*, İstanbul, 1990, pp. 73-75.

⁵³ Zeynep Güler, *Osmanlı Ordusunun Modernleşmesinde Von Der Goltz Paşa'nın Rolü*, Mersin Ü. Sosyal Bilimler E., Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Mersin, 2007, pp. 200-202.

⁵⁴ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım Cilt I*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992, pp. 126.

⁵⁵ ATASE Archives, File 27, Dossier 72, Index 001, 001-01, 001-02, 001-03, 001-04, 001-05, 001-06, 001-07, 001-08, 001-09, 001-11, 002.

⁵⁶ *Menzil Hidematı Nizamnamesi*, İstanbul: Matbaayı Askeriye, 1327/1911.

⁵⁷ *Halka Doğru*, 1913, p. 23-24.

⁵⁸ ATASE Archives, File 25, Dossier 64, Index 003, Table 18; File 25, Dossier 64, Index 003-01, Table 17; File 25, Dossier 64, Index 003-01a; Erkan-ı Harp Kaymakamı Kirametdin, "Harb-i Umumi'deki Tecrübeye Nazaran Menzil Teşkilatının Ehemmiyeti", *Mecmua-i Askeriye*, c. 1, sayı 9, Erkan-ı

During the Balkan War, procurement of Krupp cannons continued and constituted the most challenging job which was the shipment to be transferred to a roadless operation area and finding carts along with horses to move them⁵⁹. In the field of operation, maneuvering those cannons was another problem. Thus, animals were needed to move the cannons. Transportation commissions ardently tried to collect their animals⁶⁰. For this reason, Ottoman officials had to confiscate the animals used in public services, for example up to 1000 weak horses of Istanbul trams were confiscated and sent to the battlefield. As they were weak, they could not perform the job expected from them. After all, not only the brand new cannons were stuck in the muddy roads, but also pack animals were left in miserable conditions. In addition to all this, confiscation of the animals hampered public transportation services in Istanbul⁶¹. During the war, Krupp cannons and artillery shells were still being brought to Istanbul from Constanta⁶², As referred above, they were stuck in the muddy roads before arriving at the operation area, which caused the futile employment of the transport vessels. Thus, in addition to the high cost of procurement of cannons, the Ottomans had to pay an extremely high price for the transportation.

Another problem arising from the implementation of the German doctrines was the idea of assault. Embracing Moltke's doctrine stating "The best defense is a good offense", the Ottoman Army attacked Bulgarian Army before completing the deployment in the Balkan War, which was one of the major causes of the defeat⁶³. Mahmut Muhtar Pasha expresses this point:

"Germany is the main source of military training for our army. In Germany, the idea of attack is above everything. For this reason, all of our staff officers are dominated by the idea that success will be achieved by attack. However, it was understood that we could not comprehend Moltke's personal motto:

Harbiye-i Umumiye Dördüncü Şubesi, İstanbul, 1 Kanunuevvel 1335 (1 Aralık 1919), p. 330; "Hadise ve Adese (Menzil Teşkilatı Hakkında)", *Şehbal*, 5. Sene, 4. Cilt, sayı 73, Hüseyin Sadettin Matbaası, 1 Nisan 1329 (14 Nisan 1913), p. 10; Karatamu, *ibid.*, pp. 286, 454-455.

⁵⁹ ATASE Archives, File 17, Dossier 26, Index 4; File 14, Dossier 4, Index 1-3, 1-4, 1-5, 1-5a, 1-6, 1-6a, 1-7, 1-7a, 1-8, 1-8a, 1-9, 1 -9a; M. Kadri Alasya, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II. Cilt İnci Kitap Birinci Çatalca Muharebesi*, 2. baskı, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993, p. 61.

⁶⁰ ATASE Archives, File 31, Dossier 84, Index1-17; File 31, Dossier 84, Index 1-16.

⁶¹ Karatamu, *ibid.*, p. 286; Mahmut Muhtar Paşa, "Ruzname-i Harp (Balkan Savaşı Günlüğü), Üçüncü Kolordu ve İkinci Şark Ordusunun Muhaberatı", *Rumeli'yi Neden Kaybettik*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2007, p. 76; Artuç, *ibid.*, p. 84; Remond, *ibid.*, pp. 15, 19; Fehmi Özatalay, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Harp Ordusu Karadağ Cephesi, III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, Genelkurmay Basımevi, İkinci Baskı, Ankara, 1993, p. 58; Gustov von Hochwächter, *Balkan Savaşı Günlüğü "Türklerle Cephe"*, Çeviren: Sumru Toydemir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2009, p. 15; H. Ceval, *Tekrar Başımıza Gelenler*, Osmanlıca aslından çeviren, Murat Çulcu, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1991, p. 51.

⁶² ATASE Archives, File 80, Dossier 29, Index 3-1; File 80, Dossier 29, Index 24-01; File 80, Dossier 30, Index 1-6.

⁶³ Esenyel, *ibid.*, p.157.

*"first weigh, then wage", a great educator of the German Army. The number of those who underestimated the enemy, furthermore, the ones who believed that a simple movement of Kardzhali division heading to Hasköy or Plovdiv would suffice to defeat the Bulgarian army, was not limited."*⁶⁴.

Another doctrinal notion misinterpreted was that of initiative, which was described in the manual of infantry. That notion of initiative was considered as acting like a maverick in the Ottoman Army which hampered the unity of command⁶⁵.

On the other hand, Germans did not hesitate to help the Bulgarians, whose king was from German dynasty, as well as they did with the Turks. For this reason, their appointments to the fortification works, in particular Adrianople, and their penetration into operation plans caused the questioning of the cordiality and accuracy of Germans. Another suspicious topic was whether Goltz, who infiltrated into the Ottoman operation plans and passed them to the German Foreign Ministry and the General Staff, conveyed the plans to Bulgarians or not⁶⁶.

Conclusion

Germany, without fighting for 41 years since 1870, not only armed the Ottomans in the war against her ally Italy in 1911, but also armed the Balkan states especially the Bulgarians in the Balkan Wars against the Ottoman Empire. She also exported war doctrines to various countries along with the arms while conducting military missions.

At the beginning of the 20th century, the Ottoman Empire was pushed to the mercy of the German neo- colonialism in order to balance the traditional imperial powers in the diplomacy. The sympathy for Germany in the Ottoman Empire in the political, economic, cultural and military aspects got more and more effective by the time. Ongoing bilateral military affairs since 1835 increased gradually and started to serve more decisively for the German colonialism in Wilhelm II's Crown. The ongoing restructuring of the army and the works of German Military Reform Missions were under control in Abdulhamid II's period. Together with the Constitutional period, the members of the missions gained more initiative. In the Balkan Wars, evaluated as the prelude to the First World War by some researchers, the German members of the Military Missions continued their duties. The sincere endeavours of the Constitutional administrators towards strengthening the Ottoman Army helped to increase the German influence in every area throughout the country. Owing to the fact that members of the military missions remained in the Ottoman State as they enjoyed high wages and easily obtained titles, German weapons

⁶⁴ Hochwächter, *ibid.*, p. xxvii.

⁶⁵ Mustafa Kemal, *ibid.*, p. 33; Esenyel, *ibid.*, p. 180.

⁶⁶ Karabekir, *ibid.*, p. 211; Kocabaş, *ibid.*, p. 135; Rathman, *ibid.*, p. 34.

industry gained a significant sum of money. As a result of this relationship, German officers earned a lot of money and fame, while German weapons industry profited too much from unsuitable orders. To the share of the Ottoman Army fell the embarrassment of the loss of homeland and blood.

In the aftermath of the Balkan War, desperation pushed the Ottoman Empire into a total diplomatic solitude. In this isolation, the Ottomans had no option other than Germany to form an alliance. Germany suffered from criticism by the local and foreign public, due to its share of the Ottoman defeat as the trainer and supplier of equipment for the Ottoman army. The Ottomans considered that the restructuring of the army was left incomplete. In order to complete the job, they invited Germans back, which strengthened their reputation in world and local public opinion. This invitation also matured the conditions for the Ottoman Empire to get into the First World War under the command of Germans.

I would like to conclude my research with a quotation from Mustafa Kemal Atatürk addressed on March 6th 1922, in Turkish Grand National Assembly:

“Gentlemen! On the contrary to the advancement of the whole Europe, Turkey deteriorated and kept rolling down from the valley of decline. To fix the country, some mentalities appeared supporting the idea of every advice must be taken from Europe, to do all the works by the European aspirations and to get all the lessons from Europe. But is there any flourished civilization with the advice and the plans of foreigners? History has not witnessed such an incident!”

Bibliography

Archival Documents:

Turkish General Staff ATASE Archives, the Balkan Wars Collection

ATASE Archives, File 14, Dossier 4, Index 1-3.

ATASE Archives, File 14, Dossier 4, Index 1-4.

ATASE Archives, File 14, Dossier 4, Index 1-5.

ATASE Archives, File 14, Dossier 4, Index 1-5a.

ATASE Archives, File 14, Dossier 4, Index 1-6.

ATASE Archives, File 14, Dossier 4, Index 1-6a.

ATASE Archives, File 14, Dossier 4, Index 1-7.

ATASE Archives, File 14, Dossier 4, Index 1-7a.

ATASE Archives, File 14, Dossier 4, Index 1-8.

ATASE Archives, File 14, Dossier 4, Index 1-8a.

ATASE Archives, File 14, Dossier 4, Index 1-9.

ATASE Archives, File 14, Dossier 4, Index 1-9a.

ATASE Archives, File 17, Dossier 26, Index 4.

ATASE Archives, File 25, Dossier 64, Index 003, Table 18.

ATASE Archives, File 25, Dossier 64, Index 003-01, Table 17.

ATASE Archives, File 25, Dossier 64, Index 003-01a.

ATASE Archives, File 27, Dossier 72, Index 001.

ATASE Archives, File 27, Dossier 72, Index 001-01.

ATASE Archives, File 27, Dossier 72, Index 001-02.

ATASE Archives, File 27, Dossier 72, Index 001-03.

ATASE Archives, File 27, Dossier 72, Index 001-04.

ATASE Archives, File 27, Dossier 72, Index 001-05.

ATASE Archives, File 27, Dossier 72, Index 001-06.

ATASE Archives, File 27, Dossier 72, Index 001-07.

ATASE Archives, File 27, Dossier 72, Index 001-08.
ATASE Archives, File 27, Dossier 72, Index 001-09.
ATASE Archives, File 27, Dossier 72, Index 001-10.
ATASE Archives, File 27, Dossier 72, Index 001-11.
ATASE Archives, File 27, Dossier 72, Index 002.
ATASE Archives, File 31, Dossier 84, Index 001-16.
ATASE Archives, File 31, Dossier 84, Index 001-17.
ATASE Archives, File 80, Dossier 29, Index 003-1.
ATASE Archives, File 80, Dossier 29, Index 024-01.
ATASE Archives, File 80, Dossier 30, Index 001-06.

Periodicals:

Halka Doğru.

Mecmua-i Askeriye.

Sabah Gazetesi.

Reference Works & Studies:

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım Cilt I*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992.

Alasya, M. Kadri, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Şark Ordusu II. Cilt 1nci Kitap Birinci Çatalca Muharebesi*, Genelkurmay Basımevi, İkinci Baskı, Ankara, 1993.

Albayrak, Mustafa, "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 6, s. 1-38.

"Arabacılarımız ve Hamallarımız", *Halka Doğru*, 1. Sene, Sayı 3, 25 Nisan 1329 (8 Mayıs 1913), Türk Yurdu Matbaası, İstanbul, s. 23-24.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990) Cilt I: 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991.

Artuç, İbrahim, *Balkan Savaşı*, Kastaş A.Ş. Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, Kasım 1988.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa (İkinci Cilt 1908-1914)* 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

- Avcı, Alaettin, *Türkiye’de Askeri Okullar Tarihçesi (Cumhuriyet Devrine Kadar)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1963.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılap Tarihi II/I (Trablusgarp ve Balkan Savaşları Osmanlı Asyasının Paylaşılması için Anlaşmalar-1911 başından Balkan Savaşı’na Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.
- Bosworth, R. J. B., “Italy and the End of the Ottoman Empire”, *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Edited by Marian Kent, Frank Cass&Co.Ltd., England and USA, 1996, s. 51-72.
- Cemal, H, *Tekrar Başımıza Gelenler*, Osmanlıca aslından çeviren: Murat Çulcu, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1991.
- Craig, Gordon A., *Europe 1815-1914*, Third Edition, Orlando, USA, 1989.
- Dawletschin-L. C. Camilla ve Amke Dietert, *Begegnungen-İlişkiler Hamburg und die Türkei in Geschichte und Gegenwart*, Landeszentrale für politische Bildung, Hamburg, 2010.
- Durgun, Bülent, “Ülke Savunmasında Deniz Yolu Ulaşımının Önemine Bir Örnek: Balkan Harbi’nde Osmanlı İmparatorluğu’nun Deniz Yolu Ulaştırması”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Aralık 2011, Yıl 7, Sayı 14, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, s. 143-167.
- Durgun, Bülent, “Alman Islah Heyetleri ve Bischoff’un Balkan Harbinde Osmanlı Ordusunun Ulaştırması Hakkında Değerlendirmeleri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Kış 2012, XII/2. İzmir, s.101-120
- Erkan-ı Harp Kaymakamı Kiramettin, “Harb-i Umumi'deki Tecrübeye Nazaran Menzil Teşkilatının Ehemmiyeti”, *Mecmua-i Askeriye*, 1. cilt, sayı 9, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dördüncü Şubesi, İstanbul, 1 Kanunuevvel 1335(1 Aralık 1919), s. 327-335.
- Ertuna, Hamdi, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912)*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1981.
- Esenyel, Ömer, *Balkan Harbinden Günümüze Bakış*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1995.
- Grant, J Jonathan, “The Sword of the Sultan: Ottoman Arms Imports, 1854-1914”, *Journal of Military History*. Vol. 66, No. 1. Society for Military History, 2002, s. 9-36.
- Gencer, Mustafa, “Alman Kaynaklarına Göre Balkan Savaşları”, *Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri Bildirileri II*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2006, s. 181-195.

- Güler, Zeynep, *Osmanlı Ordusunun Modernleşmesinde Von Der Goltz Paşa'nın Rolü*, Mersin Ü. Sosyal Bilimler E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2007.
- "Hadise ve Adese (Menzil Teşkilatı Hakkında)", *Şehbal*, 5. Sene, 4. Cilt, sayı 73, Hüseyin Sadettin Matbaası, 1 Nisan 1329 (14 Nisan 1913), s. 10.
- Hochwächter, Gustov von, *Balkan Savaşı Günlüğü "Türklerle Cephe"*, Çeviren: Sumru Toydemir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2009.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. Baskı, Ankara, 1983.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi VIII. Cilt (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907))*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- Karabekir, Kazım, *Türkiye'de ve Türk Ordusunda Almanlar*, Emre Yayınları, İstanbul, 2001.
- Karatamu, Selahattin, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III ncü Cilt, 6 nci Kısım (1908-1920, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1971.*
- Kocabaş, S. (1988). *Pencermenizm'in "Şark'a Doğru" Politikası Tarihte Türkler ve Almanlar*. (Birinci Basım). İstanbul: Vatan Yayınları.
- Kösoğlu, Nevzat, *Şehit Enver Paşa*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008.
- Kurat, Akdes Nimet, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966.
- Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi Savaş Yayınları*, Üçüncü Baskı, Ankara, 1982.
- Lauzanne, Stephane, *Balkan Acıları*, İstanbul, 1990.
- Mahmut Muhtar Paşa, *Maziye Bir Nazar (Berlin Antlaşması'ndan Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya İlişkileri)*, Osmanlıcadan çev. Nurcan Fidan, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1999.
- Mahmut Muhtar Paşa, "Ruzname-i Harp (Balkan Savaşı Günlüğü), Üçüncü Kolordu ve İkinci Şark Ordusunun Muhaberatı", *Rumeli'yi Neden Kaybettik*, Örgün, İstanbul, 2007.
- Menzil Hidematı Nizamnamesi*, Matbaayı Askeriye, İstanbul, 1327.
- Mustafa Kemal, *Subay ve Komutanla Konuşmalar*, Yayına Hazırlayanlar: İsmet Gönülal ve Hüsamettin Ünsal, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007.
- Mustafa Kemal, *Cumalı Ordugahı*, 2. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.

- Ortaylı, İlber, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981.
- Örsal, Alaeddin, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Görev Yapan Yabancı Subayların Birinci Dünya Savaşı'nın Askeri Yönetimi Üzerindeki Etkileri", *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1989, s. 341-357.
- Özatalay, Fehmi, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi, III ncü Cilt 3 ncü Kısım*, Genelkurmay Basımevi, İkinci Baskı, Ankara, 1993.
- Özgüldür, Yavuz, *Türk Alman İlişkileri (1923-1938)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.
- Rathman, Lothar, *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, 1. baskı, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1975.
- Reichmann, Jan Christoph, *Der Osmanische Verbündete aus der Sicht Deutscher Soldaten im Orient 1914-1918*, Westfälischen Wilhelms-Universität Yayınlanmamış Doktora Tezi, Duisburg, 2009.
- Remond, Georges, *Mağluplarla Beraber (Bir Fransız Gazetecinin Balkan Savaşı İzlenimleri)*, Osmanlıcaya çeviren: Hasan Cevdet, Hazırlayan: Muammer Sarıkaya, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Sanders, Liman von, *Türkiye'de Beş Yıl*, Çeviren: Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011.
- Tepekaya, Muzaffer, "Osmanlı-Alman İlişkileri (1870-1914)", *Türkler*, Editörler: H. Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, C. 13., Ankara, 2002, s. 40-56.
- Trumpener, Ulrich, "Germany and the End of the Ottoman Empire", *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Edited by Marian Kent, Frank Cass&Co.Ltd., England and USA, 1996, s. 107-126.
- Türk, Fahri, *Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914*, Krupp Firması, Mauson Tüfek Fabrikası, Alman Silah ve Cephane Fabrikaları, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, Beşinci Baskı, İstanbul, 2000.
- Üçok, Coşkun, *Siyasal Tarih 1789-1950*, Ankara, 1967.
- Wallach, Jehuda L., *Bir Askeri Yardımın Anatomisi (Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919)*, Çev: Fahri Çeliker, Gnkur. Basımevi, İkinci Baskı, Ankara 1985.

Yılmaz, Veli, *1nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, Cem Ofset, İstanbul, 1993.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
I/1, (2017 Yaz), ss. 239-260.

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISI ve 20. YÜZYIL BAŞLARINDA GİRİT ADASINDA DENİZ TİCARETİ

Özlem YILDIZ*

Öz

1699 yılında Osmanlı egemenliğine geçen Girit adası, 1913 yılına kadar yaklaşık 214 yıl Osmanlı egemenliğinde kaldı. Asya, Avrupa ve Afrika kıtasının ortasında olan Girit, Akdeniz'in Kıbrıs'tan sonra en büyük ikinci adasıydı. Ada, Akdeniz'den Karadeniz'e giden ve ticaret yapan uluslararası gemilerin güzergâhları üzerinde bulunuyordu. Sanayi devrimi, buharlı gemilerin ticarî yaşamda etkin olarak kullanılmaya başlanması ve Balta Limanı Antlaşması ile birlikte Girit, dış ticarete daha önemli bir yer tutmaya başladı. Ancak önemli liman kentleri olan Hanya, Resmo ve Kandiye'de buharlı gemilerin yanaşabileceği limanların olmaması zaman ve emek kaybına sebep olmakta ve bazı ülkelerin Girit ile direk ticaret yapmasını engellemekteydi.

Biz bu çalışmamızda Girit adasının 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20.yy başlarındaki liman trafiğini ve deniz ticaretini ülkeler ile ürünlere göre ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Girit, Deniz Ticareti, Liman Trafiği.

MARITIME TRADE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY AND IN THE EARLY PORT OF 20TH CENTURY OF THE CRETE ISLAND

Abstract

Crete island which entered into the the domination of the Ottoman Empire in 1699 hegemonized by ottoman approximately 214 year until 1913. Crete was second biggest island after the Cyprus at the Mediterranean that located at the middle of the Asia, Europe and Africa continents. The island was located on the international trade shipping route that outbound Blacksea to

* Dr, (ozlmyildizwindowlive.com).

the Mediterranean. Crete island took an important place for the foreign trade with the Baltalimanı Trade Agreement and by using actively steamboats in the trade life and also with the industrial revolution. Crete's direct trade prevented owing to lack of ports which steamboats lands at the important coastal towns like Hania, Rethymo and Candia that situation causes loss of labour and time.

In the present study, we strived to reveal Crete Island's port traffic and shipping trade according to the countries and product at the early 20th and second half of 19th century.

Keywords: Crete, Maritime Trade, Port Traffic.

Giriş

250 kilometre uzunluğunda ve 7.800 kilometre karelik genişliğinde olan Girit adası, Kıbrıs'tan sonra Doğu Akdeniz'de bulunan adaların en büyüğüdür. Ada, Akdeniz ve Ege denizinin hayati önemdeki ayırım noktası üzerinde bulunması sebebiyle Cebelitarık, Beyrut, Malta ve Kıbrıs'la beraber stratejik ve siyasi açıdan büyük öneme sahiptir¹. Girit, tarihi seyri içerisinde Roma, Bizans, Müslüman Araplar, Bizans, Venedik hâkimiyetlerinde kalmıştır. 1669 yılında Osmanlı topraklarına katılan ada 1715 senesinden sonra Osmanlı eyaleti haline gelmiştir².

Girit adasının güney sahilleri dik ve sarp kayalıklardan oluşurken, kuzey kıyıları kademeli olarak denize inen dağları ve küçük ovaları ile hem yerleşmeye hem de ticarete daha uygundur³. Bu yüzden adanın önemli yerleşim merkezleri ve limanları olan Kandiye, Hanya, Resmo kuzey sahilinde yer almıştır. Adanın ticaretini de bu liman kentleri belirlemiştir. Bu limanlar dışında kuzey sahilinde yer alan diğer limanlar; *Granbosa, Mirebela, Almiros, Kisamo, Poro, Balı koyu, Rodia koyudur*. Güney sahilindeki limanlar ise; *Matala, İsfakiye ve Lutro'dur*⁴.

18. yüzyılın başında Girit'i baştanbaşa dolaşan Fransız bitki bilimcisi Tournefort, Resmo'da sarp bir kayalık üzerine kurulan kalenin daha çok limanı savunmak için yapıldığını söyler. Eskiden savaş gemilerinin girebildiği limanın çok bakımsız olduğunu ve ancak kayıkların yanaşabildiğini belirtir⁵. Tournefort, Suda limanının kuzey rüzgârlarına fazlasıyla açık olduğunu iyi bir bakımla daha iyi bir

¹ Ayşe Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı(1896-1908)*, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 7; Metin Hülagü, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Hârbi*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2001, s. 1.

² Cemal Tukin, "Girit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul, 1996, s. 85; M. Metin Hülagü, "1897 Türk-Yunan Harbine kadar Osmanlı İdaresinde Girit", CIEPO-14 Uluslararası Türk İncelemeleri Kongresi, 18-22 Eylül 2000, Ege Üniversitesi, İzmir. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

³ Tukin, *a.g.m.*, s.85.

⁴ Ali Cevad, *a.g.e.*, ss. 662-663; Mithat Işın, *Tarihte Girit ve Türkler* (374 Sayılı Deniz Mecmuasının Tarihi İlâvesi), Askerî Deniz Matbaası, 1945, ss. 3-4.

⁵ Ersin Gülsoy, "Resmo", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.34, s.586.

liman haline gelebileceğini; Hanya limanının girişinde solda bir fenerin de bulunduğu küçük hisarın limanı koruduğunu belirtir. Kandiye limanının sadece kayıklar için elverişli olduğunu, gemilerin kuzeydoğu yönünde kentin hemen hemen karşısına denk düşen ve Frankların Standia dedikleri Dia adalarının kuytusunda demir attıklarını söyler⁶.

Adanın kuzeyinde yer alan Suda limanı, Hanya'da olup, buradan 20 mil ayrılır mesafededir. Liman, ağzındaki adacık ile iki kısma ayrılır. Adı geçen adanın önünde inşa edilmiş olan İzzeddin istihkâmı dahi limanı hakikaten ele geçirilmesi zor bir harp limanı haline getirmiştir. Liman her çeşit harp ve ticaret gemisinin korunmasına uygundur. Ayrıca Suda limanında bir karantina hastanesi de bulunmaktaydı⁷.

Yunan isyanını bastırmakla görevlendirilen Mehmet Ali Paşa'ya 1830 yılında Girit yönetimi verilmişti. Mehmet Ali Paşa 15 Temmuz 1840 Londra Antlaşması'na kadar adayı yönetmişti. Paşa, Mısır'da olduğu gibi Girit'te de bayındırlık işleriyle ilgili eserler vücuda getirmişti. Hanya ve Resmo limanları düzenlendiği gibi adada fenerler ve kaldırımlar inşa edildi.

19. yüzyılın başlarında buharlı gemiler dünyada ulaşımı ve ticaretin süre ve maliyetini hızla değiştirdi. Daha büyük tonilatoluk gemiler yapılmaya başlandı. 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı devletinde buharlı gemilerin yanaşabileceği limanlar Avrupalı devletler tarafından İzmir'de, İstanbul Galata'da, Beyrut'ta; 20. yüzyıl başlarında ise İstanbul Haydarpaşa ve Selanik'te yapılmaya başlanmıştı⁸. Ancak Girit'te limanlar, çağın gerektirdiği seviyeden uzaktı.

Girit ticaretinin yapıldığı üç liman kenti Hanya, Resmo ve Kandiye sığ bir derinliğe, dar girişlere sahip oldukları gibi modern ticaretin gereklerini karşılamaktan da uzaktırlar⁹. Hanya, Resmo ve Kandiye limanları zaman zaman kumla dolmakta ve temizlenmesi gerekmektedir. Limandaki kumun temizliği için makina alındığı gibi¹⁰ bazen de tarak vapuru inşa edilebilmekteydi. 21 Mart 1860 tarihli bir belgede Hanya ve Resmo limanlarının temizliği için yapılmakta olan tarak vapurlarının tamamlandığı ve çamur mavnalarıyla eski tarak vapurunun tamirinin bitiminden sonra limanların temizliğine başlanacağı görülmekteydi¹¹. 1862 yılında

⁶ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, (Editör: Stefanos Yerasimos), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, ss.59-69.

⁷ Osmanlı devletinin adayı fethinden önce Kandiye limanı daha öndeyken, zeytinyağı ticareti ile birlikte Hanya limanı ön plana çıkmıştır. Bknz: Molly Greene, *Kandiye 1699-1720: The Formation of a Merchant Class*, (Princeton Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi), New Jersey, 1993, s.140.

⁸ Bknz. Özlem Yıldız, *II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nde Deniz Ticareti (1908-1914)*, DEÜ. Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2012, ss.5-123.

⁹ *Report by Mr. Consul Dennis, on the Trade and Commerce of the Island of Crete for the Year 1869*, s.316.

¹⁰ A}MKT, 50/59, 29.9.1262 H./ 20.9.1846 M.

¹¹ A}MKT.MHM. 180/32, 28.8.1276 H./ 21.3.1860 M.; A}MKT.MHM. 182/40, 14.10.1276 H./5 Mayıs 1860 M.

Resmo limanını temizleyen tarak, Hanya limanına gönderilmişti¹². Resmo limanının girişinde derinlik 1864 yılında 15 metreyi aşmakta olup, limana yaklaşık 13 metre vardı¹³. Hanya limanında ise Resmo ve Kandiye'ye oranla daha az bir gelişme kaydedildi. 1869'da devlete ait tarama gemisi burayı temizlemeye başladı. Ancak bir süre sonra vazgeçildi. Limanın ağız 7 veya 8 kulaçtı. Derinliği 24 ayaktı. Diğer kısımları 12,10 ve 8 ayak derinlikteydi. Kaya ve kumla tıkanmış vaziyetteydi. Hanya'da rıhtım ve yük iskelesi 1868 yılında tamir edilmiş ve limanın ağızına şamandıra yerleştirilmişti¹⁴. Ancak limanda dok ve diğer gereçler hala yoktu. 1908 yılına gelindiğinde ise Resmo limanında su, 4 ayak derinliğe düşmüştü. Limanda yelkenli gemiler durmakta olup mavnalar mallarını yükleme ve boşaltmada zorlanıyorlardı¹⁵. Resmo limanında modern bir limanın olmayışı İngiltere'nin bu liman kentiyle doğrudan ticaret yapmasını engelliyordu¹⁶. Gelen gemilerle birlikte bazen salgın hastalıklarda adaya girebilirdi. Yapılan karantinahaneler ile salgın hastalık tehlikesi oluşması önlenmeye çalışılıyordu. Mevcut karantinahaneler zaman zaman yenileniyordu. 1894 yılında harap olan Hanya karantinahanesi yenilenmişti¹⁷. Denizcilerin gören gözü olan fenerlerde önemli dört noktada dikkat çekmekte olup¹⁸, bunlarda zaman zaman yenileniyordu¹⁹. Deniz fenerleri sadece Hanya, Kandiye ve Resmo'da vardı. Hanya ve Suda arasında demiryolu gündemde olmasına rağmen yapılamayacaktı²⁰.

Adada ulaşım genellikle küçük körfez ve koylardan sağlanıyordu. Limanlara ulaşımı sağlayan karayolları Venedik döneminden kalmaydı. Bu yollar bakımsız ve harap bir haldeydi. Hanya'dan Suda tersanesine giden şoseden başka adada araba işler yol yoktu. Diğer yollar dağ yolları şeklindeydi²¹. Özellikle ada halkı kışın köylerden şehirlere ulaşamamakta olup mallarını satmak için bahara kadar beklemek ya da çeşitli zorluklara katlanmak zorundaydı. Bu da ticarete zarar vermekteydi. Adada demiryolu ulaşımı da yok denecek kadar azdı. Halk daha çok ada çevresinde küçük kasabalar ve körfezler arasında küçük yelkenli gemilerle sefer yapıyordu. Hanya, Resmo ve Kandiye kentlerinin adalar denizindeki meşhur iskelelerle irtibatı muntazaman işleyen vapurlarla temin edilmekteydi. Bunun

¹² A}MKT.MHM. 239/97, 15.3.1279 H./10.9.1862 M.

¹³ Report by Mr. Consul Frank Hay on The Trade of the Island of Crete for the Year 1864, s.284. (Parliamentary Papers başlığı altında toplanmış olan İngiliz konsolosluk raporlarına dayanarak ticarete ilişkin rakamları derledik. Bundan sonra bu raporlardan bahsederken kısaca A&P Girit 1864 Raporu gibi bahsedeceğiz.)

¹⁴ A & P Girit 1869 Raporu, s.316.

¹⁵ A & P Girit 1907 Raporu, s.23.

¹⁶ A & P Girit 1905 Raporu, s.5.

¹⁷ A}MTZ.GR. 4/7, 18.4.1312 H./18 Ekim 1894 M.

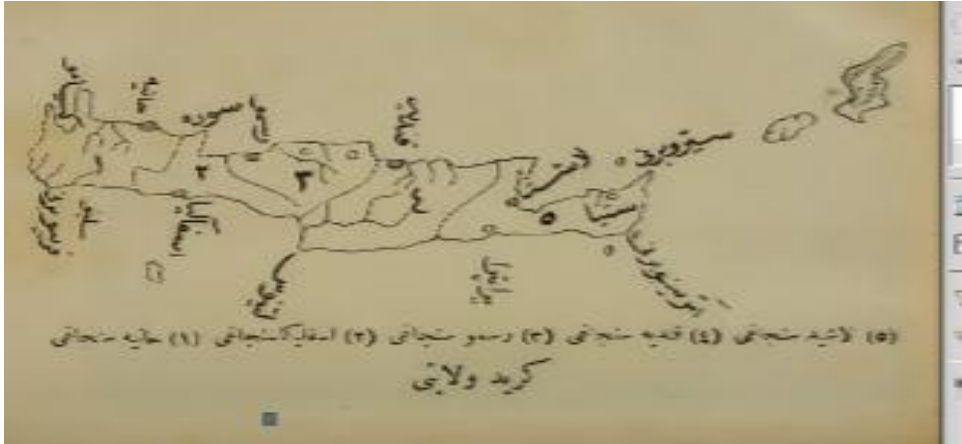
¹⁸ A & P Girit 1864 Raporu, s.284.

¹⁹ A}MKT.MHM. 289/8, 22.7.1280 H./ 2 Ocak 1864 M.

²⁰ A & P Girit 1869 Raporu, s.316.

²¹ Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin Ahval-i Coğrafya ve İstatistikiyesi: Zirai - İktisadi - Sanayi - Askeri - Ticari- Mali*, İstanbul, 1323, s.201.

yanında sair birçok liman ve iskelelerine ufak vapurlar ve yelken gemileri uğramaktaydı²².

1.Liman Trafığı

Yıl boyunca Girit adasına yerli ve yabancı gemiler ticaret amacıyla uğramaktaydı. Limalara giren ve çıkan gemiler, seyyahların gözlemlerine dayanan seyahatnamelere ya da konsolosluk raporlarına yansımıştır.

Fransız Seyyah Joseph Michel Tancoigne'nin gözlemine göre adaya bir yıl boyunca 20 Trieste ya da Venedik gemisi uğramasına karşılık, aynı süre içinde Fransız limanlarından 50-60 gemi Hanya'ya gidiyordu. İngiliz gemileri çok nadiren Girit limanlarına uğruyordu. Marsilya'nın sayısı altıya ulaşan temsilcilik dairesi ile Kandiye ve Resmo'da faaliyet gösteren kabzımalları ve aracıları vardı²³.

Konsolosluk raporlarında Girit limanlarına gelen gemilerin sayısı ve tonajları ülkelere göre yer almaktadır. Gemi trafiğine ilişkin olarak 1864 tarihli rapora baktığımızda; Girit adasının en büyük limanları olan Hanya, Kandiye ve Resmo'ya gelen gemilerin bandıralarına en fazla gemi Hanya limanına gelmiştir. Tonaj olarak ise en yüksek tonaj Kandiye limanındadır. Hanya limanına en çok Türk gemi uğramıştır. Onu Yunan ve Avusturya Lloyd firmasına ait gemiler takip etmektedir. Aşağıda 1864 yılına ait bandıralarına göre limanlara gelen gemi sayıları yer almaktadır:

Bandırası	Hanya		Kandiye		Resmo	
	Sayı	Tonaj	Sayı	Tonaj	Sayı	Tonaj
İngiliz	3	413	-	-	-	-

²² Tüccarzade İbrahim Hilmi, *a.g.e.*, s.201.

²³ J.M., Tancoigne, *İzmir'e, Ege Adaları'na ve Girit'e Seyahat*, (Çev: Ercan Eyüboğlu), Buke Yayınları, İstanbul, 2003, ss.87-89.

İyon	10	480	2	300	1	30
Türk	298	9595	250	9850	60	2814
Yunan	223	5035	145	7069	81	3251
Fransız	1	75	-	-	-	-
Avusturyalı	-	-	-	-	6	848
Rus	1	200	1	80	-	-
İtalyan	9	555	7	500	2	337
Hollandalı	1	125	-	-	-	-
Eflaklı	-	-	-	-	-	-
Sisamlı	2	147	1	87	1	12
Avusturyalı (Lloyd Kumpanyası)	46	12.846	50	13.700	40	10.968
Fransız Kumpanyası	1	320	-	-	-	-
Toplam	595	29.791	456	31.586	191	18.260

Tablo 1: 1864 Yılı Hanya, Kandiye, Resmo Limanlarına Gelen
Gemi Sayı ve Tonajları(1864)²⁴

1869 yılına gelindiğinde; Hanya ve Suda, Kandiye ile Resmo limanına gelen gemi sayısı ve tonajının 1864 yılına göre arttığını görmekteyiz. Gemi sayısı ve tonaj olarak en işlek limanın Hanya ve Suda limanı olduğunu söyleyebiliriz.

Limanlar	Gemi sayısı	Tonaj
Hanya ve Suda	769	115.918
Kandiye	547	68.130
Resmo	256	52.605
Toplam	1572	236.653

Tablo 2: Girit Adasının Limanlarındaki Gemi Sayıları ve Tonajları(1869)²⁵

Hanya ve Suda limanına 1869 yılında gelen yelkenli ve buharlı gemilerin sayı ve tonajları aşağıda ülkelere göre yer almaktadır. Limana gelen yelkenli gemilerin % 76.65'i Osmanlı, % 12.74'ü Yunan, % 4,9'u İtalyan ve %2,9'u Avusturya gemileriydi. Buharlı gemi olarak % 41,5 Osmanlı ve Avusturya'nın, % 16,1'i Mısır'ın gemileri limana uğramıştır. Yelkenli gemi tonajına baktığımızda toplam tonajın %68.65'ini Osmanlı, % 9,9'unu Avusturya, %8,7'sini İtalyan, %7,5'ini Yunan gemileri oluşturmaktadır. Buharlı gemileri sayısı olarak Osmanlı ve Avusturya gemileri eşit

²⁴ A & P Girit 1864 Raporu, s.288.

²⁵ A & P Girit 1869 Raporu, s.315.

iken, tonajda Avusturya gemileri %43.67, Osmanlı gemileri ise %34.89'dur. Mısır gemileri ise toplam tonajın %20,3'ünü oluşturur.

Bandırası	Yelkenli		Buharlı	
	Sayı	Tonaj	Sayı	Tonaj
İngiliz	6	767	-	-
Fransız	3	304	-	-
Avusturyalı	19	5925	49	24.536
İtalyan	32	5190	-	-
Rus	6	1624	1	640
Yunan	83	4512	-	-
Osmanlı	499	41.017	49	19.600
Romanyalı	3	403	-	-
Mısırlı	-	-	19	11.400
Toplam	651	59.742	118	56.176

Tablo 3: Hanya ve Suda Limanda Buharlı-Yelkenli Gemi Sayıları ve Tonajları(1869)²⁶

1869 yılında Kandiye limanına gelen yelkenli gemilerin %72,8'i Osmanlı, %20.26'sı Yunanistan'a aittir. Buharlı gemilerin %52'si Avusturya, %36,7'si Osmanlı ve %11,2'si Mısır'a aittir. Tonaj olarak bakıldığında; yelkenli gemilerin %70,76'sı Osmanlı, %13,70'si Yunanistan'a; buharlı gemilerin %56,3'ü Avusturya'ya, %28,9'u Osmanlı'ya, %14,7'si Mısır'a aittir.

Bandırası	Yelkenli		Buharlı	
	Sayı	Tonaj	Sayı	Tonaj
İngiliz	2	237	-	-
Avusturyalı	12	1600	51 ²⁷	25.287
İtalyan	11	1341	-	-
Rus	5	330	-	-
Amerikan	1	106	-	-
Yunan	91	3.183	-	-
Osmanlı	327	16.450	36	12.996
Mısırlı	-	-	11	6.600
Toplam	449	23.247	98	44.883

Tablo 4: Kandiye Limanda Buharlı-Yelkenli Gemi Sayıları ve Tonajları(1869)²⁸

²⁶ A & P Girit 1869 Raporu, s.314.

²⁷ 50 gemi (25.000 tonaj) Avustrian Lloyd's, 1 gemi(287 tonaj) Avustrian kumpanyasına aittir.

²⁸ A & P Girit 1869 Raporu, s.315.

1869 yılında Resmo limanına uğrayan buharlı-yelkenli gemi sayılarına baktığımızda; yelkenli gemi sayısının daha fazla olduğu ilk dikkati çekmektedir. Buharlı gemiler ise tonaj olarak daha fazladır. Yelkenli gemi olarak % 64 Osmanlı gemisi, %29,5 Yunan gemisi, %1,8 Avusturya gemisi limana gelmiştir. Buharlı gemi olarak % 51,5 Avusturya, % 37,1 Osmanlı gemisi bu liman ile ticaret yapmıştır. Buharlı gemilerin tonajında %56 Avusturya, %29.14 Osmanlı gemisi bulunmaktadır.

Bandırası	Yelkenli		Buharlı	
	Sayı	Tonaj	Sayı	Tonaj
Avusturyalı	3	257	50 ²⁹	25.000
İtalyan	5	639	-	-
Rus	1	265	-	-
Danimarkalı	1	189	-	-
Yunan	47	1325	-	-
Osmanlı	102	5334	36	12.996
Mısırlı	-	-	11	6.600
Toplam	159	8009	97	44.596

Tablo 5: Resmo Limanda Buharlı-Yelkenli Gemi Sayıları ve Tonajları(1869)³⁰

1869 yılı rakamlarını incelediğimizde en aktif limanın Hanya limanı olduğunu, onu Kandiye limanının takip ettiğini söyleyebiliriz. Adaya ticaret için en çok Osmanlı, Yunan, Avusturya ve Mısır gemileri gelmektedir.

Adaya 1893 yılında İdare-i Mahsusa, Bahri Sefid Gürcü Kumpanyası, Lloyd ve Panilyon Yunan Kumpanyası uğramıştı³¹. İdare-i Mahsusa'ya ait vapurlar, İskenderiye hattı ve Trablusgarp hattı güzergâhı üzerindeki Girit limanlarına da uğramaktaydı³². Bunun dışında İdare-i Mahsusa'ya ait Girit limanları arasında 8

²⁹ Avustrian Lloyd'a ait gemilerdir.

³⁰ A & P Girit 1869 Raporu, s.315.

³¹ Bahri Sefid Gürcü Kumpanyası: Hanya, Resmo, Kandiye de acenteleri vardır. Salı günü Dersaatten hareket ederek cumartesi Hanya'ya veya Kandiye'ye ve adalar denizinden İstanbul'a dönerler.

Lloyd Kumpanyası: Haftada bir adaya sefer yaparlar. Her Salı buradan hareket eden vapur Resmo, Kandiye, Sisam, Çeşme, Sakız'a uğradıktan sonra İzmir, Midilli, İstanbul-Varna'ya ve sonra Bahri Sefid'in bazı mahallerine ve Selanik ve İskenderiye'ye kadar aktarma yapılmaktadır. Aynı gün Hanya'dan hareket eden diğer bir vapur Yunan adalarına uğrar. Birindizi-Ane'on-Venedik gibi yerlere ve Arnavutluk ile Dalmaçya sahili içinde Korfu'da aktarma yapar. Sonra Triyeste'ye gider. Panilyon Yunan Kumpanyası: Haftada bir kere Pire'den hareketle her Cumartesi günü cezireye gelip Hanya, Resmo, Kandiye iskelelerine uğradıktan sonra Pire'ye avdet etmektedirler. Bknz: *Salname-i Vilayet-i Girit*, Vilayet Matbaası, 1310, ss.187-188; A & P Girit 1864 Raporu, s.284.

³² Trablusgarp Hattı: Dersaadet'ten Trablusgarp hattına icrayı sefer eden vapurlar her 15 günde bir defa cumartesi günleri Gelibolu, Kale-i Sultaniye, Midilli, İzmir, Şıra, Kandiye, Resmo

günde bir sefer yapan Girit hattı da vardı³³. 1903 tarihli İngiliz konsolosluk raporundan öğrendiğimize göre; ada ile İtalya arasında İtalya'dan adanın ithalatının artması neticesinde doğrudan buharlı gemi seferleri konmuştu³⁴.

1905 yılında Kandiye limanına gelen buharlı gemilerin %71,6'sı Yunan, % 26,3'ü Avusturya-Macaristan bandıralıdır. Yelkenli gemi olarak daha çok limanı Osmanlı gemileri(%75,7) ziyaret etmiştir. Onu Yunan(%12,3), İtalyan(% 6,2) ve İngiliz(%4,6) gemileri izlemiştir. Buharlı gemi tonajında Avusturya(%55,8) önde olup, onu Osmanlı (%39,4) takip etmiştir. Yelkenli gemi tonajlarında Osmanlı(%30,6), Yunanistan(%28,8) ve İtalyan(%24,6) gemi tonajları birbirine çok yakındır.

Bandırası	Buharlı		Yelkenli	
	Sayı	Tonaj	Sayı	Tonaj
İngiliz	4	7.997	20	1.724
Yunan	275	101.183	53	4.583
İtalyan	-	-	27	3.907
Avusturya-Macaristanlı	101	143.371	1	182
Osmanlı	1	639	327	4.875
Alman	3	3.622	-	-
Karadağlı	-	-	1	188
Romanyalı	-	-	1	286
Norveçli	-	-	1	127
Sisamlı	-	-	1	24
Toplam	384	256.812	432	15.896

Tablo 6: 1905 Yılı Kandiye Limanına Ait Buharlı ve Yelkenli Gemi Sayıları ile Tonajları³⁵

Girit limanlarına yelkenli gemi olarak 1906 yılında en çok Osmanlı(%43,7) ve Yunan(%21) gemileri uğramıştır. Onu İtalyan(%3,5) ve İngiliz(%2) gemileri takip etmektedir. Osmanlı Devleti ve Yunanistan'ın daha çok yelkenli gemi ile ticaret yaptığını görmekteyiz. Osmanlı yelkenli gemileri, sayı olarak çok görünse bile tonaj

iskelelerine uğrayarak Perşembe günleri Hanya limanına ulaşır buradan hareketle Derne, Bingazi, Malta, Trablusgarp iskelelerine ve oradan dahi tekrar adı geçen iskelelere uğrayarak Dersaadet'e dönerler.

İskenderiye Tarafı: Dersaadet'ten İskenderiye hattına icrayı sefer eden vapurlar her on beş günde bir defa cumartesi günleri İstanbul'dan Gelibolu, Midilli, İzmir, Şıra iskelelerine uğrayıp Çarşamba günleri Hanya limanına ulaşır Resmo, Kandiye, İskenderiye'ye ulaşır dönüşte aynı iskelelere tekrar uğrarlar. Bknz: *Salname-i Vilayet-i Girit, 1310, Vilayet Matbaası, ss.187-188;*

³³ Girit hattı, Vilayet maiyetinde bulunan İstinye vapuru her sekiz günde bir Hanya limanından hareketle Resmo, Kandiye, Espirlenka, Ayanikola iskelelerine ve dönüşte tekrar aynı iskelelere uğrayarak Hanya'ya giderler.

³⁴A & P Girit 1901 Raporu, s.3.

³⁵ A & P Girit 1905 Raporu, s.4.

olarak Yunanistan'ın gemilerine çok yakındır³⁶. 1907 yılında Osmanlı gemi sayısı %8,2 artmış ve %51,9'a yükselmiştir. Yunan gemi sayısı da %5,1 düşerek %15,9 olmuştur. Osmanlı ve Yunan gemi tonajları yine birbirine çok yakındır³⁷.

Bandırası	1906		1907	
	Yelkenli Sayısı	Yelkenli Tonajı	Yelkenli Sayısı	Yelkenli Tonajı
İngiliz	22	2071	11	2018
İtalyan	39	4164	41	4740
Avusturya-Macaristanlı	5	1146	7	1685
Yunan	228	9918	178	8960
Rus	-	-	-	-
Fransız	-	-	-	-
Osmanlı	477	10068	580	9292
Diğer Bandıralar	320	6324	289	2943
Toplam	1091	33691	1117	29638

Tablo 7: Hanya, Suda, Kandiye, Resmo Limanlarındaki Yelkenli Gemiler³⁸

Hanya, Suda, Kandiye, Resmo limanlarındaki buharlı gemilere baktığımızda; ada ile daha çok Yunanistan, Avusturya- Macaristan ve Rusya'nın ticaret yaptığı görülmektedir. Buharlı gemi sayısı 1906 yılından 1907 yılına artmıştır. 1906 yılında %53 oranında Yunan, %8,4 oranında Rus, %21 oranında Avusturya, %9,2 oranında İtalyan bandıralı gemi Girit limanlarına girmişken; 1907 yılında %48,3 oranında Yunan, %15,3 oranında Rusya, %20,23 oranında Avusturya, %8,9 oranında İtalyan gemi gelmiştir.

Bandırası	1906		1907	
	Buharlı Sayısı	Buharlı Tonajı	Buharlı Sayısı	Buharlı Tonajı
İngiliz	6	7346	6	12499
İtalyan	140	224141	139	210731
Avusturya-Macaristanlı	318	469642	316	446290
Yunan	818	292984	755	311891
Rus	157	99685	239	140540
Fransız	27	50795	29	55613
Osmanlı	13	6448	73	35166
Diğer Bandıralar	36	31964	5	4855
Toplam	1515	1183305	1562	1217585

³⁶ Osmanlı yelkenli gemi tonajı %29,9, Yunan yelkenli gemi tonajı %29,4'tür.

³⁷ Osmanlı yelkenli gemi tonajı %31.35, Yunan yelkenli gemi tonajı %30,23'tür

³⁸ A & P Girit 1907 Raporu, s.19.

Tablo 8: *Hanya, Suda, Kandiye, Resmo Limanlarındaki Buharlı Gemiler*³⁹

Avusturya-Macaristan, İtalyan, Rus ve Yunan buharlı gemileri Girit ve kendi limanları arasında düzenli seferler yaparlardı. İngiltere'den ise Girit adasına doğrudan seferler yoktu. İngiltere'nin rotasını Girit'e çevirmesi ise uzun zaman almaktaydı. Aktarmalı seferlerde ek maliyete sebep olmaktaydı. İngiliz ürünleri adaya dolaylı olarak -genellikle Pire, Şıra, İzmir ve İstanbul'dan- girmektedir. Adanın limanlarının büyüklüğü de İngiltere için teşvik edici değildi. Ancak tüm bu dezavantaja rağmen Avusturya Lloyd ve İtalyan Florio Rubattino Kumpanyaları adaya haftalık seferler düzenlemektedirler. Bu yüzden bu ülkelere ait mallar hızlı bir şekilde ve küçük bir maliyetle adaya ulaşmaktaydı. İngiliz tüccarların aleyhine olan ikinci durum İngiliz tüccarların kredi vermemesiydi. Avusturya-Macaristan ile Alman tüccarlar ve üreticiler ise üçten altı aya kadar kredi verirdi⁴⁰.

2.Girit'te Ekonomi

Mısır- İstanbul yolu üzerinde yer alan Girit adasının kuzey kıyıları güney kıyılarına göre tarıma daha elverişlidir. Kademeli olarak denize inen dağlar arasında tarım yapılabilecek uygun topraklar vardır⁴¹. Adanın orta kesimlerinde yer alan Mesara ovası ada için oldukça önemli tarım arazisidir. Adanın kuzeyinde ulaşım güneyine göre daha rahattır. Yine adanın kuzeyindeki yıllık yağış miktarı, güneyine oranla daha fazladır. Bu da adanın kuzeyinde tarımı olumlu etkilemektedir. Adada Venedikliler döneminde en önemli ürün şarap, yağ ve peynirken; adanın Osmanlıların eline geçmesi ile zeytinyağı ve sabun üretimi adaya damgasını vurmuştur. Adanın en verimli toprağı olan Mesara ovasında buğday, mısır, tütün, pamuk, turuncgiller ve muz yetiştirilirdi⁴². Tahıl üretimi ihtiyacı karşılamaya yetmediğinden dışarıdan alımlar yapılırdı⁴³. 1700'lerde Levant'a gelen Tournefort Kandiye'nin beyaz ve kırmızı şaraplarının mükemmel olduğunu söylemektedir. Yine adanın bal, balmumu, laden zamkı ile Sfakia dağlarının peynirlerinin çok beğenildiğini belirtmektedir⁴⁴. Narenciye üretimi de adada önemli yer tutmaktadır⁴⁵. Domates, kabak, patlıcan, bamya, lahana, pırasa, soğan, sarımsak, bakla ve nohut bol şekilde üretilirdi⁴⁶.

³⁹ A & P Girit 1907 Raporu, s.19.

⁴⁰ A & P Girit 1901 Raporu, s.4.

⁴¹ Tancoigne, a.g.e., s.91.

⁴² Molly Greene, *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean*, Princeton University Press, New Jersey, 2000, s.110; Evangelia BALTA, "Olive Cultivation In Crete At The Time of The Ottoman Conquest Olive Cultivation In Crete At The Time of the Ottoman Conquest", *Osmanlı Araştırmaları*, XX (2000), ss.144-145.

⁴³ Binbaşı Ali Saib, *Coğrafya-yı Mufasssal Memalik-i Devolet-i Osmaniye, Matbaa-yı Ebüzziya*, İstanbul, 1304 [1887], s.231.

⁴⁴ Tournefort, a.g.e., ss.92-93; Hüseyin Kami Hatyevi, *Girit Tarihi*, Dersaadet, 1288, ss.69-74.

⁴⁵ Tugin, a.g.m., s. 88.

⁴⁶ Binbaşı Ali Saib, a.g.e., s.231.

Adanın dağları genellikle çıplaktı. Kuzey kıyılarında zeytin ve keçiboynuzu ağaçları dikkati çekmekteydi. Adada ormanlık olarak yabani zeytin, palamut meşesi, çınar, kestane, pırnar ve selvi vardı. İsfakiye dağlarında fıstık ağaçları bulunurdu. İsfakiye kazasında bulunan Samarya ormanından kereste kesilmekteydi. Ancak ihtiyaca yeterli olmadığı için özellikle Triyeste'den kereste ithal edilmekteydi⁴⁷.

Adada hayvan olarak sığır, merkep, bargir, koyun, keçi gibi hayvanlar yetiştirilirdi. Anadolu'ya senede binden fazla hayvan satılırdı. Koyunların cüsseleri küçük, yünleri kaba, etleri lezzetsizdi⁴⁸. Girit'in keçileri, dünyanın en mükemmel keçileri olarak bilinmekteydi. Atları küçük boydaydı. Katır ve domuz da vardı. Koyun ve keçi sütünden bilhassa İsfakiye havalisinde pek lezzetli ve makbul bir çeşit peynir yapılmakta olup, bu peynir, Girit peyniri olarak adlandırılırdı⁴⁹.

Adada başlıca sanayi zeytinyağı ve sabun imalidir. Girit'te büyük küçük tasirhaneler ile 30 kadar sabun fabrikası vardı. Bunların bazıları elektrik ile tenvir edilmekteydi⁵⁰. Adanın sabun üretiminin bir kısmı Anadolu'ya gönderilmekteydi. Kandiye ve Resmo sabunları İstanbul'un tüketiminin yarısını karşılamaktaydı⁵¹. 20. yy başlarında adadaki en önemli yağ rafinerisi bir Fransız firmasıydı. Bu firma Societe Generale Des Huileries du Sahel Tunisien olup Hanya'daydı. Zeytin çekirdeklerinden çıkarılan yağ, Türkiye ve Mısır'da sabun yapımında kullanılmaktaydı. Hanya'da bulunan birkaç yağ fabrikası Giritlilere aitti. Burada üretilen ev tipi sabunlar Levant limanlarına ihraç edilmekteydi. Girit'teki bir diğer endüstri demir dökümhanesiydi⁵². Kandiye'de fayans ve briket fabrikası, buharlı un değirmeni açılmıştı⁵³. Hanya'da iki dökümhane, ikisi Suda ikisi Hanya'da buharla çalışan 4 değirmen, on kadar debbağhane vardır. Dokuma sanayii adada pek gelişmemişti. Ancak yine de yünden kırmızı beyaz örtüler, perdeler, pamuktan peşgirler, ipekten peştemaller imal edilmekte olup, bazen dışarıya satılmaktadır⁵⁴.

Adanın etrafı mercan ve sünger yetişmesi için uygun olup, çıkarılan mercan ve süngerin bir kısmı ihraç edilirdi⁵⁵. Ada balıkçılık açısından da uygundu.

Adada gümüş ve demir madeni var olmasına rağmen işletilmemektedir. Adada alçı, lüleci çamuru ile bileği taşı vardı. Bileği taşı İtalya, Marsilya ve İngiltere'ye ihraç olunmaktaydı⁵⁶.

⁴⁷ Girit, Mazisi, Hali, İstikbali, Matbaa-yı Ebuzziya, İstanbul, 1328, ss.10-20.

⁴⁸ Tüccarzade İbrahim Hilmi, *a.g.e.*, s.201.

⁴⁹ Hüseyin Kami Hatyevi, *a.g.e.*, s.25.

⁵⁰ Tüccarzade İbrahim Hilmi, *a.g.e.*, s.201.

⁵¹ Adıyeke, *a.g.e.*, s.113.

⁵² *A & P Girit 1901 Raporu*, s.5.

⁵³ *A & P Girit 1901 Raporu*, s.5.

⁵⁴ Tüccarzade İbrahim Hilmi, *a.g.e.*, s.201.

⁵⁵ *Salname-i Vilayet-i Girid*, Vilayet Matbaası, 1309, s.231.

⁵⁶ Hüseyin Kami Hatyevi, *a.g.e.*, s.75.

3.Girit Adasında Ticaret

Fransız ihtilali ve Rus kışkırtmaları etkisi ile çıkan Yunan isyanı adalara da yayıldı. 1821 yılında Girit adası Hanya sancağında yaşayan Rumlar ilk kez ayaklandı. Bu ayaklanmaları 1823 ve 1825 ayaklanmaları izledi. Yunanlılar 1829 Edirne Antlaşması ve 1830 Londra Protokolü ile bağımsızlığına kavuştu. Bir süre sonra ise Büyük Yunanistan'ı kurmak için faaliyete geçti. Bu sırada Giritli Rumlar da Yunanistan'a bağlanmak istedi. Ancak istekleri büyük devletler tarafından kabul edilmedi. Mehmet Ali Paşa'nın Girit adasındaki valiliğinin bitmesinin ardından Giritli Rumlar 1841 ve 1858 yıllarında tekrar ayaklandılar. Girit'in itibarlı bazı kişileri toplanarak vali ve Osmanlı memurlarına adada huzur ve asayişin sağlanması için yapılacak düzenlemeler konusunda bir dizi öneri sundular. Bu öneriler kabul edildi⁵⁷.

1864'te İngiltere Yedi Ada'yı Yunanistan'a terk edince Rumların olduğu topraklarla birleşme düşünceleri tekrar alevlendi. Yunanistan Girit'e öğretmen ve din görevlileri gönderdi. Onların propagandalarının etkisi ile 1866 baharında büyük bir ayaklanma oldu⁵⁸. Aşağıda yer alan ticaret rakamlarını incelediğimizde; 1866 yılında bu isyanlardan üretimin etkilendiğini ve ihracatın önceki yıllara göre belirgin bir düşüş yaşadığını görmekteyiz. İhracata paralel olarak adada ithalatta düşmüştür. 1867 yılında ihracatın belirgin şekilde yükseldiğini ve ithalatın bile ihracatın gerisinde kaldığını görmekteyiz. 1867 yılında ise ithalat düşmüştür. Aşağıda 1863 ile 1869 yılları arasında Girit'te ithalat ve ihracat miktarlarını görmekteyiz.

Yıllar	İhracat(pound)	İthalat(pound) ⁵⁹	Toplam
1863	400.000	400.000	800.000
1864	344.000	446.000	790.000
1865	332.000	363.000	695.000
1866	250.000	270.000	520.000
1867	474.000	340.000	814.000
1868	380.000	500.000	880.000
1869	381.000	574.000	955.000

Tablo 9: Girit Adasında Ticaret(1863-1869)⁶⁰

1869 yılında adanın önemli 3 büyük limanına ait ithalat ihracat rakamlarına baktığımızda en fazla ihracatın Hanya'dan yapıldığını görmekteyiz. En fazla ithalat yapan liman kenti ise Kandiye'dir.

Liman Kentleri	İthalat	İhracat
Hanya	200.000	188.000
Kandiye	380.000	125.000

⁵⁷ Serap Toprak, "Megali İdea'ya Bir Örnek: Girit", *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 7/1 (2012), ss. 149-153.

⁵⁸ Adıyeke, *a.g.e.*, s.21.

⁵⁹ İngiliz Konsolosluk raporlarında veriler pound olarak belirtilmiştir.

⁶⁰ *A & P Girit 1869 Raporu*, s.318

Resmo	44.000	73.000
Toplam	574.000	381.000

Tablo 10: Hanya, Kandiye ve Resmo'da Ticaret(1869)⁶¹

1901 ile 1906 yılları arasında ticaret artmıştır. Ancak 1904 yılında ticarete düşüş yaşanmıştır. İthalat ihracata göre daha fazla yapılmaktadır. Müslümanların sayıları 1896'da 90.000'den 30.000'e düştü. Bu da tarımı etkiledi⁶². Türk garnizonunun adadan çekilmesinden dolayı fabrikasyon ürünler ithalatı Girit'te düştü⁶³.

Yıllar	İthalat	İhracat	Toplam
1901	577.933	291.419	869.352
1902	499.650	298.878	798.528
1903	580.174	439.167	1.019.341
1904	549.666	419.652	969.318
1905	607.403	448.978	1.056.381
1906	770.802	695.640	1.466.442

Tablo 11: Girit'te İthalat ve İhracat(1901-1906)⁶⁴

Resmo limanının modernleştirilememiş olması İngiltere'nin kent ile doğrudan ticaret yapmasını engellemektedir. Resmo kentinde tarım bölgeleri ile doğrudan bağlantı sağlayabilecek ve çiftçilerin yüzünü güldürebilecek yollarda çok yetersizdi. Tarım yöntemleri de modası geçmiş ve ticareti geliştirecek yöntemler değildi⁶⁵. Bu yüzden ticaret istenilen seviyede değildi. Daha öncede belirtildiği gibi Girit'te muhtariyet ilanı, Müslümanların bir kısmının adadan göçü, Türk garnizonun çekilişi ithalatı düşürdüğü gibi ihracatı da etkilemiştir. Aşağıda Resmo limanına ait 1900 ile 1906 yılları aralığına ait ihracat ile ithalat rakamları görülmektedir.

	1900	1901	1906
İthalat	72.020	67.176	65.544
İhracat	60.300	46.701	65.040
Toplam	132.320	113.877	130.584

Tablo 12: Resmo Limanı İthalat ve İhracatı(1900-1906)⁶⁶

Kandiye kendinde ithalat ve ihracat rakamlarında artış gözlenmektedir. Resmo kentine göre Kandiye'nin ticareti 3-4 kat fazladır.

⁶¹ A & P Girit 1869 Raporu, s.318.

⁶² A & P Girit 1901 Raporu, s.3.

⁶³ A & P Girit 1901 Raporu, s.3.

⁶⁴ A & P Girit 1907 Raporu, s.4.

⁶⁵ A & P Girit 1905 Raporu, s.5; M. Metin Hülagü, *Osmanlı Yunan Savaşı/ Abdülhamit'in Zaferi*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2009.

⁶⁶ A & P Girit 1905 Raporu, s.4.

	1905	1907
İthalat	260.475	295.450
İhracat	184.190	220.500
Toplam	444.665	515.950

Tablo 13: Kandiye'de İthalat ve İhracat(1905-1907)⁶⁷

3.1.Ürünlere Göre Ticaret

1855 yılına ait Amerikan raporlarında ithal edilen ürünlere baktığımızda; yağ, balık, post-deri, mobilya, donanımlar, tütün, soda külü, rom, pamuk ipliği ve pamuk gibi ürünlerin satın alındığını görürüz. Bunlardan çeşitli imalat ürünleri diye ifade edilen ürünlerin en büyük meblağı tuttuğu görülür⁶⁸. Bunu post ve deri, soda külü⁶⁹, yağ, balık takip etmektedir.

Ürünler	Değer(Dolar)
Yağ	31.040
Kurutulmuş Morina Balığı	23.320
Post ve Deri	65.640
Donanım	7.600
Mobilya	11.200
Ringa Balığı ve Sardalya	27.688
Pirinç	10.040
Rom	3.316
Soda Külü	48.192
Tütün	10.800
Pamuk İpliği	22.000
Kahverengi Pamuk	9.000
Çeşitli Ürünler	441.939
Toplam	711.775

Tablo 14: 1855 Yılında Girit Adasında İthalat ⁷⁰

1905 ve 1906 yıllarında Girit adasının yaptığı ithalatı incelediğimizde; pamuklu ürünler, yünlü ürünler, deri, post, iplik, kahve, şeker, arpa gibi ürünlerin satın alınmakta olduğunu görürüz. Pamuklu ürünler genellikle İngiltere, İtalya,

⁶⁷ A & P Girit 1907 Raporu, s.22.

⁶⁸ İngiliz raporlarından değerler pound olarak verilirken, Amerikan raporlarında değerler dolar cinsinden verilmiştir.

⁶⁹ Soda külü cam sanayii, deterjan ve kâğıt üretiminde kullanılan bir maddedir.

⁷⁰ Edmund Flagg, Report on the Commercial Relations of the United States With All Foreign Nations,I, Cornelius Wendell Printer, Washington, 1856, s.448.

Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya gibi ülkelerden satın alınmaktadır. Manchester ürünlerine iyi bir talep olmasına rağmen özellikle baskılı ve düşük kaliteli İtalyan ve Alman ürünleri rekabette kendilerini hissettirmektedirler. Erkek alt giyimi Avusturya-Macaristan ve İtalya'dan gelmektedir⁷¹. İngiliz mendilleri de Girit'te hazır bir pazar bulmuştur. İthal olarak düz ve baskılı mendiller de gelmektedir. Girit köylüleri başlarının çevresine şapka yerine siyah mendilleri kullanmaktaydı. Alman ve Avusturya-Macaristan, ticaret evleri vasıtasıyla adaya daha ucuz tekstil ürünleri sağlamaktadır. Bu durum İngiltere'nin ithalatını düşürmektedir. Almanya ve Avusturya-Macaristan firmaları periyodik olarak ticari ajanlarını yollarlar. Bu ajanlar sipariş listelerini hazırlar. Fakat İngiliz tüccarları çok az adayı ziyaret ederler⁷². Zaten İngiltere ile Girit arasında doğrudan buharlı gemi seferleri yoktur. Girit'teki limanların uygunsuzluğu seferlerin olmamasının en büyük sebebidir. Bu yüzden İngiltere ada ile ticaretini Şıra, Pire ve İzmir üzerinden direkt olmayan bir şekilde yapmaktaydı. Bu da ürünlerin maliyetini bir ölçüde arttırmakta ve İngiltere'nin rekabet gücünü düşürmektedir⁷³. Yine de İngiltere, konsolosluk raporlarından öğrendiğimize göre bazı ürünlerde birinciliği elinde tutar: demir, boya, donanım, demir, pamuk ürünler, pirinç, nişasta, ringa, morina, çuval, kostik, soda gibi⁷⁴. Şeker Avusturya-Macaristan'dan ithal edilmektedir. En iyi kalite unlar Romanya, Bulgaristan ve Rusya'dan ithal edilir. Düşük kaliteler Malta, İtalya, Yunanistan ve Fransa'dan gelmektedir. Buğday adada üretilmekle birlikte ihtiyacı karşılamaya yetmemektedir. Pirinç, Mısır, Trablus, İngiltere, Avusturya-Macaristan, İtalya'dan gelmektedir. Kahve Avusturya-Macaristan, İtalya, Fransa'dan gelmektedir. 1905 ve 1906 yıllarında yapılan ithalatın genel olarak artış gösterdiği görülmektedir. Aşağıda ürünlere göre 1905 ve 1906 yılına ait ithalat rakamları görülmektedir:

Ürünler	1905	1906	İthalat Yapılan Ülkeler
Arpa	20.471	33.838	İngiltere, İtalya, Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya.
Yağ(tuzlu)	10.373	13.577	Türkiye ve Trablus.
Morina(tuzlu)	13.551	12.697	İngiltere ve Amerika'dan transit olarak Yunanistan ve Türkiye limanlarına.
Kahve	12010	13721	Avusturya-Macaristan, Fransa, İtalya
Pamuk ürünler	40048	56417	İngiltere, İtalya, Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya
Cabots(?) ⁷⁵	25917	39792	İngiltere

⁷¹ A & P Girit 1907 Raporu, s.6.

⁷² A & P Girit 1901 Raporu, s.3.

⁷³ A & P Girit 1905 Raporu, s.5.

⁷⁴ A & P Girit 1901 Raporu, s.8.

⁷⁵ Bu kelimenin kurşun olduğunu düşünmekteyiz.

Un	107812	134.728	Romanya, Bulgaristan, Rusya. Daha düşük kalite İtalya, Yunanistan, Malta.
Deri, post	24.735	24.801	İtalya, Avusturya-Macaristan, Fransa, Türkiye.
Petrol	8874	20185	Avusturya-Macaristan, Romanya, Rusya.
Pirinç	18720	20746	Mısır, Trablus, İngiltere, Avusturya-Macaristan, İtalya
Koyun derisi	13413	12929	Türkiye, Yunanistan, Sanos.
Şeker	22377	18280	Avusturya-Macaristan
Kereste	19173	27076	Avusturya-Macaristan
Tütün yaprağı	10.523	13.281	Yunanistan ve Türkiye.
Sebze	12.733	18337	Mısır, Türkiye, Yunanistan.
Yünlü ürünler	13729	21391	Fransa, İngiltere, Avusturya-Macaristan, Almanya, İtalya
İplik	19319	27711	İngiltere, Avusturya-Macaristan, Almanya

Tablo 15: 1905 ve 1906 yıllarında Girit'te Belli Başlı İthal Ürünleri, Değerleri ve İthal Edilen Ülkeler⁷⁶

İhracat ürünlerinde en önemli ürün sabundur. Adanın başlıca ihracat ürünü zeytinyağı olup ihracat gelirlerinin iyi olup olmadığını zeytin ve zeytinyağı üretimi belirlemekteydi⁷⁷. Adada her tarafta zeytin ağaçları bulunur. Zeytinden bir sene iyi ürün alınmasına rağmen bir sene az ürün alınmaktadır⁷⁸. Zeytinlerin ilk çekilen yağı halis yağ olur ve oldukça kalitelidir. İkinci çekilen yağ cibre yağı olup sabun yapımında kullanılır. Üçüncü kez çekilen zeytinden yine sabun ile adi kömür elde edilir. Kandiye sabunları Hanya sabunlarına genellikle tercih edilir⁷⁹.

Amerikan raporundan öğrendiğimize göre; 1855'te adada 47 sabun imalathanesi vardır. 3000 yağ pres makinası aktiftir. Adada üretilen ipeğin kalitesi Edirne ipeğine eşit⁸⁰. Ada deri imalatı ve peynir imalatında da dikkati çekmektedir. Aşağıda 1855 yılına ait ihracat ürünleri ile değerleri yer almaktadır.

Ürünler	Değer(Dolar)
Zeytinyağı	242.261 00
Sabun	475.525 84
Koyun Derisi	1.784 48
Ham İpek	22.320 00
Peynir	3.100 00

⁷⁶ A & P Girit 1907 Raporu, s.20.

⁷⁷ Adıyeke, a.g.e, s.117.

⁷⁸ Tüccarzade İbrahim Hilmi, a.g.e., s.201.

⁷⁹ Salname-i Vilayet-i Girid, Vilayet Matbaası, 1309, s.231.

⁸⁰ Flagg, a.g.e., s.447.

Portakal, Limon	1.800 00
Kestane	4.000 00

Tablo 16: 1855 yılında Girit Adasında İhracat Yapılan Ürünler⁸¹

Zeytinyağı üretimi aşağıdaki tabloya göre 1906 yılında önceki yıla göre iki katı kadar artmıştır. Adanın sabun üretiminin bir kısmı Anadolu'ya gönderilmekteydi. Sabun, Mısır, Trablus, Malta, Yunanistan gibi ülkelere de alınmaktaydı. Girit adasının başlıca mahallerinde özellikle Hanya ve Kandiye beldelerinde üretilen zeytinyağı saflığı nedeniyle Osmanlı devleti tarafından alınmaktaydı⁸². Osmanlı dışında zeytinyağı İngiltere, Mısır, Trablus, Rusya, Yunanistan, Avusturya-Macaristan, Almanya'ya satılmaktadır. Girit üzümü oldukça tatlı olup, kuru üzüm özellikle Avusturya-Macaristan, Almanya, Mısır ve Türkiye'ye ihraç edilir. Üzümün çoğunu Giritliler şarap yaparlar. Şarapları safi ve serttir⁸³. Girit adası şarabı ile de ünlüdür⁸⁴. Malta, Mısır, Yunanistan, Türkiye, Trablus'a şarap ihraç edilmektedir. Şarap üretimi 1906 yılında önceki yıla göre düşmüştür. Girit adası keçisiyle de dikkat çekmekte olup, keçi derisi Avusturya ve Yunanistan'a ihraç edilmektedir. Adanın özellikle kuzey taraflarında yetişen keçiboynuzu ise Fransa, Romanya, Rusya, Avusturya-Macaristan, İngiltere, İtalya, Türkiye'ye ihraç edilmektedir.

Ürünler	1905	1906	İhracat Yapılan Ülkeler
Keçiboynuzu	53273	55284	Fransa, Romanya, Rusya, Avusturya-Macaristan, İngiltere, İtalya, Türkiye.
Ağaç Kavunu	22628	47311	Yunanistan, Avusturya-Macaristan, Almanya, Amerika, İngiltere'ye
Keçi Derisi	7711	9919	Triyeste, Pire'ye Dağıtım İçin
Zeytinyağı	168851	326633	İngiltere, Mısır, Türkiye, Trablus, Rusya, Yunanistan, Avusturya-Macaristan, Almanya
Zeytinyağı Çekirdeği Yağı	14911	22932	Türkiye, Avusturya-Macaristan, Mısır, Almanya.
Kuru Üzüm	44783	73144	Avusturya-Macaristan, Almanya, Mısır ve Türkiye.
Sabun	39072	47521	Mısır, Trablus, Türkiye, Malta, Yunanistan
Palamut	8792	6961	Avusturya-Macaristan, Küçük Bir Kalitede Mısır'a.
Şarap	29604	23032	Malta, Mısır, Yunanistan, Türkiye, Trablus.

⁸¹ Flagg, a.g.e., s.449.

⁸² Binbaşı Ali Saib, a.g.e.,s.116.

⁸³ Hüseyin Kami Hatyevi, a.g.e., ss.69-74.

⁸⁴ Tancoigne, a.g.e., ss.87-89.

Tablo 17: 1905 ve 1906 yıllarında Girit Adasından İhracatı Yapılan Ürünler, Değerleri ve İhracat Yapılan Ülkeler⁸⁵

Sonuç

1699 yılından 1913 yılına kadar 214 yıl Osmanlı egemenliğinde kalan Girit adasında ticari olarak Hanya, Resmo ve Kandiye en önemli üç liman kenti idi. Bu limanlar arasında Hanya ve Suda limanı adanın en işlek limanıydı. Girit adası, Osmanlı egemenliğinden önce şarap ile ün yapmış iken Osmanlı egemenliği ile birlikte sabun ve zeytinyağı ticareti ile ün salmıştı. Adanın sabun üretiminin bir kısmı Anadolu'ya gönderilmekteydi. Kandiye ve Resmo sabunları İstanbul'un tüketiminin yarısını karşılamaktaydı. Birçok Osmanlı liman kentinde olduğu gibi Girit limanlarında da buharlı gemilerin yanaşabileceği limanlar yoktu. Bu durumda ticareti yavaşlattığı gibi emek kaybına da sebep olmaktaydı.

Adaya ticaret amacıyla yelkenli ve buharlı gemiler uğramaktaydı. Sayı olarak daha çok yelkenli gemiler gelmekteydi. Osmanlı ve Yunan yelkenli gemileri tüm yelkenli gemilerin %90'dan fazlasını oluşturmaktaydı. Buharlı gemi olarak en çok Avusturya, Osmanlı ve Mısır gemileri adaya gelmekteydi.

Girit adasında ithalat ihracata göre daha fazla yapılmaktadır. Bu durum çoğu Osmanlı limanında bu şekildedir. Dışarıdan Girit, pamuklu ürünler, yünlü ürünler, deri, post, iplik, kahve, şeker, arpa gibi ürünleri satın alınmaktadır. Pamuklu ürünler genellikle İngiltere, İtalya, Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya gibi ülkelere satın alınmaktadır. En iyi kalite unlar Romanya, Bulgaristan ve Rusya'dan ithal edilir. Buğday adada üretilmekle birlikte ihtiyacı karşılamaya yetmemektedir. Pirinç, Mısır, Trablus, İngiltere, Avusturya-Macaristan, İtalya'dan gelmektedir. Kahve Avusturya-Macaristan, İtalya, Fransa'dan gelmektedir.

İhracatta en önemli ürün sabun ve zeytinyağıdır. Adanın sabun üretiminin bir kısmı Anadolu'ya gönderilmekteydi. Sabun, Mısır, Trablus, Malta, Yunanistan gibi ülkelere de alınmaktaydı. Girit adasının başlıca mahallerinde özellikle Hanya ve Kandiye beldelerinde üretilen zeytinyağı saflığı nedeniyle Osmanlı devleti tarafından alınmaktaydı. Osmanlı dışında zeytinyağı İngiltere, Mısır, Trablus, Rusya, Yunanistan, Avusturya-Macaristan, Almanya'ya satılmaktadır. Girit üzümü oldukça tatlı olup, kuru üzüm özellikle Avusturya-Macaristan, Almanya, Mısır ve Türkiye'ye ihraç edilir. Üzümün çoğunu Giritliler şarap yaparlar. Malta, Mısır, Yunanistan, Türkiye, Trablus'a şarap ihraç edilmektedir. Girit adası keçisiyle de dikkat çekmekte olup, keçi derisi Avusturya ve Yunanistan'a ihraç edilmektedir. Adanın özellikle kuzey taraflarında yetişen keçi boynuzu ise Fransa, Romanya, Rusya, Avusturya-Macaristan, İngiltere, İtalya, Türkiye'ye ihraç edilmektedir.

⁸⁵ A & P Girit 1907 Raporu, s.21.

KAYNAKÇA

I. Basılmış İngiliz Arşiv Kaynakları

Report by Mr. Consul Frank Hay on The Trade of The Island Of Crete For The Year 1864, s.284

Report by Mr. Consul Dennis , On the Trade and Commerce of the Island of Crete for the year 1869, ss.314.

Diplomatic And Consular Reports Turkey, Report For The Year 1901 On The Trade of Crete.

Diplomatic And Consular Reports Turkey, Report For The Year 1907 On The Trade, Shipping And Agriculture Of Crete, London, 1908 Raporu.

Report on the Trade of Crete for the Year 1905 by Mr. Vice-Consul G. Lascelles.

II. Resmi Yayınlar

Salname-i Vilayet-i Girit, Vilayet Matbaası, 1309.

Salname-i Vilayet-i Girit, Vilayet Matbaası, 1310.

III. Osmanlıca Kitaplar

Binbaşı Ali Saib, *Coğrafya-yı Mufassal Memalik-i Devleti Osmaniye*, İstanbul, Matbaa-yı Ebüzziya, 1304 [1887]).

Hüseyin Kami Hatyevi, *Girit Tarihi*, Dersaadet, 1288.

Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin Ahval-i Coğrafya ve İstatistikiyesi Zirai - İktisadi - Sanayi - Askeri - Ticari-Mali*, 1323, İstanbul, s.201.

Girit, Mazisi, *Hali, İstikbali*, Matbaa-yı Ebuzziya, İstanbul, 1328.

IV. Ansiklopediler, Kitap, Makale ve Tezler

ADIYEKE, Ayşe Nühket, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı(1896-1908)*, TTK Yayınları, Ankara, 2000.

- BALTA, Evangelia, *Olive Cultivation In Crete At The Time OfTheOttoman Conquest*
Olive Cultivation In Crete At The Time OfTheOttoman Conquest, Osmanlı
Araştırmaları, XX (2000).
- FLAGG, Edmund, *Report On The Commercial Relations Of The United States With All*
Foreign Nations,I, Cornelius Wendell Printer, Washington, 1856.
- GREENE,,Molly, *Kandiye 1699-1720: The Formation of a Merchant Class*, (Princeton
 Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi), New Jersey, 1993.
-, *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern*
Mediterranean, Princeton University Press, New Jersey, 2000, s.110
- GÜLSOY, Ersin, "Resmo", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.34, s.586
- HÜLAGÜ, Metin, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Hârbi*,
 Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2001, s. 1.
-,1897 Türk-Yunan Harbine kadar Osmanlı İdaresinde Girit", ",
 CIEPO-14 Uluslararası Türk İncelemeleri Kongresi, 18-22 Eylül 2000, Ege
 Üniversitesi,,İzmir. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
-,Osmanlı Yunan Savaşı/ Abdülhamit'in Zaferi, Yitik Hazine
 Yayınları, İstanbul, 209.
- IŞIN, Mithat, *Tarihte Girit ve Türkler* (374 Sayılı Deniz Mecmuası'nın Tarihî İlâvesi),
 Askerî Deniz Matbaası, 1945, s. 3, 4.
- Tancoigne, J.M. *İzmir'e, Ege Adaları'na ve Girit'e Seyahat*, (Çev: Ercan Eyüboğlu),
 Büke Yayınları, İstanbul. 2003,
- TOURNEFORT, *Joseph de, Tournefort Seyahatnamesi*, (Editör: Stefanos Yerasimos),
 Kitap Yayınevi, İstanbul,2005, ss.59-69.
- TOPRAK, Serap, "Megali İdea'ya Bir Örnek: Girit", *Akademik Ortadoğu Dergisi*, Cilt
 7, Sayı 1, 2012, ss. 149-153.
- TUKİN, Cemal, "Girit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul
 1996, s. 85.
- YILDIZ, Özlem, *II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nde Deniz Ticareti*
(1908-1914), DEÜ. Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
 (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2012.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
I/1, (2017 Yaz), ss. 261-280.

SURİYE'DE BAAS REJİMİNİN KURULUŞU VE TÜRKİYE

Erdal İNCE*

Öz

Ortadoğu'da Arapları, Arap milliyetçiliği etrafında toplayarak tek bir yapı altında birleştirmeyi amaç edinen teori, 1940 yılından sonra *Baas* ideolojisi ile birleşmiş ve bu tarihten itibaren de Arap ülkelerinin büyük bölümünde ve bünyesinde Arap toplulukları barındıran ülkelerde, kısa zamanda örgütlenmiştir.

Birlik, özgürlük ve sosyalizm sloganları ile kendine taraftar bulan Baas ideolojisi 1963 yılında Suriye'de iktidara gelmiş ve Arap Milliyetçiliğini bırakarak Suriye Milliyetçiliğini savunan bir yapıya bürünmüştür. Baas İdeolojisi, Manda Yönetimi ve askeri darbeler altında uzun yıllar geçiren Suriye'nin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel politikalarının belirlenmesinde, komşuları ve diğer devletlerle ilişkilerinde etken olmuş bir yapıdır. Tam bu noktada en uzun kara sınırına sahip iki komşu ülke, Türkiye ve Suriye'deki gelişmeler birbirlerini yakından etkilemiştir.

Bu makalede, Arap coğrafyasının, politikalarının şekillenmesinde büyük etkiye sahip olan Baas İdeolojisinin Suriye'deki kuruluşu, benimsenmesi ve etkileri üzerinde incelemelerde bulunulmuş, ayrıca Suriye'deki Baas Rejimi ile ilgili gelişmelere, Türkiye konjonktüründen tahliller yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Baas, Suriye, Türkiye, Milliyetçilik, Sosyalizm*

Abstract

The theory, which aims to unite the Arabs in the Middle East around Arab nationalism and unite them under a single structure, was combined with the Baath ideology after 1940, and in the following period this ideology has been organized in a short period of time in the majority of the Arab countries and in the countries where Arabic communities live.

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, (erdalince11@hotmail.com).

The Baath ideology, which found itself in favor with the slogans of unity, freedom, and socialism, came to the power in Syria in 1963 and became a structure that defended Syrian Nationalism by abandoning Arab nationalism. Baath ideology had a striking effect on the designation of economic, social, political, cultural and international policies of Syria which has spent many years under the Mandate Administration and experienced military coups. At this point, the developments in Turkey and Syria, two neighboring countries having the longest land border, influenced each other interdependently.

In this article, the establishment, adoption and effects of Baath regime in Syria which had a great influence on the formation of the Arab geography is examined and the developments related to the Baath Regime in Syria have also been analyzed from the Turkish points of view.

Key Words: *Baath, Syria, Turkey, Socialism, Nationalism*

Giriş

Suriye, yirminci yüzyılın başına kadar, daha çok eski Yunanlıların tarif ettiği şekliyle "üç kıtanın buluştuğu yer" anlamında coğrafi bir mahiyette kullanılan ve bugünkü Lübnan, Ürdün, Filistin, İsrail ve Suriye'yi içine alan geniş bir coğrafyanın adıydı. Zamanla bu bölge coğrafi kimliğini siyasi bir yapıya büründürerek 'Büyük Suriye' ideolojisinin uygulanma alanı olarak değiştirmiştir¹.

1940 yılında Ortadoğu'da tek bir Arap devleti kurarak, dağınık Arap nüfusunu ve coğrafyasını diriliş, tekrar toplanış teorisiyle bir araya getirmeyi amaç edinen ideoloji, yeniden başlangıç anlamına gelen 'Baas' terimiyle bütünleşik bir yapıya dönüşmüştür. 1947 yılında Şam'da ilk kongresini yapan ve 1953 yılında da Arap Diriliş Partisi ve Arap Sosyalist Partisinin birleşmesiyle kurulan Baas Partisi, kullandığı birlik, özgürlük ve sosyalizm sloganları sayesinde Arap ülkelerinin büyük bölümünde ve bünyesinde Arap toplulukları barındıran ülkelerde, kısa zamanda örgütlenmiştir.

Bu tarihten sonra kendisine geniş kitleler bulan Baas ideolojisi, 1963 yılında Suriye'de iktidara gelmiştir. Her ne kadar Baas Partisi bir üst kimlik olarak Arap Milliyetçiliğinin kapsayıcılığını simgelese de 1963 yılından sonra Pan-Arap Milliyetçiliğini bırakarak Suriye milliyetçiliğini savunur hale gelmiştir.

¹ Afaf Sabeh McGowan, Thomas Collelo (Ed.), *Syria: a Country Study*, Washington D.C.: United States Government Secretary of the Army, 1988, p. 4.

1946 yılında Fransa'dan bağımsızlığını kazanan Suriye, 1949 ve 1954 yıllarında askerî darbeler yaşamış², 1958 yılında Mısır ile beraber Birleşik Arap Cumhuriyetini kurmuş ve 1961'de de Mısır'dan ayrılmıştır. 1970 yılına kadar tam olarak Suriye'deki varlığını hissettiremeyen Baas Partisi, bu tarihten itibaren Hafız Esad ile başlayan ve oğlu Beşşar Esad ile devam eden tek parti iktidarı ile günümüze kadar gelen süreçte ülkeyi yönetmektedir.

Tarihsel periyotta köklü ve derin ilişkileri olan Türkiye ve Suriye, birbirlerindeki gelişmeleri yakından takip etmişlerdir. Bu gelişmeler zaman zaman ilişkilerin gerilmesine, zaman zaman da siyasetten, ticarete olumlu bir hava esmesine neden olmuştur. Suriye'de Baas Partisinin iktidara gelmesinden sonraki gelişmeler, Türk resmi makamları ve Türk basını tarafından yakından takip edilmiştir. Günümüzde de Suriye'deki gelişmeler Türkiye'yi yakından etkilemekte ve Türkiye bu gelişmeleri hassasiyetle takip etmektedir.

Suriye'nin yaşadığı tarihi tecrübeyi anlamak ve idrak etmek, sadece Suriye'yi değil bugün bile birçok savaşların ve iktidar kavgalarının yaşandığı, halen şekillendirilemeyen coğrafyası ve paylaşılamayan toprakları ile Ortadoğu bölgesini de anlamamızı da sağlayacaktır. Bu anlayış ve idrak bölgenin geçmişini, bugünü ve geleceğini şekillendiren tarihsel kırılmaları fark etmek için önemli ipuçları verecektir.

1963 Yılı Öncesindeki Gelişmeler

XX. Yüzyılın başlarında İngilizler, Hindistan yolunu garanti altında tutabilmek ve önemi giderek artmaya başlayan petrol bölgeleri üzerinde etkili olabilmek amacıyla, Ortadoğu üzerindeki hâkimiyet teorilerini her daim canlı tutmak istemişlerdir. Bu amaçlarının gereği olarak da Mekke Şerifi Hüseyin'i kullanmak istemişlerdir. Bu isteğin gerçekleşmesi için Birinci Dünya Savaşının çıkmasını iyi bir fırsat olarak değerlendiren İngilizler, Hüseyin'e kendilerine yardım etmesi durumunda Suriye topraklarını vereceklerini vaat etmişlerdir. Ancak Şerif Hüseyin'in bilmediği ama Avrupa devletlerinin bildiği bir şey vardır. O da Sykes-Picot Gizli Anlaşmasıdır³. 1916 Yılında imzalanan Anlaşmaya göre İngilizler Suriye'nin büyük bir bölümünü Fransızlara vereceklerdir. 1920'li yıllara geldiğinde ise İngiltere ve Fransa San Remo Konferansı'nı toplamışlar ve Sykes-Picot'u hayata geçirmişlerdir. Bu kapsamda Arap dünyasını bölmek amacıyla

² Sabahattin Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, Birey Yay., İstanbul, 2004, s.,184.

³ Birinci Dünya Savaşı sırasında, 29 Nisan 1916'da Kut'ül Ammare Kuşatması sonrasında İngiliz kuvvetlerinin Osmanlı'nın 6. Ordusu karşısında bozguna uğramasından 17 gün sonra, 16 Mayıs 1916 tarihinde Britanya ve Fransa arasında yapılan ve Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu'daki topraklarının paylaşılmasını öngören gizli antlaşmadır.

Suriye, Lübnan, Irak ve Filistin gibi dört ayrı bağımsız devlet kurulmuştur⁴. Arap dünyasının fiilen bölündüğünün göstergesi olan bu bağımsızlık, kendi kararlarını kendisi veren, kendi halkıyla, meclisi ile özgür olan bir yapıdan çok uzaktır. Çünkü Suriye ve Lübnan Fransızların kontrolünde, Irak ve Filistin de İngiltere'nin kontrolünde bağımsız olacaktı⁵. İngiltere ve Fransa Arap Coğrafyasını satranç tahtası gibi görüyor, bu ülkeleri bölüp başlarına kendi çıkarları doğrultusunda başkanlar atamışlardır. Bunun en bariz örneği Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın ve Kardeşi Abdullah'ın görevlendirilmeleri gösterilebilir. Kendilerine verilen sözleri unutmayan Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, Şam'da krallığını ilan etmiştir. Fransızlar bu durumdan çok rahatsız olmuş ve bunun üzerine de Faysal'ı hâkimiyet kurdukları Suriye topraklarından kovmuşlardır. Kral Faysal, babasının müttefiki ve başından beri işbirlikçisi İngiltere'ye sığınmıştır. İngilizler Şerif Hüseyin'e verdikleri sözü yerine getirememelerinin diyeti olarak Irak Krallığını Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'a vererek ödediklerini düşünürken diğer oğul Faysal'ın krizi çıkmıştır. İngilizlere göre bu kriz çözülmeliydi. Çünkü Şerif Hüseyin, İngiltere'nin Ortadoğu çıkarları için gerekiyordu ve henüz daha çıkarlar gerçekleşmemişti. İngiltere Faysal krizini Filistin'i ikiye bölüp Ürdün diye bir devlet ortaya çıkararak çözdü. Şerif Hüseyin'in Irak Kralı oğlu Abdullah'ı Ürdün Kralı yaptılar. Boşalan Irak Krallığına ise 1921'de Şerif Hüseyin'in diğer oğlu Faysal'ı getirdiler. Bu durumdan, hem İngilizler hem de Şerif Hüseyin çok mutlu oldu⁶.

Kral Faysal'ın geçici de olsa Suriye Kralı olarak ilan edilmesi ve almış olduğu kararlar açısından Suriye devletinin kendi içerisinde bütüncül bir yapıya evrilmesinde önemli öncüller olarak düşünülebilir. Fransız askeri bölgesi dışında Kral Faysal etkindi. 1919'da toplanan Suriye Genel Kongresi bağımsızlık ilan etmiş

⁴ William I. Shorrock, "The Origin of the French Mandate in Syria and Lebanon: The Railroad Question, 1901-1914", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. I, No. 2, Apr. 1970, p.,133; Uygur Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri", (Ed. İsmail Soysal, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Sempozyum Tebliği), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 179; Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s. 143; Philip Khoury, "Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries", *The American Historical Review*, Vol. 96, No. 5, Dec. 1991, P. 1374; James L. Gelvin, "Demonstrating Communities in Post-Ottoman Syria", *Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 25, No. 1, Cambridge: Summer, 1994, p. 23; Şerif Hüseyin ile İngilizler arasındaki ilişkilerin temel göstergesi olan yazışmalar için ayrıca bkz.: Arnold Toynbee, Isaiah Friedman, "The McMahon-Hussein Correspondence: Comments and a Reply", *Journal of Contemporary History*, Vol. 5, No. 4, 1970, p. 185.

⁵ Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye-1908-1938*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: 2004, s. 346.

⁶ Edward Peter Fitzgerald, "France's Middle Eastern Ambitions, the Sykes-Picot Negotiations, and the Oil Fields of Mosul, 1915-1918", *The Journal of Modern History*, The University of Chicago, Vol. 66, No. 4, Dec, 1994, p. 697; McGowan, A.g.e., s. 20; Malcolm E. Yapp, *The Near East Since the First World War*, London: Longman, 1991, p. 86; Ayrıca bkz.; *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, "Haşimiler", Cilt 16, İstanbul: 1997, s. 412.

ve Mart 1920’de de Faysal’ın krallığı duyurulmuştur. İlk başlarda Fransızların henüz hâkimiyet kuramadıkları iç bölgelerde etkili olan Faysal, yeni bir toplum oluşturabilmek amacıyla Osmanlı Meclisinin kazandırmış olduğu tecrübe ve ayrıca batının denge politikaları sayesinde siyasi hareketlenmeler oluşturmaya başlamıştır. Faysal ve ekibi işe, Osmanlıca olan tüm ders kitaplarını Arapça’ya çevirmekle başlamışlardır. Faysal bir yandan Anayasa çalışmalarına başlanması emrini verirken bir yandan da o dönemde hukuk Fakültesi sayılabilecek bir okul ve Arap akademisinin kurulmasını da istemiştir⁷. Ancak Faysal’ın bu düşünceleri uygulama imkânı bulamadan sona ermiştir.

İlk başlarda Akdeniz kıyılarında hâkimiyetini kuran Fransa, içerilerde Faysal’ın içten içe güçlenmesini ve krallığını ilan etmesini kendi çıkarlarına tehdit olarak algıladı⁸. Hemen harekete geçen Fransa Suriye’nin tamamını işgal ederken Kral Faysal’ı da sınır dışı etti⁹. Böylelikle Suriye yeni bir tarihsel kolonyal sisteme daha girdi. Bu sistemin adı Fransız mandası idi¹⁰.

Suriye İçin Yeni Tarihsel Kolonyal Sistem: Fransız Mandası Dönemi

Suriye Kral Faysal’ın 1920 yılında sürgün edilmesi ile başlayıp 1945 yılına kadar sürecek yeni bir döneme girdi. Bu dönem Suriye halkı için beklemedikleri ve kolayca kandırıldıkları kargaşa döneminin de adı oldu. Değişik gruplar kimisi dinî kimisi de ırk yönünden birbirlerine düşmanca tavırlar sergileyerek ülkelerini daha da kargaşa haline soktular.

Fransa kendi kolonyal sitemini Suriye’de gerçekleştirmek için kaos ve kargaşa ortamının çıkmasını istedi. Bunun içinde ülke içerisindeki değişik grupları birbirine karşı kışkırttı. Birinin karşısına diğeri çıkarttı¹¹. Bu konuda öncelikle Sünni İslami düşünceyi benimsemiş Arap Milliyetçi cepheyi, kendisine tehdit olarak gördü. Öncelikle bu grubu dağıtmalıydı. Bunun içinde Sünni Osmanlı İdaresi altında yaşayan geniş yelpazede Katolik ve Protestan dini azınlıklarından Dürzî, Marunî ve Nusayri gibi heterodoks azınlıklara, Sünni idare tarafından aşağılandıkları, bağımsızlık onların da hakkı olduğu propagandası yayıldı. Fransa bu gruplara bağımsızlık için örgütlenmelerini öneriyordu. Tüm bu ayrışmalara karşın Sünni Suriye Ulusal Grubu (*El-Kutle el-Vataniyye*) “ulusal bilinci” oluşturmak amacıyla dinî,

⁷ Ali Sultan, *Tarihi Suriye-Hukmu Faysal bin el-Huseyin*, Şam: 1987, s. 251; Raymond A. Hinnebusch, “Syria: Revolution from Above”, London: Routledge, 2002, p. 18.

⁸ John F. Devlin, *Syria: Modern State in an Ancient Land*, Oxfordshire: Westview Press, 1983, p. 41.

⁹ William Yale, *Near East-A ModernHistory*, University of Michigan, 1958, p. 339.

¹⁰ Jan Karl Tanenbaum, “France and the Arab Middle East, 1914-1920”, *Transactions of the American Philosophical Society*, New Series, American Philosophical Society, Vol. 68, No. 7, 1978, p. 30.

¹¹ Philip Khoury, *Syria and The French Mandate (The Politics of Arab Nationalism) 1920-1945*, London: I.B. Tauris and Co. Ltd., 1987, p. 29; Stephen Hemsley Longrigg, *Syriaand Lebanon Under French Mandate*, London: Oxford University Press, 1958, p. 118.

fikrî ve sınıfsal ayrılıkları bir kenara bırakarak Hıristiyan gruplar da dâhil birçok kesimle ortak hareket etti. Şam ve Halepli Müslümanların başını çektiği ulusal cephenin amacı Fransızların oyunlarını bozmaktı¹².

Fransa bu durumdan oldukça rahatsız oldu. Sünni ulusal cephenin çalışmaları Fransa'nın ezberini bozuyor ve bu cephenin diğer gruplarla arasını tam manasıyla bir türlü açamıyordu. Fransa bu sefer daha önceden söz verdiği şekliyle bu gruplara bağımsızlık kozunu ortaya koydu. Bu kozun gereği olarak da Fransa Suriye'de beş küçük ülkecik ortaya çıkardı¹³. Halep, İskenderun, Şam Bölgesi Mahalli İdareler, Alevi Bölgesi Mahalli İdareler, Havran Dürzî Devleti ismi ile Suriye parçalanmışlığın ve ayrışmanın kendi tarihsel süreci içerisinde en büyüğünü yaşıyordu. Ancak bu düzen Suriye Milli birlikçilerince hoş karşılanmadı. 1920 'de başlayan bu ayrışık yapı, iki yıl sonra 1922'de Halep ve Şam'ın birleşip Suriye Federasyonunu kurmaları ve arkasından 1930'da Alevi Bölgesi'nin, 1936'da da Dürzî Bölgesi'nin muhtariyetlerinin kaldırılması ile son buldu¹⁴.

Suriye'deki Fransız mandası Suriye halkını yoksulluğa ve kavgaya itmişti. Bu durumun vahametini gayet iyi anlayan halk, Müslüman ve Hıristiyan demeden Fransa'ya karşı ayaklandı. Ancak ayaklanma oldukça kanlı bir şekilde bastırıldı. Ayaklanmada 5.000 kişi hayatını kaybetti. Bu olaydan sonra Suriye'de Milliyetçi cephe daha da belirginleşti ve Fransa'ya karşı çok ciddi bir muhalefet hareketi başladı¹⁵. 1928'e gelindiğinde Fransa, bu muhalefeti tanımak zorunda kaldı. Fransa, ulusal muhalefet grubunu tanımanın ötesinde Anayasal olarak Suriye halkı lehine işleyecek bazı durumlar içinde adımlar attı. Bu adımlar Fransa'nın lehine çalışacak asil aileler yerine, Suriye halkının kendi çıkarlarını koruyabilecekleri kişilerin meclise girebilmelerini içeren anayasal düzenlenmelerdi. Bu düzenlemeler ve ulusal grubu tanıma girişimleri 1925'e kadar otorite kurmakta zorlanan Fransa'yı biraz rahatlatı. Böylece Fransa Suriye'de 1925'ten sonra otoriteyi kurmayı başardı.

1936 yılına gelindiğinde Avrupa devletleri yeni bir savaşa hazırlanıyorlar, ortam her geçen gün daha da ısınıyordu. Fransa'nın bu gelişmelerden etkilenmemesi düşünülemezdi. Bu dönemde Fransa'da Leon Blum'un Liberal Sosyalist Hükümeti vardı. Bu hükümet bütün yoğunluğunu Avrupa'daki gelişmelere verdi. Fransa tarafından Suriye'deki otoriteyi güçlü tutmak adına yapılan birçok hamleden vazgeçilerek, 1936 yılında Haşim Atassı'nın başkanlığında ulusal bir hükümet kurulması kabul edildi. Bu kabul Suriyeli ulusal cephenin yıllardır beklediği bir süreçti.

¹² Mc Gowan, *a.g.e.*, s. 22.

¹³Robert B. Satloff, "Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936", *Middle Eastern Studies*, Vol. 22, No. 2, Apr. 1986, p. 156.

¹⁴Zafer Kaya, "Suriye'de Türk Varlığı", (*Yüksek Lisans Tezi*, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü), Ankara: 1987, s. 58; Itamar Rabinovich, "The Compact Minorities and the Syrian State, 1918-1945", *Journal of Contemporary History*, Vol. 14, Oct. 1979, p. 696.

¹⁵ Joyce Laverty Miller, "The Syrian Revolt of 1925", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 8, No. 4, Oct. 1977, p. 545.

20 Ekim 1921 Türkiye ve Fransa arasında imzalana Ankara Antlaşması gereğince, halkının büyük çoğunluğu Türk olan ve Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Hatay Türkiye sınırları dışında kaldı. 1936'da Suriye'deki ve Avrupa'daki gelişmeler Hatay'ın tekrar Türkiye sınırlarına dâhil edilmesi için bir fırsat olarak değerlendirildi. Türkiye ilk önce Hatay'ın statüsü ile ilgili durumu uluslar arası platforma taşıdı. 1939 yılında da Hatay Türkiye sınırlarına dâhil oldu¹⁶.

1937 yılında da 1920'li yıllarda Sünni Müslüman Arap Milliyetçilerine karşı ayırdıkları, kısmen devletçik kurdurdukları Cebel-i Duruz ve Lazkiye bölgelerini de Suriye'ye bağladılar. Ayrıca Hükümetin yerel yetkileri de artırıldı. Ancak Milliyetçiler, bir türlü halkı, Suriye Arap Milliyetçiliği konusunda tek çatı altında toplayamıyorlardı. Fransa'nın Suriye'deki Manda yönetimi halkı 'kabile', 'bölge', 'din' gibi ayrıştırılabilecek tüm unsurları değerlendirerek küçük gruplara ayırmıştı. İşte bu noktada Arap Milliyetçisi düşünürler, bu ayrışmalara son vererek Suriyeli Arapları tek bir çatı altında toplamak ve Fransızların karşısına tek bir güç olarak çıkmak istiyorlardı. Ancak halk kendini Suriyeli Araptan daha çok Sünni Müslüman Arap olarak görüyorlar ve bu konuda Arap milliyetçilerini yalnız bırakıyorlardı. Ayrıca ilk başından beri Fransa'nın manda yönetimine karşı olumlu bakan Hıristiyanlar, Fransa'ya güvenirken diğer gruplarda vaat edilen bölgesel çıkarlarını düşünerek Fransa'ya karşı direk bir tavır belirlemiyorlardı. Irak ve Mısır gibi ülkelerin aksine Suriye, Arap Milliyetçiliğinin doğuşu ile ilgili yüzyılın başında çalışmalar yapmıştı. Ancak 1936'ya kadar daha derli toplu gözükten ulusal cephe çalışmaları bu yıldan sonra Fransa'nın bazı tavizler vermesi ile kendi bölgesel çıkarlarının gerçekleştiğini düşünerek, ulusal cephenin bütüncül yapısı bozulmuştur.

Bu sırada Avrupa devletleri, daha öncede bahsettiğimiz şekliyle değişik kutuplaşmaya gitmişler, yenedünya düzeninin oluşması için gizli çalışmalar yapmaktaydılar. Yeni kurulacak bu düzenden en büyük payı kapma mücadelesi, ortamı daha da ısındırmakta ve her geçen gün yeni bir dünya savaşına doğru ülkeleri itmekteydi. Pay kapma mücadelesi kimi ülkeleri karşı karşıya getirirken, kimilerini de müttefik yapıyordu. Bu durum çok uzun sürmemiştir. Devletlerin yeni konumlar alacağı, coğrafyaların değişeceği, yeni oluşumların ortaya çıkıp büyük insanlık trajedilerinin yaşanacağı II. Dünya Savaşı başlamıştır. Bu Savaş birçok yıkımı beraberinde getirirken Suriye'nin de Bağımsızlık mücadelesini kolaylaştıran bir sürecin habercisi olmuştur.

1936 yılında yapılan antlaşma gereğince, 1943 yılında Suriye'de genel seçimler yapıldı. Yapılan seçimlerde Fransızların hoşlanmayacağı bir tablo ortaya çıktı. Halk her ne kadar bölgesel düşünüp, Suriye milliyetçiliği konusunda temkinli davranırsa da, bu seçimlerde Fransız karşıtı gruba destek vererek Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulmasını sağladı. Bu seçimler Suriye'de yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Devlet Başkanı Şükrü el-Kuvvetli oldu. Bu durumdan rahatsız olan Fransa tutuklama

¹⁶ Esin Dayı, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı, 19, Erzurum, 2002, s.331.

olaylarına ve şiddete başvurdu. Fransa bu konuda geniş bir kampanya yürüterek Milliyetçilere karşı savaşan özel birlikler (*Troupes Speciales du Levant*) oluşturdu. Özel birlikler kanalıyla Suriye’de birçok tutuklama ve şiddet olayları gerçekleştiren Fransa, Avrupa’daki gelişmeleri de yakında takip ediyordu.

Suriye’de uzun zamandır beklenen Milliyetçi Cephe İktidarı ele geçirmiş, ancak tam anlamıyla henüz Fransa Suriye’den elini çekmemişti. 1944 yılına gelindiğinde Suriye Hükümeti, Fransızların kurduğu özel birlikler de dâhil olmak üzere toplumun her kesiminde hâkimiyeti kurdu. Suriye’deki yerel gelişmeler Fransa’nın aleyhine işlerken, dünya konjonktüründe de Fransa’nın manda sahası olan Suriye ve Lübnan gibi ülkelerle ilgili ABD ve Sovyet Birliği’nin aldığı kararlar da Fransa’nın planlarını alt üst ediyordu. ABD ve Sovyetler Birliği 1944 yılında Suriye ve Lübnan’ı tanıdı. Bundan bir yıl sonra İngiltere de aynı tanıma yolunu seçerek Fransa’yı Ortadoğu politikalarında yalnız bıraktı. Her ne kadar Fransa bu tanımalara engel olmak istediye de başarılı olamadı ve işgalci devlet konumuna düştü. Oldukça zor duruma düşen Paris Hükümeti, Suriye’deki Milliyetçi Cephe Hükümetinden kendilerine özel haklar tanımaları halinde Suriye’yi terk edeceklerini bildirdi. Ancak mevcut durumuna kolay gelmeyen Milliyetçi Cephe bunu kabul edemedi. 1945 yılının Ocak ayına gelindiğinde Milliyetçi Cephe Fransa’ya ulusal ordunun kurulduğunu bildirerek savaş ilan etti. Milliyetçi Cephe Fransızların ülkelerini terk etmelerini istiyordu. Ancak Fransız yönetimi Fransa’nın ekonomik, stratejik ve kültürel çıkarlarını koruyan bir antlaşma olmadan Suriye’yi terk etmek niyetinde değildi. Bunun üzerine 1945 yılının Mayıs ayına gelindiğinde Şam, Halep, Humus ve Hama’da büyük kayıpların yaşandığı çatışmalar yaşandı. Suriye’de her geçen gün tırmanan çatışma ortamına İngiltere müdahale etti. İngiltere Başbakanı Chruchill Fransa yönetimini bölgeye askeri birlik gönderileceği yönünde tehdit etti. Bu durumu göze alamayan Fransız General Charles de Gaulle ateşkes ilan ederek Şubat 1946’da ilan edilen Birleşmiş Milletler (BM) çözümünü kabul etti. 15 Nisan 1946 yılında da Fransız askerleri Suriye topraklarını terk etti. Böylelikle Suriye’deki 25 yıllık Fransa mandası son buldu.

Fransa’ya karşı yürütülen bağımsızlık mücadelesi başarıyla sonuçlanmış, ancak gerek Fransa Mandası öncesi gerekse manda yönetiminde ayrıştırılmaya çalışılan grupların birbirleriyle mücadele edecekleri yeni bir süreç başlamıştır. Diğer bir deyişle bu dönemde Suriye bağımsız bir politik varlık iken ortak bağımsız bir topluluk olamayacaktır. Bir ülke vardır ama aynı ortak hedeflere kilitlenen homojen bir millet yoktur¹⁷.

Askerî Darbeler Dönemi

1943 seçimleri ile Suriye yönetimini devir alan Ulusal Cephe Hükümeti, 1946 yılında Fransa’nın ülkelerini terk etmeleri ile bağımsızlık mücadelelerini

¹⁷Adam M. Garfinkle, “The Forces Behind Syrian Politics”, *Middle East Review*, vol.17, no.1, fall, 1984, p. 211; Hanna Batatu, “Some Observations on the Social Roots of Syria’s Ruling, Military Group and the Causes for its Dominance”, *Middle East Journal*, Vol. 35, No. 3, Summer, 1981, p. 331.

kazanmışlar ve Suriye toplumunu tek bir yapıda aynı hedeflere kilitleyebilmek için büyük çabalar harcamışlardır. Bu dönem Suriye’sinde 1948 yılına kadar Şamli politikacıların aktif olduğu Ulusal Parti ve Halepli tüccarların etkin olduğu Halkçı Parti iki siyasi güç olarak kendilerini göstermişlerdir. Günümüz Suriye ve Arap coğrafyasında aktif olan ve bu coğrafyanın kaderini çizen, 1943 Mişel Eflak ve Salahaddin Bitar tarafından kurulan, daha çok azınlıklardan taraftar bulan Baas Partisi ise o dönemin aktif siyasi topluluğu değildi.

Suriye’deki bu üç siyasi oluşum ülkelerinin geleceği noktasında grupları ve kitleleri tek bir hedefe güdüleme noktasında yetersiz kalıyorlar ve söz birliği olmadığı için de mevcut yönetim ülkenin durumunu daha da kötüye sokabilecek kararlar alıyordu. Bunun ilk örneği 1948 yılında kurulan İsrail devletine karşı girişilen ilk Arap İsrail Savaşına Suriye ordusunun katılması ile yaşandı. Henüz bağımsızlığını yeni ilan etmiş, değişik gruplar ile belirli mutabakata varamamış bir ülke olan Suriye böyle bir savaşın içerisinde oldukça zor anlar yaşayacaktır.

Arap Cephesi İsrail karşısında büyük bir yenilgiye uğradı. Arap cephesindeki diğer devletler bu savaşın yenilgisinden kaynaklanan iç kargaşaları misliyle ülkelerinde yaşarken Suriye’de de durum farklı olmadı. Bir zamanlar Fransızların yanında Milliyetçi Cepheye karşı savaşan Özel Kuvvetler bağımsızlık sonrası sayıları 7.000’den 2.500’e indirilerek Suriye’nin resmi ordusu haline getirilmişlerdi. Bu grup orduda aktif olup yenilginin tüm sorumluluğunu hükümete yüklüyor ve bunun propagandasını yapıyordu. Hükümet ise askerlere yükleniyor karşı bir hareket gerçekleştiriyordu.¹⁸

Suriye’de bu sefer ortam asker ve hükümet arasındaki çatışma ile geriliyordu. Gerilim öylesine bir hal almıştı ki halk ikiye ayrılmıştı. Asker ve hükümet arasında git-gel yaşayan toplum, İngiltere ve Fransa gibi devletlerin müdahaleleri ile karşı karşıyaydı. Bu gergin ortam 1949 yılının Mart ayında İngiliz ve Fransızların yakından destekledikleri General Hüsnü Zaim’in yönetime el koyması ile son buldu. General Hüsnü Zaim’in gerçekleştirdiği darbe ile asker ve hükümet arasındaki savaştan galip çıkan askerler oldu. Hüsnü Zaim’in ilk işi tüm siyasi oluşumları ortadan kaldırmak olmuştu. Hüsnü Zaim darbeyi gerçekleştirdiği tarihten dört ay sonra rakipsiz olarak girdiği Temmuz seçimleri kazanarak başkan oldu. Artık Suriye kötü bir siyasi gelenekle tanışmış oldu. İktidar mücadelesi için yapılan ve partileri yok sayıp darbe geleneği ile kendini etkin güç kılan yapı, ülkenin ve toplumun hafızasında bertaraf edilemeyecek yaralar açtı¹⁹. Suriye’de yaşanan darbe artık gelenek haline gelecek ve iktidarı devirmek isteyen her türlü yapının küresel çıkar odakları ile beraber hareket ederek başvuracağı bir yol olacaktı. Nitekim 1949 darbesini gerçekleştiren Devlet Başkanı General Hüsnü Zaim de geldiği yöntemle gidecektir. Zaim, gelir gelmez Batılı devletlere hoş görünmek ve onlara vefa

¹⁸ George E. Kirk, *Contemporary Arab Politics A Concise History*, London: Methuen Co. Ltd., 1961, p. 90.

¹⁹ Patrick Seale, *The Struggle for Syria, A Study of Post-War Arab Politics 1945-1958*, London: I. B. Tauris and Co. Ltd., 1986, p. 38.

göstermek adına *Trans-Arabian Petrol Boru Hattı Şirketi*'ne onay verdi, NATO ile sıcak ilişkiler kurulacağını vaat etti. Ancak aynı yıl 14 Ağustos'ta yapılan yeni bir darbe ile görevden alındı. Yeni darbenin icracısı Halep politik alt yapısı ile General Sami el-Hinnavi oldu. Hinnavi, darbeyi gerçekleştirir gerçekleştirmez Devlet Başkanı Zaim ve Başbakan Muhsin el-Barazi'yi sözde mahkemeye çıkardı ve Mahkemeden sonra da idam ettirdi²⁰. Büyük vaatlerle darbeyi gerçekleştiren Hinnavi, yönetimin sivillere geçeceğini salık veriyor ve bu sayede de kendine taraftar buluyordu. Ancak Hinnavi'nin sonu da bir önceki mevkidaşının sonucuyla aynı oldu. Hinnavi'nin Suriye çıkarları aleyhine dış güçlerle (Irak) iş birliği yaptığını iddia eden Albay Edip Çiçekli 19 Aralık 1949'da darbe yaptı²¹.

Suriye bir yıl içerisinde yaşadığı darbe dönemi ve kirli iktidar oyunları ile kargaşanın ve toplumsal huzur ve refahın dibe vurduğu ülkeler arasındaydı. Ülkede enflasyon yükseliyor, işsizlik artıyordu. 28 Kasım 1951 tarihine gelindiğinde kurucu meclis durumundaki hükümetin tüm üyelerini tutuklatan Albay Çiçekli, General Fevzi Silu'yu Başbakan olarak atamıştır. 1952 yılında da kendi partisi dışındaki tüm siyasi partileri kapatarak yeni bir diktatörlük ekolünün başlangıcını oluşturmuştur²².

1953 yılında yapılan Referandum ile Suriye Halkı Başkanlık sistemini benimseyip Albay Çiçekli'nin Başkanlığına onay verse de bu durumdan öğrenciler ve toplum genel idari işleyişten rahatsızdılar. Sık sık diktatörlüğe karşı eylemler ve bildirimler dağıtılmakta, Moskova'nın teşvikiyle bazı siyasi oluşumlar Çiçekli'ye karşı devirme ve karşı direnme kararı almaktaydı. Bunun üzerine Albay Edip Çiçekli olağanüstü hal ilan ederek ordu içerisindeki tüm muhalifleri atmıştır. Ancak Çiçekli'nin kendi yönetimini güçlendirmek adına yaptığı bu tedbirlerin hiçbirisi 25 Şubat 1954 darbesine engel olamamıştır²³.

Tipik bir Ortadoğu ülkesi olan Suriye, aynı coğrafyayı paylaştığı diğer ülkelerdeki siyasi konjonktörün benzerlerini yaşıyordu. Darbelerle ve Batılı ülkelerin müdahaleleri ile geçen yıllar ve siyaseti belirleyen en büyük aktörün ordu olması bu ülkelerdeki değişmez senaryonun unsurlarıydı.

Artık Suriye'de de siyaseti belirleyen en büyük aktörün ordu olduğunu idrak eden ve Suriye ile ilgili hesapları olan ülkeler, bu durumu iyi tahlil ederek ülke yönetimini satranç tahtası gibi görmüşler ve istedikleri kişi, zümre ve gruba destek sağlamışlardır. Bu destek sayesinde de sömürü sistemlerini zinde tutmak isteyen

²⁰ Mc Gowan, *a.g.e.*, s. 28.

²¹ Seale, *a.g.e.*, s. 84.

²² Samir A. Makdisi, "Syria: Rate of Economic Growth and Fixed Capital Formation 1936-1968", *Middle East Journal*, Vol. 25, No. 2, Spring 1971, p. 157-; Mc Gowan, *a.g.e.*, s. 29.

²³ Ruth Nanda Anshen, *Mid-East: World Center Yesterday, Today and Tomorrow*, New York: Harper and Brothers Publishers, 1956, p. 168.

batılı devletlerin bu oyununu fark eden toplumdaki bazı gruplar batı karşıtı söylemlerini yüksek sesle dile getirmeye çalışmışlardır.

Halk, batının kendi ülkeleri ile ilgili tutumlarından ve İsrail Devleti’nin kurulması ile ilgili İngiltere, ABD, Fransa’nın politikalarından ciddi oranda rahatsız olmaya başlamıştır. Bu rahatsızlık, batı karşıtı söylemleri ile öne çıkan Baas Partisi ve Komünist Parti gibi sol partilerin taraftar sayılarını arttırarak söylemlerini de birbirlerine benzetmiştir. Bu benzerlik diğer fraksiyonlardaki oluşumları da birbirine yaklaştırmış ve 1953 yılında Baas Partisi ve Sosyalist Parti birleşmiştir²⁴.

Bu dönemde Ortadoğu’da Irak ve Mısır arasında bölgesel bir rekabet ortamı vardı. Suriye, bu rekabet ortamında antiemperyalist söylemleri ile dikkat çeken Cemal Abdul Nasır’ın etkisi ile Mısır’ın yanında yer aldı. 1955 yılında Türkiye, Irak, İran, Pakistan ve İngiltere arasında imzalanan Bağdat Paketi bölgedeki dengeleri değiştirmesi yönünde önemli bir adım olup, durumdan Mısır ve Suriye oldukça rahatsız oldu. Bu gelişmelerin üzerine Nasır Süveyş kanalını kamulaştırma isteğini ortaya attı. Bu kamulaştırma olayında Nasır’ın antiemperyalist tavırları Suriye’de Nasırcı akımların taraftar bulmalarını sağladı.

Suriye’de diğer Ortadoğu devletlerinde olduğu gibi bir türlü sular durulmuyordu. 1957 yılına gelindiğinde ülkedeki hâkim güç durumundaki ordu değişik güçlerin birbirlerine karşı uyguladıkları denge politikası ile ülkeyi yönetiyordu. Ordu içerisindeki Nasırcı, Baasçı ve Komünist kanatlar değişik yapılar sergiliyor, bu da ülkenin geleceği için ümitsizlik vaat ediyordu. Başından beri batı karşıtı söylemleri ile dikkat çeken Baasçılar, antiemperyalist söylemleri ile taraftar bulan Nasırcılarla diğerlerine göre daha uyumluydular. Baasçılar, Arap Birliği için Suriye ve Mısır’ın birleşmelerini öngörüyorlardı. 1956’da başlayıp Süveyş Buhranı ile kesintiye uğrayan birleşme görüşmeleri 1 Şubat 1958 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin ilan edilmesi ile sonuçlandı²⁵. Kısa zaman sonra da Nasır tüm hâkimiyeti yetkisi altına aldı. Suriye bu birlikten umduğunu bulamadı. Nasır, Suriye’deki Baas Partisi de dâhil olmak üzere bütün partileri kapattı ve kontrolü kendisinin hâkim olduğu Ulusal Kuruluş Birliği Suriye Şubesi’ne bıraktı. Bu durum ve ülkede hiçbir olumlu gelişmenin yaşanmaması Suriyeli orta sınıf tüccar, aydın ve subayları rahatsız etti. Bu rahatsızlık bir grup Suriyeli subayın 28 Eylül 1961’de Nasır’a karşı ayaklanmasına neden oldu. Ayaklanmanın sonucunda da birlik dağıldı. Birliğin dağılmasından sonraki bir buçuk yıl, Suriye için yeni kargaşa dönemi yaşandı. Aralık 1961’de genel seçimler yapılarak yeni parlamento oluşturuldu. Ancak yapılan bu seçimler gelenek haline gelmiş, ordunun siyasete dâhil olma ve yönetime el koymasını sonlandırmayacak, Suriye tarihi bu müdahalelerin pek çok örneğini daha yaşayacaktır.

²⁴ Seale, *a.g.e.*, s. 150.

²⁵ Peter Mansfield, *Mısır, İhtilal ve Nasır*, (Cev. Ergun Tuncalı), İstanbul: Kitapçılık Yayınevi, 1967, s. 50-54; Mc Gowan, *a.g.e.*, s. 30.

Suriye’de Baas Rejiminin Kurulması:

Arapça karşılığı olarak ‘yeniden doğuşu’ simgeleyen Baas hareketi Arap milliyetçisi ve sosyalist düşünceleriyle öne çıkan Selahattin Bitar ve Michael Eflak tarafından 1943 yılında kurulmuştur²⁶. Baas Hareketi, Osmanlı Devleti’nin bölgeden çekilmesiyle kendisini ifade etme olanağı bulan PanArap hareketini savunanların üzerinde durduğu ve örgütlendiği bir yapının genel adı olmuştur²⁷. Baas’ın kurucuları ile ilgili değişik kaynaklarda çeşitli bilgi farklılıkları bulunmaktadır²⁸. Yukarıda bahsettiğimiz kurucuların yanında, Ali Cabir, Abdulah Abdul Acim, Vahip el Ganim, Cemal Ataşi, Musa Rizik, Badi el Kasım, Sami el Durabi ve Abdul bin İyun el Sud’un da isimleri de parti kurucuları arasında zikredilmektedir.²⁹. Kurucuları konusunda farklı kaynaklar değişik bilgiler verirken hareketin kuruluşu ile ilgili de üç farklı görüş vardır. Kamel Abu Jaber ‘*Arap Baas Sosyalist Partisi*’ adlı eserinde 1943’ü hareketin kuruluşu olarak refere ederken³⁰, Bernard Lewis 1941 tarihini temel alır³¹.

Kurucuları ve kuruluş tarihi ile ilgili farklı görüşler olmasına rağmen hareketin Arap coğrafyasına yeni bir ses getirdiği muhakkaktır. Bu yönüyle hareket, diğer Arap ülkelerindeki radikal sağ ve sol partilerden savunduğu düşünceler açısından farklıdır³². 1947 yılında ilk kongresini gerçekleştiren Baas Partisi birlik, özgürlük ve sosyalizm düşüncelerini benimsemiş siyasi bir hareketin adı olmuştur. Parti Suriye kimliğinden ziyade Arap kimliğinin öne çıkmasını savunmuş ve Arap birliğinin kurulmasının gerekliliği ile ilgili düşüncelerini her fırsatta dile getirmiş. Bu birlik sayesinde Arap coğrafyası üzerindeki emperyalist ülkelere karşı toplu hareket edilebileceğinin altı çizilmiştir. Bu düşünceyle Mısır devlet başkanı Nasır’ın önderliğinde Mısır ve Suriye’nin birleşmesine ön ayak olmuşlardır. Ancak bu birleşme hem Suriye hem de Baas Partisi için hiç de iyi sonuçlar getirmemiş³³ ve bu ittifak 1961 yılında dağılmıştır. Bu ittifak sırasında Suriye’deki diğer siyasi partiler gibi Baas Partisi de kapatılmıştı. Baasçılar Nasır’dan beklediklerini bulmadıkları gibi kendi sonlarını da hazırlamışlardır. Ancak Baas ideolojisi Arap coğrafyasına, Arap milliyetçiliği, laik bir yapı, sosyalist düşünce gibi yeni kavramları benimsemiş uzun

²⁶ Behçet Kemal Yeşilbursa, “Geçmişten Günümüze Irak Meselesi”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 29, Özel Sayı II, Temmuz 2009, s.1332.

²⁷ Tuğçe Ersoy Öztürk, “Dünden Bugüne Pan-Arapçılık ve Arap Baharı Yeni Bir Pan-Arap Uyanışı mı?” *Akademik Ortadoğu*, cilt 7, sayı 1, 2012.s.123.

²⁸ Sylvia Haim, “The Ba’ath in Syria”, *People and Politics in the Middle East*, New Jersey, 1979, p. 132.

²⁹Şen, a.g.e., s.115.

³⁰ Kamel Abu Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, (Çev. Ahmet Ersoy), Altıok Matbaası, Ankara, 1970, s.28.

³¹ Bernard Lewis, *İnanç ve İktidar: Ortadoğu’da Din ve Siyaset*, Akılçelen Kitapları, 2017, p., 17.

³² Veyssel Ayhan-Ferhat Pirinççi, *Tarih Yeniden Yazılırken Saddam Hüseyin*, Barış Platin Kitabevi, Ankara, 2008, s. 15.

³³ Muhittin Ataman, “Suriye’de İktidar Mücadelesi, Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum”, *SETA Raporu*, Nisan 2012, ss. 8-11.

soluklu bir ideolojik hareketin adı olmuştur. Bu hareket sonraki yıllarda kendini tekrar yenileyecek ortamı kendisine bulabilmiştir. 1962 yılının Mayıs ayında eski ve yeni bütün Baasçıların katıldığı büyük bir kongre düzenlendi. Bu kongre Suriye'nin ve Baasçı ideolojinin geleceği için oldukça önemliydi. Parti yönetimi tamamen yenilenirken, Arap birliği karşıtı fikirleriyle partiyi zora sokan Haourani tasfiye edildi. Bu tasfiyeden sonra da Mısır ve Irak ile yeni bir birlik kurmayı isteyen Baasçı ekibin devlet kadrolarında yer bulmaları için yeni düzenlemeler yapıldı. Ancak tüm düzenlemelere rağmen parti içerisinde bu birlikteliği istemeyen, Sovyetler Birliği ile ilgili ilişkilerden memnun olmayan, Sosyalist politikaların uygulanış şeklini sorgulayan bir grup vardı. Bu grup sesini her geçen gün daha da fazla çıkarmaya başladı. Kısa zaman sonra da parti içerisinde yaşanan ihtilaf partiyi iki kanada böldü. Bu iki grup birbiriyle iktidar mücadelesine başladı. Kendilerini Eski Muhafız (Old Guard) olarak tanımlayan grup Arap birliğinin oluşması konusunda hassastı. Bu gruba Mişel Eflak, Salahaddin el-Bitar ve Sünni sınıfa mensup General Emin el-Hafız öncülük ediyordu. Kendilerini Bölgeselci Kamp (Regionalist Camp) olarak değerlendiren grup ise Sosyalist Politikaların uygulanması, Sovyetler Birliği ile yakın ilişkilerin kurulması gibi politikalara öncelik veriyorlardı. Bu gruba da Salah Cedid, Muhammed Umran ve Hafız Esed gibi etnik azınlıklara mensup subaylar öncülük ediyorlardı³⁴.

İkinci grubun Alevi azınlığı da temsil eden bir yapısı vardı. Bu grubun etki alanı birinci gruba göre daha fazlaydı. Çünkü Fransız manda döneminde orduda iyi kadrolar edinmiş isimleri bünyesinde barındırıyordu. Bu nedenle sivil yapılanmayı temsil eden birinci gruba göre ülke siyasetinde daha etkindiler³⁵.

Parlamento 1962 yılı Ocak ayında bir karar yayımladı. Kararda Mısır ile ittifak döneminde çeşitli ticari ve endüstriyel firmalar hakkında alınmış olan devletleştirme kararını iptal edildiği bildiriliyordu. Ayrıca birlik döneminde uygulanan toprak reformu ile ilgili toprak ağalarının istekleri doğrultusunda iyileştirmeler yapıldı. Yapılanlar başta askerler olmak üzere toplumun belirli bir kesimini huzursuz etti. Bu huzursuzluk Suriye siyasi tarihinde bir gelenek haline gelmiş olan askeri müdahalenin önünü açtı. Askerler 28 Mart 1962'de yönetime el koyarak darbe yaptı ve Devlet Başkanı Kudsi görevinden azledildi. Ancak halk eski darbelerdeki gibi sessiz değildi. Tüm hükümet işlerinin askeri yönetimce gerçekleştirilmeye başlandığı yeni yönetime karşı gösteriler düzenleyen Halk, Kudsi'yi geri istedi. Gösterilerin büyümesi üzerine 5 Nisan 1962 tarihinde yedi subaydan oluşan ekip

³⁴ Abdullah, *a.g.e.*, s. 55; Mc Gowan, *a.g.e.*, s. 35.

³⁵ Mahmud A. Faksh, "The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force", *Middle Eastern Studies*, Vol. 20, No. 2, Apr. 1984, p. 133.; Robert W. Olson, *The Ba'th and Syria 1947-1982 From The French Mandate to The Era of Hafiz al-Asad*, : The Kingston Press Inc., 1982, pp. 77-80.

yeni bir darbe daha yaparak rakiplerini yönetimden uzaklaştırdı. Yeni ekip 10 Nisan 1962 tarihinde Kudsi'yi devlet başkanı olarak atadı³⁶.

Suriye'deki sivil siyasetin farklı fraksiyonları olduğu gibi 1962 yılının son aylarında ordu içerisinde de değişik gurupların varlığı tüm çıplaklığı ile ortaya çıktı. Özellikle ordu içerisindeki Nasır ekolünü benimseyen askerler ile karşıtları iki ayrı devlet yapılanması gibi hareket ediyorlar ve ellerindeki lojistik güçleri birbirlerine karşı kullanıyorlardı. İki grup arasında çatışmalar ve bombalı saldırılar her geçen gün şiddetleniyor, ülkede ne huzur ne de istikrar ortamı sağlanabiliyordu. Halkın kötü olan yaşam standartları her geçen gün daha da kötüye gidiyor halk kendini güvende görmüyordu. Buna rağmen siyasi çözüm arayışları yapılıyor, ancak mevcut Hükümet bu çözümde başarılı olamıyordu. Bu istikrarsızlık kısa zamanlığına uykuya girmiş olan, yönetime el koyma geleneğini tekrar hatırlattı. 1963 yılının ilk günlerinde, 1962 Mart'ından tecrübeli olan askerlerin bir bölümü darbe girişiminde bulundu. Ancak bu sefer başarılı olamadılar. Bunun üzerine Hükümet yönetime el koyma geleneğini kırmak adına 120 subayı ordudan attı. Bu olayın hemen arkasından Baas'ın kurucularından ve Eski Muhafız grubunun temsilcisi Salahaddin Bitar Başbakanlık koltuğuna oturdu. Bu gelişme gelecekte Suriye tarihinde önemli roller oynayacak olan Baasçı ideoloji için oldukça önemliydi. Bu gelişme Nasır'ı oldukça memnun etti. Çünkü Bitar Arap birliğini savunan ekoldendi. Nasır ise birliği kendi çıkarları doğrultusunda kullanan Mısır'ın lehine Suriye'yi şekillendirmeye çalışan bir yapıdaydı. Kısa zaman sonra Başbakan Bitar, hükümete beş Nasır yanlısı Bakan atadı. Ancak Nasır karşıtları bu durumdan oldukça rahatsız oldular. Bu rahatsızlık yeni atanan beş bakanın istifa etmesine neden olurken ordudan da Nasır yanlısı 1.000 subayın atılmasıyla sonuçlandı. Nasır ve Suriye'deki taraftarları açısından bu durum kabul edilemezdi. Ordudan Nasır yanlıları atılmasına rağmen tam anlamıyla temizlenememişti. Ordu içerisinde kendilerini saklayan yaklaşık 2.000 Nasır yanlısı 1963 yılının Temmuz ayında yeni bir darbe girişiminde bulundular³⁷. Bu girişim Baas Askeri Komitesi tarafından görevlendirilen Sünni Tuğgeneral Emin el-Hafız tarafından bastırıldı. Emin el-Hafız'ın birlikleri ve darbe girişimcileri arasında ciddi çatışmalar yaşandı. Şam'da meydana gelen bu çatışmalardan sonra El-Hafız tüm gücü eline geçirerek Bitar'ı hükümeti kurmakla görevlendirdi. Ancak Baas Askeri kanadını ve radikal Marksist siyasetçileri arkasına alan Hafız kısa zaman sonra Başbakanlık koltuğuna oturdu. Hafız, Baas'ın köklerinden gelen anlayışın ötesinde yeni bir Baas doktrini ortaya attı. Bu doktrin ile de yen bir Baas Rejimi oluşturdu. Bir Arap birliğinden çok "Suriye ulusalcılığı" nı savunan bu düşünceyi daha çok küçük kasabalar ve köylerdeki alt sınıf Sünni Müslümanlar, Alevi, Dürzî ve İsmaililer benimsedi. El-Hafız toplumun değişik kesimlerinden kendisine taraftar toplarken, Baas'ın eski yöneticilerinden

³⁶ Hafızullah Emadi, *Politics of the Dispossessed: Superpowers and Developments in the Middle East*, London: Praeger, 2001, p. 104.; Mc Gowan, a.g.e., s. 32.

³⁷ *Milliyet Gazetesi*, 24 Temmuz 1963. s.,2.

Bitar’ı kabineden çıkarması, Eflâk’ı da ülke dışına çıkmak zorunda bırakması eski Baas’çıların tepki vermesine neden oldu³⁸.

Baas’ın askeri ismi Muhammed Umran bu konuda Emin El- Hafız ile mücadeleye girdi. Bu konuda ordunun önemli komutanlarından Salah Cedid ve Hafız Esed’den destek istedi. İki komutan da Umran’a destek vermeyince Umran mücadeleyi kaybetti ve Madrid’e elçi olarak gönderildi. O dönemin Genelkurmay Başkanı da olan Salah Cedid ile Emin el-Hafız’ın, Baas Politikalarındaki farklı düşünceler, iktidara kimin hükmedeceği, mezhep ve şahsi rekabet gibi ihtilaflar yüzünden arası açıldı. Bu durumda Alevi ve Dürzi subayların çoğunluğu Cedid’i tuttu. Emin el-Hafız’ı ise Sünni subaylar ve Alevi, Dürzilere karşı eski Baasçılar destekledi. İki grup arasında yapılan mücadeleyi Emin el-Hafız’ın kazandığı yönünde açıklamalar yapılırken, Cedid’in başını çektiği askerler 23 Şubat 1966 günü bir darbe gerçekleştirdiler³⁹. Bu darbe Suriye’nin bağımsızlığını kazanmasından sonraki on üçüncü darbeydi. İki grup arasındaki güç mücadelesi Emin el-Hafız ile Eski Muhafızların yenilgisi ve Baas’ın askeri kanadının iktidarı ele geçirmesiyle son bulurken, halk bu iki grubu da benimsememiş ve desteklememiştir. Bu darbeden sonra Baas İktidarı net bir şekilde kurumsallaşarak Suriye’nin gelecekteki sürecinin belirleyicisi olmuştur. Her ne kadar isimler değişse de Baas ideolojisi Suriye’nin kaderinin belirleyicisi olmuştur.

Türkiye Konjonktüründen Suriye’deki Baas Rejimi:

Türkiye ve Suriye arasındaki tarihsel ilişkilere girilmeden doğrudan yazının konusu olan Baas ideolojisinin Suriye’de iktidarda söz sahibi olmaya başladığı dönemden sonraki Türkiye ve Suriye İlişkilerine değinmek daha yerinde olacaktır. Bu tutum, hem yazının anlaşılmasını sağlayacak hem de ana konunun dağılmamasına katkı sunacaktır.

Eski Muhafız grubunun temsilcisi Salahaddin Bitar Başbakanlık koltuğuna oturmasıyla fiili olarak başlayan Suriye’deki Baas’lı günler, Avrupa, Ortadoğu ülkeleri gibi Türkiye tarafından da yakından takip edilmiştir. Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerin temel belirleyicisi ise, soğuk savaş döneminde ortaya çıkan ve bu iki ülkenin içinde yer aldıkları bloklar olmuştur. II. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan siyasi ve askeri gerginliği tanımlamak için kullanılan soğuk savaş döneminde dünya devletleri Doğu ve Batı diye ikiye ayrılmıştır. Sovyet Birliği’nin etrafında oluşan Doğu Bloğu Suriye ve diğer Arap ülkeleri tarafından desteklenmiştir. Türkiye ise ABD’nin önderliğinde oluşan Batı bloğu içerisinde yer almıştır. İki blok arasındaki gergin ortam Suriye ve Türkiye ilişkilerine de yansımıştır. Suriye de Baas partisinin iktidara geçmesi ile partinin kuruluşundan bu

³⁸ Robert Scott Mason, “*Syria: The Society and Its Environment*”, (Ed. Collelo, 1988), p. 62.

³⁹ Mc Gowan, a.g.e, s. 37.

yana öne sürdüğü sosyalist temelli Arap milliyetçiliği politikasının gereği olarak Sovyet yanlısı bir politika benimsemiştir. Bu benimseyiş tarihsel süreçte ortak kaderler yaşamış Suriye ve Türkiye gibi iki ülkeyi her an çatışmacı bir ilişki içerisinde tutmuştur⁴⁰.

İki ülke arasında özellikle Birinci Dünya Savaşının sona ermesinden sonra birçok sorun çıkmıştır. Bu sorunlar arasında Hatay Meselesi, Golan Tepeleri, Kürt Sorunu, Su Sorunu en başta gelenlerden sayılabilir. Bu sorunlar nedeniyle iki ülke birbiriyle her an çatışık halde yaşamıştır. Ancak 1963 yılında iktidar olan Baas Partisi'nin iki temel ilkesi sayılabilecek olan Sosyalizm ve Arap Milliyetçiliği iki ülkenin birbirine ötekileşmesinde baş faktör olmuştur⁴¹.

1945 yılının Mart ayında Kahire'de kurulan Arap Birliği ve 1958 yılında Mısır Cumhurbaşkanı Nasır'ın Suriye ile kurduğu federatif yapı Türkiye ile iyi ilişkiler içerisinde olmamıştır. Bunun temel sebebi iki ülke arasındaki yukarıda bahsettiğimiz Hatay, Su, Golan Tepeleri, İsrail gibi sorunların yanı sıra asıl etmenin Soğuk Savaş Dönemi'nin getirileri olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'nin birlik üyesi ülkeler ve Suriye arasındaki çatışık durumu, ortak tarih yaşamış Arap ve Türk halkları için uzun yıllar birbirlerinden uzak durmalarına neden olmuştur. 1965 yılına gelindiğinde ise ilişkilere Büyükelçiler nezdinde girişilmesi kararı alınmış ve görüşmeler başlamıştır⁴².

Sonuç

Arapları, Arap milliyetçiliği etrafında birleştirme ideali, 1940 yılına kadar teori şeklinde kalmıştır. 1940'dan sonra Baas İdeolojisi ile bileşen teori, kısa zamanda geniş yankılar uyandırmış ve ideoloji günümüze kadar gelen siyasal oluşumların adresi haline dönüşmüştür.

Baas ideolojisi, 1963 yılında Suriye'de iktidara gelmiş ve halen de devam etmektedir. Baas rejimi, Suriye'nin yakın zaman tarihinin belirmesinde büyük rol oynamıştır. 1963 yılından günümüze kadarki tüm ulusal ve uluslar arası politikalar bu rejim tarafından oluşturulmuştur.

Suriye, en büyük kara sınırı ve tarihi yakınlığı ile Türkiye için stratejik öneme sahip bir ülkedir. Bu önem sadece Türkiye tarafından değil, Suriye tarafından da aynı ölçüde algılanmaktadır. En başta iki ülke, aynı Osmanlı coğrafyası içerisinde uzun yıllar beraber yaşamış, aynı dini inanca sahip iki devlettir. Türkiye ve Suriye değişik zamanlarda sosyal, kültürel ve ticari iyi ilişkiler kurmuşlardır. Ancak bu ilişkiler, süreklilik arz etmemiş zaman zaman kesintiler yaşanmıştır. Türkiye ve Suriye arasında bir sorun değil birden çok sorun vardır. Bunların en başında Hatay

⁴⁰Ataman, *a.g.e.*, ss. 43-50.

⁴¹ Kerim Yıldız, *The Kurds in Syria: The Forgetton People*, Londra: Pluto Press, 2005, ss. 65-70

⁴² *Milliyet Gazetesi*, 28 Ağustos 1965, s. 2.

sorunu gelir ki, bu sorun uluslar arası kamuoyunu uzun süre meşgul etmiştir. Ayrıca Golan Tepeleri, Kürt Sorunu, Su Sorunu gibi ciddi problem yaşanmıştır. Ayrıca Baas Partisinin Sosyalizm ve Arap Milliyetçiliği gibi temel ilkeleri yüzünden iki ülke birbirinden uzaklaşmıştır. Uzun süre kötü giden ilişkiler, Suriye iç savaşı ile başka bir boyut kazanmıştır. Savaştan kaçan Suriyeli vatandaşları, Türkiye'ye sığınmak zorunda kalmışlardır.

KAYNAKÇA

- Anshen, Ruth Nanda, *Mid-East: World Center Yesterday, Today and Tomorrow*, NewYork: Harper and Brothers Publishers, 1956.
- Ataman, Muhittin, " Suriye' de İktidar Mücadelesi, Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum" SETA Raporu, Nisan 2012, ss. 8-11.
- Ayhan Veysel - Pirinççi Ferhat, *Tarih Yeniden Yazılırken Saddam Hüseyin*, Barış Platin Kitabevi, Ankara, 2008, ss. 15-18.
- Batatu Hanna, "Some Observations on the Social Roots of Syria's Ruling, Military Group and the Causes for It's Dominance", *Middle East Journal*, Vol. 35, No. 3, Summer, 1981.
- Devlin John F., *Syria: Modern State in an Ancient Land*, Oxfordshire: Westview Press, 1983.
- Emadi Hafizullah, *Politics of the Dispossessed: Superpowers and Developments in the Middle East*, London: Praeger, 2001, pp. 104-129
- Esin Dayı, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı, 19, Erzurum, 2002, ss. 331-340.
- Faksh, Mahmud A., "The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force", *Middle Eastern Studies*, Vol. 20, No. 2, Apr. 1984, pp. 133-153
- Fitzgerald, Edward Peter, "France's Middle Eastern Ambitions, the Sykes-Picot Negotiations, and the Oil Fields of Mosul, 1915-1918", *The Journal of Modern History*, The University of Chicago, Vol. 66, No. 4, Dec, 1994, pp. 697-725.
- Garfinkle, Adam M., "The Forces Behind Syrian Politics", *Middle East Review*, vol.17, no.1, fall,1984, pp. 331-344.
- Gelvin, James L., "Demonstrating Communities in Post-Ottoman Syria", *Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 25, No. 1, Cambridge: Summer, 1994, pp. 23-44.
- Haim, Sylvia, "The Ba'ath in Syria", *People and Politics in the Middle East*, New Jersey, 1979, pp. 132-142.
- Jaber, Kamel Abu, *Arap Baas Sosyalist Partisi*, (Çev. Ahmet Ersoy), Ankara, Altıok Matbaası, 1970.
- Karl, Jan, "France and the Arab Middle East, 1914-1920", *Transactions of the American Philosophical Society*, New Series, American Philosophical Society, Vol. 68, No. 7, 1978.
- Kaya, Zafer, "Suriye' de Türk Varlığı", (*Yüksek Lisans Tezi*, A.Ü. Turk İnkılap Tarihi Enstitüsü), Ankara: 1987.

- Khoury, Philip, "Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries", *The American Historical Review*, Vol. 96, No. 5, Dec. 1991.
- Khoury, Philip, *Syria and The French Mandate (The Politics of Arab Nationalism) 1920-1945*, London: I.B. Tauris and Co. Ltd., 1987.
- Kirk, George E., *Contemporary Arab Politics A Concise History*, London: Methuen Co.Ltd., 1961.
- Kocabaşoğlu, Uygur, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri", (Ed. İsmail Soysal, *Cağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Sempozyum Tebliği), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Levis, Bernard, Bernard Lewis, *İnanç ve İktidar: Ortadoğu'da Din ve Siyaset*, Akılçelen Kitapları, 2017, pp. 17-20
- Longrigg, Stephen Hemsley, *Syriaand Lebanon Under French Mandate*, London: Oxford University Press, 1958.
- Makdisi, Samir A., "Syria: Rate of Economic Growth and Fixed Capital Formation 1936-1968", *Middle East Journal*, Vol. 25, No. 2, Spring 1971, pp. 157-179.
- Mansfield, Peter, *Mısır, İhtilal ve Nasır*, (Cev. Ergun Tuncalı), İstanbul: Kitapçılık Yayınevi, 1967.
- Mcgowan, Afaf Sabeh, Thomas Collelo (Ed.), *Syria: a Country Study*, Washington D.C.: United States Government Secretary of the Army, 1988.
- Miller Joyce Laverty, "The Syrian Revolt of 1925", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 8, No. 4, Oct. 1977, s. 545-563.
- Olson, Robert W., *The Ba'th and Syria 1947-1982 From The French Mandate to The Era of Hafız al-Asad*, ABD: The Kingston Press Inc., 1982, pp. 77-80.
- Öztürk, Tuğçe Ersoy, "Dünden Bugüne Pan-Arapçılık ve Arap Baharı Yeni Bir Pan-Arap Uyanışı mı?" *Akademik Ortadoğu*, cilt 7, sayı 1, 2012.
- Rabinovich, Itamar, "The Compact Minorities and the Syrian State, 1918-1945", *Journalof Contemporary History*, Vol. 14, Oct. 1979, pp, s. 696-698
- Satloff, Robert B., "Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936", *Middle Eastern Studies*, Vol. 22, No. 2, Apr. 1986.
- Seale, Patrick, *The Struggle for Syria, A Study of Post-War Arab Politics 1945-1958*, London: I. B. Tauris and Co. Ltd., 1986.
- Shorrocks, William I., "The Origin of the French Mandate in Syria and Lebanon: The Railroad Question, 1901-1914", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. I, No. 2, Apr. 1970, pp. 133-153.
- Sultan, Ali, *Tarihi Suriye-Hukmu Faysal bin el-Huseyin*, Şam: 1987, s. 251; Raymond A. Hinnebusch, "Syria: Revolution from Above", London: Routledge, 2002.

- Şen, Sabahattin, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, Bir Yay., İstanbul, 2004.
- Umar, Omer Osman, *Osmanlı Yonetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye-1908-1938*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: 2004.
- Toynbee, Arnold, Friedman Isaiah, "The McMahon-Hussein Correspondence: Comments and a Reply", *Journal of Contemporary History*, Vol. 5, No. 4, 1970, pp. 185-201.
- Tanenbaum, Jan Karl, "France and the Arab Middle East, 1914-1920", *Transactions of the American Philosophical Society*, New Series, American Philosophical Society, Vol. 68, No. 7, 1978, pp. 1-50.
- *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, "Haşimiler", Cilt 16, İstanbul: 1997.
- Yapp, Malcolm E., *The Near East Since the First World War*, London: Longman, 1991.
- Yale, William, *Near East-A Modern History*, University of Michigan, 1958.
- Yerasimos, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal, "Geçmişten Günümüze Irak Meselesi", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 29, Özel Sayı II, Temmuz 2009.
- Yıldız, Kerim, *The Kurds in Syria: The Forgotten People*, Londra: Pluto Press, 2005.
- Milliyet Gazetesi*, 24 Temmuz 1963.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
I/1, (2017 Yaz), ss. 281-304.

THE VIEW AND THE ATTITUDE OF ALLIES HIGH COMMISSIONERS TOWARD ISTANBUL DURING THE DECLARATION OF NATIONAL PACT

Resul YAVUZ*

Abstract

The Ottoman State entered into a new process with the Mondros Armistice Treaty in which it was declared defeat from the World War I and the unoccupied part of the country were subjected to occupation movements of the Allied Powers. During this period, while Ottoman Government was trying to react against occupations by diplomatic channels, it had diplomatic negotiations with the Allied Powers, especially Britain at Paris Peace Conference where the future of the State was to be determined. But despite the attitude of the government, with the passing of Mustafa Kemal to Anatolia, the organization of resistance in Anatolia against the occupations had put a struggle for Allies that they had never thought of in the Near East. This was also the beginning of a new era in which that would change the post-war Allied plans completely for Anatolia and Middle East.

Although the high commissioners in Istanbul warned their governments about the resistance, the Allied Powers ignored the “*Kemalist Resistance*” in the first place and this caused waste of time necessary for Turks to enforce the peace conditions without using force.

Especially against the adoption of the National Pact in the Ottoman Parliament in January 1920, the reactions of the Allied High Commissioners and the Allied governments in the aftermath of these efforts soon brought new developments in Anatolia and the Near East for both sides. As a matter of fact, the occupation of Istanbul which was held to give lesson to Kemalists at the time of London negotiations became an instrument for the speed up of the developments that would lead to the emergence of a new national state in Istanbul and caused the resistance itself to find an independent place.

Keywords: National Pact, Istanbul, High Commissioner, Parliament, London Conference

* Dr. Resul YAVUZ, Ministry of National Education, resulyavuz@hotmail.com.

Öz

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrıldığıının ilan edildiği Mondros Ateşkes Antlaşması ile yeni bir sürece girmiş, ülkenin işgal görmemiş kısımları Müttefik devletlerin işgal hareketlerine maruz kalmıştı. Osmanlı Hükümeti bu süre boyunca bir yandan işgallere karşı diplomatik kanallardan tepki gösterme gayreti içerisinde bulunurken, diğer taraftan Devletin kaderinin belirleneceği Paris Barış Konferansı'nda başta İngiltere olmak üzere Müttefik devletlerden medet umar bir halde diplomatik görüşmelerini sürdürüyordu. Ancak hükümetin bu tutumuna rağmen, Anadolu'da başlayan işgallere karşı Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmesi ile Anadolu'da direnişi örgütlemesi Müttefikleri Yakındoğu'da hiç ummadıkları bir çıkmazın içerisine sokmuştu. Bu, savaş sonrası Müttefik planların Ortadoğu ve Anadolu için baştan sona değişmesine sebep olacak yeni bir dönemin de başlangıcıydı.

İstanbul'da bulunan işgal yüksek komiserlerinin aylar öncesinden hükümetlerini bu direnişe karşı uyandırma gayretlerine rağmen, Müttefiklerin "*Kemalist direnişi*", ilk etapta görmezden gelmeleri, sonrasında ise küçümsemeleri, Türklere barış hükümlerini güç kullanmadan uygulatmaları için gerekli olan zaman diliminin de boşa gitmesine neden olmuştu. Özellikle Ocak 1920'de Misak-ı Milli'nin Osmanlı Parlamentosunda kabul edilmesine karşı, başta Müttefik yüksek komiserlerinin ve sonrasında Müttefik hükümetlerin reaksiyonları kısa zamanda her iki taraf için de Anadolu ve Yakındoğu'da yeni bir döneme kapı arayacak gelişmeleri beraberinde getirmişti. Nitekim Londra görüşmelerinin devam ettiği sırada Kemalist kuvvetlere ders vermek amacıyla gerçekleştirilen İstanbul'un işgali, Anadolu'nun bağrında yeni bir ulusal devletin ortaya çıkmasına neden olacak gelişmelerin hızlanmasına, direniş merkezinin kendisine her hali ile bağımsız bir yer bulmasına vesile olmuştu.

Anahtar Kelimeler: Misak-ı Milli, İstanbul, Yüksek Komiser, Parlamento, Londra Konferansı

Introduction

The Ottoman State encountered the danger of losing its territory based on the sharing treaties with allies after the defeat in in the first World war of the twentieth century. Despite signing the armistice treaty which signifies the realization of leaving the war, the governors were in a hurry that they couldnot control the lands that were not occupied. The occupation forces started to occupy the the lands, specially Istanbul and the other Anatolian parts that were not occupied, this occupation process ignited the wick of a long, intense and libertarian struggle that no one could ever predict. Undoubtly, the decisions taken during the Erzurum and

Sivas congresses in which the programme of national resistance in Anatolia was written under the leadership of Mustafa Kemal had influences and contribution to this process.

The emergence of a national resistance in this form that was increasingly shaped against the occupations in Anatolia disturbed Allies, especially England. When the Paris Peace congress was organized to determine the conditions of peace treaties to be signed by the defeated World War 1 and create a new world organisation, the Allies were not aware of the importance of the national resistance against the occupations they had launched in Anatolia.

Although Allies High Commissioners in Istanbul, with the occupation of Izmir sent telegrams and reports full of warning about taking urgent precautions against the resistance which was taking shape every day in Anatolia, the bureaucrats and the diplomats and military experts who were trying to set a policy for the future of Middle East and Near East were not in the alarm level about this issue.

In 1919, when the occupation of Izmir started the great states who saw themselves as the proprietors of determining the future of Anatolia and Near East sent international delegations to Anatolia to help them in their decisions. Although the delegations expressed many points in the reports they prepared after long works they could not transfer the anger against occupations in Anatolia as a result they could not attract the attention of command centres.

Istanbul Government and the major countries that were responsible for the occupations and their representatives in Istanbul entered in 1920 with great ambiguity brought by the above mentioned conditions. Therefore, as the peace treaty issues with the Ottoman State which was like an endless story in 1920 started to occupy the European and Turkish public opinion, the resistance movement under the leadership of Mustafa Kemal in Anatolia, started to turn upside down the plans of the Allies who had sharing politics on Ottoman lands. In particular, Mustafa Kemal began organizing the resistance against occupations in many parts of Anatolia, especially in Cukurova region, and began to announce the voice of Anatolia to the world public as well as establishing contact with some Arab leaders in the Middle East, especially the French authorities, diplomatically. This unpredictable situation for the Allies, began to accumulate in front of the policy making bodies in Istanbul, about how their regional plans and plenty of telegrams and reports that were sent to their governments by increasing concern of occupation high commissioners. Admiral J. De Robeck sent a long report to Lord Curzon, evaluating the latest developments and the probable predictions and de Robeck stated that as today a different Turkey was against the Allies when compared with the Turkey that signed the treaty and he also pointed out that although the allies needed new methods to overcome the problems, they did not find any solutions, the biggest factor that caused this was the delay of peace treaty with Turkey. In the de Robeck's report, it was very difficult to impose the conditions of peace treaty to the Turks without using force compared to eight months ago and beside the resistance

in Anatolia was supported by many officers, civilians, enlightened and politicians hence it showed a tendency of hostile attitude towards allies and that the new situation would have great difficulties for the Allies with the spread of resistance. Therefore, de Robeck mentioned that it was essential for the Allied forces to build a consensus on what should be immediately taken against the newly emerging situation and he also stated that against the political superiority and prestige of the leaders of Turkish National Movement, it was for the benefit of England to lay the peace treaty in front of the Turks without a moment's delay¹.

When the warning in the report that was sent by Admiral de Robeck and briefly *"If it goes like this, the situation will become alert uncontrollable for them in Anatolia and Near East"* was put together with the other evaluations and intelligence reports sent from centers in the region including Istanbul, British official authorities understood that they were faced with the urgency of doing something. There is no doubt that at the beginning of this perception was Lloyd George who was the one directing the English diplomacy and Lord Curzon, the Minister of Foreign Affairs. Especially in the current conditions, the provisions of any peace treaty to be signed with the Turks were now very difficult compared to eight months ago, revealing the new dimension of Turkish resistance in Anatolia. In the absence of authority, it meant the emergence of a new authoritarian power that the Allies had not foreseen. The news about the Faisal movement in Syria slowly started to be against the Allies were added to all these, getting a move on for the Allies to establish peace in the Near East would help them to solve the difficulties rather than questioning their existence in the region².

Eventually, under the light of these reports the Allies would take action to find a solution for peace issue in Near East and Anatolia. The decision taken by England was so harsh and willing by England that Lord Curzon, explained the urgency of the situation to the French counterpart Pichon with the similar expressions in the reports that the English High Commissioners in Istanbul had sent:

*"Till the next spring.... Possibly there will not be a Turkish government which we can possibly get a chance to face. It is a high possibility that there will not be anyone to accept a treaty that the Allies want to impose on. Moreover, Even the defeated Turks, who would then become one of the few sides with significant force in their hands, could even be expected to declare war on the Allies and impose their own circumstances. If that is the case, I do not know how to conquer the Asia Minor who will do that. In sum, the weak and miserable among our enemies we may face as a scandalous victory of that."*³

¹FO. 406/41, No: 1836, "from Admiral de Robeck to Lord Curzon", October 10 1919.

²Resul Yavuz, "The Relations between the British and French Representatives after the Sivas Congress and Their Political Reflections", **Journal of History School (JOHS)**, Year 9, Issue XXVI, June 2016, p.283.

³Paul. C., Helmreich, **Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, Translation: Şerif Erol, Sabah Yay., İstanbul, 1996, p. 136.

In fact, the worrying statements of Lord Curzon, could be assessed as an open house for the English and French diplomats who will come together to find a solution to Turkish peace. Curzon also, considered the undecision of USA government about the future of Turkish lands as the precursor of gloomy atmosphere in Near East.

1. The Opening of the Last Ottoman Parliament and the Attitudes of the Entente High Commissioners

Lord Curzon began to feel very uncomfortable with the developments that took place in Anatolia after the Sivas Congress, while trying to understand this pulse through the High Commissioners in Istanbul based on reports from Europe by his French counterpart Pichon. The congress that was gathered under the leadership of Mustafa Kemal in Sivas, led to the resignation of the government, by completing the work with great speed and by removing the voice from the Damat Ferit government. Beyond any doubt, this resignation meant that the influence of the national movement that grew everyday in Anatolia and disturbed the Entente States in a great sense, would be felt more closely in any environment of the capital's policy. Following the resignation of the Damat Ferit government, a partial agreement was reached between the national powers and the Ottoman government after the meeting between Ali Rıza Pasha's government and the delegation, which led to the Turkish politics as a result of their decisions. One of the most important results of the agreement was the efforts of reopening of the Parliament in Istanbul by elections in Anatolia. As it is known, the national programme for the resistance in Anatolia with the results of the Erzurum and Sivas Congresses that were held under the leadership of Mustafa Kemal, in the words of English "*Kemalist movement*" was starting an important part of the work in January 1920 with the move to the Ottoman Parliament, this situation disturbed the Allies more than before. The high commissioners of occupation in Istanbul followed this step by step, and went into the habit of receiving instruction together with their opinions and recommendations on how to develop a policy.

The Entente High Commissioners focused their attention on the way in which the elections were held and after the elections in order to understand the internal situation in Anatolia and to produce policy accordingly. In detailed report about the elections that was sent to Lord Curzon by Richard Webb, it was emphasized that the elections had been very disorganized and excursive, the general interest and the excitement were in low level and the minorities except the Jews refused to join the elections.⁴ It was underlined that the elections held under the control of the Union and Progress committee had caused a great reaction in Independence and Allied Party, and that the national movement gained

⁴IOR-L-PS-11-168, No: 174127, "A Report from Richard Webb to Lord Curzon about the Turkish Parliament Elections", January, 3 1920.

strengthwith the elections and the government sent a delegation to Anatolia against the election abuses. In his report evaluating the possible effects of the elections, Webb mentioned that he was not expected the opening of the parliament to be filled by the Unionist deputies, choosing with major abuse and irregularities, and the government would not allow it. While an unpleasant peace treaty against the Turkish was being expected, Webb said that if parliament convened in Istanbul, it would not be allowed to work quickly until it was disseminated, or until the terms of the peace treaty were announced and he was paying attention to the importance of British political interests in Istanbul.

Besides, Webb, told the opening of the parliament was very meaningful to the Turkish who were in resistance and emphasized that "... *the parliamentary form of opening up ..., will serve the political and military wing of the national movement in all aspects, it is will lead to an effective earning power of action in Turkey against the decisions of the peace conference ...*" Webb warned the fact that the nationalist forces that had parliamentary support -whether the government signed the treaty, it would be very difficult to ratify- possibility of demonstrating a more daring and threatening attitude towards them would give damage to political interests of Allies in the ongoing process⁵. In the meantime, like England many of the representatives of the European Governments who were in Istanbul were following the elections. Marghettitch, the Istanbul representative of Belgium gave the following statements about the elections: "*the formation of the new members of Parliament format, it is not like going to welcome in Europe. The majority are the Unionists. The Turks, who are members of a despicable cardigan, start their own bankruptcy, embarrassing despotism and mass slaughter if they are left to themselves because they are devoid of energy, will and morality. The only solution is to abolish the Turkish Empire as an independent state*"⁶

In fact, Webb's findings and evaluations expressed in the above report included the possible consequences of the political atmosphere in almost every political environment in Istanbul in early 1920s. As Webb, continued sending reports about the busy agenda of Istanbul to London, the efforts to understand what the Ottoman Government members were trying to do against nationalists' attitudes or what their intentions would become even clearer on January 4, the letter to Lord Curzon. In the report that Webb told about the details of the interview with Tevfik Paşa, according to the report the main aim of the parliament was to approve the peace treaty and when the parliament completed its mission, the continuity of it would no be necessary. Webb also stated that Tevfik Paşa wanted them to trust himself and the government and besides he wanted them to believe that the current government was the only one who was responsible about the foreign politics, he also believed that the nationalist movement would not push them in a condition that

⁵IOR-L-PS-11-168, No: 174127, "A Report from Richard Webb to Lord Curzon about the Turkish Parliament Elections", January, 3 1920.

⁶ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. II, Öğretmen Dünyası Yay., Ankara, 1983, p. 268.

would cause conflict⁷. In the interview in which the relation between England and Turkey were added to agenda, Tevfik Paşa mentioned about the relations between Turkey and England and the necessity of acting together with the allies; and he passed Webb that it was necessary England to give the support that Turkey would need in future. Tevfik Pasha also expressed to Webb that Sultan Vahidettin believed that it would be of no use and benefit to go to Paris as a delegate without giving some assurances about the situation of Turkey. After transferring the details of the meeting with Tevfik Pasha, Admiral Webb believed that Tevfik Paşa was sent to this interview with the aim of overcoming the bad reputation of Ottoman government with the increasing effect of Union and Progress in Europe by Sultan Vahidettin. Further, at the eve of the signing the peace treaty, Webb also doubted that Ottoman government was successful in implementing its foreign policy plans because of the coldness of Britain, in the report to Curzon he conveyed that such talks were a tactic of the Turks at the point of learning and supporting the goals of the Allies.⁸

When the parliament was opened with 75 members who were elected in Istanbul on January, 12, the the capital's politic life moved into a new and ambiguous turning point under the supervision of the Allies. In fact, the opening of the parliament occurred at the same time with the Allied forces' plans of establishing international Istanbul government within the frame of the treaty that would sign with Turks and movement of the capital city of the New Turkish Government in Anatolia⁹. It was one of the most important problems that the British would allow the parliament to work in the days when the parliamentary opening attempts continued and the novices started to come to Istanbul. Sultan Vahdettin accepted a group of elected deputies with concern that parliament should not be opened, or in case of opening, some of the deputies of the Union of wanted to resign. The request of the Sultan was a subject of the meeting of the Ottoman Government for a day before the opening of the parliament, as British intelligence reported from Istanbul but instead of opening the sultan's heir rather than postpone, it would be more appropriate with the addition of one of the princes¹⁰. In fact, the parliament

⁷IOR-L-PS-11-168, No: 174127, "A Report from Richard Webb to Lord Curzon about the Turkish Parliament Elections", January 3 1920.

⁸IOR-L-PS-11-168, No: 174127, "A Report from Richard Webb to Lord Curzon about the Turkish Parliament Elections", January, 3 1920.

⁹Mustafa Budak, *Misak-ı Milli'den Lozan'a, İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*, 5. Edition, Küre Yay., İstanbul, 2014, p. 142.

¹⁰FO. 371/5041/E-8, No: 5566. "English Intelligence Report", January, 12 1920; On the day of the opening of the Parliament, Vahdettin would not attend the opening ceremony on the grounds of illness, instead the opening speech would be read by Grand Vizier Ali Rıza Pasha. Resul Yavuz, *İşgalin Sancılı Yılları*, Akis Yay., İstanbul, 2011, p. 252; The following day, he published reports in newspapers that he could not attend due to illness so that Sultan Vahdettin would not be interpreted as having taken a parliamentary stance. Akşin, Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. II, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 1998, p. 315; Mehmet Tevfik (Biren) Bey refers to a report of a physician in the newspapers about the health of Sultan Vahdettin and how hot it is in his memoirs, but still expressing that some parts do not believe in the sultan's illness. In addition, according to Sultan Mehmet Tevfik Bey, Şerif Paşa the Minister of Internal Affairs read

began to work under very difficult conditions. Since the first day of the parliamentary was named as the Unionist, especially by the Union and Entente Society and the British Militia of the black propaganda was held. The British Destroyer Society told "not to open such a parliament full of bandits" in a memorandum to British king and the Sultan.

The opposition press of Istanbul against the Unionist strongly reacted to the opening of the parliament and asking the parliament not to be opened. Refi Cevat, in *Alemdar* "Have you opened? Have you closed?" titled article drew attention these issues, " *Assembly opened; But what a treacherous way, almost like a closure ... Those who watch are like me at the end of the funeral and they were blues. Even the weather was closed, the horizons fogged. Passing through the bridges in the whistle that distressed the ferry, I felt a painful collapse. Her husband handed manner in the assembly hall, and deep mourning shadow in a sea of laps here so ...* "in the capital with the opening of the parliament did not arouse much interest was expressed sentences. Refi Cevat, as the elected deputies are mostly Unionist, in his article he criticized so heavily, " *... some of the leading National Movement should be examined! Those who are doing marvelous services, are the fishy men with fifty feet, like us,? Or are they completely different kinds of creatures? It is understandable ... The deputies who were sent to parliament as a result of the lessons taken from the war shoul be examined... They will save us from the danger that was the result of unionists, these heads will save us, they will bring peace and save the nation.... Tomorrow this will constitute the cabin, politics they will be governed. They will come into contact with European civilization and of education in the ways they will, in particular, they will save us ...* "11 In the days when peace was expected with their voices, this parliament, which would take the power of determining the destiny of the country, was not enough. During the following days Refi Cevat continued his heavy assaults on the parliament deputies, " *Now for them what someone Ottoman throne, nor can secure the rest of each of the Ottoman country trust.* " By these words, he entirely from state to this assembly consisting of Unionists and he claimed would come no nation¹².

2. Events Causing the Stress of the People with the Allies During the Assembly's Work and Reactions of High Commissioners

While the members of the parliament started to work in such an atmosphere, the high commissioners were closely following the government's work. The greatest complaint of the high commissioners was the perception that these days there was a connection between Revolutionaries and Cemal and Cevat Pasha, who were in office in Anatolia. General Milne and De Robeck believed that these commanders were acting unaware of themselves, acting contrary to the treaty conditions. So, on January

speech for opening parliament. For the whole opening speech see Mehmet Tevfik Biren, **II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları II**, Haz. F. Rezan Hürmen, Arma Yay., İstanbul, 1993, p. 323.

¹¹ *Alemdar*, 13 January 1920.

¹² *Alemdar*, 16 January 1920.

20, Interpreter of the French High Commissioner, Ledoux made a visit to Ali Rıza Pasha, giving a note that these two commanders resigned within 48 hours. This note caused all the government members act immediately. The next day, Foreign Minister, Mustafa Reşit Pasha visited the French High commissioner and asked why a note was sent without an oral application. The high commissioner stated that these two commanders were acting incongruously against the treaty conditions and also they supplied weapons and troops to Turkish Revolutionaries. Although Reshid Pasha immediately tried to explain the situation by visiting the British and Italian High Commissioners, the high commissioners demanded that the decision in this note be implemented in a definite manner. As a result, on January 21, the two commanders resigned without further resistance.

But this time, Mustafa Kemal, as soon as he learnt the details, he sent many telegrams to the government and the concerned authorities and forced these aforementioned commanders to change their minds. Mustafa Kemal, sent a telegram to Cemal Pasha who was about to resign in such a pressure atmosphere and said "...It is a matter of course not to accept this kind of abdication which threatens our government and national freedom. We take all precautions to carry out our duty till the end. We invite you to continue your duty by sitting at your Office and doing your supervision. If you do not want to stand for personal or opinion for any reasons, you should resign not because of English note but in a proper manner of our nation" but despite pressure against the resignation, the Pashas announced their resignation with the fear of the resignation would cause bigger chaos¹³.

In Istanbul, the government was shaken by the fact that Turkish Revolutionaries in Gallipoli Peninsula invaded the Akbaş Ammunition which was under the control of Entente Powers between 26-27 January just after the resignation of Cemal and Cevat Pasha. The Allies were planning to send the equipment in Akbaş Armory to Denikin that was fighting against the Bolsheviks¹⁴. As the Armory was

¹³Atatürk'ün Bütün Eserleri, C.6, 2. Baskı, Kaynak Yay., İstanbul, 2003, p. 66: In addition, for extensive and detailed information about the reasons why Cemal and Cevat Pashas resigned, Mustafa Kemal's reaction to the resignation see. Akşin, *ibid.*, p. 294-302; Hüsrev (Gerede) Bey, in his memoirs resignation of the Pashas with a common note by the British and French High Commissioners regarding the resignation, which would cause a major crush during the National Pact's work, the withdrawal of the government in response to the note incident was on the agenda; but in order to avoid separating Istanbul from Anatolia, expressed the right of the government to remain in office until the start of the business.. Hüsrev Gerede, **Hüsrev Gerede'nin Anıları**, Haz. Sami Önal, 2. Ed. İstanbul, 2002, p. 172.

¹⁴The 61st Division Commander Colonel Kazım (Özalp) Bey, who was in Balıkesir for the Akbaş Ammunition Attack, gave Drama Rıza following the Anzavur Force and the forty man under the leadership of Köprülü Hamdi Bey. As a result of the domination of the Koprulu Hamdi Bey, the ammunition under French protection was seized and transferred to the inner regions of the dwelling. Mustafa Kemal Pasha sent telegrams about the congratulations and expressions of appreciation to Hamdi Bey and Kazım Bey shortly after the incident. Abdurrahman Bozkurt, **İtilaf Kuvvetlerinin İstanbul'daki İşgal Yönetimi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2014, p. 296; For the Akbaş Ammunition attack see. Kazım Özalp, **Milli Mücadele I (1919-1922)**, TTK Yay., Ankara, 1988, p. 88-97.

under the control of French, The English government wanted the French to investigate the issue¹⁵. Then the English started to put pressure on Ottoman Government to investigate people involved and arrest the responsible ones. When the Ottoman Government did not delivered the people who involved, the Allies High Commissioners took action to arrest them. De Robeck decided to report the names of the people to London in order to put them in the list which contained the names of the people who would be arrested in accordance with the terms of the peace treaty, unless they were arrested. In addition, the high commissioners asked the Ottoman government for the delivery of the ammunition to them, as much as the amount of weapons and ammunition abducted.

İngiliz Hükümeti, otoritelerine büyük bir darbe olarak nitelendirdikleri bu baskın olayının peşini kolay bırakmayacaklarını göstermek için 11 Şubat'ta sadrazama şifahi bir nota vererek, baskının Anadolu'daki milliyetçiler tarafından yapıldığını, hükümetin de bu olayda sorumluluğunun bulunduğunu, ifade ederek hükümeti Anadolu Hareketi ile bağlantıyı kesmeleri noktasında bir kez daha uyardılar In order to show that the English government would not stop following this attack which was considered as a strike against themselves gave the grand vizier a verbal note and told that the strike was done by the nationalist in Anatolia and the government had responsibility and warned the government about cutting of its relation with Anatolian movement¹⁶.

After the opening of the parliament, Admiral de Robeck who assessed the relations of the Istanbul government with the national movement sent a report to Lord Curzon on February, 10 he stated that the government had a closer relationship with the nationalist movement after the opening of the parliament, moreover some of the members acted only with the directions of the nationalists¹⁷.

The anxiety was so high after the Akbaş attack, in another letter that was sent to Lord Curzon by de Robeck on February 12, it was pointed out that nationalist rebellion against Allied elements could bring down the terrible flows in the whole of the East and it was important to prevent it.

According to De Robeck, if a definite decision was not made to deprive the Turks of Istanbul and Izmir, he immediately stated that a declaration must be issued or that he should be empowered to have a calm atmosphere in this regard. This would alleviate the current excitement among the Turks and prevent some of the excesses of the nationalists who threatened the Allies. By stating that the French and Italian colleagues in Istanbul had the same opinions he conveyed that these people were doing correspondence about these issues with their own governments¹⁸.

¹⁵FO. 371/4162, No: 174944, February, 1, 1920; Bozkurt, *ibid.*, p. 296.

¹⁶Bozkurt, *ibid.*, p. 299.

¹⁷British Documents On Foreign Affairs, Volume: I, Doc. 137, (E.58/3144), No: 118.

¹⁸Mehmet Okur-Murat Küçükuşurlu, *National Struggle According to the British High Commissioners (1918-1920)*, Serender Yay., Trabzon, 2006, p. 155.

While the representatives of Entente States reacted in this way to the developments, they had recently considered as a challenge to their authorities in Anatolia and Istanbul, they had been amazed with the news from Maras since January 1920, Maras was occupied by the British like Antep and Urfa after the Mondros Armistice. However, due to conflicts of interest in the Middle East, which had begun to be experienced between the two countries, the British withdrew to France in return for the cities they had occupied in Kilikya with the Syrians in accordance with the Treaty of 15 September 1919 with the French¹⁹. As a matter of fact, the collisions between the Turkish Revolutionary Unions and the French Unions, which were at a low level from this date, had started to climb in Maras since the end of January 1920. When the French began to lose strength in Maras, they had heard of the need to contact the Government of Istanbul in order to take the precautions and prevent conflicts. They believed that the greatest responsibility for the events in the region belonged to the government authorities and that these officials could stop their clashes with the measures they would take. For this purpose, the French High Commissioner made an interview with the Ottoman Foreign Minister and held that the The Revolutionaries was responsible for the incidents in Maras and wanted the government to stop these conflicts. In the meeting, the Ottoman prime minister did not accept the high commissioner's accusations, arguing that the real responsibility of the events in the region was Armenian gangs, against the accusing attitude of the high commissioner. After the talks, the French high commissioner, consultation with the British High Commissioner Admiral Calthorpe, the responsibility for the events that belonged to the Ottoman Government, expressed once again Britain to make pressure on the government to stop the events²⁰. Admiral Calthorpe, with his support from his government, met with the Ottoman Foreign Minister, in order to promptly stop the incidents in Maras and tried to get information about the details of the incident. The events at the meeting tried to be revealed with all the nudity overlooked, The Minister tried to explain the greatest responsibility in the growth of the event and expansion into the French and that of the Armenians²¹.

As a result, the Allies entered into a chaos that they had not anticipated in the early 1920s. On the one hand, the events of Maras, on the other hand the attack of Akbas Ammunition and the resistance of the Anatolian resistance, which was well shaped under the leadership of Mustafa Kemal and the Parliament in the capital, which would be accepted as an extension caused a deep anger against the Turks. Besides these, the news about the supporters of Mustafa Kemal in Anatolia had

¹⁹Bilge Yavuz, **Turkish French Relationship Duruing the war of Independence 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1994, p. 53.

²⁰FO.371/4162, No: 1767861, January, 28 1920.

²¹FO. 371/4162, No: 176775, "A Secret Telegram from Admiral De Robeck to Lord Curzon ", February, 5 1920.

contacted with Bolsheviks, Azeris and Faisal forces operating in Syria had upset the nerves of the Allied Representatives²².

Allied High Commissioners in Istanbul on longer receive an unavoidable state of events in Maras, giving a note to the Ottoman government, the responsibility of Maras and around massacred Armenians claiming that belonged to the Turks, they wanted an end to the resistance²³. In the British, French and Italian High Commissioner joint note, it was stated that because of the provocative publications against the Entente Powers the public was about to be agitated and some members of the military formed gangs in the vicinity of Silifke²⁴. However, in response to this note Defense Minister Fevzi Pasha, stating that it was unfounded allegations of massacres, informed the high commissioners that the people were defending themselves consumed remarks about members of the army was also used to describe it as unfounded²⁵.

The events in Maras and its vicinity were closely followed and directed by Mutafa Kemal, who was in Ankara and closely followed the parliamentary work in Istanbul. In a telegram to Turkish Revolutionary commander, Emir Aslan Bey who was located in Mersin on February 11 was asked to go to the region immediately in order to help the people in the difficult situation in Maras. In addition, a day after it was told that the 3rd Corps in Maras, 13 Corps in Urfa, 12 Corps in Kilikya, 20 Corps in Pozantı Adana were charged to help the militia. Alongside of all these works, Mustafa Kemal followed the events closely by sending telegrams to Countrywide Resistance units, governorships and the other military troops. At the same time, in a telegram that he sent to Countrywide Resistance Organization in Sivas, he ordered to organize protests meetings to announce the occupations in Maras and other parts, inform the Ottoman authorities and the impartial governments in the capital about the events and send telegrams to the representatives of the occupying states and the Paris Peace Conference to protest the unjust occupations²⁶.

Maras and the surrounding events had affected the Allies very much, it was taken into consideration in the negotiations of London Conference which was gathered to determine the conditions of the peace treaty that would be signed with the Ottoman State.

In the meeting on 28 February, while the Allied representatives were talking about the problems under the influence of the incoming telegrams, they were very impressed by the speeches and the statements of specially Bogos Nubar Pasa and the

²²Abdurrahman Bozkurt, *ibid.*, s. 301.

²³Bozkurt, *ibid.*, s. 302.

²⁴Biren, *ibid.*, s. 340.

²⁵FO. 371/4162, No: 176775, "A Secret Telegram from Admiral De Robeck to Lord Curzon", February, 5 1920; A detailed response by the government to this common note of the Allies was prepared and sent to the high commissioners of the occupation forces. For the note of the Ottoman Government see. Biren, *ibid.*, p. 342-344.

²⁶Atatürk'ün Bütün Eserleri, s. 306, 312, 323.

other Armenian patriarchs telegrams in the newspapers. In the negotiations, Lord Curzon started to tell about the situation they faced in Maras by reading these statements. Berthelot who provided the most detailed information about events in the region, stated that the situation in Maras was so serious and pointed out that the main responsibility of the events in the regions belonged to Mustafa Kemal. At this point, Curzon referred to relation of Mustafa Kemal with the events and in case of the continuation of the events in the regions, it was necessary to announce that Istanbul would be taken from the Turks and and take action at the local level and he also said that sending the British navy which was in the Bosphorus to Iskenderun to support the French in Kilikya he would do a deterrent effect²⁷.

Once in the afternoon session, the committee took the subject again on the agenda with Lloyd George's supports, Lord Curzon gave a broader explanation and offered that in order to not to repeat the events Maras, giving authority to the high commissioners in Istanbul to visit the grand vizier and told "if you allow these massacres to continue by not hard no other choice than to radically alter the conditions of the peace treaty, including deportation of the sultan and Istanbul would be taken from the Turks ...". Eventually, in line with these proposals assignment of the High Commissioners in Istanbul was approved by the members of the committee²⁸.

In fact, the Allies, began to feel themselves helpless at this point. Because they had understood that the Istanbul Government had no authority neither in Kilikya nor in the other parts in Anatolia from the reports sent from the region. Nevertheless, they thought the origin of the confusion was Istanbul Government. Hence these thoughts caused them to make mistake about to prevent the resistance in Kilikya and othe places by dethroning the Sultan or taking the Istanbul away from the Turks. So that in almost all member states opinions in the negotiations at the conference was dominated by this idea.

3. The Acceptance of the National Pact decisions in the Parliament and Announcement in Allies Parliaments

After the intensive discussions In Erzurum and Sivas Congresses, on 28 January 1920 at the Ottoman Parliament, the decision of national pact were accepted in a special informal meeting of countrywide resistance members, and again these decisions were accepted unanimously in the open session of the parliament on February, 17²⁹. During the sessions, Edirne deputy Aykut Bey who offered the pact, explained how excited he was on day of voting the National Pact Declaration in his

²⁷Osman Olcay, **Sevres Andlaşmasına Doğru**, (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler), Ankara Üniv. SBF Yay., Ankara, 1981, p. 135-140.

²⁸In the common telegram draft which was going to send to high commissioners and navy and land commanders "...The Turkish government is now absolutely clear that when such situations arise, the old diplomatic notes and methods of intervention will not be followed, but instead the Allied governments will be actively intercepted..."Olcay, **ibid.**, p. 149.

²⁹Budak, **ibid.**, p. 155.

memoirs in the following sentences: "*National Pact moment of which can enter easily into my pocket the full text, thin, long paper on the large letters I wrote, I had prepared. No longer I was going to start reading before making speech and when it comes to the end I was going to put it as also presided over the nation and the world ... I went to the stand. All eyes were upon me. Especially ours ...*"³⁰

Seref Bey, made a brief introduction before reading the text to the deputies as follows:

"My dear friends, our voters, they installed a patriotic service on our shoulders while sending us here. The nation of this state who stood up leaning towards the sharp sword of the justice wanted us to defend all its historic, religious and all rights. Since we came here, an idea occurred in our hearts and minds. One of our friends, gathered the voice for peace that came from the hearts and all conscious are united on this point. A national oath which will last until our death occurred. This is such a national moment of our Parliament that we will have prepared the most glorious days we expect for our hope and our state a definite decision of the past while recording our next date stronger and brighter days until future for our nation. We Turks and Muslims are essentially a democratic nation. Never, to crush a layer has remained below comes to a Turk's mind. How behind a mihrab, everyone is equal, the understanding of equality and justice is the same in Turks and Muslims. Destroying the rights of a nation that is dedicated to walk side by side with everyone who believes in justice and equality cannot be acceptable neither by humanity nor by God. Taking the most obvious right of living away is not a commandment of God. For this reason, I will read the National Pact with our friends who constitute the Parliament all together. In order to make all the sad people in the world live a peaceful day and I offer to announce to all civilized nations that they do not want to live captive " and he explained what the National pact meant for themselves³¹. After the Şeref Bey's words, after the National Pact was read article by article, with the question of Chairman Celalettin Arif Bey, "*Do you accept that?*" the question submitted to the approval of deputies³². After the voting session, Sinop

³⁰Cemal Kutay, *Üç Devirde Mehmet Şeref Aykut 1874-1939*, Teknografik Matbaacılık, İstanbul, 1985, p. 240.

³¹Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, BaşnurMatbaası, Ankara, 1970, p. 79-80.

³²Goloğlu, *ibid.*, p. 81; Şeref Bey stated that after the reading of the Decree of the National Pact there was a great excitement within the frenzy of the excitement and said that even the Greeks and Armenians who were opposed to such a movement at any cost were surprised. Kutay, *ibid.*, p. 242: The first draft of the National Pact of the National Pact was decided in Erzurum and Sivas congresses. During the meetings of the delegation under the leadership of Mustafa Kemal in the early days of meetings with deputies came to Ankara, Defense Rights Group Programme was planned and it was delivered by Hüsrev (Gerde). The draft which was signed by Mustafa Kemal and the deputies was sent back to Ankara in order to prevent the British to see. It can not be determined whether the content of the draft dated 19th of January 1920 written by Mustafa Kemal is the same. Later, the draft of the "Countrywide Resistance Group Program" dated January 21, 1920, written by Mustafa Kemal and signed by Mustafa Kemal, was sent to İstanbul. The "Group Program" sent by Mustafa Kemal was read during the parliamentary session on 22 January 1920. In a series of interviews in the meeting held after the reading program it was decided to establish this commission. After the commission made some changes on this draft, "National Pact Declarations", where the signatures of Erzurum Mebusu Celalettin Arif and 121 deputies, were

Deputy, Rıza Nur Bey who came to the stand to make the closing speech, mentioned the words of the British Prime Minister Lylod George and American president Wilson during the war and after the war at different times and stated that they had to keep their promises. Rıza Nur Bey, continued his speech by quoting from Wilson Principles, after mentioning the importance of these principles for themselves, specially the Article 12, he expressed his wish to announce the National Pact decisions in world parliaments³³.

The National Pact Declaration was a peace conditions of Turkey wants to have and a message towards the aims of the Allied States during Lozan Peace Conference process in that all the Entente Powers were trying to make an end to the East problem by sharing Ottoman Government after World War 1³⁴. . With this aspect, representatives of the occupation forces in Istanbul, followed the government's and parliament's works more closely after the opening of the parliament.

Ottoman Parliament is aware of this follow-up, it took a decision to announce the decision immediately on the day of National Pact Declaration to domestic and foreign public³⁵. Meanwhile, Mustafa Kemal was also very well informed about the developments in Ankara. Mustafa Kemal who learned that the Declaration was adopted on February, 6 from Rauf Bey, sent a telegram asking about border changes as expressed in the declaration of this program and asked why the declaration was kept in secret. Rauf Bey expressed that the nationality was kept as a basis in the National Pact and this was the way in which the Turkish Sulaymaniye and Kerkuk were also said to be included in the National Pact³⁶. In addition, Rauf Bey, declared

held in private and secret meetings held on 28 January 1920. After the vote, National Pact was signed by almost all the council members. However, some of the signatures on the document had been issued by the submitting parties after the meeting at the time of the vote. Thus, the National Pact, originally considered as a group program, was converted into a parliamentary decision by voting. **Atatürk'ün Bütün Eserleri (1919-1920)**, C.6, Kaynak Yay., İstanbul, 2001, p. 159-160: Mustafa Kemal Nutuk gave the following statements about the principles of the National Pact: *"Gentlemen! It was also discussed in a collective manner, with the aim and objectives of the nation as a basis for a brief program. The first draft of this program on behalf of the National Pact also called, was drafted in order to give an idea. In the Assembly of Istanbul, these principles were indeed written and determined in a collective manner."* Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1961, p. 360; Hüseyin Gerde talks about the fact that the commission members held a meeting on January 24th in order to carry out a national convention to declare the points of view of the foreign policy of the nation and that they decided to present the National Pact to the Parliament. Gerde, **ibid.**, s. 171; Hussein Kazım Bey (Kadri), memoirs Pact Shaft famous as the text for the first time come out of their pens, naturally this declaration that their work, by his own interpreter sent to the European Parliament; but Mustafa Kemal's Speech refers to not talk about in this case. Hüseyin Kazım Kadri, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım**, Haz. İsmail Kara, İletişim Yay., İstanbul, 1991, p. 165. Further information about this and to see the full text of the National Pact. Budak, **ibid.**, p. 130-185; Cengiz Sunay, **Son Karar Misak-ı Milli**, Doğan Kitap Yay., İstanbul, 2007, p.67-86.

³³Goloğlu, **ibid.**, p. 82.

³⁴Budak, **ibid.**, p. 159.

³⁵Kutay, **ibid.**, p. 244.

³⁶Budak, **ibid.**, p. 150.

that they were also in favor of publishing the declaration as soon as possible but the reason of the delay was said that some of the deputies supported that the decision about publication could be made by a council of foreign affairs ³⁷.With this delay, after the two weeks from the approval in the parliament, the French translation to announce in the European Parliaments and by this it was expected that the Parliaments of Entente Powers and World public to be aware of the National Pact. With this aim, it was sent to French Parliament with a letter signed by Ottoman Parliament President Kazım bey on February, 20, 1920. However, due to the occupation of Istanbul by the Allies, French foreign minister recommended that the National Pact not to be notified officially to the French members of parliament. Likewise, the dclaration was sent to the British Parliament by Huseyin Kazım Bey and with the warning of the British Foreign Ministry no response was given to the National Pact³⁸.However the high commissioners in Istanbul became aware of the National Pact in a short time. And this caused a great inconvenience. The chief translator in charge of British high commissioner, Andrew Ryan expressed this confusion and discomfort with these sentences *"that period was passed so quietly without attracting it was noticed outside"* and talked about his amazement about the National Pact as *"Sometimes even I can not be sure whether this is indeed the work of the parliamentary session in Istanbul."* Ryan, in his memoirs regarded the content of the National Pact with the following statements:*"National Pact, became the the main platform of Ankara in a short time. When formally considered as modest though it comes from a country that is still seen as a defeated enemy by the Allies, it had unprecedented degree content. It gave the right to Arab countries and Thrace to determine their own future and although Batumi, Kars and Ardahan had re-unite with Turkey, it also would agree to held the plebiscite in those places"*As Ryan expressed that it reflected the relevant portions of Sivas Decrees both in content and the language in the National Pact it was included the following: *"In a quite sharp and uncompromising manner, Turkey, whether in or out of the ceasefire, it declares the right on Istanbul which is the capital of the Ottoman and center of the caliphate and Empire regions where muslim Ottomans live. . The opening of the Straits trade, minorities and issues such as Turkey's future economic development is dealt in a peaceful way ... "* Ryan stated that the text which was penned using a language quite daring against the Allies was written in terms of the language of intergovernmental negotiations and he quoted about the insist on the principle of full independence ³⁹.

During the works on the Declaration of the National Pact, Admiral de Robeck had a meeting with the Foreign minister of Ottoman on February 19. De Robeck who transferred the interview details in long report to Lord Curzon on

³⁷Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 6, p. 171.

³⁸Sina Akşin, *ibid.*, p. 318; Şeref Aykut Bey stated that despite the decision to send a delegation to announce to the Parliament of big states for the announcement of the National Pact. Şeref Bey thought this was the result, as a justification for the invasion of Istanbul and the Occupation of the Entente States, Kutay, *ibid.*, p. 244.

³⁹Sir Andrew Ryan, **Sonuncu Dragoman**, Translated. Dilek Berilgen Cenççiler, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005, p. 126.

February,23 asked descriptive information about the recent provoking events in Kilikya and Maras from the foreign minister. According to the report, de Robeck told forign minister that nationalists in Anatolia were responsible and due to their behavior in this way, they had problems that were undesirable to the Allies and by doing this they could not show the love of the homeland.

In his report, he also highlighted the works in parliament, Robeck said that the government, was especially under the control of the whole nationalists after the opening of parliament, and parliament deputies weremaking extremely fiery speeches that they could bringthe people to boil, under the latest developments it could drag the country to a civil war⁴⁰.While assessing the events emerging day by day in conjunction with the work of the parliament de Robeck's accusatory phrases showed how flurry the Allies high commissiners were in this period.

4. London Conference

Declaration of the National Pact adopted by the council in the first place did not find any echo in the Entente centers in Paris and London. Because despite numerous warning telegrams of the high commissioner of the Entente in Istanbul, the leaders of the winning states did not fully understandthe seriousness of the national movement in Anatolia. Moreover, precisely in these days the Allies, with the participation of Japan in the months-long conference talks in London were trying to determine the terms of the peace that treaty would be put in front of Turkey⁴¹.

Indeed while the Allied High Commissioners were in rush to determine a policy against developments in Istanbul, fiery talks about the peace treat with the Ottoman State between French and British were going on in the prime minister's residence in Downig Street.After ongoing bilateral talks in January, on February 12 with the participation of Italian and Japanese representatives took the form of Allied conferences continued with intense negotiations at intervals until March 10.However, writing the terms and the level of ambassadors continued at intervals until April 10.However, until March 10, several sessions were held with the foreign minister and prime ministers. Prime Minister Lloyd George and Foreign Minister Lord Curzon attended the conference on behalf of British Empire and Prime Minister M. Millerand and Foreign Minister B.Berthelot accompanied the conference on behalf of France. However, Prime Minister B. Nitti and Minister of Foreign Affairs B. Galli on behalf of Italy and Vikont Chinda on behalf of Japan attenden the meetings⁴².

⁴⁰FO.406/43, No: 88, "A Report from Admiral De Robeck to Lord Curzon", February, 23 1920.

⁴¹ Bilge Yavuz, *ibid.*, p. 64.

⁴² Olcay, *ibid.*, p. 1.

First by Lloyd George said in his capacity as host of the conference, waiting for the most important solution to issues in front of them expressed that the Turkish Treaty, the Allied Council stressed that the Allied Committee waited much time that could be considered dangerous to tackle this problem. In the continuation of Lloyd George words, the delay was not a blame themselves but the problems that whether the United States would accept the mandate on the issue of Turkey or not he said. Lloyd George said that they waited a conclusion about the delay until August and September but the American administration was not in position to decide neither in past nor in three months and he drew attention the relevant states to find a solution to this issue ⁴³.

While expecting Allies to take the reports that were sent from Istanbul and Anatolia by high commissioners to determine the conditions they wanted in the peace treaty with the Turks, Allied board members negotiated the decisions that were impossible to apply and incompatible with each other. But during the conference, the controversy about the conditions of treaty between the allies was not missing. Indeed, although French and Italian authorities wanted to reveal the terms of a more moderate agreement for Turkey than the British, the British authorities did not want to take a step back at the point of imposing a peace where harsh conditions. This attitude of the British caused the blockage of negotiations on several points and caused to be postponed without consensus on the issues discussed. In ongoing negotiations that continued until April 10, the issues of Istanbul, Straits, Thrace and Izmir and also Kurdistan and Armenia that were planning to establish in Anatolia and middle East lands that were going to be detached from the Ottoman Empire, the financial supervision were taken into consideration. The Allied board members, were in negotiations for months on these issues in a manner that could be called hard part. Surely, as they continued these negotiations they were receiving information about the extent of this resistance from the reports of High Commissioners. In particular, these reports that were sent during the discussions of leaving Istanbul to Turks strengthened their hand at the point of making of decision.

As Ottoman Parliament's opening and behind the above-mentioned reasons, the occurrence of the developments that challenged their authority, members of Allies board in London were in necessity of revealing a good lesson to the insurgents that were called as "Unionists". Surely, this situation which was called as necessity was the occupation of capital Istanbul. Indeed at the last five sessions on March 5,8,10, specially the situation in Istanbul, Akbas Armory attack and the collisions between the Turkish Revolutionaries in Maras and the French were discussed. In the talks, the last case in Anatolia began to create a lot of anger and resentment against the Turks. Thus the closing sessions of the conference ended with the examining of the reports of High Commissioners in Istanbul and negotiations about determining a way. The Allied Council would have signed a decision about the occupation of Istanbul urgently in these negotiations.

⁴³*Ibid.*, p. 1.

5. Occupation of Istanbul

Council members started to discuss the issue of Istanbul as well as these developments with the attendance of Greece Prime Minister Venizelos and British Defence Minister Winston Churchill on March 5⁴⁴. Lloyd George, stating that the high commissioners advised them to occupy Istanbul and read the admiral's telegram demanding information about the peace treaty that would be signed. Lloyd George then stated to the board members that the conditions of peace would be very hard on the way to being soothing qualities, Armenia, Mesopotamia, Thrace, Izmir, Syria and Palestine would be detached, Turks in Asia Minor were prepared to be under control.

In his speech Lloyd George pointed out that these decisions would create great resentment among the Turks and the necessity of taking a decision on the action at conference he expressed his anger with these statements "*... is not taken now, severe measures against the Turks us holding the head, Turks out again, will continue to challenge with success ...*"⁴⁵ saying if they remained inactive against this situation, this would lead to frustration against the Allies in the World. Also talking about the information they got about Mustafa Kemal who was organizing the resistance in Anatolia. "*... under Mustafa Kemal's command, powerful, organized, well-organized and well managed army is located, Mustafa Kemal's not an ordinary bandits or robbers head he was, appointed by the Turkish government, clear that the Governor that the government popular Erzurum ...*" but gave ground knowledge, "*... a Turkish governor is attacking our our allies, and we're unable to show no reaction! ..*" using expressions, it would make emphasis should be undertaken immediately a violent act according to their own convictions⁴⁶. Lloyd George requested from Turkish government to termination of Mustafa Kemal after the occupation of Istanbul by the Allied Forces, would demand. Cambon began to speak against Lloyd George's words, referring the breakdown of the Allies occupying Istanbul, not the high council of the Allies in case there was such an activity, could not tell responsibility for the massacre of Christians in the World. Lylod George, stated that Britain had the power to occupy Istanbul alone but the government wanted to cooperate with the allies Curzon said there were two ways to be quite option to make a harsh peace treaty with a solid political imposition against the Turks or make a soft peace treaty and as they were determined to follow their own decisions and stated that their high commissioners to be given instruction to apply the conditions of peace treaty by force when it went wrong in Istanbul and Anatolia. After Cuzron's statement, the Allied Council entered into an argument for determining how much of the Allied forces in and around Istanbul. Venizelos participating in the discussion, in Western Thrace and Izmir a hundred thousand Greek soldiers were found in the vicinity, if necessary, will be found through these forces since the invasion, he said. Including Churchill primarily from other members

⁴⁴Olçay, *ibid.*, p. 221.

⁴⁵Olçay, *ibid.*, p. 221.

⁴⁶*ibid.*, p. 221.

voiced their opinions on a possible invasion of the nature of where to be covered. On the first meeting about the occupation of Istanbul, the committee drafted a text to be sent to British high commissioners in Istanbul. It was reported that the Constitutional Court declared that Istanbul would be occupied by the Allied Forces and that the occupation of the peace treaty provisions would continue until the enforcement of the provisions of the peace treaty. It was desired to inform that Mustafa Kemal, who was appointed as the governor of Erzurum, was required to be put down at the point of termination of his office by the Istanbul Government and to inform the Ottoman Government that the provisions of the peace would be further aggravated if the connection with the national resistance was continued.⁴⁷

On the same day, the Allied Committee discussed the question of whether the American Unions would participate in the occupation. Lloyd George pointed out that the occupation intentions of the Allies would be reported to Washington and insisted that the US Administration would now make a decision in an environment where the American government was being crushed to Armenia, asking how American nationals in Anatolia would be murdered and their schools could be silenced.⁴⁸

In fact, this was what Lloyd George said about the demands of other members who spoke at the session. While Lord Curzon, expressed that they would be very pleased with the participation of the Americans in the occupation of Istanbul Berthelot said, "..... to call America for help will have a good effect on the World public opinion in their favor ..."⁴⁹.

Members of the Allied Committee in London discussed the occupation of Istanbul in other sessions they held on March 8 and 10, opening the debate about which Allied commander had to be responsible for the invasion.

In fact, while all these developments were taking place in London, as the high commissioners of Istanbul expressed in their reports, the present situation entered a huge and turbulent stage. Since the government came to power, Ali Rıza Pasha government, which established a close relationship with the National Movement in Anatolia, was taking the reaction of the British, and at every opportunity the British put pressure on the government. As it is known, these pressures led to the resignation of some ministers in the government who were close to the national movement. Robeck, who assessed the turbulent situation in the capital on 5 March, pointed out that in the shadow of the problems such as the news of Kilikya, the issue of the Akbas Ammunition, the government was now shaking, and that it was very difficult to establish a new government in the current situation. De Robeck expressed that Tefik Pasha did not want to take part in establishing government work and that Ahmet İzzet Pasha would not welcome the presence in the government and that in

⁴⁷*Ibid.*, p. 224.

⁴⁸*Ibid.*, p. 227.

⁴⁹*Ibid.*, p. 232.

such a case Minister of Navy Salih Pasha, would not be allowed to establish a government⁵⁰. Another comment that he sent to Lord Curzon on 7 March, Robeck offered that they had to control the police, gendarmerie, telegraph and postal services in the fastest way to explain their determination to the Turks effectively in relation to the occupation of Istanbul and he insisted to arrest the members of the Committee of Union and Progress, which could be dangerous, and even to close the Parliament.

De Robeck pointed out that such a mode of action could be represented as a violation of Armistice conditions, hostile attitudes and attacks by the national movement, deterioration of public order, as well as reasons for public reaction and not to cause an indignation. De Robeck stated in this grounded statement that such measures would not have a provision on the future of Istanbul and that the declaration of this condition only by the conference would have a profound effect on the public⁵¹.

Lord Curzon, on March 13, 1920, sent all instructions to Robeck about the occupation to the High Commissioner de Robeck, as the Allied Board had argued over the days of occupation in London. And the occupation began with the invitation of the Allied Military Units on March 16, 1920, in the direction of this instruction, occupying important military and civilian institutions, including the Military and the Maritime Supervisions⁵².

Conclusion

While negotiations as to how a peace treaty would signed with Turkey in the months ongoing countless sessions in London, in order to give a lesson in order to take the control they occupied Istanbul as Mustafa Kemal they accused of being the cause of "*resistance to*" in Istanbul and Anatolia. Also such an attempt of the Allies were to Show how hard conditions the treaty would have, it should not be underestimated effective mean to imply that somehow resisting the nationalists. Especially in the talks held in London in March, the expression of Lloyd George about the occupation was realized in accordance with the demands of the high commissioners was the sign that the things developed outside their control after the opening of the parliament. Considering this aspect, although the occupation of Istanbul was a measure for them, it had the goal of providing a bore intimidate the resistance.

Immediately after the occupation of Istanbul was completed and the important buildings and institutions were under control, the Allied Occupation Force's invaded the Parliament to immediately arrest the nationalist insurgents they deemed

⁵⁰Okur-Küçükuşurlu, *ibid.*, p. 168.

⁵¹*ibid.*, p. 169-172.

⁵²*ibid.*, p. 175.

important and exile them to the Malta Island put forward their intolerance to the national freedom.

The fact that the Allied Forces in the Middle East and the Near East started to get all balled up in a way for them, occupation of Istanbul in this would undoubtedly lead to developments at the same time, both for the region and for Anatolia.

Immediately after the invasion, Mustafa Kemal sent a command to the corps commanders protesting the invasion on March, 19 and called "*The gathering of a national assembly with extraordinary authority in Ankara, one of the safest places in Anatolia ...*" this calling would now make it possible to announce the codes of changes "*that could not be reversed*" in Anatolia and Near East to European and World public⁵³.

Just after the occupation, the nationalist reaction under the leadership of Mustafa Kemal caused the Allies to notice that it was a very organized and alive structure of resistance in Anatolia. Despite the numerous detailed reports about Istanbul's National Struggle and its leader, Mustafa Kemal by occupation high commissioners, in a time that could be called too late Allied leaders realized that this was not such an ordinary occasion.

As soon as he heard about the occupation, Mustafa Kemal's reaction to the occupation by holding the telegraphs in a very intense and serial manner was also showing that the nationalist rebels who were in front of the occupation forces would not be indifferent to these developments. In the protest text which was prepared to send to all political representatives of the Allies and impartial states after the occupation in less than 24 hours, it was emphasized that this last coup, which was brought to the political sovereignty and liberty of the Ottoman Nation, was expressed as a coup d'état to all the sacred principles of the twenty-first century⁵⁴.

New place for National Struggle was Ankara where Grand National Assembly was opened. After this date, Ankara would begin to carry the feature of becoming the heart of the National Struggle, the city where the foundations of the new Turkish State would be established after the war. All kinds of political negotiations will be carried out here by the military and political representatives of foreign states, and all of these important initiatives would provide a source of legitimacy in the capital of the new state, which had not been announced yet.

⁵³Mustafa Kemal Pasha, in the introduction to the 12-point general, expressed what the occupation caused: "*the occupation officially by the Allies in the center of the Islamic Caliphate and the Ottoman Sultanate's payitaht, law-making, in violation of the three forces of the state, which consists of the judiciary and the enforcement powers meet and officially notified by the government that see the opportunity to do duty in the face of this situation, which is distributed Ottoman parliament. Thus, even the independence of the Caliphate and the Sultanate authorities immunity and can think of measures to ensure the recovery of the Ottoman Empire and the invitation to the meeting in Ankara, an exceptional jurisdiction by the National Assembly to administer and arrived in Ankara, the deputies dispersed been deemed indispensable to be participating in this council.*" For the full text of the Circular. **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 7, p. 153.

⁵⁴Fort he full text of the protest manifestosee. **Hâkimiyeti Milliye**, March, 18, 1920, No: 16;

Also see. **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 7, p. 121.

REFERENCES

A. ARCHIVAL DOCUMENTS

1-Public Record Office(England National Archive)

Foreign Office Records

FO. 371/4162, No: 174944

FO.371/5041/E-8, No: 5566.

FO. 406/41, No: 1836,

FO.371/4162, No: 1767861.

FO. 371/4162, No: 176775.

IOR-L-PS-11-168, No: 174127.

B-PERIODICALS

1-British Documents On ForeignAffairs, Volume: I, Doc. 137, (E.58/3144), No: 118.

C-NEWSPAPERS

Alemdar, 16 Ocak 1920.

Hakimiyeti Milliyet, 18 Mart 1920

D-BOOKS

AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C. II, Türkiye İş bankası Yay., İstanbul, 1998.

ATATÜRK, Kemal, **Nutuk**, C. I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1961

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C.6, 2. Baskı, Kaynak yay., İstanbul, 2003.

BİREN, Mehmet Tevfik, **II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları II**, Haz. F. RezanHürmen, Arma Yay., İstanbul, 1993.

BOZKURT, Abdurrahman, **İtilaf Kuvvetlerinin İstanbul'daki İşgal Yönetimi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2014,

BUDAK, Mustafa, **Misak-ı Milli'den Lozan'a, İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası**, 5. Baskı, Küre Yay., İstanbul, 2014.

- GEREDE, Hüsrev, **Hüsrev Gerede'nin Anıları, Hazırlayan: Sami Önal, 2. Baskı, İstanbul, 2002.**
- GOLOĞLU, Mahmut, **Üçüncü Meşrutiyet**, Başnur Matbaası, Ankara, 1970.
- HELMREICH, Paul. C., **Sevr Entrikaları Büyük Güçler, Maşalar Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, Çev. Şerif Erol, Sabah Yay., İstanbul, 1996.
- KADRI, Hüseyin Kazım, **Meşrutiyet'ten Cuhuriyet'e Hatıralarım**, Haz. İsmail Kara, İletişim Yay., İstanbul, 1991.
- KUTAY, Cemal, **Üç Devirde Mehmet Şeref Aykut 1874-1939, Teknografik Matbaacılık, İstanbul, 1985.**
- OKUR- KÜÇÜKUĞURLU, Mehmet- Murat, **İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele (1918-1920)**, Serender Yay., Trabzon, 2006.
- OLCAY, Osman, **Sevres Andlaşmasına Doğru, (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)**, Ankara Üniv. SBF Yay., Ankara, 1981, p. 135-140.
- ÖZALP, Kazım, **Milli Mücadele I (1919-1922)**, TTK Yay., Ankara, 1988.
- RYAN Sir Andrew, **Sonuncu Dragoman**, Çev. Dilek Berilgen Cenkçiler, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005, p. 126.
- SARIHAN, Zeri, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. II, Öğretmen Yay., Ankara, 1986.
- SUNAY, Cengiz, **Son Karar Misak-ı Milli**, Doğan Kitap Yay., İstanbul, 2007.
- YAVUZ, Bilge, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1994.
- YAVUZ, Resul, **İşgalin Sancılı Yılları**, Akis yay., İstanbul, 2011.

E-ARTICLES

- YAVUZ, Resul, "The Relations between the British and French Representatives after the Sivas Congress and Their Political Reflections", *Journal of History School (JOHS)*, Year 9, Volume XXVI, June 2016, p. 249-288.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
I/1, (2017 Yaz), ss. 305-310.

Kitap Tanıtımı

Book Review

Ayhan Vergili, Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken Kitabı (Hayatı, Eserleri ve Hakkında Yayınlar), 348 Sayfa, İşaret Yayınları, 3. Baskı, ISBN 978-975-350-305-1.

Yenal ÜNAL*

Türk düşünce tarihini yazmayı ilk deneyen münevverlerden biri hiç kuşkusuz seçkin bilim adamı Hilmi Ziya Ülken'dir. Ülken, hayatı adeta soluk soluğa yaşamış ve yoğun eğitim-öğretim faaliyetlerinin yanı sıra kendinden sonra da yıllarca yaşayacak olan birçok eser kaleme almış üstün nitelikli bir bilim adamıdır. Türk kültür tarihinin 20. yüzyılda gelişimine en büyük katkıyı sunan araştırmacıların başında gelen Ülken, aynı zamanda felsefe ve sosyolojinin Türk akademilerinde birer disiplin haline gelmesinde ciddi emekler sarf etmiştir. Onun kaleme aldığı birçok kitap bugün dahi alanlarında temel kitaplar olarak emsalsiz yerlerini muhafaza etmektedirler. Örneğin 1933 yılında iki cilt hâlinde yayımlanan *Türk Tefekkür Tarihi* adlı yapıtı alanında bir ilk olduğu için bu anlamda oldukça büyük önem taşımaktadır. Eserin bu derece önemli olmasını sağlayan diğer bir etken ise Türk tarihinin ilk dönemlerinden itibaren Türk düşüncesinin gelişimini titiz bir incelemeyle gün yüzüne çıkarmış olmasıdır. *Türk Tefekkür Tarihi* adlı eser Türk düşüncesini ilk defa sistemli bir araştırma konusu yapan çalışma olması nedeniyle tarihî bir misyonu da üzerine almıştır. Çünkü 1930'lu yıllardan günümüze yaklaşık seksen yıl geçmiştir. Türk düşünce tarihi alanında bugün yazılan eserlerle bu kitabın karşılaştırılması aynı zamanda bu disiplinle ilgili bilimsel gelişmelerin ulaştığı seviye hakkında bize önemli bilgiler sunmaktadır. Bu kitapta Türk kültürünün "*Kutadgu Bilig*", "*Atabetül Hakayik*" gibi büyük ve klasik eserlerinin çeşitli açılardan yorumu, araştırılması ve tahlili de yer almaktadır. Hilmi Ziya Ülken, bu eserini daha sonradan iki ciltten oluşan *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı yapıtıyla

* Yrd. Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, (yenalunal@yahoo.com).

desteklemiştir. *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi* bugün hâlâ Türk düşünce tarihi alanında en sağlam metinlerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Eser ilk defa 1966 yılında iki cilt hâlinde yayımlanmıştır. Türk düşüncesinin son yüzyıllarda yetiştirdiği en önemli fikir ve sanat adamlarının tahlilini, biyografilerini ve eserlerinin nitelikleri başta olmak üzere birçok cepheden Türk düşününe katkılarının irdelendiği bu yapıt alanında çok büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Eser emsalsiz bir gözlemin, büyük bir dünya görüşünün ve ilim zihniyetinin çarpıcı örneğini teşkil etmektedir. Kitap, Namık Kemal’den Ziya Gökalp’e, Ali Suavi’den Mustafa Suphi’ye, Dr. Abdullah Cevdet’ten Hikmet Kıvılcımlı’ya, Beşir Fuat’tan Prens Sabahattin’e, Yusuf Akçura’dan Ahmet Ağaoğlu’na, A. Hamdi Başar’a değin uzanan geni bir yelpazede Türk düşünce yaşamının tekâmülünü anlatmaktadır. Hilmi Ziya Ülken’in düşünce tarihi alanına katkı sağladığı düşünülebilecek diğer bir yapıtı da *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, adlı eseridir. Tarihin çeşitli dönemlerinde uygarlıkların birbirleriyle olan münasebetlerinde özellikle tercümenin işlevinin inceden inceye işlendiği bu eser; bilimin, sanatın, tekniğin bugünlere gelmesinde medeniyetlerin birbirleriyle olan etkileşimlerinin önemi üzerinde durmaktadır. Çeviri işleminin, bilginin başka coğrafyalara aktarımında kilit rolü üstlendiği görüşünü savunan bu yapıt, Türk düşünce tarihinin de tercüme yoluyla nasıl bir değişime uğradığı konusunda da önemli ipuçları sunmaktadır. *Millet ve Tarih Şuurunu*, Hilmi Ziya Ülken’in Türk düşüncesi alanında yazdığı bir diğer önemli kitabıdır. Eser, Ülken’in Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarından itibaren, kitabın adında yer alan kavramlar ekseninde ve sosyolojiden siyaset bilimine, antropolojiden felsefeye kadar pek çok disiplinin ortak çerçevesinde kaleme aldığı özgün incelemelerin bir bütünüdür. Bu incelemeler, milletleşmeye sadece Avrupa uluslarından değil, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki diğer milletlerden de sonra başlayan genç Türkiye için adeta bir yol haritası konumundadır. Ülken, bu eserinde okuyucuları önce modern çağın toplum, millet, kültür, tarih, özgürlük ve demokrasi kavramlarının keşfine çıkarmaktadır. Akabinde Türkiye’nin yakın tarihindeki millileşme girişimlerini, diğer Doğu ve Batı uluslarıyla karşılaştırmalı olarak sunmaktadır. Son bölümlerde ise genç Cumhuriyet’in olgunlaşmaya doğru yol alan ulusal kültürü için, mevcut kaynaklardan yola çıkarak yeni saptamalarda bulunmuştur. Eserin ilk baskısı 1948 yılında gerçekleştirilmiştir. 60 yıl sonra eserin yeniden Türk okuyucusunun istifadesine sunulması Türk düşünce tarihi açısından bir zenginliktir. Bu çalışmalara ilave olarak rahatlıkla belirtebiliriz ki Hilmi Ziya Ülken’in düşünce alanında kaleme aldığı daha onlarca farklı eseri bulunmaktadır. Yazar kitaplık yaratabilecek çapta bir külliyat oluşturmuştur. Ülken bu yönüyle Türk düşünce tarihi alanında en üretken yazar olma özelliğini bugün de sürdürmektedir. Yazılan bu eserlerin her biri Türk düşünce tarihine çeşitli açılardan katkıda bulunmakla birlikte yukarıda incelenen eserlerden sonra yazarın kanaatimizce Türk düşünce tarihine kazandırdığı en önemli çalışmalarının isimlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: *İctimai Doktrinler Tarihi*, *Ziya Gökalp*,

*Şeytanla Konuşmalar, Dini Sosyoloji, İslam Düşüncesi-Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalarına Giriş, Yirminci Asır Filozofları*¹.

20. yüzyıl Türkiye'sinin yetiştirmiş olduğu bu büyük düşünce tarihçisinin ve eserlerinin etkilerini bugün de derinden hissetmek mümkündür. Türk toplumunun düşünce yapısını, Batı kökenli felsefe ve fikirlerle değil de; yerel düşün kaynaklarıyla anlamak isteyen her araştırmacı, düşünce tarihinin hangi konusuna eğilirse eğilsin karşısına öyle ya da böyle Hilmi Ziya Ülken çıkacaktır. Tabi bugünün araştırmacılarının onu yinelenmek adına değil; bilakis yeni yorumlara ulaşabilmeleri için Ülken'den istifade etmeleri gerektiğinin altı burada yeniden çizilmelidir.

Önemini bugün de devam ettirdiğini belirttiğimiz Hilmi Ziya Ülken adına son derece geç kalınmış olunmakla birlikte bir anma-armağan kitap Ayhan Vergili tarafından hazırlanmıştır. Üzerinde çeşitli değerlendirmelerde bulunacağımız "*Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken Kitabı*" adıyla yayımlanan bu armağan kitabı Ülken'i yeniden gündeme taşıması ve düşünce tarihiyle -öyle ya da böyle- ilgilenen araştırmacılara kaynaklık etmesi nedeniyle son derece önemlidir. Hiç şüphe yok ki bu eserin ortaya çıkma amaçlarından biri de Ülken'e bir anlamda vefa borcunun ödenmek istenmiş olmasıdır.

Ayhan Vergili, armağan kitabının kitap tanıtım bülteninde eserin ortaya çıkışı ve kapsamı hususunda şu önemli bilgileri vermektedir:

"Hilmi Ziya Ülken ve onun gibi az sayıda düşünür, 20. yüzyılda Türk fikir hayatına düşünceleriyle yön vermiş ve yeni açılımlar getirmişlerdir. Ülken, içinde yaşadığı toplumu ve olayları sosyolojik ve felsefi bakış açısıyla değerlendirmiş, sunduğu yaklaşımla sosyal bilimlere metodolojik katkı sağlamıştır. Düşüncelerini geniş toplum kesimleriyle paylaşan Hilmi Ziya Ülken uzun yazı hayatında pek çok çalışmaya imza atmıştır. O, sosyoloji ve felsefe alanında yaptığı yayınlarla Türkiye'nin ve Türk toplumunun sorunlarına ışık tutmaya çalışmıştır. Ülken, eserleriyle birçok çalışmaya da konu olmuştur. Bu eser, gerek yazar hakkında gerekse Türk fikir hayatı üzerinde çalışma yapacak olanlar için başvuru niteliği taşımaktadır."

Görüldüğü üzere eserin ortaya çıkışında Türk fikir hayatı üzerine çalışan araştırmacılara katkı sağlama amacı bulunduğu gibi yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız üzere Ülken'i yeniden gündeme taşıma ve ona vefa borcu ödeme istediği de ön plana çıkmıştır.

Adı geçen eser ilk defa 2006 yılında basılmış olup 2013 yılında ikinci baskısını gerçekleştirmiştir. Fakat bizim üzerinde çeşitli değerlendirmelerde bulunacağımız 2016 yılı genişletilmiş 3. baskısı diğer baskılara oranla çok daha hacimli ve geniş bir

¹ Yenal Ünal, "Türk Düşünce Dünyasının Gelişimi ve Bu Alanda Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Bakış Dergisi-Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı 37 Temmuz-Ağustos, Kırgızistan, 2013, s. 7-8.

yayın olarak ön plana çıkmaktadır. Öyle ki 2006 yılı baskısında Ülken hakkında yapılan çalışma adedi 195 olarak saptanmışken 2016 yılı baskısında bu sayı 343'e ulaşmıştır. Görüldüğü üzere son baskısında eser yeni bilgilerle olabildiğince zenginleştirilmiştir.

Armağan kitabının içeriğine göz atıldığında öncelikle önsöz bölümleriyle (s. 9-14) karşılaşmaktadır. Yazar her üç baskı için de hazırladığı önsözleri kitabın ilk sayfalarına almış ve çalışmanın serüveni hakkında okuyucuya bilgi vermiştir. Eserin sunuş yazısı (s. 15-22) Aykut Kazancıgil tarafından kaleme alınmıştır. "*Hayatım ve Eserlerim-Hilmi Ziya Ülken Bibliyografyası*" (s. 23-36) başlıklı kısımda Ülken'in kendi el yazısıyla 1960'lı yıllarda kaleme aldığı ve kendi hayat hikâyesini anlattığı önemli bir yazıya yer verilmiştir.

Cahit Tanyol tarafından kaleme alınan "*Hilmi Ziya Ülken'in Kişiliği ve Düşünce Dünyası*" (s. 37-40) başlıklı makalede yazarın Ülken hakkındaki kanaatleri ve düşünceleri özet olarak aktarılmıştır. Necati Öner'in kaleme aldığı "*Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken*" (s. 41-56) başlıklı yazı bir bütün halinde değerlendirildiğinde Ülken'in hayat hikâyesini, eğitimcilik vasfını ön plana çıkarmak suretiyle anlatmaya çalışmıştır. Öner, yine aynı şekilde Ülken'in elli yıllık çalışma hayatında farklı tarihlerde kaleme aldığı mühim eserleri ve bu eserleri fevkalade önemli kılan noktaları aydınlatmaya çalışmıştır. Kurtuluş Kayalı'nın yazdığı "*Türkiye'nin En Renkli ve En İnterdisipliner Entelektüeli: Hilmi Ziya Ülken*" (s. 57-66) ve "*İstikrarlı Bir Düşünce Tarihi Yazarı Olarak Hilmi Ziya Ülken*" (s. 67-76) adlı makalelerde bir düşünce tarihçisi olarak Ülken'in Türk fikir tarihinin gelişimi için önemi, düşüncelerindeki derinliğin 20. yüzyıl Türk entelektüeli üzerindeki etkileri, bir disiplin olarak felsefe ve sosyoloji kürsülerinin akademide yer almasında Ülken'in çabaları ve çıkarmış olduğu "*İnsan*" dergisinin Türk düşüncesinin gelişimine etkileri değerlendirilmiştir. Ayhan Vergili tarafından kaleme alınan "*Hilmi Ziya Ülken Bibliyografyası Hakkında Bir Değerlendirme*" (s. 77-93) başlıklı yazıda yine en genel hatlarıyla Ülke'in felsefeciliği ve yayımladığı eserler hakkında bilgi verilmiştir. "*Hilmi Ziya Ülken Hakkında Yapılan Çalışmalar*" (s. 95-100) adlı bölümde Ülken üzerine yapılan çalışmalara temas edildiği gibi "*Bibliyografyada Uygulanan Metod*" başlığı altında Hilmi Ziya Ülke'nin, 1437'yi bulan eserlerinin toplanması, okuyucuya sunulması sürecinde hangi metot ve usul dairesinde hareket edildiği açıklanmıştır. "*Hilmi Ziya Ülken Bibliyografyası 1918-1974*" başlıklı bölüm iki ana kısımdan oluşmuştur. Birinci kısımda Ülken'in kaleme aldığı 1437 adet eser, yıl yıl liste olarak verildiği gibi ikinci kısımda yine Ülken hakkında yapılan ve sayıları 343'e ulaşan araştırma-inceleme cinsinden çalışmaların listesi sistematik olarak okuyucuya sunulmuştur. Kitabın muhtelif yerlerine okuyucunun aradığı bilgileri rahat bulabilmesi için 4 farklı dizin koyulduğu gibi yine kitabın son bölümlerinde Ülken'in muhtelif tarihlerde çekilmiş fotoğraflarına, kitaplarının kapak resimlerine ve el yazısı örneklerine yer verilmiştir.

Bu açıklamalarda sonra şunu ifade etmeliyiz ki geleceğin bilim, sanat ve felsefe temelinde sağlıklı bir şekilde kurulabilmesi için Türkiye gerçeklerinin tarihi ve fikirselle köklerinin bütüncül ve nesnel bir biçimde gün yüzüne çıkarılması

gerekmektedir. Bugünün Türkiye'sinin düşünsel bünyesinin ciddi anlamda değerlendirilmesi yapılmaksızın yarının Türkiye'sinin sağlıklı bir şekilde kurulması mümkün görünmemektedir. Bu nedenle Türk'ü ve Türkiye'yi anlamak için 73 yıllık yaşamının 50 yılını araştırmaya, incelemeye, yazmaya ayıran ve elde ettiği çok değerli bilgileri çeşitli yöntemlerle öğrencileri ve okuyucularıyla paylaşan Ülken'in hatırasını yaşatmak, eserlerini okumak, tartışmak ve tanıtmak Türk toplumunun daha sağlıklı bir yapıya kavuşabilmesi adına atılan önemli bir adım olacaktır.

Dolayısıyla Ayhan Vergili tarafından hazırlanan ve Ülken'in saptanabilen bütün çalışmalarını içine alan bu anma-armağan eseri onun yeniden anımsanması adına hem bir fırsat hem de bir vesiledir. Dolayısıyla Vergili'nin bu kıymetli kitabını Türk düşünce dünyası araştırmalarında yeni kıvılcımların ortaya çıkmasına katkı sağlayabilecek taze bir soluk olarak telakki edebiliriz.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
I/1, (2017 Yaz), ss. 311-316.

Kitap Tanıtımı

Book Review

Selçuk Akşin SOMEL: Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin, Çev. Osman Yener, İletişim Yay., İstanbul, 2010, ISBN.13:978-05 0750-2.

Resul YAVUZ*

19. Yüzyılın ortalarından başlamak üzere 20. Yüzyılın ilk yılları, savaşların da getirmiş olduğu yıkıcı bir süreç içerisinde Osmanlı Devleti'nin modernizasyonu ve reform sürecinin tam olarak neyi hedeflediği, hangi parametreleri beraberinde getirdiği ve toplumsal bazda eğitime yansıyan reform çalışmalarının ne şekilde gerçekleştiği olgusu, dönem üzerinde sağlıklı bir değerlendirmesi yapılmadan anlaşılabilir. Selçuk Akşin Somel, ilk olarak İngilizce basımı yapılan yapıtının önsözünde bu duruma dikkat çekerek, Osmanlı Modernizasyonunun kapsamı, niteliği ve amacı noktasında şu tespiti yapmaktadır:

“Modernizasyon esas olarak etkinliğini yitirmiş olan orduyu düzene sokmak, idari ve mali alandaki suiistimalleri ortadan kaldırmak amacına geliyordu. Bir örneklem, disiplin ve etkinlik, gerek merkezde gerekse taşrada mali ve idari sistemi yeniden yapılandıran Osmanlı ıslahatçıların ana prensipleri oldu. Kırsal bölgelerde yaşayan halkın yarı resmi temsilcisi konumundaki yerli aracı güçlerin merkezileşmeye direnişleri göz önüne alındığında taşra reformunun kendisine özgü sorunları olduğu anlaşılır. Bu nedenle merkezileşmeye yönelik ıslahat taşrada ancak çeşitli seviyelerde gerçekleştirilebilirdi.”¹

Bu çalışmamızda; Tanzimat ile başlayan modernleşme sürecinde, Osmanlı Devleti'nde, İstanbul başta olmak üzere taşrada eğitimin modernleşmesi amacına yönelik olarak Somel'in kaleme aldığı eseri tanıtılacaktır.

* Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, (resulyavuz@hotmail.com).

¹ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, Çev. Osman Yener, İletişim Yay., İstanbul, 2010, s. 11.

Kendisinin de eserin önsözünde belirttiği üzere, ilk olarak doktora çalışması olarak ele alınan konu daha sonra büyük ölçüde yeniden gözden geçirilerek çeşitli eklemelerle kitaba dönüştürülmüştür. Yedi bölümden oluşan eserde yazar, “*İlköğretimde Devlet Okullarının Ortaya Çıkışı*” başlıklı birinci bölümde, 19. Yüzyıla geçinceye kadar Osmanlı Devleti’nde geleneksel mektep denildiğinde, mahalle mektepleri ve medreselerin yanında Topkapı Sarayı’nda bulunan ve esas amacı, devlet dairelerine memur yetiştirmek amacıyla faaliyet gösteren Enderun Mektebi ve Acemi Oğlanlar Mekteplerinin kastedildiğini, ifade etmektedir. Ayrıca yazar bu bölümde, taşrada faaliyet gösteren modernleşme öncesi mahalle mekteplerinin fiziki yapıları ve eğitim müfredatları ile halkın modernleşme öncesi bu okullara bakış açısı ile ilgili çeşitli değerlendirmelerde bulunarak bu okullar hakkında şu ifadelerle yer vermektedir: “...Genelde varlıklı Müslümanlar tarafından kurulur, giderleri ise dini vakıflardan ve öğrenci ailelerinin hocalara verdiği haftalıklardan karşılanırdı. Söz konusu kurumların herhangi bir merkezi birim tarafından teftiş edildiği veya denetlendiğine dair veri yoktur. Ancak mektep banilerinin çok kez mektep hocalarının niteliklerini sıkıca gözettikleri bilinmekteydi.”² Ayrıca yazar bu mekteplerin modern anlamda sınıf düzeninin mevcut olmayıp farklı yaşa ve bilgi düzeyinde bütün öğrencilerin aynı odada eğitim gördüklerini de kaydetmektedir. Birinci bölümde yazar “*Devlet Okullarının Gelişimi*” başlığı altında, modernleşme anlamında ilk açılan askeri ve sivil okullar hakkında bilgi verilmektedir. Bu yönüyle bakıldığında III. Selim ve II. Mahmut döneminde açılan askeri ve sivil okulların ilk müfredat programları hakkında ayrıntılı bilgiler eserin sayfalarında mevcuttur. Somel, bu başlık altında II. Mahmut’un eğitim alanındaki reformlarına özellikle değinerek, devletin sosyal disiplinizasyonu ve modernizasyonunun nüvesi haline gelecek olan Maarif Dairesinin kurulmasındaki nedensel süreçleri de analiz etmektedir. Hemen eklemekte fayda vardır ki, II. Mahmut’un bu ıslahatları, dönemin politik ve diplomatik sorunları ile birlikte ele alınarak irdelenmekteydi. Somel, bu değerlendirmelerden sonra 1845 ve 1857 yılları arasında ortaöğretim kurumlarının temeli durumuna getirilecek olan, rüştiye mekteplerinin açılışı üzerine eğilerek, Tanzimat Dönemi eğitim reformlarının temelini oluşturacak olan ortaöğretim probleminde ışık tutmaktadır. Bu konuda yazar, özellikle 1847’de hazırlanan ve kısmen çağına göre son derece ilerici ıslahatlar ihtiva eden, “*Dersadet Mektebi Nizamı*” programına değinerek, programın getirdiği yükümlülükler ile ilgili olarak şu ifadelerle yer veriyordu:

“Bu kararlara göre 6-10 yaş arasındaki öğrenciler mahalle mekteplerine gidecek, 10 yaşından büyük öğrenciler eğitimlerine rüştiye mekteplerinde devam edeceklerdi. Çocuklarını okullara göndermek istemeyen ana babalar hakkında kovuşturma açılacaktı. Mahalle mektepleri için dört, rüştiyeler için de iki yıllık eğitim öngörülmekteydi. Çalışmak zorunda olan yoksul çocuklar hiç değilse mahalle mekteplerinde en azından bir derse girmeliydiler. Alınan kararlardan biri de mahalle mekteplerinin muallim kadrosunun bir baş hoca, yardımcısı (kalfa) ve eğer mümkünse, bir de yazı

² Somel, *a.g.e.*, s. 39.

hocasından oluşmalıydı. Alfabe kitabı konumunda olan Elifba'yı ve Kuran'ı okutması, Tecvid alıştırmaları yaptırmaları, ilm-i hali işlemesi ayrıca üzerinde sesli hareke işaretleri bulunan ve dolayısıyla okuma yazmayı yeni sökmekte olanlar açısından okunması daha kolay Osmanlı Türkçesi metinler (harekeli Türkî) ve de Ahlak Risalesi'ni okutmak vardı."³

Somel, birinci bölüm kapsamında sayfa 66'dan itibaren ayrıntılı bir şekilde ele aldığı 1856 tarihli Islahat Fermanı'nın eğitim üzerindeki yansımalarına değinerek, Osmanlı Eğitim Sisteminde yabancı uzmanlardan nasıl yararlanma yoluna gidildiğini de irdelemektedir⁴.

"*Taşrada Devlet Eğitiminin Başlangıcı (1849-1869)*" başlıklı ikinci bölümde yazar, rüştiyelerin taşra sathında açılan ilk devlet eğitim kurumları olduğu ifade edilmektedir. Bu başlık altında geniş bir şekilde yer verilen rüştiyelerin Anadolu ve İmparatorluğun diğer sathındaki açılma çalışmaları, müfredatları üzerinde değerlendirme yapılmaktadır. Ayrıca bu okulların imparatorluğun en ücra köşelerinde açılmalarına neden gerek duyulduğu izah edilerek, bu okulların Osmanlı taşra eğitimi modernleşmesine olan muhtemel katkıları göz önünde bulundurulmaktaydı. Bu bölümde yer verilen diğer önemli bir husus ise, mahalle mekteplerinin sistemli bir şekilde modernizasyonu ve çağın gerektirdiği şekilde halkın temel ihtiyaçlarını karşılayacak, ıslah edilme çalışmalarıydı. Nitekim bu mektepler; esasında sıbyan mektepleri adıyla bilinmekte ve sınıf kavramı olmayan, devam devamsızlık cetveli tutulmayan, çoğunlukla vakıflar tarafından işletilen kurumlardı. Somel, mahalle mektepleri başlığı altında bu kurumların yapısına, işleyişine değinerek, devletin denetleme mekanizmasına dâhil olmak üzere hocaların eğitilmesi, maaşlarının karşılanması ve daha önce çıkarılan yönetmeliğe göre modern ilköğretim kurumlarına dönüştürülmesi için sarf edilen çabalar üzerinde yoğunlaşmaktadır.

"*1869-1908 Dönemleri Arasında Taşrada Eğitimin Kurumsallaşması*" başlıklı üçüncü bölümde yazar, bu dönemler arasında eğitimin kurumsal hale gelmesi için atılan hukuki adımlar, okulların yapısı ve niteliği irdelenerek, özellikle kurulan Maarif Meclislerinin temel özellikleri ve işlevleri üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin temel yapısına değinilerek, nizamnamenin Osmanlı Eğitim tarihinde bir dönüm noktasını teşkil ettiği ifade edilmektedir. Nizamnamenin özelliklerine değinilen bu bölümde başkent ve taşrada mevcut olan ve kurulması planlanan okulların tek bir kapsayıcı kanun dairesinde bütünleştirilmesine dikkat çekilerek, nizamname ile ilgili şu ifadelere yer veriliyordu:

"Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ni özetlemek gerekirse; öncelikle ve en önemlisi, ilkokul eğitimi, dini alana ait, tek amacı çocuklara okuma-yazma

³ A.g.e., s. 63.

⁴ Bu bağlamda Somel, özellikle Fransız Eğitim Reformcusu ve Fransız Eğitim Bakanı Jean Victor Duruy'un önerilerinin Bab-ı Ali tarafından dikkate alınıp alınmadığı üzerinde bir değerlendirme yapmaktadır. A.g.e., s. 77.

öğretmek olan bir eğitim safhası olmaktan çıkarıldı. Okul sisteminde ilkokul öğretimine geçmiş yıllara göre daha fazla önem verildi. Bu tavır yalnızca nizamnamenin doğa bilimlerine-pratik konulara vurgu yapan maddelerinden değil, özellikle ilkokul öğretmenlerinin birer devlet memuru olarak hukuki ve idari statülerinin konu edildiği, ilkokulların idari temellerinin belirlendiği paragraflardan da anlaşılmaktadır. Burada ilkokul öğretmenleri, kademe ve bordo esasına göre görev yapan bir meslek grubu olarak ele alınıyordu. Nizamname, kızların ilkokul eğitimini de gözetmekteydi. Vilayetlerde devlet okulları yaygınlaştırılacak, bütün köy ve kasaba mahallerinde okullar açılacaktı.”⁵

Ayrıca Somel bu başlık altında Maarif-i Umumiye Nezaretinin kurulma gereklerine değinerek, işlevleri hakkında detaylı bilgi verdikten sonra vilayetlerdeki Maarif Meclislerinin kurulma esasları üzerinde birtakım değerlendirmelerde bulunuyordu. Osmanlı Eğitim Sistemi için devrim niteliği taşıyan bu meclislerin, taşra ve başkentteki çalışma koşulları, görev alanları ve üyelerinin seçim kriterleri ile ilgili tespitlerde bulunuyordu. Somel, 1869’dan 1908’e kadar faaliyet gösteren Vilayet Meclislerinin II. Abdülhamit dönemindeki temel yapılarına, işlevlerine değinerek bu kurumların gerek bölgelere göre dağılımı açısından ve gerekse kronolojik olarak yaygınlaştırılması çalışmaları hakkında bilgiler aktarıyordu. Ancak yazar, bu meclislerin özellikle II. Abdülhamit dönemindeki görev ve yapılarına değinirken, meclislerin Osmanlı’nın farklı bölgelerindeki siyasi ve etnik yapılarından kaynaklanan birtakım düzensizliklerine de yer veriyordu. Ayrıca yazar, II. Abdülhamit döneminde Maarif Nezaretine ve Vilayet Maarif Meclislerine, diğer kurumların bakış açılarını da ele alarak başta Maarif Nezareti olmak üzere II. Abdülhamit döneminin ilk yıllarında Maarif Nezaretinin diğer idari birimlere nazaran çeşitli nedenlerden ötürü pek itibar kazandırılmadığına da verdiği çeşitli örneklerle değinmekteydi.

Somel, “Osmanlı Eğitiminde Mali Sorunlar” başlıklı dördüncü bölümde özellikle taşrada eğitimin en önemli sorunlarından olan parasal konulara değinilerek, devletin bu sorunların üstesinden gelmek için aldığı tedbirler üzerinde değerlendirme ve tespitlerde bulunuyordu. Bu bağlamda 1877-1908 yılları arasında toplanılan “Maarif-i Hisse İanesi”nin (Eğitim Katkı Vergisi) taşradaki uygulanışı ve getirileri etraflıca ele alınmaktadır.

“Mesleki ve Genel Eğitim Veren Okulların Müfredat Meseleleri”nin ele alındığı beşinci bölümde Somel, II. Abdülhamit dönemi okullarının müfredat programı içeriğine değinerek, dönemin siyasi yapısı ve devlet politikalarının bu okulların programlarına nasıl yansıtıldığı üzerinde ayrıntılı bir irdeleme yapmaktadır. Özellikle yeni açılan okullara müfettiş olarak gönderilen kişilerin taşrada yapmış oldukları teftişler neticesinde hazırlanmış oldukları raporlar göz önüne alınırken, müfettişlerin önerilerinin yönetim tarafından ne derece dikkate alındığı üzerinde esaslı ve bol örneklerle desteklenmiş görüşlere yer verilmektedir.

⁵ Somel, *a.g.e.*, s. 122.

İmparatorluğun farklı bölgelerindeki “*Etnik Grupların Eğitimde Yaşadığı Entegrasyon Zorlukları*”nın konu edildiği altıncı bölümde Somel, II. Abdülhamit döneminde faaliyete geçen Aşiret Mektepleri ve Gayri Türk Sünni Müslümanların eğitim politikaları ve bu politikaların merkezi otoritenin uyguladığı eğitim politikaları ile ortaya çıkan problemleri üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda, imparatorluk içerisindeki Arnavut, Pomak, Müslüman Ulah, Sünni Araplar, Aleviler, Zeydiler, Çerkezler, Kürtler ve Kripto Hıristiyan olarak kabul edilen gizli Hıristiyanların eğitim meseleleri ele alınmaktadır.

Somel, “*Çocukların Okul İzlenimleri ve Erken Toplumsallaşma Sorunları*”nı ele aldığı son bölümde Tanzimat Dönemi ile birlikte açılan batı tarzındaki okullarda eğitim gören Müslüman ve gayri Müslim çocukların okul anlarına yer vererek, bu okulların öğrencilerde bıraktığı etki ve izlenimler okuyucuya aktarılmaktadır.

Oldukça hacimli ve detaylı bir şekilde Tanzimat Dönemi ile II. Meşrutiyet Dönemi arasında Osmanlı eğitiminin modernleşme sürecinin ele alındığı eserde Somel, son olarak gerçekleştirilen bütün bu ıslahat girişimleri hakkında şu değerlendirmeyi yaparak eserine son vermektedir:

“Bütün bu anlatılanlardan ortaya çıktığı üzere Osmanlı genel eğitimi kesinlikle uçsuz bucaksız bir imparatorluğun, birbirinden farklı bölgesel koşullarına ve ihtiyaçlarına cevap verecek ve uyum sağlayabilecek biçimde tasarlanmamıştı. Osmanlı okul sistemi temelde bireyleri siyasi açıdan devlete sadık ve itaatkâr birer tebaa halinde yoğurmayı amaçlayan, esenlikten yoksun bir yapıydı. Öte yandan Abdülhamit Dönemi eğitim sisteminin gerçekte yarattığı sonuçların ne olduğu sorulacak olursa, 1908 sonrasında imparatorluk dâhilindeki siyasal gelişmelere göz atmak yeterli olacaktır. Otuz yıllık bir mutlakiyet çağı sonunda Abdülhamit’i Kanun-i Esasi’yi yeniden yürürlüğe sokmaya zorlayan Jön Türkler büyük oranda imparatorluğun taşra vilayetlerinden geliyorlardı. Jön Türkler’in paylaştıkları tipik bir ortak nokta çoğunun taşra devlet okullarında eğitim görmüş olmalarıydı. 1908’den sonra siyasal iktidara ortak olan kadro Mutlakiyet mekteplerinin birer ürünüydü.”⁶

⁶ Somel, *a.g.e.*, s. 338.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
I/1, (2017 Yaz), ss. 317-320.

Kitap Tanıtımı

Book Review

Vasilis Dimitriadis, *Bir Evin Hikâyesi: Selânik'teki Mustafa Kemal Atatürk'ün Evi ve Ailesi Hakkında Türkçe ve Yunanca Belgeler*, çev. Gülsün Aksoy-Aivali, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016, 520 sayfa, ISBN 978-975-16-3087-2.

Murat KAYA*

1955-1984 yılları arasında Makedonya Devlet Arşivi müdürü olarak görev yapan Prof. Dr. Vasilis Dimitriadis, Atatürk'ün doğduğu ev ile ilgili tapu defterleri, vukuat-ı emlak defterleri, vergi defterleri, şer'i mahkeme sicilleri ve Yunanca belgeleri inceleyerek son derece önemli bir eser ortaya koymuştur. Gülsün Aksoy-Aivali tarafından "Bir Evin Hikâyesi: Selânik'teki Mustafa Kemal Atatürk'ün Evi ve Ailesi Hakkında Türkçe ve Yunanca Belgeler" adı ile Türkçeye çevrilen kitap, Türk Tarih Kurumu tarafından 2016 yılının Kasım ayında yayımlanmıştır.

Kitap, Türkçe ve İngilizce özgeçmiş, içindekiler, takdim, önsöz, üç ana bölüm ve tablolardan oluşmaktadır. Kitabın birinci bölümü "Mustafa Kemal Atatürk'ün Selânik'teki Evi ve Ailesi" (1-42) başlığını taşımaktadır. "Türkçe Belgeler" (43-424), "Yunanca Belgeler" (425-512) ve "Tablolar" (513-520) başlıklı diğer bölümlerde yazar tarafından incelenen belgeler okuyuculara sunulmuştur. Kitabın hacimli kısmını belgelerin yer aldığı bölümler oluşturmaktadır. Kitabın sonunda Atatürk'ün doğduğu evin bulunduğu bölgeyi gösteren bir harita bulunmaktadır.

Takdim yazısı Vasilis Dimitriadis'in isteği üzerine Prof. Dr. Levent Kayapınar tarafından kaleme alınmıştır. Söz konusu yazıda kitabın yayımlanma sürecinde yaşanan sıkıntılara değinilmektedir. Vasilis Dimitriadis, 2010 yılının Temmuz ayında çalışmasını Selânik Türk Konsolosluğu'na teslim etmesine rağmen, eseri 6 yıl gibi uzun bir sürenin ardından yayımlanmıştır. Kitabın bu kadar geç yayımlanmasının temel nedeni, hakem raporları doğrultusunda yapılacak

* Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, (muratkaya1283@gmail.com).

düzeltilmelerin doğrudan yazara gönderilmeyip çevirmene iletilmiş olmasıydı. 2013 yılının Aralık ayında yapılacak düzeltmeler konusunda Levent Kayapınar görevlendirildi. Böylece kitabın yayımlanma süreci önemli bir ivme kazanmış oldu. Levent Kayapınar kendisine verilen görevi “...O'nun kurduğu Fakülte'den mezun olan, O'nun kurduğu Türk Tarih Kurumu'nda bilim kurulu üyesi olma şerefine erişmiş bir kişinin Atatürk'ün evi ve ailesi hakkında yapılan bir çalışmada kendisine verilen görevi O'na minnet borcunu ödeyebilme gayreti içinde büyük bir heyecanla...” yerine getirdiğini belirtmektedir.

Vasilis Dimitriadis kitabın önsözünde Selanik'te bulunan tarihsel değere sahip yapılardan bahsetmektedir. Galerius Taki, Rotonda, Ahiropitos Kilisesi, Ayiou Dimitriou Kilisesi, Aya Sofya Kilisesi, Beyaz Kule, Hamza Bey Cami gibi yapıların Selanik'in en önemli kültürel miraslarını oluşturduğunu söylemektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün doğduğu evi de Selanik'in çarpcı yapıları arasına dâhil etmiştir. Türkiye ve Yunanistan'da Atatürk'ün doğduğu ev ile ilgili çeşitli iddialar zaman zaman gündeme getirilmekte ve Atatürk'ün aslında o evde doğmadığı dillendirilmektedir. Dimitriadis, bu iddialara açık bir dille yanıt vermekte ve ortaya atılan iddiaları “asılsız fikirler” olarak değerlendirmektedir. Dimitriadis, çalışmasının oluşmasında Faik Reşit Unat'ın önemli katkıları olduğunu belirtir. Bu katkılardan dolayı eserini Faik Reşit Unat'a ithaf etmiştir.

Yazar öncelikle Selanik'in Osmanlı idaresindeki dönemini kısa bir şekilde özetlemektedir. Daha sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün doğduğu evin bulunduğu çevre ile ilgili bilgiler vermiştir. Bunun ardından kitabın en önemli alt başlığı olan “Pembe Ev” bölümünde uzun yıllar süren araştırmalar sonucunda elde ettiği özgün bilgileri okuyucularını aktarmıştır. Yazarın tespitine göre Mustafa Kemal Atatürk'ün doğduğu ev ile ilgili en eski belge Eylül 1875 tarihli Yoklama Defteri'dir. Bu tarihten itibaren ev birkaç defa el değiştirmiştir. 1877 yılının Aralık ayında Ahmed oğlu Ali Rıza Efendi evin 52/72 hissesini satın almıştır. Evin geri kalan 20/72 hissesi ise 1878 yılının Mart ayında Feyzullah kızı Zübeyde tarafından satın alınmıştır. Böylece 1878 yılının başından itibaren Pembe Ev Ali Rıza Efendi ve eşi Zübeyde Hanım'ın mülkiyetine geçmiştir.

Vasilis Dimitriadis 1878 yılının Mart ayına ilişkin belgede Zübeyde Hanım ile ilgili bir hususa dikkat çekmektedir. Söz konusu belgede Zübeyde Hanım, eşinin ismi olmadan babasının adıyla “Feyzullah kızı Zübeyde” olarak anılmaktadır. Bundan dolayı yazar, o tarihte Ali Rıza Efendi ve Zübeyde Hanım'ın evlenmemiş olabileceğini dile getirmektedir. Yapmış olduğu bu yorumun kesin bir ifade olmadığını vurgulamaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün kendisinden önce doğan Fatma (1872-1875), Ahmed (1874-1883), Ömer (1875-1883) adlı üç kardeşi vardır. Ali Rıza ve Zübeyde çiftinin ilk çocuğunun 1872 yılında doğduğu göz önünde bulundurulduğunda, 1878 yılında Ali Rıza Efendi ve Zübeyde Hanım çiftinin evli olmama ihtimali bulunmamaktadır.

Kitabın önemli kısımlarından birisi Ali Rıza Efendi'nin ölümünün ardından evin durumunun anlatıldığı bölümdür. 13 Nisan 1887 tarihli sicil defterine göre Ali

Rıza Efendi'nin vefatının ardından 145 kuruş değer biçilen birkaç şahsi eşyası ve 35.010 kuruş değerindeki evi ailesine miras olarak kalmıştır. Nuri Efendi adlı bir kişiye 28.800 kuruş borcu olduğu için, bu miktar mirastan düşürülmüştür. Kalan miktar yasal mirasçılarına bölüştürülmüştür. Bundan sonra Zübeyde Hanım için maddi açıdan zor günler başlamış oldu. Nuri Efendi mahkemeye başvurarak miras kalan evin satılmasını istedi. Mahkeme ise evin Zübeyde Hanım mülkü olmasına karar verdi. Zübeyde Hanım, maddi açıdan rahatlamak için 17 Ocak 1888 tarihinde 11.500 kuruş karşılığında evini bir yıllığına İbrahim Edhem Efendi'ye verdi. Yazar, bu zorluklara rağmen Zübeyde Hanım'ın maddi sıkıntılar yüzünden yeniden evlenmek zorunda kalan zavallı bir kadın olarak görülmesini doğru bulmamaktadır. Aktardığı bilgilere göre Zübeyde Hanım o dönemde biri dokuz, diğeri beş odalı iki evin sahibiydi. Maddi açıdan sıkıntıya düştüğü zaman evlerini rehin gösterip karşılığında para alma, kiralama ve satma şansına sahipti.

Mustafa Kemal Atatürk, 1908 yılında Koca Kasım Paşa Mahallesi Numan Paşa Caddesinde bulunan iki evin 3/4 hissesini satın almıştır. Satın alınan bu evler Pembe Ev ile birbirlerine yakın olduğu için kafa karışıklığına neden olmaktadır. Yazar, bunların Pembe Ev ile alakası olmadığını belirtmektedir. Evlerden birisi Mustafa Kemal Atatürk doğduktan yıllar sonra inşa edilirken, diğeri ise Pembe Ev'den çok daha küçüktür.

"Aile" alt başlığında Mustafa Kemal Atatürk'ün ailesi ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ali Rıza Efendi'nin kerestecilik mesleği ile ilgili olarak, oturdukları bölgede o meslek grubundan pek çok kişinin bulunduğu bilgisi verilmektedir. Ali Rıza Efendi'nin babasının adı Ahmed, dedesinin adı ise Mustafa'dır. Vasilis Dimitriadis, Mustafa isminin dededen geldiğini belirtmektedir. Yazar tarafından belirtilmeyen bir konu vardır. Mustafa Kemal Atatürk'ün kendisinden önce doğan iki erkek kardeşinin adları da aile büyüklerinden gelmektedir. 1874 yılında doğan Ahmed'in adı Ali Rıza Efendi'nin babasından, 1875 yılında doğan Ömer'in adı ise Zübeyde Hanım'ın büyük dedesinden gelmektedir.

"Yunanca Belgeler" alt başlığında Pembe Ev'in Yunan belgeleri üzerinden izi sürülmektedir. Belgeler üzerinden ev ile ilgili çeşitli konular ele alındıktan sonra, 1920'li ve 1930'lu yıllarda Pembe Ev'in, civarda oturan insanlar tarafından Mustafa Kemal'in evi olarak bilindiğine dikkat çekilmektedir. 1933 yılında Selanik Belediye Meclisi Pembe Ev'i satın alıp, Mustafa Kemal'e armağan etmeye karar vermiştir. 1937 yılında Selanik Belediye Meclisi Pembe Ev'i Atatürk'e hediye etmiştir. 1953 yılından sonra ise ev, Atatürk Müzesi olarak ziyarete açılmıştır. Yazarın 1875 tarihli belgeden itibaren başlattığı Pembe Ev'in tarihsel yolculuğu 1953 yılında sona ermektedir¹.

¹ Kitabın içeriği 1953 yılında bitmekle beraber, bu tarihten itibaren ev ile ilgili birkaç önemli bilgi vermeyi faydalı görüyoruz. Atatürk Evi 1955 yılının Eylül ayında tartışmalı bir şekilde kamuoyunun gündemine geldi. Evin bombalandığına ilişkin gazetelerde çıkan haberler üzerine 6-7 Eylül olayları yaşandı. 1966 yılında Mehmet Önder tarafından evde yeni bir düzenleme yapıldı.

Yazar çalışmasında tapu defterleri, vukuat-ı emlak defterleri, vergi defterleri ve şer'î mahkeme sicillerinden faydalanmıştır. Kitapta kullanılan Türkçe belgelerin tamamı belgenin tıpkıbasımı, Osmanlı Türkçesi Harfleri ile dizimi ve Latin harflerine transkripsiyonu olarak 3 ayrı şekilde okuyuculara sunulmuştur. Yunanca belgeler ise Türkçe çevirisi ile birlikte yer almaktadır. Belgelerin her biri birbirinden önemli olmakla beraber, daha önce de kısaca değindiğimiz içlerinden bir tanesinin özel bir önemi vardır. O belgede Ali Rıza Efendi'den ailesine 45 kuruş değerinde 1 sof ceket ve 1 yelek, 20 kuruş değerinde 1 köhne pantol, 40 kuruş değerinde 1 palto, 20 kuruş değerinde 1 sandık, 5 kuruş değerinde Lügat-i Osmanî, 10 kuruş değerinde Miftah al-kulûb adlı kitap, 5 kuruş değerinde 7 parça evrak ve 35010 kuruş değerinde bir ev miras kaldığı yazılıdır.

Vasilis Dimitriadis'in kitabı Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatının ilk yıllarına ışık tutan bir eserdir. 100 civarında Osmanlı Türkçesi ve Yunanca belgenin kullanılmış olması çalışmanın değerini arttırmaktadır. Yazarın kitapta uygulamış olduğu araştırma yöntemi, yeni çalışmalara yol gösterecek niteliktedir.

1978 yılının Mayıs ve Haziran aylarında gerçekleşen depremler evin hasar görmesine neden olunca restorasyon yapılması kaçınılmaz hale geldi. Kültür Bakanlığı'nun çabasıyla ev restore edildi ve Atatürk'ün doğumunun 100. yılında ziyaretçilere açıldı. 2010 yılında Kültür Bakanlığı Atatürk Evi'nde yeniden restorasyon yapmak için karar aldı. Restorasyon için Bilgili Holding görev üstlendi. Prof. Dr. Kemal Arı başkanlığında kurulan bir heyet çalışmaya başladı. Doç Dr. Fevzi Çakmak, Doç. Dr. Alev Gözcü ve Ferah Ayyılmaz'ın üyesi olduğu bu heyet iç sergi düzenlemesi ve bilgilendirme panolarının hazırlanmasını sağladı. Senaryosu Prof. Dr. Kemal Arı tarafından yazılan ve ilgili ekip tarafından düzenlenerek değişik dillerde gösterime sunulan "Atatürk ve Selanik", "Atatürk ve Manastır", "Atatürk ve İstanbul", "Atatürk ve Ankara", "Atatürk ve Çocuk" isimli filmler hazırlandı. 2010 yılında başlayan restorasyon süreci, 2013 yılında tamamlanarak tekrardan ziyaretçilere açıldı.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
I/1, (2017 Yaz), ss. 321-333.

MÜZELERİN TARİHİ MİSYONU VE SAMSUN KENT MÜZESİ

Ercan Yalçın*

Öz

Kentler, günümüz dünyasında bünyesinde önemli oranda nüfus barındıran mekanlar olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Türkiye’de, 1950’lerden itibaren hızlanan kırdan kente göç hareketi, beraberinde kır yaşamı ile kent yaşamını iç içe sokarak, kenti kültürel etkileşimin önemli bir alanı haline getirmiştir. Ancak, kırsal bölgelerden gelen insanların bir anda kent yaşamına ayak uydurabilmesi ve bu mekanların toplumsal yaşamını içselleştirebilmeleri bir süreç gerektirmiştir. Kent Müzeleri, bir kentin kır yaşamı ile kent yaşamını birlikte ele alan, her türlü siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel tarihini gün yüzüne çıkararak kentlilik bilincini geliştiren önemli merkezler haline gelmektedir. Bireylerin yaşadıkları mekan ile maddi ve manevi bağlarını güçlendiren kent müzelerini, Samsun Kent Müzesi özelinde ele almak, pek çok sorunun da cevabına ulaşabilmek adına önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kent, Müze, Kültür, Tarih, Birey, Toplum*

HISTORICAL MISSION OF MUSEUMS AND SAMSUN CITY MUSEUM

Abstract

Cities are prominent as importantly populated spaces in today's world. Particularly in Turkey, the movement of immigration to the city from the town since 1950s, bringing together rural life and urban life together, the city has made it an important area of cultural interaction. However, it is necessary for people from rural areas to be able to keep up with the city life and to internalize the social life of these spaces. The City Museums are becoming important centers that take urban life together with city life together and develop all kinds of political, economic, social and cultural

* Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD, (ercanyalcin55@gmail.com).

history and develop the awareness of urbanity. Handling the city museums, which strengthen the material and spiritual ties with the places where the individual live, with the example of Samsun City Museum, many problems are important for reaching the answer.

Keywords: *City, Museum, Culture, History, Individual, Society*

Giriş Yerine:

İnsan, Yaşadığı Kente Soru Sorandır...

Kent, bir yerleşme biçimi ve bir topluluk türü olarak aslında yeni bir kavramdır. Ancak, insanların oluşturdukları toplumların gelişme süreci içerisinde yakın çağların ve belirli bir aşamanın ürünü olarak, kısa bir dönem içerisinde göstermiş olduğu “yığışımli” büyümeyle günümüzün hakim bir yerleşme ve topluluk biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹ Kent kavramının batı dillerine Latince kaynaklı bir sözcük olan “civitas”tan geçtiği bilinmektedir. Bu sebeple kelime İngilizce’de “city”, Fransızca’da “cite”, İtalyanca’da “citta”, İspanyolca’da “ciudad” terimleriyle ifade edilir. Bahsedilen ifadelerde, Yunan felsefesinde kamusal yurttaşlık haklarını temel alan klasik bir anlayış yansıtılmaktadır. Bu manada kent dendiğinde, yurttaşlık haklarının kullanıldığı mekan anlaşılmaktadır.²

Daha geniş bir tanım niteliğinde ise kent kavramı; “*çalışma yaşındaki nüfusunun çoğunluğu ticaret, sanayi ve yönetim gibi işlerle uğraşan büyük yerleşim merkezlerini ifade eder. Türkçede XI. yüzyıldan itibaren halk dilinde şar biçiminde telaffuz edilen şehir karşılığında Soğdca kökenli kent ile (kant) “kale ve saray” gibi anlamlara da gelen balık kelimeleri kullanılmıştır*”.³ Bu manada eski Türkçe’de şehir kavramını “balık” kelimesi ifade ediyordu. Kaşgarlı Mahmud “*balıq*” kelimesini birbiriyle ilişkili olmak üzere hem “*çamur*” hem de “*kent*” anlamında vermektedir. Bazı Oğuzlar ise bu kelimeye “balık” demişlerdir.⁴ Farsça “şehir” Arapça “medine” sözcükleriyle ifade edilen kent sözcüğü, “ilerleme”, “uygarlık”, “aydınlanma”, “özgürlük”, “üretim”, “zenginlik”, “çeşitlilik” anlamlarında kullanılan ve olumlu ifadeleri barındıran bir sözcük olarak kullanılmaktadır. Bunların yanında “toplumsal hastalık”, “kaos”, “ahlaki çöküntü”, “düzensizlik”, “yoksulluk”, “suçluluk” gibi olumsuz manalarda da kullanılabilir.⁵

TDK tarafından kent, şehir ile aynı anlamda kullanılmakta ve “*nüfusunun çoğu ticaret, sanayi, hizmet veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan, genellikle tarımsal etkinliklerin*

¹ Yakut Sencer, *Türkiye’de Kentleşme*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979, s.1.

² Hüseyin Bal, *Kent Sosyolojisi*, Isparta, Fakülte Kitabevi, 2011, s.26.

³ Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Şehir”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.38, 2010, s.441.

⁴ Osman Karatay, “Balık ‘Kent’ Kelimesinin Kökeni ve Eski Türklerde Şehirciliğe Dilbilimsel Bir Yaklaşım”, *1. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri (23-26 Ekim 2007)*, (Ed. Abdurrahman Özkan-Süleyman Turan), Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2008, s.349.

⁵ Hüseyin Bal, *a.g.e.*, 26.

olmadığı yerleşim alanı, kent, site” şeklinde tanımlanmaktadır.⁶ Nüfus olarak yoğunluğun oldukça yüksek seviyelerde olduğu bu toplumsal yaşam merkezlerinde, ona özgü bir yaşam biçimi ve kültürel birikimin bulunması da kaçınılmaz olmaktadır. Özellikle, kırdan kente göçle birlikte ortaya çıkan “kentleşme bilinci” kavramı, hem toplumsal olaylara duyarlı çeşitli sivil toplum örgütlerini hem de devlet mekanizmalarını çeşitli adımlar atmaya zorlamaktadır. Sürekli değişim gösteren kentsel alanlar çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. İnsanların sormaya başladıkları: “Buraya Neden Geldik? Burası Neresi?” gibi sorular bir takım ihtiyaçları da beraberinde getirmiştir. Kırdan kente göçün hızlı, düzensiz ve plansız yaşandığı ülkemizde mevcut nüfus daha kentlilik bilincine erişmeden kent nüfusuna yenileri eklenmekte, bu durum ise kentlerimizin bir kimlik bulmasını zorlaştırdığı gibi kentsel alanlarda ortak bir gelecek kurmayı da güçleştirmektedir.

İnsanların bireysel davranış biçimlerini değiştirmek, mekânsal değişikliklerle birlikte zorunlu bir durum arz edebilmektedir. Geçmişle olan bağın kopmaması kadar, yaşanan ortama sağlanacak uyum da son derece önemlidir. Bu manada son yıllarda Türkiye’de çeşitli kentlerde ortaya çıkan “Kent Müzeleri” belki de kentleşme bilincini insanlara aktarmaya çalışan en önemli mekanlar haline gelmişlerdir.

Kültürel mirasın yeni nesil tarafından anlaşılması ve gelecek kuşaklara aktarılması hususunda önemli bir gayesi bulunan kent müzeleri, tarih bilincini arttırdığı kadar tarihi konulara karşı duyulan merakı da gün geçtikçe artırma yolundadır. Mustafa Kemal Atatürk’ün ifade ettiği üzere “*Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır*” sözünün gençler tarafından algılanabilmesi ve bu anlayışla var olabilmesi adına en önemli görevi Kent Müzeleri gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla, gençlerin ülkelerine yararlı bireyler olması bakımından tarihlerini en iyi şekilde bilmeleri elzem görülmektedir. Bu önemli hususu ülke bazında kavrayabilmek, öncelikle yerel düzeyde bilinç kazanmakla ortaya çıkarılabilir. Kendi yetiştiği toprağını, insanını, tarihini ve kültürünü tam manasıyla kavrayabilmiş genç kuşaklar, gelecek için umut vadeden bir meşale görevini üstlenmiş olacaklardır. Öyle ki, kendi tarihinden, kültüründen, ananesinden bihaber olan bir millet, ne Maraş’ta Kahraman ne Antep’te Gazi ne Urfa’da Şanlı olabilir. Daha da önemlisi tüm yurt toprağında bölgesel direniş hamlelerine atılamaz ve Kuva-yı Milliye teşkilatlarını oluşturamazdı. Aynı mantık ve özveri ile genç kuşaklarımızı buluşturmak istiyor isek, bunun en önemli yollarından bir tanesi yerel manada, yerelin her türlü milli ve manevi değerlerini ortaya çıkaracak müzelerin oluşturulmasıdır. Ancak bu şekilde kentlerin geçmişe yönelik karanlık sayfalarını aydınlığa çıkarabilir, geçmişten miras kalan her türlü tarihi dokuya sahip çıkabiliriz. Pek çok ilimizdeki kent müzelerinin oluşturulduğu mekanlar dikkate alındığında dahi görülebilecektir ki, geçmişi gelecekle buluşturan en önemli mekanlardır kent müzeleri...

6 <http://www.tdk.gov.tr>

Bu amaçlar çerçevesinde; Türk Kurtuluş Savaşı'nın meşalesinin yakıldığı, bağımsızlık ateşinin tüm yurttan sönmemesine alev aldığı kent olan Samsun, 2013 yılında oluşturduğu "Samsun Kent Müzesi" ile bu milli misyonunu gerçekleştirebilen önemli kentlerimizden biri olmuştur.

Samsun Kent Müzesi, yalnızca ülkemizi ve Samsun'u ziyaretçilerine tanıtmakla kalmayıp uluslararası arenada da ülkemizi en iyi şekilde temsil etmiştir. 2013 yılında Tarihi Kentler Birliği'nin açtığı Müze Özendirme Yarışmasında "Oktay İkinci Jüri Özel Ödülü"nü alan Samsun Kent Müzesi, 2015 yılında ise Avrupa Müze Akademi tarafından açılan ve 140 müzenin katıldığı yarışmada Avrupa'nın en prestijli 6 müzesinden biri olmuştur.

Samsun Tarihiyle Buluştu...

Kurtuluş Savaşı'nın İlk Adım'ının atıldığı kent olan Samsun, geçmiş adımların izini sürerek Kent Müzesi yapımına başladı. Müze hazırlık çalışmalarının başlamasıyla birlikte adeta kentin geçmişiyle buluşma serüvenine dönüştü tüm çalışmalar... Şu anda müze olarak hizmet veren Samsun İlkadım İlçesi, Zafer Mahallesi'nde bulunan ve kent müzesi binalarını oluşturan tescilli iki ana ahşap yapı, 1928 yılında Samsun-Sivas Demiryolu İnşaat ve İşletme İdaresi ve Devlet Demiryolu Lojmanı olarak yapılmıştı. Bodrum üzerine iki katlı olan ahşap yapıların, zemin katları idari ofis, birinci katları ise lojman olarak kullanılmıştı. Bu yapıların yanındaki ufak bina ise 1936 yılında müstemilat olarak kullanılan yapının yerine inşa edilmiş ve bu ek yapı uzun yıllar Demirspor Kulübü'nün lokali olarak kullanılmıştır. Kent müzesine dönüşüm sürecinde, yeniden işlevlendirilen lokal binası ve bahçesi, düşün ve sünnet törenleri gibi çeşitli kutlama etkinliklerinin yapıldığı bir alan hüviyetine sahipti. Restorasyonu ve yeniden yapılandırılmasıyla kent müzesi olarak Samsun'a kazandırılan bu tarihi yapı grubunun, Samsunluların geçmişiyle buluşabileceği bir merkez haline geldi.

Samsun Kent Müzesi'nin içeriği hazırlanırken en önemli kaynaklardan birini Samsun Büyükşehir Belediyesi'nin kent tarihine yönelik hazırladığı yayınlar oluşturdu. Buna ilave niteliğinde Samsun tarihine ışık tutacak, sözlü tarih çalışmaları gerçekleştirildi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi akademisyenlerinin desteği ve danışmanlığıyla içeriklere yönelik araştırmalar yapıldı. Müzenin diğer müzelerden farklı olarak, interaktif unsurlar içermesi, filmlerle desteklenmesi amaçlandı ve uygulamalar bu doğrultuda gerçekleştirildi.

Her ne kadar yapımı 2012 yılında tamamlansa da Samsun'da kentin tarihini ve kültürel değerlerini koruma yolundaki çalışmalar 2007 yılı itibarıyla hız kazanmış ve Kent Müzesi oluşturulması fikri olgunluk kazanmıştı. 2011 yılında kamulaştırma işlemleri tamamlanan TCDD'ye ait tarihi binalar, bu tarihten itibaren Kent Müzesi olarak hizmet vermesi manasıyla Samsun Büyükşehir Belediyesi'ne bağlanmıştır.

Müze tasarım projesinin uygulanmasının ardından, müze içerikleri birçok kurumun desteği ve Samsunluların katkılarıyla kent belleği açısından değerli

objelerle tamamlandı. Böylece, Samsunluların hatıralarında ayrı bir yere sahip olan bu yapı grubu, kentlilerin geçmişiyile buluşabileceği bir merkez olarak 2013 yılında ziyarete açılarak kente kazandırıldı.

Samsun Kent Müzesi'ne giriş yaptığınızda sizleri ilk olarak Samsun'un tarihi serüvenini kısaca aktaran "Tarih Şeridi" ile karşılaşıyorsunuz. Yaklaşık 15.000 yıllık bir tarihi serüvene sahip olan Samsun'un bilinen ilk adı olan Amisos'un ortaya çıkışı ziyaretçileri büyüleyen ilk olay olarak karşınıza çıkıyor. Şehrin özet bir tarihinin anlatıldığı giriş kısmından sonra, yaklaşık otuz ayrı konunun anlatıldığı bölümlere doğru ilerleniyor. Samsunun kronolojik tarihini takiben; Kurtuluş Savaşı'nda Samsun, Samsun Tarihinde Göçler, Kent Tarihinde Afetler, engelli vatandaşlar için oluşturulmuş ayrı bir odada "Sanal Müze", Bir zamanlar Samsun, Müze Binası Tarihçesi, Cumhuriyet Samsun'u, Atatürk ve Samsun, Samsunlu Vekillerimiz, Belediye Başkanlarımız ve Valilerimiz, Demografik Yapı ve Soyağacı Kioksu, Tarihi Yapılar, Kentin Mimari Yapısı, Şehirlerarası ve Şehir içi Ulaşım İnteraktif Kent Enformasyon, Kentin Gelişimi, Coğrafi Yapı Fauna ve Flora, Samsun'da Turizm, İletişim Tarihi, Eğitim Tarihi, Spor Tarihi, Sağlık Tarihi, Yemek Kültürü, Samsun'da Çocuk Olmak, Düğün Gelenekleri, Geleneksel Çarşı / Arasta, Samsun'da Ekonomi, Karadeniz ve Balıkçılık, Tütüncülük ve Samsunlu Sanatçılar anlatımları çeşitli vesikalar eşliğinde anlatılıyor. Kurtuluş Savaşı'nın anlatıldığı bölüm ise ayrıca değinilmesi gereken bir durumu ifade ediyor. İstiklal Savaşı'nın ilk adımının atıldığı şehir olmasının yanı sıra, müzede yer alan ve Milli Mücadele'nin ilk propaganda afişini de yine yalnızca Samsun Kent Müzesi'nde görebiliyorsunuz. 1921 yılına ait olduğu ifade edilen ve taş baskı tekniğiyle basılan Propaganda Afişi adeta görenleri büyülüyor. Afişin taşıdığı anlam ise müze rehberleri eşliğinde ve eşsiz bir anlatıyla sunuluyor...

2013 yılının Şubat ayında ziyaretçi kabul etmeye başlayan müzenin, kapılarını açtığı ilk günden itibaren büyük bir ilgiyle karşılaştığı söylenebilir. "Yaşayan Kent Yaşayan Müze" sloganıyla hizmete başlayan Samsun Kent Müzesi, çocuklar için etkinlik ve kutlamaların da yeni adresi oldu. Çocuklar müzede sadece "gezmiyor"; öğreniyor ve üretiyorlar. Açıldığından bu yana 200.000 ziyaretçi sayısına ulaşan Samsun Kent Müzesi, müze işleviyle sadece "dün"ün değil; düzenlenen eğitim seminerleri, etkinlikler ve geçici sergilerle kentlin "bugün"ünün de merkezinde bulunuyor.

Müze, Gerçekleştirdiği Seminer, Sergi, Panel ve Şenliklerle Göz Dolduruyor...

Samsun Kent Müzesi'nin kuruluşundan itibaren her aşamasında ana amacı, ziyaretçilerine müzede bulunan pek çok tarihi materyali tanıtmak, bunları günlük yaşamlarındaki var olan bilgileri ve deneyimleri ile ilişkilendirebilmelerini, karşılaştırmalarını, algılamalarını; hatta bazı kısımlar için eleştiri getirebilmelerini sağlayabilmek, yorumlatmak ve özgün bir senteze ulaştırtmak olmuştur. İlk yıl tanıtım aşaması büyük çoğunlukla tamamlanan Müze için Çekül Vakfı'nun desteği

ile karşılıklı bir protokol imzalanmış ve Müze eğitimleri programlanmıştır. Gelecek kuşaklara kentlilik bilincini aşıl原因 ve kültürel mirası, ekoloji-kent ilişkisini ve farkındalığını geliştirici eğitim programları ve destekleyici etkinlikler oluşturulmuştur. Öğrencilerini müzeye ziyarete getiren öğretmenlerin taleplerini müze çalışanlarına iletmeleriyle bu istekler doğrultusunda etkinlik programları oluşturulmuştur. Müze geleneksel müzecilik anlayışının dışında çağdaş bir müze olarak ilerlemeye devam etmektedir. Yunanistan, Ukrayna, Polonya ve Romanya'nın yer aldığı Erasmus Projesi kapsamında "Çift Dilli Eğitim" programın Türkiye ayağını temsil etmeye başlayan Samsun Kent Müzesi projesinin "okul dışı eğitim" bölümünü üstlenmiştir. Bunun dışında müzenin gönüllü çalışan drama hocaları ile birlikte drama çalışmaları yapılmakta, teknolojiye yenik düşmüş, unutulmaya yüz tutmuş geleneksel çocuk oyunları çocuklarla birlikte uygulamalı olarak oynanmaktadır. Ayrıca Milli Eğitim Müdürlüğü ile proje haline getirilen Gönüllü Çocuk Rehberler müze uzmanları tarafından eğitim programlarına tabi tutularak yetiştirilmekte ve kendi öğrendikleri kentlilik bilincini arkadaşlarına aşıl原因maktadırlar. Hacettepe Üniversitesi tarafından Türkiye ayağı yürütölen "Herkes İçin Kütüphane" projesi kapsamında da yediden yetmişe tüm vatandaşlar müze içerisinde sunulan teknolojiden ve kent belleğinden yararlanabilmektedir. Ayrıca her ayın ilk Pazartesi günü "Samsun Sohbetleri" yapılmakta, katılımcılar şehrin görmüş geçirmiş ve tarihe tanıklık etmiş kişilerinin ağzından kenti dinleme fırsatı bulmaktadırlar. Yine müze içerinden başlayıp, şehri tanıma amacından yola çıkarak lise öğrencileri ile birlikte oryantrik çalışmaları yaparak müze içerisinde anlatılan doneleri somut olarak görmeleri sağlanmaktadır.

Tüm bunlara ilave olarak hem müze çalışanları tarafından hazırlanan "Genelkurmay Arşivi'nden Çanakkale'de Mehmetçik", "Basında Milli Yas '10 Kasım' Sergisi", "101. Yılında Çanakkale Şehitlerimizi Anma Günü Resim Sergisi"; hem de bunlara ilaveten Prof. Dr. Kemal Arı'nın özel arşivinde bulunan "Mehmedin Hikayesi Kurtuluş Savaşı Kartpostalları Sergisi", Mihailo Lisanin'in "Likovni Svethe World Of Art" isimli sergi, Meksika Büyükelçiliğı Kültür Ateşeliğı ile gerçekleştirilen Sanatçı Madalena Forcella'nın "Doğal Boyadan Fırça Darbelerine" isimli resim sergileri açılmıştır.

Yine "Kültürel Mirasımız, Müzeler ve Gençlik" konulu alanlarının uzmanı isimlerle gerçekleştirilen paneller ve 23 Nisan Geleneksel Çocuk Oyunları Şenliğı gibi pek çok aktiviteler gerçekleştirilmektedir. Samsunlu vatandaşların tamamen ücretsiz katılabildikleri Osmanlıca ve hat kursları da yine Kent Müzesi bünyesinde açılan kurslar arasındadır.

Samsun Kent Müzesi'ne bağılı bulunan Kent Belleğı'nde ise tüm halkın araştırmalarına açık yüzlerce belge ve 4.000'i aşkın kitabıyla müze kütüphanesi bulunmaktadır. Kütüphanelerin yeni konsepte kavuşmasıyla birlikte bilginin en önemli kaynağı olan bilgisayar ve internet desteğıyle birlikte, tüm bu hizmetlerden vatandaşların ücretsiz olarak yararlanabilmeleri mümkündür. Dezavantajlı grupların günümüz teknolojisinin gerisinde kalmamaları adına Word, excel,

powerpoint, e-devlet uygulamalarından yararlanma, sağlıkta e-randevu sisteminin öğretilmesi gibi pek çok alanda eğitimler verilerek bilgisayar kullanımının artırılması ve internetin sağladığı geniş olanaklardan vatandaşların faydalanabilmesi sağlanmaktadır.

Samsun Kent Müzesi'nde bulunan konferans salonunda ise, çeşitli alanlara yönelik olarak kurslar verildiği gibi ayrıca panel ve konferanslar da düzenlenmektedir. Müzeyi gezen çeşitli yaşlardaki öğrencilerin, öğretmenleri ile gezi ardından tartışabildikleri ve ders yapabildikleri bir ortam niteliğinde bulunan konferans salonu, her türlü eğitime açık bir mekan olarak tercih edilmektedir.

Samsun Kent Müzesi, pek çok ilimiz için örnek teşkil edebilecek bir müze konseptine sahip olan önemli müzelerden biridir. Hem Samsun halkı hem de Türkiye için öne çıkan tarihi, turistik ve kültür alanlarından biri olarak siz konukları ağırlamaktan onur ve gurur duymaktadır. Samsun Büyükşehir Belediye Başkanı Yusuf Ziya Yılmaz, Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanı Necmi Çamaş, müze danışmanlığını gerçekleştiren Prof. Dr. Metin Sözen ve emeği geçen tüm çalışanlarını kutlar, Samsun'a önemli bir değeri kazandırdıkları için teşekkür ederiz.

Her ile bir kent müzesi dileğiyle...

KAYNAKÇA

Bal, Hüseyin, *Kent Sosyolojisi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2011.

Karatay, Osman, "Balık 'Kent' Kelimesinin Kökeni ve Eski Türklerde Şehirciliğe Dilbilimsel Bir Yaklaşım", *1. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri (23-26 Ekim 2007)*, (Ed. Abdurrahman Özkan-Süleyman Turan), Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2008, ss.349-353.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Şehir", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2010, C.38, s.441-446.

Sencer, Yakut, *Türkiye'de Kentleşme*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

<http://www.tdk.gov.tr>

EKLER

Ek 1

Ek 2

Ek 3

Ek 4

Ek 5

Ek 6

Ek 7

Ek 8